

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

Dr. Petras Jonikas

LIETUVIŲ BENDRINĖS  
RAŠOMOSIOS KALBOS  
KŪRIMASIS  
antrojoje XIX a.  
pusėje

MECENATAS  
LIETUVIŲ FONDAS

ČIKAGA

1972

LITHUANIAN INSTITUTE OF EDUCATION

Petras Jonikas, Ph. D.

THE FORMATION OF WRITTEN  
STANDARD LITHUANIAN  
IN THE SECOND HALF OF THE  
NINETEENTH CENTURY

CHICAGO

1972



**Išleido**

**PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS**

**5620 So. Claremont Avenue  
Chicago, Illinois 60636**

## PRATARMĖ

Prideramas dėmesys į bendrinę kalbą /a. Standard Language, vok. Gemeinsprache, Schriftsprache/ teatreiptas tada, kai buvo pabrėžtas kalbos struktūrinis funkcinis pobūdis. Mat, ir bendrinė kalba yra tam tikrų kalbinių priemonių sistema, turinti savus tikslus, skirtingus pvz. nuo liaudinės kalbos, tarmių ir kt.

Kaip jau ir E. Hermannas /Litauische Gemeinsprache 67/ yra pastebėjęs, ypač svarbus kalbotyrai yra lietuvių bendrinės kalbos pažinimas, labiausiai XIX a. antrosios pusės, nes čia dar palyginti aiškiai galima matyti, kaip toji bendrinė kalba kūrėsi. Jos tyrimo išvados yra instruktyvios ir bendrinės kalbos teorijai apskritai. Autorius kaip tik ir yra pasirinkęs nagrinėti vieną XIX a. antrosios pusės lietuvių bendrinės rašomosios kalbos tarpsnį, tiksliau - priešaušrio ir "Aušros" laikotarpį, kada ėmė kurtis toji rašomoji kalba, kuri jau nenutrūkstamai rutuliovosi iki šių dienų. Šiaip lietuvių bendrinės rašomosios kalbos užuomazga prasideda jau XVI a. su pirmaisiais lietuviškaisiais rašto paminklais; tačiau ji nėra netarpiškas šiandieninės lietuvių rašomosios kalbos tęsinys.

Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos tyrimas taip pat svarbus ir mūsų kalbos istorijai apskritai, nes kai kurių lietuvių kalbos duomenų rašto paminkluose negalima tinkamai suprasti ir išaiškinti neišsiaiškintus juose bendrinės kalbos funkcijos pasireiškimo. Be to, tam tikra istorinė perspektyva esti naudinga ir bendrinės kalbos praktikai.

Čia šį kartą teduodu tiriamosios problemos dalį - bendrą įvadą, tarmės ir rašybos nagrinėjimą. Viso šio laikotarpio bendrinės rašomosios kalbos klausimų komplekso tyrinėjimas yra uždavinys, reikalaujantis ilgų metų darbo bei atsidėjimo, kurio autorius, deja, nėra turėjęs. Bendrinės kalbos funk-

cijos pasireiškimas žodyne, semantikoje, sintaksėje, tautinė funkcija ir kt., kad ir vien šio laikotarpio rėmuose, yra vis plačios problemos, reikalingos atskirų studijų.

Bet ir šiaip savo tyrinėjimą apibrėžęs, autorius yra sutikęs nemaža sunkumų, ypač dėl paruošiamųjų darbų stokos, išblaškytų rankraštinių bei archyvinių šaltinių, o vėliau net ir kai kurie spaudiniai pasidarė sunkiai nepasiekiami ar ir visai neprieinami. Vis dėlto autorius mano, kad svarbesniais šaltiniais bei veikalais jo pasinaudota problemos esmei išdėti.

Ši studija buvo parašyta prieš daugelį metų, tačiau jos nebuvo galima išspausdinti dėl technikinių bei finansinių priežasčių. Ji leidžiama dabar, pagal galimybes šiek tiek papildyta bei patobulinta, Pedagoginiam Lituanistikos Institutui atėjus į pagalbą.

Ypač dėl tipografinių priežasčių studija rinkta spausdinimui paprasta rašomąja mašinėle, kas apribojo ir šio darbo grafinės prezentacijos, pateikimo galimybes. Be kitko, cituojamieji pavyzdžiai, nenorint puslapių per daug išmarginti, grafiškai neišskiriami iš teksto, o taip pat nevartojami atitinkami standartiniai skliaustai fonemoms /garsmenims/ ir grafemoms /rašmenims/ /grafemos čia rašomos be jokių skliaustų, o fonemos prireikus išskiriamos kabutėmis/.

Darbą spausdinant, deja, autoriui nebuvo įmanoma dar kartą besutikrinti kai kurių /pirmiausia rankraštinių bei archyvinių/ citatų su jų originalais, todėl galėjo šen ten būti neišvengta citatose ir kai kurių klaidų. Taip pat pažymėtina, kad archyvinių rankraštinių tekstų signatūros šiame darbe duodamos tokios, kokios buvo vartojamos, kai autorius prieš 30 metų Lietuvoje rinkosi medžiagą savo darbui bei apskritai lietuvių kalbos istorijai.

Autorius reiškia padėką visiems, kurie savo laiku kuoms nors prie šio darbo yra prisidėję /Pr. Skardžiui, A.Saliui ir kt./. Padėka priklauso ir Pedagoginiam Lituanistikos

Institutui bei Lietuvių Fondui už finansinę paramą, o K.  
Mereckiui už grafiškai nelengvo rankraščio perrašymą.

P. J.



## TURINYS

Psl.

Pratarmė.....	V
Turinys.....	IX

### Į v a d a s

I.	Terminas ir laikotarpio ribos.....	1
	1. Kas yra bendrinė kalba.....	1
	2. Laikotarpio ribos.....	6
	3. Sąlygos ir akstinai.....	7
II.	Laikotarpio bendrinės rašomosios kalbos idėja..	21
	1. Didžioji Lietuva atsilieka nuo Mažosios...	21
	2. Bendrinės rašomosios kalbos skirtingumo ir pobūdžio pajautimas.....	25
	3. Kaip manyta kurti bendrinę rašomąją kalbą.	27
III.	Tarmė ir rašyba, jūdviejų sąsaja ir aktualumas..	31

### T a r m ė

I.	Bendrosios žinios.....	33
II.	Lietuvių kalbos tarmėtyros apžvalga.....	38
III.	Tarmių skirtybių pajautimas kalbiniame bendravime.....	53
IV.	Bendrinės rašomosios kalbos ir tarmių santykio įvairiopumas.....	58
V.	Teorija.....	59
	1. M. Lietuva. Schleicheris ir Kuršaitis....	59
	2. Daukantas. Kitkevičius.....	61
	3. Ivinskis.....	65
	4. Po Schleicherio gramatikos. Juška.....	70
	5. Ugenskis. Ažukalnis.....	74
	6. Gedgaudo laiškas Valančiui. Apie Valančiaus nusistatymą.....	76
	7. Baranausko teorija. Weberis.....	79
	8. Jaunius.....	92
	9. J. Karłowiczius.....	96
	10. S. Raila.....	97
	11. Maskvinė "Aušra". Spudulis. J. Šliūpas....	103
	12. Vištelis.....	110
	13. Miliauskis Miglovara.....	112
	14. "Aušra".....	114
VI.	Vartosenos.Tarminis mišinys.Vakariečių tarmės iškilimas.....	115
	1. Daukantas.....	117
	2. Valančius. Kitų jo meto kunigų raštai....	126
	3. Ivinskis.....	137

IX



4. Tatarė. Marcinkas. Akelaitis.....	138
5. Broliai Juškos.....	140
6. Basanavičius. Vištelis.....	143
7. Baranauskas.....	144
8. Jaunius.....	145
9. Dyrikis.....	146
10. "Kalwis Miažagis". P. Vileišis.....	147
11. Miliauskis Miglovara.....	151
12. Maskvos studentų būrelis. Maskvinė "Aušra".	151
13. J. Mikšas.....	158
14. "Aušros" redagavimas bei tarmė.....	159

## R a š y b a

I. Bendrosios žinios.....	171
II. Raidynas.....	178
1. Daukantas.....	178
2. Valančius.....	179
3. Ugenskis.....	181
4. Tradicinis pirmųjų Kuršaičio kalbinių raštų raidynas.....	183
5. Schleicheris. Tradicinio raidyno patikslini- mas.....	184
6. Vėlesnysis Kuršaičio raidyno taisyimas.....	187
7. Kitataučiai kalbininkai seka Schleicheriu..	190
8. Ivinskis.....	192
9. Brolių Juškų reformų bandymai.....	193
10. Baranauskas.....	199
11. Jaunius. Kilminio ir tarminio pagrindo pa- brėžimas.....	201
12. Raidyno svyravimas būsimųjų aušrininkų raš- tuose.....	210
13. Maskvinė "Aušra".....	222
14. "Aušros" raidynas. Jo įtaka bendradarbiams bei skaitytojams ir jų reagavimas.....	224
III. Rašybos dėsniai.....	234
1. Daukantas.....	234
2. Valančius.....	234
3. Kuršaitis ir Schleicheris. Vieningų pagrindų ieškojimas.....	240
4. Juška.....	253
5. Baranauskas.....	254
6. Jaunius.....	257
7. Schleicherio rašybą priima kalbininkai kitataučiai.....	259
8. Šleicherinės, baranauskinės rašybos pliti- mas prieš "Aušrą".....	261
9. "Aušra".....	269
Apibendrinamasis žvilgsnis.....	288

Šaltiniai ir literatūra bei jų trumpinimai.....	301
Išnašos.....	313



## ĮVADAS

### I. Terminas ir laikotarpio ribos

#### 1. K a s y r a b e n d r i n ė k a l b a

Kas yra bendrinė kalba, kurios vieną lietuvių kalbos istorijos laiką tarpą ruošiamės čia nagrinėti?

Pats bendrinės kalbos terminas mūsųose ėmė įsigalėti trečiajame šio amžiaus dešimtmetyje, kai imta aiškinti platesniajai visuomenei skiriamosiose spaudoje pati to dalyko sąvoka. Turint galvoje šią sąvoką ir pirmiausia vokiškąją jos terminą *Gemeinsprache*, pasirinktas žodis bendras: bendri- sėms tautos reikalams skiriama kalba esanti tam tikra bendra kalba. Iš šio žodžio nesunku buvo jau pasidaryti ir terminą: kadangi toji "bendra kalba" yra tam tikra kalbos rūšis, tai tam pasirinkta šiam žodžiui būdvardinė priesaga -inis, nusižiūrėjus į tokius gyvosios lietuvių kalbos pavyzdžius, kaip rūgštinis obuolys, ilginiai, ištisiniai šiaudai ir pan. Šią lytį parėmė ir tokie žodynų pavyzdžiai, kaip bendrinė bala "ein Bruch, der auf der Grenze zweier Dorfschaftsgebiete liegt" /Kurschat, LD 44/.<sup>1</sup>

Bendrine kalba apskritai galima vadinti visai tautai skiriamos kultūrinės bei civilizacinės kalbos rūšį. Prie šio- kio supratimo nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu mūsųose ir buvo linkstama.<sup>2</sup> Žinoma, toks vienas apbrėžimas dar neduo- da tikslesnios sąvokos turinio; priešingai, be tam tikrų sutar- tinių apribojimų jis gali sukelti klaidingų asociacijų.

Vienas to termino trūkumas yra tas, kad "bendrumas" yra esminė kalbos sąvokos žymė, būdinga bet kurios didesnės ar mažesnės kalbinės bendruomenės /kalbinio kolektyvo/ kalbai. Iš tikrųjų, juk tam tikrų bendrų žymių turi net atskiros šeimos narių kalba, taigi čia šeimos kalba galima laikyti bendra atskiriems jos nariams; toliau parapijos, valsčiaus, kaimo kalba gali eiti bendrąja atskiroms šitų didesniųjų bendruomenių šeimoms. Atskirų tarmių kalba eina bendrine jų mažes-

mažesniems vienietams - patarmėms, visos tautos kalba - atskiroms tarmėms.<sup>3</sup> Žinoma, tų bendrybių tėra juo mažiau, juo didesnė kalbinė bendruomenė, didesnis kolektyvas.

Tačiau mes bendrumo terminą vartojame specialia - terminus technicus - reikšme: kaip sakyta, bendrine kalba laikome tokią kalbą, kuri skiriama visos tautos kultūrinio bei civilizacinio gyvenimo reikalams. Šita jos funkcija bei paskirtis atitinkamai paveikia bendrinės kalbos struktūrą bei kalbinių priemonių pasirinkimą, kuris yra skirtingas nuo liaudinės kalbos bei tarmių /žr. 33 psl./. Tas skirtumas, kaip B. Havránekas yra pastebėjęs, ypač pasireiškia bendrinės kalbos priemonių intelektualizacija /suintelektinimu bei suracionalinimu/, taip pat automatizacija ir aktualizacija.<sup>3a</sup>

Bendrinės kalbos žodynas, frazeologija, gramatinės lytys žymiai daugiau priklauso nuo intelektinės kontrolės negu liaudinės kalbos; tos priemonės prisitaikomos specialiniams bendrinės kalbos uždaviniams, ypač minties tarpusaviniams santykiams bei jų sudėtingumui reikšti. Čia kalbinės priemonės todėl esti atitinkamai apribojamos, sutikslinamos, labiau siai siekiant jų preciziškumo, vengiant dviprasmybių. Dėl tos priežasties bendrinė kalba pasižymi didesniu taisyklingumu ir normingumu, daug reikšmingesniu gramatikos ir žodyno elementų funkciniu sunaudojimu negu liaudinė kalba. Pvz. gyvosios kalbos priesaga -sena, mūsų bendrinėje kalboje dabar yra vartojama susiaurinta reikšme, suspecialinta veiksmo būdui reikšti. Sakysime, J. Jablonskis naujadarą valdysena verčia Regierungsform;<sup>4</sup> tam akstiną galėjo duoti ir tokios lytys, kaip eisena, kur ši būdinė reikšmė labiau iškyla.<sup>5</sup> O gyvojoje kalboje /žemaičiuose/ ši priesaga turi platesnę reikšmę - ja apskritai pasakoma tą, ką ir priesaga -imas; tokia reikšme ją randame ir Daukanto raštuose. Bendrinėje kalboje šios priesagos susiaurinimas, "suspecialinimas" atsirado dėl to, kad norėta turėti preciziškesnės, apibrėžtesnės reikšmės priesagą nusakyti ne apskritai veiksmui reiški-

niui, bet to veiksminio reiškimo būdai; jei valdysena reikėtų ir apskritai valdymą, tai čia -sena nebetiktų "Regierungsform" reikšti, nes pirmosios reikšmė būtų per plati, taigi neapibrėžta. Plg. dar rašysena, galvosena, šukuosena ir t. t. Aiški ši racionalizacija ir bendrinės kalbos sakinio struktūroje. Čia pvz. turime kelių laipsnių prijungtinių sakinių, prijungtų įvairiais jungtukais, tiksliau nusakančiais tų sakinių loginius santykius negu liaudinėje kalboje, kur ne tik tų jungtukų tiek nevartojama, bet ir kelių laipsnių prijungtinių sakinių nėra.<sup>6</sup>

Vis dėlto kalbinių priemonių vartojimas nėra vienodas ir bendrinėje kalboje: jis įvairuoja pagal tuos skirtingų sričių uždavinius, kuriems jos tarnauja, pagal funkciją, kurią jos atlieka. Todėl tos priemonės, pagal B. Havránką, turi tam tikrų skirtumų pašnekėsio, specialinėje praktinėje ir specialinėje teorinėje kalboje.<sup>7</sup> Šalia šių bendrinės kalbos rūšių, bet jau kitą plotmėj, reikia dėti literatūrinę /grožinės literatūros veikalų/ kalbą. K. Jabergas ją laiko aukštesne bendrinės kalbos rūšimi.<sup>8</sup> Vis dėlto reikia pabrėžti, kad ji esminga ypatybė atsiskiria kartu nuo visų ką tik minėtų bendrinės kalbos rūšių: tos pastarosios tarnauja pranešamajai bei susižinojimo funkcijai, o literatūrinė kalba - estetinei. Tarp šių rūšių ir literatūrinės kalbos bendra yra tai, kad tam tikra dalis kalbinių priemonių visose tose rūšyse yra tų pačių, vienodų. Atsiskiria literatūrinė kalba čia tuo, kad ji, be to, turi savą individualinę kalbinių priemonių sluoksnį, kaip tikta: tarnaujanti specialiesiems estetiniams literatūros tikslams.<sup>9</sup>

Kita bendrinės kalbos ypatybė yra, pagal Havránką, kalbinių priemonių automatizacija, jų tam tikras stereotipinis vartojimas. Ji pasireiškia tuo, kad tos priemonės, tiek pavieniui, izoliuotos, tiek ir tarp savęs susijusios, panaudojamos taip, kaip reikalauja uždavinys, kuriam jos skiriamos, kai pačios tos priemonės neatkreipia tiesiogiai į save klausytojo ar

skaitytojo dėmesio. Jų vartojimą sąlygoja atitinkamos srities kalbinė sistema, o ne iš tos sistemos išskirti atvejai, kurie tepaaiškėja iš konkretaus raiškos /kalbėjimo, rašto/konteksto ar situacijos. Tokiu automatizacijos pavyzdžiu gali eiti atskirų mokslo sričių terminologija bei frazeologija, kuri vienodą, apibržtą reikšmę teturi tos srities ribose, o už jos ribų /pvz. nespecialistų kalboje/ ji gali būti arba nesuprantama, ar ir skirtingai "išsiaiškinama", suprantama.

Trečia bendrinės kalbos ypatybė - kalbinių priemonių aktualizacija, tam tikras jų "sugyvinimas". Tai pasireiškia tuo būdu, kai kalbinės priemonės pačios atkreipia dėmesį tam tikru savo nepaprastumu, automatizacijos ypatybių netekimu, pvz. gyva metafora. Tuo būdu kiekvienas terminas, jei tik jis vartojamas už savo paskirties ribų, kaip ką tik minėta, tuojau gali netekti automatizacijos ypatybių ir įgyti aktualizacijos savybių. Speciali sritis, kur aktualizacija daugiausia pasireiškia ir kur ji yra sistemingai panaudojama, yra poetinė kalba.

Pagal savo įkūnėjimo arba apraiškos būdą, kaip apskritai kalbą, taip ir bendrinę, galima skirti į dvi rūšis: šnekamąją ir rašomąją. Jei kalba reiškiasi motoriniu akustiniu būdu - ji yra š n e k a m o j i kalba, jei vizoriniu - r a š o m o j i.

Bet šitas išorinis skirtumas turi gilesnes šaknis; jis yra syte susijęs su atitinkamu dvejomu pačių kalbinių lyčių skirtumu. Tas skirtumas priklauso nuo to, kad šnekamoji ir rašomoji kalba reiškiasi daugiau ar mažiau skirtingomis sąlygomis, priemonėmis ir įtakingumu. - Kalbame paprastai nedideliam klausytojų skaičiui /neretai kalbame ir su vienu/, su kuriuo turime betarpišką kontaktą. Čia dalį kalbinių priemonių pavaduoja nekalbinės /nekalbinė aplinka, kalbėtojo judesiai - mimika bei pantomima/. Bet ir pačios kalbinės priemonės reiškiasi kitu būdu, yra kitaip suvartojamos. Pvz. čia sakinio intonacija, balso moduliacija galima išreikšti tam tik-

rų minčių, pergyvenimų, duoti vienokią ar kitokią frazės bei atskiros žodžio reikšmės atspalvį. O rašte jau kas kita: betarpiškos nekalbinės aplinkos nėra; nebegalima ir sakinio, žodžio balsinė moduliacija. Visa tai rašte turime pasivaduoti kitomis kalbinėmis priemonėmis. Girdimąją /šnekamąją/kalbą, taip sakant, turime išsiversti į regimąją /rašomąją/kalbą, nes šnekamoji kalba skiriama ausiai, o rašomoji - akiai.<sup>10</sup> Bendrinė rašomoji kalba atsiskiria nuo šnekamosios bendrinės ir savo įtakingumu. Viena, ji gali veikti be galo didelį žmonių kiekį. Jos įtaka pasiekia ne tik dabar gyvenančius ir po tolimus tolimiausius kampus išsiskirsčiusius žmones, bet ir būsimąsias kartų kartas, kol tik joms bus tas rašto paminklas prieinamas. Šnekamosios bendrinės kalbos įtaka tik radijo bei televizijos amžiuje ėmė didėti. Antra, rašto veikimas yra daugkartinis, o pasakyto žodžio vienkartinis, t. y. raštą gali skaityti pasikartodamas, o pasakytas žodis praskamba ir žūva su pasakymu. Tiesa, šiuo laiku, kai ir sąkomąją žodį galima techniškai konservuoti, jis tuo atžvilgiu bent iš dalies pasiveja rašytinį.

Bendrinė rašomoji kalba prasikiša pro bendrinę šnekamąją dar tuo, kad pirmoji yra artima apskritai r a š t o kalbai; žinoma, tokio rašto, kuris yra platesnės paskirties ir ne specialiai sudarytas atskiroms kurios tautos krašto kampelio kalbos ypatybėms moksliskai pavaizduoti. Rašto kalba yra artima bendrinės rašomosios kalbos giminaitė, o kartais ji tiesiog esti šios pastarosios motina. Ir tai daugiausia dėl dviejų priežasčių. Viena, raštas /pirmiausia spaudinys/ skiriamas paprastai ne mažesniai, bet vis didesniai žmonių skaičiui, taigi dėl to jo autoriui tenka prie tų žmonių kalbos taikytis, vartoti tam tikras visiems arba bent daugumai prieinamas kalbos lytis. Antra, ir patys raštų /spaudinių/ autoriai dažniausiai esti šviesesni ir labiau apsityrę žmonės, kurie daugiau ar mažiau yra apsipažinę ir su geografiniu gimtosios kalbos susiskirstymu, o kita vertus, jie šį bei tą



sąmoningai ar nesąmoningai pasiskolina ir iš kitų raštų. Tad jų raštas, jų rašto kalba ilgainiui įgauna vis daugiau tokių ypatybių, kurios ir yra būdingos bendrinei rašomajai kalbai. Taigi galima sakyti, kad rašto kalba jau pačioj savo pradžioj yra tam tikra bendrinės kalbos užuomazga.<sup>11</sup> Ypač čia yra instruktivūs mažiau išlavinti, dažnai tik vos rašto pramokę žmonės. Jie yra labai priklausomi nuo kitų ankstyvesnių rašto pavyzdžių, o jų nusistatymas, santykis su rašto lytimis yra kitoks negu su šnekamosios kalbos lytimis. Mat, raštas, kad ir paprasto laiško parašymas, reikalauja jau tam tikro mokslo; o kadangi visada lengviau pasisavinti, ką kiti jau yra išgalvoję, tai ir einama kitų jau pramintu keliu. Daugis būsime pastebėję, kad pvz. mūsų kaimiečiai, ypač prieš keletą dešimtmečių, nors šiaip /pirmiausia namie, apylinkėje/ kalba įpras-tine savo kampo kalba, laiškus rašo taikydami priė bendrinės kalbos, kurios jie yra mokęsi mokykloje, kurią randa knygoje, laikraštyje, girdi iš bažnyčios sakyklos, radifono bei iš kitur ar kokiam platesnio pobūdžio susirinkime, suvažia-vime.

## 2. L a i k o t a r p i o r i b o s

Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimosi problemai nagrinėti esu pasirinkęs laikotarpį nuo Fr. Kuršaičio iki "Aušros" /1883-1886/ sustojimo, t.y. maždaug nuo XIX a. vidurio, nuo pirmųjų Kuršaičio lietuvių kalbos tyrinėjimų pasirodymo. Šis apie 40 metų apimęs laikotarpis yra tuo svarbus lietuvių bendrinės rašomosios kalbos istorijoje, kad tuo metu pasireiškia žymesnieji kalbininkai, kaip A. Schleicheris, taip pat ir mūsų mėgėjai Fr. Kuršaitis, A. Baranauskas, K. Jaunius, kurie lietuvių kalba domisi ne vien mokslo požiūriu, bet turi įtakos ir tos kalbos praktikai, bendrinės kalbos raidai. Taip pat tuo laikotarpiu iškyla daugiau įtakingesnių rašytojų bei visuomenės veikėjų, kurie rūpinasi ar yra priversti rūpintis ir bendrinės rašomosios kalbos klausimu bei jos tvarkymu: be anksčiau jau pradėjusio reikštis Daukanto, Valančius, Ivins-

kis, aušrininkai. Pati "Aušra", kaip tatai vėliau pamatysime, yra jau lyg tam tikras šio laikotarpio bendrinės rašomosios kalbos etapo užbaigimas, nes kiek anksčiau, o ypač "Aušros" įstojama į tą kelią, kuriuo lietuvių bendrinė rašomoji kalba, pirmiausia savo fonologijos ir morfologijos sistema, apskritai ir toliau eina.

To laikotarpio bendrinės lietuvių rašomosios kalbos raidą specialiai tenegrinėjau Didžiojoje Lietuvoje. Viena, dėl to, kad Mažojoje Lietuvoje bendrinė rašomoji kalba tuo metu apskritai jau buvo nusistovėjusi /žr. 21 psl./; o antra, pati didžioji ir gyvybingoji lietuvių kalbos srovė tekėjo Didžiojoje Lietuvoje.

Šiame darbe neliečiu ir raidos Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių rašomosios kalbos, kuri, nors iš dalies ir palaikė tam tikrą kontaktą su Didž. Lietuvos lietuvių rašto kalba, bet angliškoje aplinkoje, skirtingų veiksmų veikiamą, nevienu požiūriu vystėsi skirtingai, ir tai raidai nušviesti jau būtų reikalingas atskiras tyrinėjimas.

### 3. S a l y g o s i r a k s t i n a i

Įvairios nekalbinės aplinkybės, pirmiausia politinės, visuomeninės, ekonominės ir kultūrinės sąlygos, nagrinėjamoju laikotarpiu nebuvo palankios lietuvių bendrinei rašomajai kalbai kurtis.

Kaip žinome, politinės sąlygos buvo tokios, kad lietuviai buvo paskirstyti tarp dviejų valstybių - Rusijos ir Vokietijos; trečias lietuvių būrys, daugiausia po baudžiavų panaikinimo /iš pradžių nedidelis, o vėliau tolydžio didėjęs/, atsidūrė Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Kita vertus, tautinis darbas, taip pat ir atskiros kalbos kultūros kėlimas toli gražu nebuvo proteguojamas. Simboliškas čia yra pvz. kad ir spaudos uždraudimas Didž. Lietuvoje /1864 - 1904/.

Visa tai prisidėjo prie to, kad lietuviai negalėjo sudaryti nei vieningos, nei glaudesnės interesų bendruomenės, ku-

ri yra konkreti sąlyga ir kalbinei bendruomenei formuotis, o kartu ir visai tautai skiriamai bendrinei kalbai darytis. Tokiai kalbinei bendruomenei kurtis vėl kliudė ir baudžios laikų luomų tvarka, kurios tradicijų taip greit nebuvo galima atsikratyti ir po baudžios panaikinimo. Pati didžioji tautos masė - baudžiauninkai, valstiečiai - iš pradžių negalėjo turėti ir neturėjo kokių bendrų platesnių kultūrinių tikslų bei užsimojimų, kurie būtų juos jungę į platesnes visuomenines grupes. Palankesnės sąlygos buvo tikybinei bendruomenei, kurioje daugiau atramos galėjo rasti bendrinės kalbos kūrimasis. Bet ir ta bendruomenė nebuvo nei glaudi, nei vieninga: Didžiojoje Lietuvoje daugumas buvo katalikai, bet jau Mažojoje - protestantai. Ir Didžiojoje Lietuvoje katalikai nesudarė vienalytės kalbinės bendruomenės, nes ji įvairiavo po atskiras vyskupijas /Žemaičių, Vilniaus.../, net parapijas.

Bet ypač svarbus buvo kultūrinis veiksnys, nes bendrinė, ypač rašomoji, kalba juk ir yra kultūrinio gyvenimo kalba, pirmiausia jame susidaranti ir jam tarnaujanti. Tačiau kultūrinio gyvenimo sąlygos šiuo laikotarpiu nedaug tegalėjo remti visiems lietuviams skiriamos bendrinės rašomosios kalbos kūrimosi.

Bendrinei rašomajai kalbai augti bei plisti čia trukdė iš vienos pusės plačiųjų lietuvių visuomenės sluoksnių /valstiečių, darbininkų/ tamsumas, iš kitos - trūkumas inteligentinių pajėgų, kurių dalis buvo nutautusi ir nejautė savos, lietuviškos kultūrinės kalbos reikalo. Tik po baudžios panaikinimo tolydžio atsiranda daugiau inteligentų iš grynojo lietuviško kamieno /valstiečių/, kurie savo lietuviškoje veikloje nemaža rūpesčių skyrė ir kultūrinės, bendrinės rašomosios kalbos dorojimui, tobulinimui. Tų inteligentų tuo metu iš pradžių daugiau davė Suvalkų kraštas, nes ten po baudžios panaikinimo valstiečiai anksčiau ūkiškai sutvirtėjo; be to, jie ir lenkų įtakai mažiau tebuvo pasidavę.<sup>12</sup> Dėl to matysime daugiau šio kampo inteligentų įtakos pasireiškiant ir ta-

me bendrinės rašomosios kalbos dorojimo darbe. Inteligentų veikimas šia kryptimi koncentravosi daugiau atskiruose mokslus einančios jaunuomenės, pirmiausia studentų, būreliuose. Labiau pasireiškia tokie lietuvių studentų būreliai Maskvos ir Petrapilio universitetuose nuo aštuntojo XIX a. dešimtmečio, nors to veikimo šaknys jau ir anksčiau /dar prieš 1863 m. sukilimą/ randamos. Studentų lietuvių Maskvoje ir Petrapilyje aštuntajam ir devintajam dešimtmety buvo nemažas būrelis. Pvz. Basanavičiaus metu buvo apie 20-25 /iš Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gub./<sup>13</sup> Jau ta aplinkybė, kad čia susirinkdavo studentų iš įvairių Lietuvos kampų, duodavo progos kilti ir diskutuoti įvairiems bendrinės kalbos klusimams. J. Šliūpas apie savo laikus rašo: "Ne tiek iš autorių mokėmėsi Maskvoje savos kalbos, kiek bendrose pašnekose, tai vėl leisdami hektografuotą 'Aušrą', ar kartais su prof. Fortunatovu sueidami. Šiaip aš dar gimnazijoje būdamas verčiau apysakas Hoffmano, Maine Reed'o, o vėliau - jau išvytas iš Petrapilės - parašiau knygutę savarankišką, 'Vargai, jų kiltis, ūgis ir vaistas nuo jų' /kuri, kas-žin kokiu būdu, pateko į Kapsuko rankas, o kur dabar yra, nežinau. Man būtų įdomu ją šiandien pamatyti!/. Maskvoje parašiau monografijėlę apie Mindaugą. Žodžiu sakant, aš bent maniau, kad mėgindamas ką-nors parašyti aš geriau susivoksiu kalboje, nes visuomet jaučiau savos kalbos nemokąs".<sup>14</sup>

Šių lietuvių veikėjų būrelių įtaka išgauna ir į vidurines mokyklas, pvz. Marijampolės gimnaziją, Kauno kunigų seminariją...<sup>15</sup>

Pačios mokyklos irgi labai nedaug ką tegalėjo duoti, nes iš pradžių tik lietuviams skiriamos, pradedamosios mokyklos buvo lietuviškos, bet ir tos pačios Didž. Lietuvoje po 1863 m. buvo surusintos. Maž. Lietuvoje lietuvių kalba juo toliau, juo daugiau užleidžia vietos vokiečių kalbai.<sup>16</sup> Gimnazijos, anksčiau buvusios lenkų dvasios ir kalbos, jau po 1831 m. surusintos, o po 1863 m. dar labiau rusinamos. Maž. Lietuvoje gimnazijos buvo vokiškos, nors jose kai kur buvo kiek mokoma ir lie-

tuvių kalbos. Po 1863 m. sukilimo lietuviams atitraukti nuo lenkų rusų vyriausybė Didž. Lietuvoje lietuvių kalbą įvedė į kai kurias aukštesniąsias mokyklas.

Nemažos reikšmės lietuvių kalbai turėjo Kauno kunigų seminarija, kur nuo 1871 m.<sup>18</sup> buvo įvestas ir lietuvių kalbos dėstymas tam, kad klierikai paskiau sėkmingiau galėtų eiti lietuviškąjį homiletikos kursą. Note A. Dambrausko, tai buvo tuo laikotarpiu vienintelė mokykla, kur sistemingai buvo dėstoma lietuvių kalba.<sup>19</sup>

Buvo įvestos neprivalomos lietuvių kalbos pamokos /po 1-2 val.per savaitę po kitų pamokų/ Marijampolės /1867/ ir Suvalkų gimnazijose. Bet jas dažnai lankydavo gimnazistai tam, kad paskui, brandos atestate gavę lietuvių kalbos pažymį, galėtų gauti vad. "lietuviškąją stipendiją" Petrapilio ar Maskvos universitete. Daugiau kiek bent lietuvių kalbos meilės galėjo įkviepti Marijampolės gimnazija, kuri 1880-1885 m. buvo viena lietuviškiausių gimnazijų /apie 80% mokinių, kurių buvo apie 700, buvo lietuviai/, o iš mokytojų - 6 lietuviai, jų tarpe inspektorius.<sup>20</sup> Iš pradžių čia nebuvo gerų lietuvių kalbos mokytojų. Aukštesnėse klasėse tuo metu dėstė lietuvių kalbą Ulinskis, žemaitis, matematikos mokytojas. J. Basanavičius apie savo mokslo metus čia sako: "Visas lietuviszkos kalbos mokslas buvo - iszguldyme isz maskoliszko į lietuviszką in /= ir/ vice versa, o taipogi sulyginime tulu lietuviszku žodžiu su panaszrais [=panašiais] graikiszkais, lotyniszkais ir slaviszkais; apie moksliszką kalbos iszguldymą ir iszsimokinimą negalima buvo nei kalbėti, nes patys mokintojai jokios nūvokos nei apie gramatiką, nei apie ką kitą neturėjo."<sup>21</sup>

Vėlesnysis lietuvių bendrinės kalbos normintojas J.Jablonskis štai ką sako apie tas pamokas Marijampolės gimnazijoje: "Gimnazijoje buvo einamas ir lietuvių kalbos mokslas: vieną kartą savaitėje Vicas Staniškis ką-ne-ką su mumis skaitydavo, lyg aiškindamas, lyg šiaip atmindamas mums vieną

kitą ginttosios kalbos mažmožį. Kokios sistemos tame moksle nebuvo, apie lietuvių kalbos gramatiką ir kalbos taisykles, rodos, nieko negirdėdavau iš savo mokytojo. Mokytojas tik paaiškindavo mums vieną kitą 'žemaitišką' žodį. Tam 'moksliui' neturėjom nė vadovėlių: lietuvių kalbos tekstai šioje pusėje buvo jau r u s ū raidėmis spausdinami, mokytojas paskaitydavo mums kokį senesnę mažmožį; pačios pamokos rimtesnių galvojimų apie kalbos dalyką ir jos reikšmę mums nesukeldavo... Mums, būsimiesiems studentams, reikalingas buvo tik lietuvių kalbos pažymys /atestate/, be kurio negalėdavom paskum naudotis tam tkromis stipendijomis Maskvoje ir Petrapilyje".<sup>22</sup> Tuo metu daugio mokinių rimtai nemanyta, kad lietuvių kalba gali tikti bei iškilti į kultūrinę kalbą. Pats Jablonskis štai kaip pasisako apie Marijampolės gimnaziją savo ir V. Kudirkos mokymosi metu: "Del lietuvių kalbos dalyko lietuviams tekdavo kartais ir kiek rimčiau imt galvoti. Jau girdėdavom apie J. Basanavičiaus prasimanytus, apie tai, kad jis noris lietuvių kalbą ir į literatūros kalbą įtraukti, kad imas net drąsiai lietuviškai šnekėti su kitais mokytais lietuviais. Iš jaunuolių Lietuvos inteligentų mieste pasisukdavo kartais dvasinės Akademijos auklėtinis, baigęs Marijampolės gimnaziją, Petras Kriaučiūnas. Mieste, kur užeidamas, gatvėse ir krautuvėse, jis garsiai jau kalbėdavo lietuviškai ir gindavo, kur reikiant, lietuvių kalbos dalyką. Gimnazijoje būdamas nei aš, nei V. Kudirka jo arčiau nepažinova. Iš to, ką to laiko inteligentai /ponai, kunigai/ apie jį kalbėdavo, ir mudu išrasdavova, kad jis, taip smarkaudamas, vis dėlto negerai daro: sakydavom /ne tiktai mudu/, kad mūsų literatūros kalba turinti būti lenkų kalba, kad svajoti apie kokį iškėlimą lietuvių kalbos į visus mokslus, literatūros ir šiaip gyvenimo reikalus yra, mažių mažiausia, neišmintinga ir nerimta. Mūsų raštų kalba, sakydavomės, turinti būti ta pati, kuria rašomi dabar lenkų laikraščiai, kuria buvo parašyti Mickevičiaus, Kraševskio ir kitų tokių žmonių veikalai".<sup>22</sup> Kol Jablonskis

buvo gimnazijoje /iki 1881 m./, mokiniai lietuviai, Jablonskio tvirtinimu, savo tarpe paprastai kalbėdavosi lenkiškai.<sup>22</sup>

Ir Pranas Mašiotas ne geriau atestuoja lietuvių kalbos pamokas, kai jis čia mokėsi: "Kiek tekdavo girdėti, ne ko buvo vertos vyresniųjų klasių pamokos, o ko mus, mažuosius, mokė, tai sunku būtų ir pasakyti. Mokytojas, sulenkėjęs lietuvis, arba visai neateidavo į pamokas, arba duodavo ką atnešęs paskaityti, dažniausiai iš Duonelaičio raštų keliolika eilučių. Pats pažiovaudavo ir išeidavo iš klasės, nesulaukęs pamokos galo. Gimnazijos vyresnybei tos pamokos, rodėsi, visai nerūpėjo".<sup>22a</sup> Ir kitoj vietoj: "Žemesniosiose klasėse mes, marijampoliečiai, kai kada ir gimtąją kalbą prisimindavome, dainelę kuria, mįslių, vienas iš kito nusirašydavome, kad namiškiams galėtume lauktuvių parvežti: seselės ypač dainų pasigesdavo. Apie lietuvių knygas ir lietuvių kalbos mokytojas kiek primindavo - Baranausko 'Anykščių šilėlių', Donelaičio 'Keturias metų dalis' duodavo klasėje paskaityti, Ivinskio seną kalendorių į klasę atsinešdavo. Tos lietuvių kalbos pamokos buvo tikros vargo pamokos. Po visų kitų pamokų pasilikdavome dvi valandas savaitėje tie, kurie norėdavo iš lietuvių kalbos turėti brandos atestate 5, kad kokioj galėtume gauti Maskvos universitete 'lietuvišką stipendiją'. Iš tų dviejų pamokų gerai jei viena būdavo savaitėje, ir ta virsdavo nuobodžiu pusvalandžiu: mat, ir mes noroms nenoroms laukdavome pamokos galo ir mokytojai - Rutkauskas žemesniosiose klasėse, V. Staniškis aukštesniosiose - lengva širdimi jas striukindavo. Vis tiek ir vieni ir kiti tuščiomis gaišdavome - taip tuomet apie lietuvių kalbą manyta".<sup>23</sup>

Geriau lietuvių kalbą čia dėstė P. Arminas, P. Kriaučiūnas. P. Kriaučiūno, paskirto 1881 m. Marijampolės gimnazijos mokytoju, lietuvių kalbos pamokas savo monografijoje M. Gustaitis taip apibūdina: "Čia mokiniai be elektinės gramatikos /Schleicherio, Kuršaičio, Jauniaus, Baranausko/, kuri buvo sistemingai išeinama, išgirdavo apie tėvynės praeitį, jos ku-

nigaikščius;čia pajusdavo gimtosios kalbos vertę ir grožį, gaudavo žinių apie tautos atgimimą,veikėjus ir jų darbus;žodžiu - tai buvo ne vien kalbos pamokos,bet apskritai,visa ką apima Lituanica,tai buvo universalūs agitacijos kursai".<sup>24</sup> Vienas Armino mokinys,klausęs jo pamokų Marijampolės gimnazijoje 1882-1883 mokslo metais,sako,kad tekę mokytis,kaip vėliau patyręs,lietuvių kalbos gramatikos "pagal Šleicherį ir Kuršaitį su permainomis Petro Kraučūno",rašyti diktantus lentoje ir koki kartą per metų ketvirtį sąsiuvinuose. Nusirašydavę į sąsiuvinus ir eilėraščių,kuriuos tekę ir atmintinai mokytis /bene Gimžausko "Pro Lydos mūrus pravažiuojant" ir paties Armino/. Buvę skaitomos Donelaičio "Metų",Baranausko "Anykščių šilelio", Poškos "Mužiko" ir kt. ištraukos.<sup>25</sup>

Lietuvių kalbos buvo kiek mokoma ir Tilžės bei Klaipėdos gimnazijose.<sup>26</sup> E. Knaake pažymi,kad XIX a.penktą dešimtmečio gale Tilžės gimnazijoje "prisideda fakultatyviniu mokymo dalyku lietuvių kalba su 4 valandomis".<sup>27</sup> Nuo 1879 m. "dalyvavimas lietuvių kalbos pamokose buvo paliktas laisvam mokinių norui nuo pirmos iki obertercijos įskaitytinai"; dėstė lietuvių kalbą vyresnysis mokytojas Voelkelis po 2 val. per savaitę.<sup>28</sup> Nuo 1886 m. lietuvių kalbos pamokos visai šioje gimnazijoje panaikinamos.<sup>29</sup> J. Šliūpas sako,kad lietuviškasis Biblijos, Liuterio katekizmo vertimas ir giesmių knygos buvę beveik vieninteliai vadovėliai Tilžės gimnazijoje.<sup>30</sup> Vėliau naudotasi M. Voelkelio "Litauisches Elementarbuch" /1879/.<sup>31</sup>

Taigi iš tų gimnazijų net ir tie mokiniai,kurie lietuvių pamokas lankė,negalėjo išsinešti aiškių, vieningų bendrinės rašomosios kalbos normų nei įpročių. Ypač čia daug reiškė ir ta aplinkybė, kad,kaip matome,ir vienodų,visų priimtų lietuvių kalbos vadovėlių ar gramatikų nebuvo; beveik kiekvienoje mokykloje vis savaip, kaip įmanyta, verstasi.

Lietuvių kalbos mokyta ir Veiverių pedagoginiuose kursuose, 1866 m. rusų vyriausybės įsteigtuose pradinių mokyklų mo-



kytojams ruošti, kurie 1873 m. caro įsakymu pavadinti Veiverių mokytojų seminarija. Apie 1880-1883 m., kaip jos buvęs mokinys J. Kundrotas mena, mokiniai buvo čia beveik vien iš Suvalkų gubernijos. Iš pradžių čia lietuvių kalbai duota daugiau teisių: buvo leista dėstyti mokslo dalykus lietuvių kalba, pačių lietuvių kalbos pamokų buvo 10, vėliau tepalikotos 3.<sup>32</sup> Lietuvių kalbos mokė T. Žilinskas, J. Lapinskas, J. Gylius, J. Kairiūkštis. Pritaikytų vadovėlių lietuvių kalbai neturėta. Iš pradžių rūpintasi jų pasigaminti. T. Žilinskas buvo paruošęs lietuvių kalbos chrestomatiją, o J. Gylius rusų lietuvių kalbos žodyną. Bet abu tie darbai neišvydo spaudos. Žilinsko rankraštis dingo Varšuvoje pas mokyklų globėją, o Gyliaus žodyną, rašytą rusų raidėmis, išpeikė A. Baranauskas, kuriam recenzuoti rusų Mokslų Akademijs buvo pavedusi, ir jis kažkur užsimetė. Tad kokio sistemingo lietuvių kalbos dėstyimo negalėjo būti. Mokiniai paprastai versdavo straipsnius iš rusų kalbos į lietuvių, mokytojas atsinešdavo į klasę paskaityti Donelaičio raštų, liepdavo atmintinai mokyti eilių, duodavo ir atpasakojimų parašyti /iš Donelaičio ir kitų rašytojų/. Daugiau ką galėjo duoti mokiniams Žilinskas, iš kurio lūpų mokiniai sakosi girdėdavę ir apie Šleicherį, Sauerweiną, Kuršaitį ir kitus.<sup>33</sup> Vienas mokinys apie 1881-1882 m. Kriaučiūno pamokas sako, kad jis "atsinešdavo vieną gramatiką, rašydavo iš jos formas linksniavimų, asmenavimų ir kai kurias taisykles /pažymėjimus/lentoj, o mokiniai į sąsiuvinius, ir paskui mokėsi".<sup>34</sup> Duodavęs išsirašyti iš Donelaičio eilių ir paskui atmintinai išmokti. "Iš mokytojų biblijotekos atsinešdavo ir duodavo skaityt Neselmano dainas, Šleicherio krestomatiją, Juškevičiaus svodbinę redą ir dainas".<sup>34</sup>

Panevėžy įsteigtoji /1872/ mokytojų seminarija lietuvių kalbai maža ką tegalėjo duoti, nes, kaip jos įstatuose pažymėta, ji įsteigta buvo ne lietuviams, bet "pravoslavų tikėjimo jaunuoliams".<sup>35</sup> O lietuvių kalbos seminarijoje temokė tik

protarpiais ir, be to, labai mažai.<sup>36</sup>

Kai kuriose Rusijos ir Vokietijos universitetuose ir lietuvių kalba buvo įtraukta į tyrinėjamųjų dalykų skaičių. Minėtini Maskvos, Petrapilio, Charkovo universitetai, kuriuos lankė būrelis lietuvių.

Maskvos universitete į lietuvių kalbos studijas kalbamuoju laikotarpiu ypač daug dėmesio imta kreipti aštuntajame ir devintajame XIX a. dešimtmetyje, F. Fortunatovo metu.<sup>37</sup> Jo kalbinių paskaitų klausėsi kai kurie ir lietuviai, pvz. J. Spudulis<sup>38</sup> ir kt. Su juo lietuviams tekdavo ir plačiau privačiai pasikalbėti apie lietuvių kalbą, ypač kai ruošiasi įkurti lietuvių filologinę draugiją. J. Šliūpas sako, kad jam tekdavę kalbėtis su Fortunatovu, kuris labiau klausinėdavęs, ką reiškia kai kurie Daukanto pasakymai, pvz. papinojo, nors kalbėdavę ir apie lietuvių rašomosios kalbos reikalus.<sup>39</sup> Paskutiniaisiais nagrinėjamosios galdynės metais kalbotyros dalykų Maskvoje teko klausytis ir J. Jablonskiui, kuriam nemaža įtakos turėjo prof. Koršas; į kalbotyrą jį bus paraginęs ir prof. Fortunatovas bei Šachmatovas.<sup>40</sup>

Plačiai lietuvių kalbą į savo programą buvo įtraukęs ir Kazanės universitetas, ypač J. Baudouino de Courtenay profesoriavimo metu.<sup>41</sup> Bet į šį universitetą lietuvių nedaug kas tenusigaudavo.<sup>42</sup>

Literatūra, raštai yra apskritai svarbus veiksnys bendrinei rašomajai kalbai darytis. Tatai suprato ir aušrininkai. Pvz. J. Vištelis 1880.9.8 laiške vienam veikėjui dėl vienos bendros visiems lietuviams kalbos sudarymo sako: "Norint lietuviską kalbą dailint ir tarp žmonių išplatinti, reikėtų wienokiu budu raszytais [paties V. pabraukta. P. J.] rasztais wisa Lietuwa apdovanoti, tada priprastu prie wienokiu žodžiu ir, patis pradetu wieneip raszyt. Bet be to, kaipu buwo isz pradžios, teipo bus ir wisados..."<sup>43</sup>

Tačiau kalbamojo laikotarpio raštai negalėjo to vaidmens atlikti. Maždaug iki "Aušros" didžiausią tų raštų dalį suda-

rė tikybinio turinio knygos,<sup>44</sup> kurių autoriams kalbos kultūra maža terūpėjo. Daugiau į kalbą buvo kreipiama dėmesio pasaulinio turinio knygų autorių,<sup>45</sup> bet tokių raštų labai nedaug tebuvo; minėtini Daukanto raštai, kai kurios Valančiaus knygelės, Donelaičio "Metai" ir nedidelis skaičius kitų. Tokie raštai ir sudarė visą anometinio lietuvių tiek eilinio, tiek ir inteligento veikėjo lietuviškąją lektūrą. Štai kaip tą lektūrą apibūdina J. Basanavičius, vienas iš ymesniųjų nagrinėjamojo laikotarpio galo veikėjų. Priminęs, kad G. Krause /Litthauen und dessen Bewohner, 1834/ pažymėjęs lietuvių literatūroje, be Donelaičio "Metų" ir lietuviškų dainų, nesant nieko, kas būtų verta mokslininkui pažinti, o vėliau L. Rogalskis /Orgelbrando enciklopedijoje/ kone visą lietuvių literatūrą apribojęs dainomis ir ypač priežodžiais, toliau Basanavičius rašo: "Keturias-penkių-ir šešiasdešimties metams priguli, kaip žinoma, veikalumas Daukanto ir M. Valančiaus, kurie gana daug prisidėjo prie tvėrimo 'literatūros', bet ir tame laike jį, išskyrus Daukantą, iš didesnės dalies, randasi dar rankose kunigijos, kuri kaip įmanė, taip ir ganė savo avelės ir, kaip reikalą suprato, taip ir apie jų apšvietimą rūpinosi. Be to dar ir tokie veikalai, kaip 'Žemaitių viskupistė' ir Daukanto 'Budis'- vienintelės versmės, iš kurių žingeidus lietuvis tulas žinias iš praeities savo tautos semti galėtų - buvo visados retai kur randami, retai kam prieinami. Dar apie 1860-65 m. visas lietuvių apšvietimas, kurį tuomet iš lietuviškų knygų pasemt galėtu, paėjo iš 'Lementoriaus', 'Aukso Altoriaus', 'Gyvenimo S. Panos Marijos' ir 'Szauleniszkių senelio'; su Rhėsos išleista Donelaičio 'Metais' aš susipažinau tik trečioje klasiųje budams nuo kun. Čėsnos, gimnazijos 'praefecto', su Daukanto 'Budu', Valančiaus 'Žem. viskupiste' tik universitetan patekęs; dar, regis, vėliau man į rankas papuolė 'Anykščių šilelis' Geitlerio knygoje 'Litauische Studien'. Kad ir kitiems mūsų apšviestams, kurie tuomet į 'mokslo' ėjo, ne geriaus sekėsi, rodos,

abejot nereikėtų. Tik instinkto laikantės reikėjo tuomet mums, tarp visokių svetimtautiškų pagundų, tolyn žengti, jei kuriam nebuvo lemta pražudyti savotautystę".<sup>46</sup> 1873 m. atvykęs į Maskvos universitetą, radęs beirstančią mažą lietuvių draugiją /4-5 narių/, kurios nariai pasidaliję ir bibliotekėlę, kurioje būta Schleicherio gramatikos ir Donelaičio "Metų".<sup>47</sup> Panašiai ir J. Šliūpas sakosi apie savo jaunystės lektūrą: "Iš mažens motynai skaitydavau Valančiaus knygeles, visokias Mūkas, Bromelį, Palangos Južę, Šiaulėniškių Senelį, Paaugusių žmonių knygelę, Vaikų knygelę etc. Nepatiko lenkų kalbos priemonės. Iš kantiškų giedodavomė. Tad buvau apsipažinęs ir su Ivinskio kalendoriais, kuriuos mėgdavau skaityti. Bet kalbos rašomosios norma - paliko man svetima; tur-būt dar ir per jaunas buvau /7-10 metų".<sup>48</sup>

Iš literatūros didesnės reikšmės bendrinei rašomajai kalbai turėjo periodinė spauda. Mat, jei šiaip atskiri raštai /pvz. elementoriai, tikybinės knygos/ galėjo būti skiriami ir atskiram krašto kampui /plg 76 psl./, tai jau periodiniai leidiniai turėjo prieš akis visus lietuvius. Bet tokių periodinių leidinių, laikraščių nuo nagrinėjamojo laikotarpio pradžios teturėjo Maž. Lietuva /Nusidavimai nuo 1832; Keleiwis nuo 1849, Lietuwiszka Ceitunga nuo 1877/, kurioje, kaip minėta, ir taip jau bendrinė rašomoji kalba buvo nusistojusi. Didžioji Lietuva tik su "Aušra" /1883 - 1886/ tegavo tikra to žodžio prasme lietuvišką mėnesinį laikraštį. Kai kas pirmuoju laikraščiu D. Lietuvoje laiko jau Ivinskio kalendorius /1846-1864, 1865-7, 1877/, kurie gana plačiai buvo pasklidę tarp skaitytojų.<sup>49</sup> Rankraštinių laikraštelių buvo leidžiama ir prieš "Aušrą", bet jie, žinoma, kokios didesnės įtakos negalėjo turėti, apsiribodami mažu tam tikrų būrelių skaitytojų skaičiumi. Iš jų minėtini du studentų būrelių leistieji rankraštiniai laikraštėliai: Petrapilyje "Kalwis Miažagis" /1875 - 1876/ ir Maskvoje "Aušra" /1880-1881/. Kaip iš pilno išlikusio komplekto matyti, pastarajam kaip

tik labai rūpėjo bendrinės rašomosios kalbos kūrimas, norminimas.

Pagaliau bendrinės kalbos kūrime ar dorojime ne paskutinis vaidmuo tenka ir kalbininkams, kalbos normintojams ir tvarkytojams. Bet jei maža tebuvo lietuvių inteligentų, tai mokytesnių kalbininkų - dar mažiau. Specialiai pasirošusių ir sistemingai išėjusių kalbotyros mokslą universitete lietuvių tuo laikotarpiu kaip ir nebuvo. Tad kalbos dalykais, ypač praktikos reikalo spiriamas, domėjosi ne vienas ne tik šiaip savamokslis, bet ir apskritai mažo mokslo rašto žmogus.

Iš kalbininkų minėtinas A. Ugenskis, buvęs senųjų kalbų gimnazijos mokytojas ir profesorius Kazanėje, rinkęs medžiagą lietuvių kalbos žodynui.<sup>50</sup> Specialiai kalbotyrą studijavęs buvo Jonas Juška, baigęs Kazanės universitetą kandidato laipsniu. J. Baudouino de Courtenay tvirtinimu, jis universitete negavo gero kalbinio išsilavinimo. Į lietuvių kalbą labiau gilintis pradėjo jau baigęs universitetą. Kad jam, o ne kam kitam rusų Mokslų Akademija pavedė Schleicherio lietuvių kalbos gramatikos /1856/ recenziją, matyt, tuo metu iš lietuvių jis buvo laikomas geriausiai apsityrusiu lietuvių kalbos dalyke. Toliau jis nemeta lietuvių kalbos dalykais domėjęsis iki pat savo mirties. Čia turėjo bent skatinamosios įtakos ir pats prof. Baudouinas de Courtenay, kuris su Juška pasižino Kazanėje nuo 1875 m.<sup>51</sup>

Kiti kalbininkai buvo savamoksliai, sistemingo kalbotyros mokslo neišėję, bet vis dėlto pasiekę žymių ir imponuojančių rezultatų lietuvių kalbos tyrime - žymesnių už tuos specialųjį mokslą išėjusius. Jų šiuo laiku yra trys svarbiausi: Fr. Kuršaitis /M. Lietuvoje/ ir A. Baranauskas su K. Jauniumi /Didžiojoje/. Kuršaitis užsirekomendavo savo lietuvių kalbos potyriais /Beitragē zur Kunde der littauischen Sprache, 1843-1849/, lietuvių kalbos žodynu /Deutsch-Littauisches Wörterbuch, 1870-1874, Littauisch-Deutsches Wörterbuch, 1883/ ir lietuvių kalbos gramatika /1876/. A. Baranauskas iškilo savo tar-

18

mių tyrinėjimais ir "kalbomoksliu" /lietuvių kalbos gramatika/, palikusių rankraščių.<sup>52</sup> J.Baudouinas de Courtenay dar 1876 m. rašė, kad tik Baranauskas galės lygintis savo lietuvių kalbos pažinimu su Kuršaičiu.<sup>53</sup> Baranausko darbui turėjo reikšmės jo plati pažintis su svetimtaučiais kalbininkais: H.Weberiu, su kuriuo ilgai korespondavo kalbos klausimais /1875-1898/, J.Baudouinu de Courtenay, su kuriuo taip pat susirašinėjo, J. Karłowiczium, A.Aleksandrovu ir kt. Baudouinas de Courtenay gausokai jį ir literatūra aprūpindavo. Pats Baranauskas 1882. XI.28 laiške Baudouinui de Courtenay kukliai sakosi, kad jei jis ko pasiekęs kalbos dalykuose, tai pirmoji tų nuopelnų dalis priklausanti Weberiui, antroji Baudouinui de Courtenay, o trečioji jam pačiam.<sup>54</sup> - Jaunius, jau Baranausko mokiniu seminarijoje būdamas, parodė gyvą susidomėjimą ir savarankiškumą kalbos dalykuose, nekartą čia su Baranausku dėl šių dalykų ginčijosi, greta Baranausko iš pradžių /bene nuo 1876 m./ rašinėjo Weberiui, savarankiškai ir įdomiai išsigilindamas į lietuvių kalbos klausimus.<sup>55</sup> Jau 1876 m. žemaičių tarmių klausimams Baranauskas pats rekomendavo Jaunių H.Weberiui, sakydamas: "Jisai gimęs Žemaitis, mano kalbomokslį už kitus geriaus išmano, ir ant kalbatyrystės akvatus".<sup>56</sup> O 1883 m. rašydamas Weberiui dėl kai kurių lietuvių kalbos klausimų tyrinėjimo, jis sako: "Asz misliju, kad K.Jaunius, galės tenai su Tamstomis grezumi stoti, jeigu jo kiti darbai nū szito neatatrauks. Jisai mokias sanskritiškai ir skaito darbus tyrėju kalbos, ir saw teip siauru kaip mano krasztu nepasiznaimino".<sup>57</sup> Ir J. Baudouinas de Courtenay savo Jauniaus nekrologe laiko šį vyrą didžiųjų, genialių gabumų žmogumi.<sup>58</sup>

Nemaža ir kitų ano meto veikėjų patriotų bei rašytojų domėjosi praktiniais lietuvių kalbos klausimais. Minėtinas Daukantas, Kitkevičius, Ivinskis, bet ypač būsimieji aušrininkai bei aušrininkai. Iš pastarųjų minėtini: P.Markūza, S.Raila, P.Kriaučiūnas, N.Baukus Venskavičius ir jo brolis J.Venskavičius, ypač rimtas J.Spudulis, iš dalies J.Basavičius ir J.Šliūpas;

be didesnio kritiškumo romantikas J. A. Vištelis, V. Bruožis ir kiti.

Iš akstinių, kurie vertė rūpintis bendrine rašomąja kalba, ją tvarkyti bei doroti, vienas svarbiausių buvo veikėjų bei patriotų reikalas susirasti tokias kalbines lytis, kuriomis galėtų kreiptis į visus lietuvius. Antra, tai tų žmonių noras pagaliau ir lietuvių kalbą pakelti į kultūrinių kalbų rangą; juoba, kad ypač artimojo praeaušrio ir "Aušros" metu kalba beveik sutapatybinama su tautybe, ir pastarosios išlaikymas, tautiškumo kultyvavimas glaudžiai siejamas su kalbos kėlimu ir ugdymu.

Taigi, kaip matėme, nors bendrinei rašomajai kalbai darytis, tvarkytis aplinkybės ir nebuvo labiau palankios, vis dėlto buvo pakankamai lietuvių kultūrinio gyvenimo reiškinių, kurie pagrindė tos kalbos reikalingumą. Tas reikalingumas, be to, dar aiškėjo ir nusižiūrėjus į kitas, pirmiausia kaimynines, tautas, jau seniau bendrines rašomasias kalbas turinčias. Lenkų bendrinė rašomoji kalba, kuria kone kiekvienas daugiau pralavintas inteligentas lietuvis naudojos, o raštų autoriai apie ją ir plačiau žinojo, kalbamuoju metu jau buvo apskritai nusistojusi.<sup>59</sup> Taip pat ir rusų bendrinė rašomoji kalba jau XIX a. pradžioje nusitolojo.<sup>60</sup> O vokiečių jau XVIII a. susitvarkė.<sup>61</sup> Apie XIX a. vidurį atsidėjus rašomosios kalbos dorojimu rūpinamasi ir latvių.<sup>62</sup>

Tas bendrinės rašomosios kalbos reikalas, jos tolesnis tobulinimas, norminimas pačių lietuvių, ypač gramatinių vadovėlių autorių, rašytojų, iš seno suprantamas ir pabrėžiamas /pvz. D. Kleino, G. Ostermeyerio, S. Stanevičiaus, K. Kasakauskio ir kt./; tik jos sąvoka, uždaviniai ilgainiui ryškėjo ir platėjo ir pobūdis kitėjo.

## II. Laikotarpio bendrinės rašomosios kalbos idėja

### 1. Didžioji Lietuva atsilieka nuo Mažosios

Bendrinė rašomoji kalba Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje plito nevienodai, nėjo lygia greta.

Bendrinės rašomosios kalbos sutvarkymu M.Lietuvoje iš seno imta rūpintis organizuotai, ir kalbamuoju metu ji yra čia nusistojusi, bent palyginti nesudėtingam savo pagrindiniam uždaviniui - tikybiniam reikalui - nebekyla kokių esminių klausimų jai pertvarkyti. A.Schleicheris savo lietuvių kalbos gramatikoje /1856/ konstatuoja bendrinę rašomąją kalbą /Schriftsprache/ jau esant vieną visai Mažajai Lietuvai: "...visam Prūsų kraštui, taip pat ir žemaitiškai kalbančiajai lietuvių daliai, rašomoji kalba yra tik lietuvių aukštaičių tarmė /Pilkalnio, Įsruties dialektas, apskritai pietinės krašto kalbos dalies, tik kiek senesnės ir grynesnės formos negu dabartinė šnekamoji kalba /Umgangssprache/".<sup>63</sup> Kuršaitis, nors savo gramatiką skyrė ne mokslo, kaip Schleicheris, bet pirmiausia praktikos reikalui, irgi nebekelia to klausimo, jis tą bendrinę rašomąją kalbą konstatuoja ir priima. Dar savo vokiškai lietuviškoje žodyno dalyje /1870/ jis pastebi, kad tame jo žodyne garsinės lytys duodamos M.Lietuvos lietuvių rašomosios kalbos /wie es sich in der Schriftsprache fixirt findet/.<sup>64</sup>

Kad bendrinė rašomoji kalba M.Lietuvoje anksčiau susitvarkė bei nusistojė, tam kaltos kelios priežastys: M.Lietuvos plotas ir kalbinis susiskirstymas mažesnis negu Didžiosios, ten iš seno daugiau buvo spausdinama knygų, didelį vaidmenį suvaidino kalbos komisijos ir autoritetingesnės gramatikos, ypač Kleino, kuriuo daugumas vėliau sekė, toliau Schleicherio ir Kuršaičio, kuriomis kaip tik teko pasekti daugiausia lietuvių kalbą neprigimusiems kunigams ir kitiems pareigūnams rašto žmonėms; be to, didesnis ir kalbinio gyvenimo organi-



zuotumas M.Lietuvoje. Taip pat čia geriau buvo pažįstama padėtis ir vokiečių bendrinės rašomosios kalbos, kuri, kaip minėta, jau XVIII a. nusistėjo.

Bet šita M.Lietuvos bendrinė rašomoji kalba, neretai Kuršaičio tiesiog vadinama Biblijos ir giesmių knygų kalba,<sup>65</sup> tebuvo priimta M.Lietuvos lietuvių. Didžiojoje Lietuvoje M.Lietuvos bendrinė rašomoji kalba atrodė daugiau ar mažiau svetima, bent be pataisymų čia nepriimtina.

Bet savos, savo reikalams pritaikytos vieningos bendrinės rašomosios kalbos kūrime Didžioji Lietuva buvo gerokai atsilikusi nuo Mažosios. Tatai jautė ir patys D.Lietuvos autoriai, kurie iš seno skundėsi bendrinės rašomosios kalbos nesusitvarkymu, atsilikimu nuo M.Lietuvos. Antai, Daukantas 1853 m. laiške Fr. Kuršaičiui pažymi, kad jo raštai, Kuršaičių siunčiami, nesą gerai gramatiškai apdoroti nei nuoseklia rašyba parašyti, ir, eo ipso, juos žemiau deda šiuo atžvilgiu už M.Lietuvos raštus.<sup>66</sup> Marcinskas savo 1861 m. gramatikoje, kalbėdamas apie lietuvių kalbą, skundžiasi, kad "Tart rejck jog mums geda... Prusu Wokieczej pralenske mus tame [t.y. bendrinės kalbos tvarkyme, P.J.]. Terp daug kitu F.Ruhig's iszda-we Gramatika lietuwiszka, kad ir netobulengaj, wienok regužas padawe geras bet da daug lieka patajsit".<sup>67</sup> Ir vėliau ne vieno - tiek kalbininko mėgėjo, tiek rašytojo ar šiaip rašto žmogaus - pabrėžiama, nusiskundžiama nesant nusistojusios tinkamos bendrinės rašomosios kalbos D.Lietuvai. Tatai konstatuoja J.Juška,<sup>68</sup> o A.Baranauskas, 1871 m. ėmęs dėstyti lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje, stengiasi sukurti vieną bendrą visiems lietuviams rašomąją kalbą. Jo metu, be tiriamųjų mokslinių kalbos klausimų, bendrinės kalbos reikalus kliudo ir K. Jaunius.

Daugelis priešaušrio veikėjų lietuvių ne tik pasisako neturį kokios sunormuotos bendrinės rašomosios kalbos, bet ir apskritai sakosi maža temoką lietuviškai. Pvz. toks vėlesnis "Aušros" bendradarbis S.Raila 1874 m. kovo 2 d. laiške

N.Baukui Venskavičiui skundžiasi blogai temokąs lietuviškai reikšti savo mintis: "Maž skajtes ir senėj jau nekalbėjęs lietuviszkaj wisiszkej užmirsza dwasę tos kaļbos. Iszboczik jej neajszkėj raszau, dažney jaučiu, jog tejp parasziau, kajp mislijau, o misliju lenkiszkej ir raszidams turiu iszguldinėti sawo mislę. Kada atejs ļaikas, kad tas ležuwis apturės sawo literaturą". "Ar turi ļajka budams at sļužbos mislit apej tą dajktą ir ar ne galetum mań paroditi kur gaut' gramatiką kaļbos lietuviszkos. Norieczia pažiurėti kajp ira iszrisztas niekurios kwestijos, nes sawo razumu ir ne turėdams knigu, niekajp ne galu dasekti kėlu abejļu /wątpliwych/ kļausimu /kwestyj/. Trukst tejpogi man daugelo žodžiu. Jej atejs ļajkai lajmesni dėl musu, žadu lejst Tau ir kitiems kļausimus ir rēkt žines isz wisur, nes iszpuoļ mums geraj iszmokti sawo kaļbą, abo wisiszkej ją užmirszti, tejp palikti, kajp esmu, ne galu, ne patogu ir sunku".<sup>69</sup> 1875 m. bal. 16 d. laiške jau jis sakosi gavęs Kuršaitį, Geitlerį ir juos supratęs, bet jam Kuršaitis su savo rašomąja kalba nepatinkąs.<sup>70</sup> Toliau jis įsitraukia į kalbos sritį ir mėgina svarstyti įvairius bendrinės kalbos norminimo klausimus.<sup>71</sup>

Bendrinės kalbos dalykus uoliai svarstė Railos draugas N. Baukus Venskavičius. Jo rankraščių paliko kai kuriais gramatikos klausimais.<sup>72</sup> Kaip matome iš susirašinėjimo su broliu Nikodemu, tame svarstyme dalyvavo ir jo brolis J. Venskavičius.<sup>73</sup> Apie tą metą ir vėliau atsidėję rūpinasi bendrinės kalbos reikalais ir daugelis kitų kalbos mėgėjų bei kalbos mylėtojų būsimųjų aušrininkų. Iš jų minėtini: J. Spudulis, J. Miļiauskis /Miglovara/, nors mažo išsilavinimo, apie 1879 m. ėmęs rašyti lietuvių kalbos gramatiką; iš Kauno klierikų - V. Jerulaitis, M. Jurgaitis ir kt.<sup>74</sup>

Visai nusistojusios ir priimtinos bendrinės rašomosios kalbos neturėjimą, bent teoriniu požiūriu, rodo Maskvos lietuvių studentų hektografinis laikraštėlis "Aušra" /1880-

1881/.' Jos prospekte t.k. sakoma: "Ne galedami tankei susieit ir pasiszneket ape musu lužuvi ir jo grammatiką iszdūdisim žaiszką, kuriame kiekvienas pagaļ savo norą raszis ape kaļbą ir tautą letuviu". Kiekvienas tegu rašysias kaip mokėdamas. Aiškiau ir plačiau pasisakoma dėl kalbos Nr.1 /1880. XII.1 data pažymėtame/: "Del apdirbimo nors kėk lėžuvio ir prigatavojimo materijolo ant ateinanczio laiko pamislijam iszdūdit Auszrą. Mes visi gan-greit nemokame kaip priguli kalbeti lėtuwiskai ir jai nesimokisim skaitidami ir raszidami, tai nėko ir ne bus. Kaip mės galesim spaust ir raszit neprisigatavoję? Dabar, virai, dabar laikas prisigatavot; užtatai gi iszdūvimas Auszros ir bus ne proszali; czė kožnas gales pamigint savo silas raszime, czė nors kėk, virai, galesim apdirbt lėžuvi... Auszra neusidūda sau nijokiu mokslingu iszjeszkojimu apė musu kaļbą ir tautą; prisipažistame, jog esame žmones, togidel ir darisim tiktai pagal savo galą: kas dainą, kas pasaką, kas iszguldimus atsieinanczius iš svetimu kaļbu, kas apė kaļbą, kas apė givėnima ir paredką savo kampe; vėn-žods saktant: kaip kas mokes, teip tas szoks".<sup>76</sup> Ypač iš kitų straipsnių matyt, kad rūpinamasi tik rašybos vienodumu, o bendrų rašomosios kalbos normų nereikalaujama.<sup>77</sup>

Kad D. Lietuva bendrinės rašomosios kalbos kūrimu atsilikono nuo Mažosios, daugiau čia svėrė tai, kad šnekamoji kalba D. Lietuvoje įvairavo didesniame plote - buvo į daugiau skirtingų tarmių susiskirsčiusi. Daugumas D. Lietuvos rašto žmonių, būdami lietuvių kalbą prigimę, taip nejautė reikalo ir būtinų gramatinių normų, kurios ilgainiui būtų prisidėjusios prie bendrinės rašomosios kalbos pagrindimo;<sup>78</sup> juoba, kad ir vokiečių kalbinis gyvenimas, jo organizuotumas jiems buvo tolimesnis negu M. Lietuvai. Kaip matėme, ir periodine spauda D. Lietuvą buvo atsilikusi nuo Mažosios.

Didž. Lietuvoje labiau suskantama rūpintis bendrine rašomąja kalba ypač priešaušrio laiku, kada atsirado daugiau tautiškai susipratusių lietuvių, inteligentų, kurie buvo pa-

siryžę šviesti savo tamsiuosius brolius, leisti lietuvišką laikraštį ir įvairias lietuviškas knygas rašyti.

2. B e n d r i n ė s r a š o m o s i o s k a l b o s  
s k i r t i n g u m o i r p o b ū d ž i o  
p a j a u t i m a s .

Jau ir seniau gramatikai įsakmiai pažymėdavo reikiant normų tiek šnekamajai, tiek rašomajai kalbai.<sup>79</sup> Bet priešaušrio metu jau aiškiau pabrėžiamas rašomosios kalbos s k i r t i n g u m a s n u o š n e k a m o s i o s, nors dar iš pradžių nėra aiškus jos bendrumo, visuotinumо reikalas. Pvz.S. Raila 1875 m. spalio 26 d. laiške savo draugui N. Baukui Venskavičiui t.k. rašo apie lietuvių kalbos mokymąsi: "Pirmiause reikia mums išmokyti rasi, nes kalbėti galia nėkad ir ne atsieis".<sup>80</sup> Labai ryškiai matyti šis skirtingumas kai kurių rašto autorių ar net kalbininkų nusistatyme, kad normuotinė kalba tesanti reikalinga raštui /Kitkevičius, Daukantas, Baranauskas.../. Ryškiausias tos grupės atstovas, jau davęs tokios bendrinės rašomosios kalbos teoriją, yra A. Baranauskas. Bet smulkesnis šito rašomosios ir šnekamosios kalbos skirtumo nagrinėjimas jau priklauso tarmės skyriui.

Kalbamuoju laikotarpiu rašomoji kalba suprantama ne tik esanti skirtinga nuo šnekamosios, bet ir d i r b t i n ė, n o r m u o t i n ė, s u t a r t i n ė. Marcinkas 1861 m. savo gramatikoje, kalbėdamas apie lietuvių kalbą, skundžiasi, kad nesą kas "noretu padirbt deŷ reguŷu tos kaŷbos..."<sup>81</sup> S. Raila, koresponduodamas dėl lietuvių kalbos su N. Baukum Venskavičium, 1876. I. 13 laiške pastarajam rašo, jog iš įvairių lietuvių kalbos duomenų galima "sutverti lėžuvi, kuriū galetu kalbėti ir rasi, žmogus szendiszki".<sup>82</sup> J. Venskavičius ką tik minėtam savo broliui N. Venskavičiui 1876. III. 23 laiške pabrėžia, kad be sutartinio normavimo neįmanoma rašomoji kalba: "Sukalbine [= sutarimas. P.J.] ira prigimta wisiem ležuwiam /kiek aš žinau/. Aš tariu, jog giwas ležuwis, sudėtas ne wienu dienu ir ne wienu žmogu, be sukalbines nikajp ne gali

but ležuviu literatūros, kokia nors krašta, nes kalba dwieju žmonių, pagaliaus wienus kajmes, .ligej kajp žeme ir oras, terp kuriu jie giwenū, ne gali buti apsolutinej wienoda".<sup>83</sup> Tas dirbtinumās, normuotumas visai ryškūs ir teorijoj Baranausko, kuris sakėsi nematąs nė mažiausio reikalo rašyti, kaip žmonės ištaria.<sup>84</sup>

Jau prieš "Aušrą" matome pabrėžiant reikalą rašomosios kalbos, b e n d r o s v i s i e m s l i e t u v i a m s. Visą teoriją tai bendrinei rašomajai kalbai sukūrė Baranauskas. S. Raila 1875 m. laiške N. Baukui Venskavičiui jaučia, jog rašte reikia taikytis prie visų lietuvių, ne kurios atskiros kalbinės grupės, reikia "rasti tikrąjį ipatingumą ležuvio /o ne kalbesio/".<sup>85</sup> Maskvinėje "Aušroje", nors daugiausia kalbama apie lietuvių kalbos norminimą, jos išmokimą, vis dėlto aiškiai dėl bendros visiems lietuviams kalbos nepasisakoma. Nors kai kurių rašomojoje kalboje ir bandoma pritarti Baranausko teorijai, tačiau kitų pasisakoma, jog nereikia, "kad būtų ležiuvis abelnas"; rašyti laikraštėly galėsiąs kiekvienas kaip mokėdamas.<sup>86</sup>

Bet jau šitaip nebegalima buvo elgtis leidžiant visiems lietuviams, nebe siauram studentų rateliui, skiriamą laikraštį, koks buvo M. Lietuvojėjusi "Aušra"/1883-1886/. Dėl to čia stengiamasi, kad laikraščio kalba būtų kiek galima wienoda ir tiktų visiems įvairių wietų lietuviams. Jau pirmaisiais "Aušros" metais matome jos bendradarbi /S. Railą/ tai bendrinei kalbai vartojant tos pačios šaknies, tik kitos priesagos, ir terminą, būtent b e n d r i š k a k a l b a.<sup>87</sup> 1885 m. "Aušroje" randame šią bendros visiems lietuviams kalbos mintį tiems laikams aiškiai ir tiksliai formuluotą kažkokio wokiečio laiške "Aušros" redakcijai /straipsnyje "Wokiecziu priepažinti's"/: "Ar man wale pasibaimyjimą isztarti, kuri dabar dar lengwai gali sutikti? Sandarbininkai Auszros wėliaus įkurtojais raszto kalbos visai Lietuvai stovės. Jei asz ipatingai Prusu Lietuvos laikraszczius ir Niamuno Sargą, skaitau,

rodosi priegada grumzdžianti, kad tarp Prusu ir Rusu Lietuvos kalbos persiskyrimas, kaip tarp Ulandijos ir Vokietijos, prasideda. Tai butu nelaimė. Tik viena vienintelė raszto kalba tur buti!"<sup>88</sup> D. Silvestraitis 1884 m.kovo 10/23 laiške, rašytame Basanavičiui dėl savo surinktų patarlių leidimo, t.k.pabrėžia, kad knyga, skiriama visiems lietuviams, turinti būti parašyta "literariška kalba".<sup>89</sup>

### 3. K a i p m a n y t a k u r t i b e n d r i n ė r a š o m a j a k a l b a

Kuo turėtų ta bendrinė rašomoji kalba remtis, kur jos šaltinis - daugelio šio laikotarpio atstovų tiksliai nenusakoma. Galima pastebėti, kad jau anksti suprasta, jog ji remtina tiek rašomosios, tiek šnekamosios /gyvosios/ kalbos šaltiniais, iš jų ji išsiugdytina. S.Raila 1875 m.spalio 26 d. laiške N.Baukui Venskavičiui, pabrėžęs rašomosios kalbos kūrimo reikalą, t.k. rašo: "Su ta mislia, mañ rodos turemé ne praleisti nei wėno rasztelio, kada nors iszdūtą lėtuwizskai, ir nei wėno žodio, kur noris girdėto. Eidami tū keliu, padarę tikt kelius žinksnius, nū pat'-pradios pamatismė iwairumą kwormų pabaigose wardų ir žodijų lėtuwizsko ležuwio. Tas iwairumas tai musu bagotisté, bet ir rėszutis, kurį turemé sukrimsti, kad rastumém saldumą, nemokedami-gi kaip reikia krimsti galemė dažnai suwalgiti kirmę, arba kartu sugedusį rėszutį paimti už tikrajį".<sup>90</sup> Taigi reikia išsirinkti geresnes, tinkamesnes lytis. Šios Railos mintys primena S. Stanevičiaus tezę, kad lietuvių kalbai /suprask, kultūrinei, bendrinei/ išdirbti reikia pažinti įvairių amžių ir įvairių kampų lietuvių raštus /pirmoj vietoj Daukšos ir Sirvydo, antroj Mažosios Lietuvos raštus, trečioj - D.Lietuvos kalvinistų - "Knygą no- bažnystės" ir kt./.<sup>91</sup>

Kelią, kaip, remiantis visais lietuvių kalbos duomenimis apskritai, sukurti bendrinę rašomąją kalbą, nuosakiai savaip

tenurodė A. Baranauskas savo teorijoje. Kiti smulkiau, konkrečiau, sistemingai to kelio nenagrinėjo, bent tokių nagrinėjimų man neteko užteikti. Tik vienu kitu sakiniu, probėgšmais tas klausimas vieno kito tėra paliečiamas, ypač priešaušrio lietuviybės veikėjų, kuriems gyvai rūpėjo bendros visiems lietuviams rašomosios kalbos reikalas bei dorojimas.

Jau minėtasis S. Raila laiškuose N. Baukui Venskavičiui kartkartėmis užsimena, kaip reikėtų tokią bendrinę kalbą sudaryti. Jis, kaip 1876. I. 13 laiške pažymi, manęs tokios kalbos taip mokyti: skaityti įvairius lietuvių raštus, daryti pastabų, išmokti savo /Šeduvos/ tarmę, palyginti su visomis kitomis, kurias galėsiąs pažinti, taip pat su kitomis kalbomis. Esamosios gramatikos esančios nevykusios, o apie gerą dar esą per anksti galvoti.<sup>92</sup> 1875 m. laiške N. Baukui Venskavičiui jis pažymi, kad lietuvių bendrinės kalbos /"tikrojo ipatigumo lėžuvio"/ nustatymui "...daug mums padės mokėjimas maskoliszkai ir lėkiszskai, woketiai-lėtuwnikakai ticziom tą daro, kad galėtu sziokią-tokią nūmanį turėti apė sawo lėžuvį. Labjause reikalinga ira žinot' slaweniszką ležuwį dėl iszbridimo isz chaoso sumaiszimo ir iszkreipimo noses-rodbalsiu".<sup>93</sup> Pasirinkdamas lytis bendrinei kalbai, jis ir remiasi čia lyginimu, taip pat praktiniais susižinojimo sumetimais.<sup>94</sup>

Bet šitokios ir panašios mintys vis dėlto dar nebuvo praktiškas bendrinės rašomosios kalbos problemos išsprendimas. Jomis, gal būt, galėjo remtis atskiras tyrinėtojas, tokios kalbos normintojas, bet kiekvienam rašančiam šituo keliu eiti /pvz. lyginti atskiras lytis su kitomis kalbomis/ ir taip nusistatyti tinkamas vartotinasias bendrinės kalbos lytis praktiškai buvo neįmanoma. Dėl to ir matome maskvinėje "Aušroje" manant, kad bendrinę rašomąją kalbą ilgainiui sukursiąs pats gyvenimas. Taip pat ir J. Juška nepripažino, be rašybos, vienu visiems lietuviams kalbos normų,<sup>95</sup> jau nekalbant apie V. Ažukalną Zaguskį, kuris tenoris tik savo "lietuviams" /rytiečiams/ rašyti.<sup>96</sup> O aktyvus aušrininkas J. Vištelis, pats menko pasi-

ruošimo, kaip matėme, nors rūpinosi bendrinės rašomosios kalbos, visiems lietuviams tinkamos, nustatymu, bėt manė, kad ją įgyvendyti tegalīs vienoda kalba parašytos literatūros paplitimas.<sup>97</sup>

Buvo bandymų ir bendromis, kolektyvinėmis pastangomis norminti bendrinę rašomąją kalbą. Prieš pat "Aušrą" vysk. Beresnevičius, kaip tvirtina A. Baranauskas, buvo sudaręs lyg tam tikrą komisiją bažnytinės rašomosios kalbos reikalui: "Savo pastangomis gavęs pažadėjimą leisti spaudai lotynų raides, pavedė kvalifikuotiems tam kunigams rūpestingai paruošti trumpą ir platų katekizmą lietuvių kalba, maldaknygių, asketinių ir mokslinių veikalų, taip pat lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną".<sup>98</sup> Deja, neteko rasti daugiau žinių apie šių žmonių darbą bei jo vaisius.

Įdomus yra J. Miliausio Miglovaros projektas, apie kurį yra žymiai daugiau žinių. J. Miliauskis, jau nuo 1878 m. nusistatęs teoriškai pažinti lietuvių kalbą,<sup>99</sup> bene 1879 m. ėmėsis ir lietuvių kalbos gramatikos rašymo,<sup>100</sup> manė bendrinės kalbos normas geriau būsiant nustatyti kolektyvinės diskusijos keliu per laikraštį. Tuo tikslu jis, tuoj "Aušrai" pradėjęs eiti, ėmė leisti rankraštinių leidinių /lenkišką/ "Poczta Litewsko-Literacka", kurią rašęs jam lietuvišką repliką St. Didžiulis pavadino "Raszliavos Pacztu". Čia reiškiamos bendrinės kalbos atžvilgiu mintys tuo įdomesnės, kad J. Miliauskis, nesutikęs su "Aušros" pasirinktu lietuvių bendrinės rašomosios kalbos keliu, note V. Biržiškos, šiuo leidiniu gal norėjo legaliai su "Aušra" konkuruoti.<sup>100</sup> Jis lenkiškai rašytame straipsnyje kreipiasi į lietuvių šviesuomenę bendrinės rašomosios kalbos sudarymo bei nustatymo /sunorminimo/ reikalu, tai glaudžiai jungdamas su lietuvių literatūra: "Visiems lietuvių literatūros mėgėjams savo tarpe susiprasti /lietuvių kalbos/ sutvarkymo ir suvienodinimo reikalu siunčiu šį aplinkraštį lietuvių kalbos žinovams ir mėgėjams, būdamas tikras, kad daugelis sutiks prisidėti prie šio rašto,



suteikdami jam dalį savo žinių iš literatūros ir viso to, kas jos pažangai galėtų patarnauti, taip pat neatsisakydami išreikšti šiuo reikalu savo pažiūros ir aiškinimo lietuvių kalbos taisyklių ir savybių tiek bendrų, tiek dalinių ar tarmiinių; kad tuo būdu ilgainiui būtų galima, lyginant įvairias nuomones ir nuostatus, sudaryti bendrąsias taisykles, labiausiai tinkamas visuotinai literatūroje vartoti".<sup>102</sup> Toliau pažymi, kad tam reikalui būtų naudinga: "1. surašyti sąrašą visų, kas domisi lietuvių raštija ir kurie norėtų dalyvauti šiame literatūros pašte, nurodant tikslų savo adresą, savo ranka kiekvieno dalyvio įrašytą; 2. kiekvienam to pašto dalyviui rašyti laisvai lenkiškai ar lietuviškai kiekvienam žinoma tarpe ir savo taisyklėmis, reikalui esant nagrinėjant ir kritikuojuant kitų rašinius ir aiškinant savo pažiūras ir pagrindus; [ . . . ]<sup>103</sup> ; 4. siųsti paštui [Poczta Lit.- Literacka. P. J.] įvairius darbus apie lietuvių kalbą ar vien bibliografijos žinias, nurodant, kur yra koks spausdintas ar rašytas veikalas; [ . . . ]; 8. atskirai tam reikalui skiriamame protokole žymėti paduotus balsus išrinkti literatui, kuris vadovautų reikalui nustatyti vienodas gramatines taisykles lietuvių raštijoje, pareiškiant pagal norą ir savo tuo reikalu sutikimą; [ . . . ]; 10. bent du kartu per metus, t. y. kas šeši mėnesiai, lietuvių literatūros paštą siuntinėti vienam literatų kaip autoritetui arba šio darbo vadovui, kad įvairius klausimus išžiūrėtų ir išklaustytų ir padarytų atitinkamas išvadas".<sup>104</sup> Po šių pasiūlymų Miliauskis išveda: "Toks lietuvių literatų korespondencinis darbas, be abejo, 1. iškeltų nustatymą lietuvių kalbos gramatinių taisyklių, 2. padėtų augti lietuvių literatūrai ir 3. pašalintų visus netobulumus ir nesusipratimus, kurie užstoja kelią daugeliui siekiančių vieno tikslo įvairiais keliais..."<sup>105</sup>

Tačiau nėra žinoma, kad tas Miliausko projektas būtų kokios įtakos turėjęs. Buvusiame VDUBr. rankraščių saugykloje "Rašliavos Paczto" egzemplioriuje iš bendradarbių terandame S.

Didžiulio pasigarsinimą, kad jis esąs menko mokslo, neturįs kuo pasigirti, mylįs lietuvių kalbą, rankiojās tautosaką ir lietuvių bibliografinę medžiagą.

### III. Tarmė ir rašyba, jų dviejų sąsaja ir aktualumas

Tarmė ir rašyba yra du klausimai, kurie gana ryškiai išsiskiria iš visos nagrinėjamojo laikotarpio rašomosios kalbos problemos, turį daug bendrybių, kurias ir dera sujungti atskirame tyrinėjime.

Iš tikrųjų, juk tarmės skiriasi viena nuo kitos labiausiai savo garsinėmis /fonetinėmis bei fonologinėmis/ ypatybėmis. Šiame darbe į tąsias ypatybes pirmiausia ir kreipiamas dėmesys. O vadinamoji alfabetinė rašyba /kaip kad ir lietuvių vartojama/ juk ir vaizduoja garsinės kalbos apraiškas /pirmoje eilėje jos garsmenis, arba fonemas/. Tad toje garsinėje srityje tarmės ir rašybos dalykai glaudžiai ir susieina.

Ta tarmės ir rašybos sąsaja buvo aiškiai jaučiama ir nagrinėjamoju laikotarpiu bendrinės rašomosios kalbos klausimais besirūpinančių autorių.<sup>106</sup> Abu tuodu dalykai buvo ir vieni aktualiausių ano meto lietuvių rašomosios kalbos problemų. Juk be rašybos neparrašysi nė vieno žodžio, o tarmės klausimo neišsprendus, rašomoji kalba neįtikis įvairių tarmių skaitytojams.

Štai J. Juška, pirmasis lietuvis dialektologas, prie savo 1861 m. lietuvių kalbos tarmių studijos prijungia ir rašybos pastabas, pažymėdamas, kad "Su pažinimu lėtuviszku kaibu [=tarmių. P.J.] tvirtaj sujungams ėra lėtuviszkas statraszimas /Orthographia/".<sup>107</sup> Ne kitaip elgiasi ir L. Ivinskis, rašydamas straipsnį apie lietuvių rašybą: ieško rašybos dėsniams pagrindo, bet, nepajėgdamas jo surasti, nuolat rašybos nagrinėjime yra priverstas dairytis čia į vieną, čia į kitą

tarmę. Konkrečiau tatai vėliau pamatysime. Ypač čia yra būdingas A. Baranauskas, kuris anuo metu buvo nemenkas kalbininkas mėgėjas ir sudarė tam tikrą bendrinės kalbos teoriją. Jis tą susidarytąją bendrinę rašomąją kalbą vadina čia rašyba, čia kalba /žr. 87 psl./. Dar daugiau susieja bendrinę rašomąją kalbą ir rašybą su tarmėmis K. Jaunius. Pastarasis susidaro įvairių naujų rašmenų, kurių reikšmė įvairuoja pagal tarmes; jis ir pats aiškina, kad tokios raidės vienoje tarmėje ištariamoms vienaip, kitoje - kitaip, o trečioje - trečiaip.<sup>108</sup> Visai suprantama, kad kalbiškai mažiau tepasirošę, teapsityrę dar labiau maišo tarmės ir rašybos dalykus.

I. Bendrosios žinios

Pereinant į tarmės nagrinėjamą bendrinėje rašomojoje kalboje apibrėžtuoju laikotarpiu, dera trumpai aptarti pačios tarmės sąvoką,<sup>1</sup> ypač ją statant priešais bendrinės kalbos sąvoką.

Neretai ir kalbinėje literatūroje teigta, jog tarmės esančios natūralinės kurios kalbos atšakos, besivystančios jokių normų nevaržomos, o bendrinė kalba jau esanti dirbtinė, plėtojantis nebe natūraliai, o sąmoningai jos vartotojų vairuojama. Tačiau tas teigimas yra netikslus ir toli gražu pačios tų dviejų sąvokų - tarmės ir bendrinės kalbos - esmės nenusakančios.

Tarmės išskeltinos šios svarbesnės ypatybės, ją gretinant su bendrine kalba.

Tarmė yra geografinė kurios kalbos skirtybė, kurios tautos kalbos posistemis, susijęs su tam tikra vietoje krašto, kuriame ta kalba paplitusi. O jau bendrinė kalba apskritai nebesyji su tokia vietoje; priešingai, bendrinė kalba, bent teoriškai, yra skiriama visiems tos pačios kalbos žmonėms, pasklidusiems visame tos kalbos plote, net ir kituose kraštuose gyvenantiems jos atstovams.

Antra, nevienodai tarmėje ir bendrinėje kalboje reiškiasi kalbinė norma, principai bei dėsniai, kuriais remiasi jų dviejų struktūros/sandaros/ir jų raida.<sup>2</sup> Tarmėje norma ne taip ryški, neretai lyg nerodanti priverstinumo ypatybių, nors faktiškai šių yra /pvz. nesilaikęs tarmės normos dėsnių asmuo neretai pajuokiamas/. O bendrinėje kalboje norma yra labiau apibrėžta, aiškiai stengiamasi sąmoningai jos laikytis: ji kanonizuojama gramatikose bei kalbos vadovėliuose, iki tam tikro laipsnio ir administracinėmis priemonėmis palaikoma.

Labai svarbus tarmės ir bendrinės kalbos skirtumas reiškiasi jų dviejų funkcijoje. Tarmė iš esmės tarnauja tik papras-

tiems jos atstovų kasdieninio gyvenimo susižinojimo, susipratimo reikalams /nors kartais gali būti panaudojama ir vad. tarminė literatūrai kurti/. Bendrinė kalba jau skiriama platesniam ir sudėtingesniam uždaviniui - kultūros ir civilizacijos gyvenimo reikalams reikšti. Kaip jau anksčiau esame minėję, ta skirtinga paskirtis /ir ne tik bendrinės kalbos, bet ir tarmės/ atitinkamai /skirtingai/ paveikia tų dviejų kalbos rūšių kalbinių priemonių pasirinkimą, o taip pat iki tam tikro laipsnio ir jų dviejų struktūras.

Tačiau ne visada tarmė aiškiai atsiskiria nuo bendrinės kalbos. Mat, esti atvejų, kai kurios tarmės atstovai patenka į bendrinės kalbos įtaką, daugiau ar mažiau su ja susigyvena, suauga. Taip pat ir bendrinėje kalboje neretai pasitaiko tam tikras kiekis tarminių lyčių, duomenų. Tokiais atvejais sakoma, kad kurioje kalbos rūšyje /šiuo atveju bendrinėje kalboje ar tarmėje/ randamas kelių sistemų sambūvis.<sup>3</sup>

Kaip tarmė panaudojama bendrinei rašomajai kalbai? Kad tarmė visais atžvilgiais sutaptų su bendrine rašomąja kalba, kitais žodžiais tariant, kad gryna, nė kiek nepakeista, neapdorota tarmė turėtų bendrinės rašomosios kalbos funkciją, tegalima nebent teoriškai įsivaizduoti. Mat, kaip matėme, tarmės ir bendrinės, ypač rašomosios kalbos tikslai ir pobūdžiai yra skirtingi.

Paprastai bendrinėje rašomojoje kalboje viena kuri tarmė eina pagrindu, bet ji esti kiek pakeičiama, papildoma ir kitomis tarmėmis. Be to, bendrinėje rašomojoje kalboje gali būti stengiamasi derinti ir visas tarmes. Todėl rašomoji kalba, o ypač dar bendrinė, neretai esti tam tikras tarminis mišinys arba kuri pereina į tarmę. Taip yra ir dėl to, kad rašomosios kalbos atstovai patys nėra vienos tarmės, nei savo raštų vienai tarmei skiria; jie ir patys nejučiomis pasisavina, ypač iš raštų, kitų tarmių lyčių. Tačiau tai nereiškia, kad bendrinė kalba yra koks nedėsningas įvairių tarminių ar kitokių lyčių bei duomenų rinkinys; ne, bendrinė kalba turi savus dėsnius bei savo struktūrą.

Tarminės lytys ne visuose bendrinės kalbos sluoksniuose bei planuose pasireiškia vienodai. Kadangi viena tarmė nuo kitos ryškiausiai skiriasi fonetika bei fonologija, iš dalies ir morfologija, tai ir bendrinėje rašomojoje kalboje čia tarmybės greičiau pastebimos ir tampa diskusijų objektu. Kita vertus, fonologinė, iš dalies ir morfologinė sandara ilgainiui tvirčiau nusistoja bendrinėje rašomojoje kalboje ir mažiau tepasiduoda nuolatiniam tarmių veikimui negu sintaksė bei frazeologija ir ypač žodynas. Be kitko, tam pastovumui kaltos ypač dvi aplinkybės: viena, kad fonologija ir morfologija yra lengviau apžvelgiamos ir tam tikrais dėsniais suimamos kalbos sritys; antra, jiedvi ypač supastovina rašytinis vaizdas rašomojoje kalboje. Jei griebsimės palyginimo, note W. Henzeno, garsynas yra bendrinės rašomosios kalbos griaučiai, kaitybines formas /fleksija/ - kraujo indų ir nervų sistema, o žodynas, žodžių daryba, sintaksė ir stilius - kalbos mėsa ir kraujas.<sup>4</sup>

Sąlygos ir akstinai, kurie veikia tą bendrinės rašomosios kalbos ir tarmės santykį, esti įvairūs.

Galima skirti dvi tokių sąlygų rūšis: išorines ir išvidines. Išorinės tai politinės, kultūrinės, socialinės; išvidinės - pačioje kalboje glūdinčios. Bendrinės rašomosios kalbos ir tarmės santykiui aiškinti bei suprasti abejos yra svarbios.<sup>5</sup>

Politinės sąlygos, ypač politinės sienos, negali neturėti įtakos tam tikrų tarmių, politiškai atskirtų, veikimui bendrinės rašomosios kalbos. Mažosios Lietuvos tarmės mūsų nagrinėjamoju laikotarpiu negalėjo žymiau veikti visiems lietuviams kuriamos rašomosios kalbos, kuriai vadovavo D. Lietuva. Ta įtaka, tiesa, galėjo reikštis knygomis, bet ir tai ne tiek, kiek tai būtų galėję reikštis, jei tų politinių sienų nebūtų buvę. Žinoma, čia šalia politinių sąlygų veikė ir religinės /Maž. Lietuvoj daugumas protestantai/ ir kt.

Tiesioginės įtakos turi tarmė tų žmonių, kurie rašo kny-

gas, kuria vienokią ar kitokią literatūrą. Jie tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai įtraukia savo tarmę arba bent savo tarmės lyčių į knygą bei raštą, kurią jie rašo. Kalbamuoju laikotarpiu įvairių tarmių atstovai dalyvavo literatūroje: Didžiojoje Lietuvoje iš pradžių daugiau pasireiškė žemaičiai, turėję žymesnių rašytojų, kaip Daukantas, Ivinskis, Valančius, kuris vadovavo visai tuometinei žemaičių vyskupijos tikybinei literatūrai, ir kt.; vakariečiai ir rytiečiai tada neturėjo garsesnių savo atstovų /M. Akelaitis, V. Ažukalnis Zagurskis, Aleknavičius.../. Bet po baudžiavų panaikinimo greičiau sustiprėja vakariečiai /vad.suvalkiečiai/, ir prieš pat "Aušrą" bei "Aušros" metu pasireiškia iš jų tarpo išėjusių vadovaujančių kultūrinio gyvenimo atstovų, rašto darbininkų /V. Pietaris, P. Kriaučiūnas, J. Basanavičius ir kt./.

Kartais specialios įtakos rašomajai kalbai turi ir kuri atskira tarmė skaitytojų, kuriems knyga ir skiriama. Pvz.mūsų laikotarpiu buvo leidžiama elementorių, skiriamų net kurios vienos parapijos vaikams.

Nemaža įtaka tenka ir literatūrinei tradicijai, kurios aplinkoje kuriasi bendrinė rašomoji kalba. Tam tikru autoritetu visada naudojasi raštas, iš kurio dažnai mokomasi; iš jo daugiau ar mažiau pasisavina net ir tie, kurie į tradiciją, savo pirmatakus, žiūri kritiškai. Mat, visada lengviau pasekti kitu, negu ką pačiam naujo, geresnio sugalvoti. Kalbamuoju laikotarpiu gausingiausia literatūra buvo tikinė, plačiau paplitusios maldaknygės, taip pat įvairios Valančiaus knygelės. Nemažu populiarumu naudojosi ir Ivinskio kalendoriai.

Iš literatūros tiesioginę specialią įtaką turi kalbiniai raštai, t.y. gramatikos, iš dalies žodynai bei kitos kalbinės knygos. Tai savaime suprantamas dalykas, nes tokie raštai - žinoma, jei jie pirmiausia praktiniam kalbos reikalui skiriami - duoda tiesioginių atsakymų į įvairių rašomosios

kalbos dėsnių bei normų klausimus.

Mūsų laikotarpiu D. Lietuvoje tokiam praktiniam reikalui buvo ruošiamas ne vienas raštas, bet teišėjo viena gramatika apie laikotarpio vidurį /Marcinskio 1861/ ir viena jo pabaigoje /Miežinio 1886/, ir tos pačios ne specialistų parašytos. Kaip ir anksčiau, ir šiuo laikotarpiu dažniausiai teko vers-tis Sirvydo žodynu /Dictionarium trium linguarum/. Toli čia D. Lietuvą pralenkė Mažoji, kurioje Kuršaitis išleido geriausią ano meto daugiau praktikai skiriamą lietuvių kalbos gramatiką /1876/. Taip pat Mažojoj Lietuvoj apsityręs, 20 metų prieš Kuršaičio gramatikos pasirodymą išleido savo lietuvių kalbos gramatiką, tiesa, mokslo reikalui skiriamą, įžymusis ano meto kalbininkas A. Schleicheris. Kuršaičiu bei Schleicheriu remdamiesi, vėliau ir kiti paskelbė gramatinių raštų bei chrestomatijų /Schiekoppas gramatiką, F. Beckeris chrestomatiją, Voelkelis chrestomatiją ir akcentologijos knygą/.

Pačios tarmės, tarminės sistemos tinkamumas bendrinės rašomosios kalbos funkcijai vaidina irgi nemažą vaidmenį. Čia svarbu aiškesnis ir paprastesnis tarmės dėsningumas, bet taip pat pakankamas skyrimas skirtingų morfologinių, sintaksinių kategorijų. Bendrinėje rašomojoje kalboje, kurioje svarbų vaidmenį vaidina kalbinių priemonių intelektualizacija bei racionalizacija, ypač yra svarbu, kad tos kategorijos būtų atskirtos, o ne sutapusios; tuo atžvilgiu pvz. netinka tokia tarmė, kurioje daugelis linksnių galūnių fonetiškai sutampa. Be to, svarbu, kad ta tarmė kartu būtų ir ko didesniai gimtosios kalbos atstovų skaičiui artimesnė. Todėl neretai bendrinei rašomajai kalbai parenkama tokia tarmė, kuri nepasižymi griežtai skirtingomis nuo daugumo tarmių lytimis, esti lyg vidurinė tarp kitų tarmių. Tam dažniausiai geriau tinka pereina-mosios tarmės, turinčios su vienomis ir kitomis aplinkinėmis tarmėmis ko daugiau bendrųjų ypatybių. Kartais tokia tarmė yra ne tik kalbiškai vidury tarp kitų tarmių, bet ir geogra-fiškai. Gali būti kartais tyčia į pasirinktąją tarmę bendri-



nės rašomosios kalbos pagrindu mechaniškai įmaišoma kitų tarmių ypatybių, ypač žodyninių, tokiu būdu norint geriau ją pritaikyti bendriniam rašomosios kalbos reikalui. Tuo atveju sakoma, kad bendrinė rašomoji kalba remiasi tarminiu mišiniu.<sup>6</sup> Panašų dalyką matome ir nagrinėjamoju laikotarpiu.

## II. Lietuvių kalbos tarmėtyros apžvalga

Savaime suprantama, kad lietuvių bendrinės rašomosios kalbos ir tarmės santykio raida tam tikru būdu yra susijusi su pačiu lietuvių kalbos tarmių mokslu. Tuo požiūriu tenka ir su juo susipažinti.

Skiriant dvi didžiąsias lietuvių tautos šakas vieną nuo antros, visą kalbamąją gadynę, taip pat prieš ją ir kurią laiką po jos, paprastai buvo vartojami l i e t u v i ū ir ž e m a i č i ū vardai. Tačiau žemaičių terminas paprastai nesutapdavo nei geografiškai, nei kalbiškai su dabar prigijusia kalbine jo reikšme.

Fr. Kuršaitis pastebi, kad prūsinės Lietuvos žmonės rusinės Lietuvos lietuvius vadiną žemaičiais, o lenkinės Lietuvos, gyvenančius į pietus nuo Nemuno, gudais.<sup>7</sup> Pačioje rusinėje Lietuvoje ryčiau gyvenantieji vadinąsi lietuviais, arba lietuvininkais /Lietùwininkai oder Lietùwiai/, o jų vakariniai kaimynai žemaičiais.<sup>8</sup>

"Lietuvio ir žemaičio" terminai labai įprasti buvo oficialinėje rusų valdinių įstaigų kalboje. Pvz. 1863.I.3 Aleksandras II asignavo 6000 rublių leisti laikraščiui trimis kalbomis: rusų, lietuvių ir žemaičių.<sup>9</sup> Ir 1865 m. spaudos draudžiamajam rašte minima, kad draudžiama leisti knygas, rašytas lietuviškai, žemaitiškai ir latviškai nerusų raidėmis; taip pat Kaufmanas sutinka leisti knygeles, rašytas rusiškomis raidėmis lietuviškai ir žemaitiškai.<sup>10</sup> Tai nebuvo mokslinė tarminė terminologija. Jau vėliau Baudouinas de Courte-

38

nay ironiškai pastebi, kad lietuvių ir žemaičių kalbos skyrimas būtų panašus į tai, jei būtų skiriama Jaroslavo, Simbirsko, Maskvos kalba nuo rusų kalbos, mazoviečių, Podliasis kalba nuo lenkų ir t.t.<sup>11</sup>

Nemoksliniam reikalui, bene tik nuo Daukanto laikų, vartotas ir k a l n ė n ū bei k a l n i n i ū vardas.<sup>12</sup> Pvz. Basanavičius 1880 m. kalba apie "Lietuwius prusinius" ir "i-patingus Lietuwius /Zemajczej ir Kalninej/".<sup>13</sup> Pasirodo ir lietuviškoji lytis aukštaičio sąvokai. Kuršaitis savo vokiškai lietuviško žodyno /1870/ prakalboje 1420 m. Vytauto laiško vokiečių kaizeriui Zigmantui vardą Auxtote "pagal dabartinį tarimą /nach gegenwärtiger Aussprache/" sako skambant aukštočiai /Aukstocziei/.<sup>14</sup> Pagal šį terminą kiti pasidaro "aukštiečiai" /1875 m. laiške N. Baukui S. Raila rašo: Aukštėčiai/.<sup>15</sup> M. Miežinis savo lietuvių kalbos gramatikoje irgi vartoja kalnėnų bei aukštaičių vardą: Lietuvei kalnenai /augszteczej/.<sup>16</sup> Aukštaičio lytį matome vartojant Jaunių 1877 m. laiške H. Weberiui. Pažymėtina, kad "Aušroje" lietuvių vardas vartojamas jau aiškiai šiandienine reikšme. Pvz. prie Basanavičiaus straipsnio randame tokį paaiškinimą /A.83, 18 išnašoje/: "Žodziu 'Lietuwis', 'Lietuwei' wadinu wisus lietuwiszkos kilties žmones, be jokio skirtumo, ar tai gi wena Prusu Lietuwoj, ar Zemaicziuose, ar Auksztojoj Lietuwoj, ir ar jie patis sawę wadin Lietuwininkais, Żemaizczeis, ar Aukszteczeis /Auksztoczeis/ ar Kalnineis".

Mokslinėj kalbinėj literatūroj tikslesnis lietuvių tarmių aprašymas bei skirstymas prasideda nuo A. S c h l e i c h e r i o /1821-1868/. Jisai savo lietuvių kalbos gramatikoje, iš analogijos su vokiečių kalbos aukštaičių ir žemaičių /hoch - u. niederdeutsch/ tarmių skyrimu,<sup>17</sup> dalija visas lietuvių tarmes į dvi svarbiausias grupes - aukštaičių ir žemaičių, arba lietuvių siauresne prasme ir žemaičių.<sup>18</sup> Bet Schleicheris čia pat pažymėjo, kad žemaičio vardo taikymas kiekvienam rusinės Lietuvos lietuviui nėra tikslus, nes ir rusinėje

Lietuvoje skiriama lietuvių /pietuose/ nuo žemaičių /šiaurėje/; taip pat ir prūsiniėje Lietuvoje mažesnė dalis tesanti gyvenama aukštaičių /pietuose/, o visa šiaurinė krašto dalis priklausanti žemaičiams. Prūsiniėje Lietuvoje riba tarp aukštaičių ir žemaičių einanti maždaug Nemuno upe; ar toji riba tinkanti ir rusinei Lietuvai, jis nežinaš, bet spėjaš, kad taip.<sup>19</sup> Svarbiausiu tų dviejų tarmių atskyrio pagrindu Schleicheris ima tį, dį junginių likimą: žemaičių tarmėje šie junginiai išlieką nepakitęją, o aukštaičių tarmėje išvirštą asibiliatais cz, dž / = č, dž/. Kitos fonetinės ypatybės, -pvz., kad aukštaičių ū, ė, o žemaičių tarmėje dažniausiai atliepią o, é, i, á, - tesančios antraeilės, kurias smulkiau tederą fonetikoje aiškinti.<sup>20</sup>

Šitas lietuvių kalbos skyrimas į aukštaičių ir žemaičių tarmes kalbinėje literatūroje toliau randa pasekėjų, tik vėlesni kalbininkai čia stengiasi skirstyti smulkiau.

J. J. u š k a /1815-1886/, kuris yra pirmasis lietuvis dialektologas, nori lietuvių kalbos tarmes smulkiau aprašyti. Kritikuodamas Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką, ypač kam šis teatsižvelgęs tik į Prūsų lietuvių tarmes, primena dar žemaičių, panemuniečių /ties viduriniu Nemunu/ ir tikrąją lietuvių /sobstvenno litovskoe/ tarmę.<sup>21</sup> Savo "Kałbose lėtuviszko lėzuv'o ir lėtuviszka statraszime arba ortografijoje", nors dažnai dar naudojasi tradiciniu lietuvių ir žemaičių tarmių skyrimu, remdamasis daugiausia garsynu, mėgina skirti keturias lietuvių "kalbas"/tarmes/: 1. žemaičių, 2. Prūsų lietuvių, 3. ariogališkių ir 4. rytų lietuvių.<sup>22</sup> Žemaičių tarmė skiriantis nuo visų kitų: "1/ vartojimu nekur'ūse atvejūse bals'u: e, i, u nosin'u bałsu: an, un, on; 2/ neparkejtancz'u suminksztinimu dantin'u gaudž'u: d', t'; 3/ atmetimu j sudėtin'ūse bałsūse: aj, ej, ij, oj, uj, ir 4/ kėtu isztarimu nekur'ūse atvejūse balsės e ir gaudž'u: r ir s".<sup>23</sup> Apskritai jo iškeliamos šios svarbiausios ypatybės: ie ir uo, an, am, en, em, a, ę, dj, tj ir voc. + i dvibalsių

atliepimai žemaičių tarmėje. Apie Prūsų lietuvių kalbą, kurią jis tik iš knygų tepažįstas, tesako, "jogei balsė e irā visūtin'u atskirtin'u ženkle iszkařbos [t. y. tarties. P.J.] Prusu-Lėtuv'u".<sup>24</sup> O ariogališkių "kalbai" nuo kitų tarmių atskirti teranda supriešakėjusio a /sia/ tarimą, kur kito-se tarmėse tariamas platus e /Schleicherio e/.<sup>25</sup> Rytų lietuvių /rytiečių/ atskiriamoji žymė esanti l kietasis ir prieš minkštuosius e, i /suprask, prieš e, é ir i < e/.<sup>26</sup>

Pažymėtini dar kai kurie jo tų dėsnių paaiškinimai, kurie galėjo atkreipti dėmesį ir rašomosios kalbos autorių. Žemaičiai taip pripratę prie e, jog ja, jo /t.y. ja/ verčiau vn. ki. i e: unt žirgelė vietoj ant žirgel'o /11 - 12 psl./. Galūninę e /t.y. -ė/ jie tarią kaip i: žemi; vn. ga. -ę irgi kaip -i arba i: tavi, grožibi; o vn. ir dg. vie. - kaip i, arba kaip tam tikrą balsį tarp i ir e: raszti, runkasi /13 - 14 psl./. Pastebi, kad žemaičių knygoose nerandas to tarminio dėsningumo. Šalia fonetinių lietuvių kalbos skirtubių, kurių visų jis negalėjęs aprėpti, Juška dar duoda tų tarmių ir morfologinių bei žodyninių skirtubių pavyzdžių: pvz. ryt. motė, kitų lietuvių motina 35, Ejcze - ejczau 38, Rajszkus - ajszkus 40, Starkas - gondras, gužutis 42 ir kt. - Toks pat suskirstymas į keturias tarmes Juškos duodamas ir 1867 m.<sup>27</sup> Ir čia, kaip ir 1861 m., randame ne tik netikslumų, bet ir klaidingų tvirtinimų, pvz., kad a, e, i, u visose tarmėse - "išlaikę nosinį pobūdį" /2 psl./.

A. H i l f e r d i n g a s irgi skiria dvi svarbesnes lietuvių tarmes, vadindamas jas lietuviškais kalnėnų ir žemaičių vardais. Aukštaičiai /Verchnije Litviny/ liaudies paprastai esą vadinami "lietuviai" /Lietuvei/. Bet ir aukštaičiai, kuriuos jis vadina kalnėnais, ir žemaičiai sudarą vieną tautą.<sup>28</sup> - Lietuvių tarmėmis kiek rūpinosi rusų Imperatorinė Geografijos Draugija. P.vz. jos Vilniaus skyrius 1870.II.23 atsiuntė vysk. Valančiui raštą, kuriuo raginami kunigai siuntinėti draugijai savo krašto geografinių, etnografinių ir

archeologinių žinių. Kai kurie kunigai savo atsakymuose draugijai trumpai pamini ir savo parapijos kalbą, jos tarmę. Sakysime, viename tokiaame atsakyme apie Panevėžio apylinkę pasakyta, kad ten žmonės kalbą lietuvių kalba, kilusia iš grynės žemaičių kalbos, tik esą lenkiškų žodžių; esą kai kurių "raidžių" /t.y. garsų/ pakitimų, vietoj a saką u /antis ← untis/...<sup>29</sup> 1886 m. E. Volteris Daukšos katekizmo leidimo pralkalboje skundžiasi, kad nors rusų mokslui gyvosios lietuvių kalbos pažinimas esąs labai svarbus ir tam pažinimui esančios palankios sąlygos, vis dėlto iki šiol nesą nei specialinių rusinės Lietuvos tarmių tyrinėjimų, nei sisteminės lietuvių kalbos apybraižos.<sup>30</sup> Ir tik tais metais Imperatorinė Geografijos Draugija išleido anketą rinkti žinioms apie "Lietuvos ir žemaičių" tarmes.

Fr. K u r š a i t i s /1806 - 1884/ Schleicherio suskirstymą laiko nevykusiu. Pvz., nors Maž. Lietuvos lietuvių kalba paprastai esanti vadinama Prūsų lietuvių kalba /preussisch - littauisch/, bet čia esą du dialektai; pačiame šiauriniame plote esanti "klaipėdiškių kalba". Bet ir pietinės dalies plotas nesąs vienodas, įvairuojaš ypač pagal balsių tarimą. Pačiuose pietuose balsiai išlikę senesni ir nesutrumpėję, o juo toliau į šiaurę - juo galūnėje jie trumpėją /põna vietoj põno, sùka v. sùko, dūbè v. dūþios/, arba ir visai nukrintą /põns vietoj põnas, rañkoj v. rañkoje, rañkoms v. rañkomis, sùk v. sùka, sùkam v. sùkame.../. Apie Tilžę iè /=ie/ ir ū /=uo/ pereina į é, o; au, ei dvibalsiai apie Pilkalnią, Ragainę ir Tilžę virstą vienbalsiais á, é.<sup>31</sup> Ir visos pietinės dalies negalima esą vadinti grynai aukštaičių tarme /Hochlit-tauisch/, nes visiškai nesutrumpėjusiomis fonetinėmis lytimis ir čia niekur nekalbama. Schleicherio suskirstymas į aukštaičius ir žemaičius nesąs tikęs dėl to, kad: 1. tie vardai tepateisinami senoviniu geografiniu lietuvių krašto gyventojų pasiskirstymu: 2. nesą aiškaus kriterijo toms tarmėms skirti. Pagal Schleicherio tj, dj tesą galima tik klaipėdiškių tarmę

griežtai atskirti /o Schleicheris, kaip matėme, Nemuną laiko aukštaičių ir žemaičių tarmių riba/, bet ji dar nesanti tolygi žemaičių tarmei apskritai; pvz. kelionėje per D. Lietuvą vežėjas paštininkas net jo aukštaitinę tarmę pavadinęs žemaitiška.<sup>32</sup> Jo nuomone, aukštaičių terminą galima esą priimti Maž. Lietuvos rašto ir bažnytinės kalbos dialektui/für den in litt. Schrift- und Kirchensprache fixirten Dialekt/, kuri randame Biblijos ir giesmių knygose ir kuris atvaizduotas ikšiolinėse gramatikose.<sup>33</sup> Bet žemaičių terminas, kaip paprastas aukštaičių tarmės neigimas, nesąs tikslus, praktškai nepritaikomas. Tuo terminu imama grupė įvairių tarmių skirtybių. Todėl visą lietuvių kalbos plotą Kuršaitis skirsto į daugybę įvairių dalių, remdamasis geografiniu ir politiniu pagrindu: pirmiausia, pagal politinį suskirstymą, skiria 3 dalis: prūsinę Lietuvą, rusinę Lietuvą ir lenkinę Lietuvą /Suvalkų ir Augustavo gub./. Toliau kiekvieną šių dalių dar smulkiau geografiškai skiria: prūsinėj Lietuvoj pietinę dalį /nuo Stalupėnų ir Goldapės/, vidurinę dalį/Tilžės, Ragainės, Pilkalnio apyl./ ir šiaurinę dalį /Priekulės, Klaipėdos, Kretingos aps./. Rusinėj Lietuvoj, kurią geografiniu terminu vadina Žemaitija /Samogizien/, skiria tarmių atžvilgiu į rytų ir vakarų Žemaitiją, kurių siena einanti Nevėžio upe iki jos įtekėjimo į Nemuną, nuo čia iš šiaurės pro Panevėžį iki Bauskės miestelio. Toliau kiekvieną šių dalių dar skiria į pietinę ir šiaurinę. Lenkinėj Lietuvoj skiria šiaurinę dalį /Veiveriai, Marijampolė, Kalvarija/ ir pietinę /Suvalkai, Seinai, Seirijai ir Merkinė/.<sup>34</sup> Kuršaitis pažymi, kad jo duotosios čia ribos nebuvusios įmanomos tiksliai nustatyti, nes tam reikia ilgesnių studijų. Barauskas skirstąs lietuvių tarmes /Kauno gub./ kitaip, jis ir žemaičių terminą tetaikąs vakarinei Žemaitijai. Bet praktikos reikalui pakanką ir jo, Kuršaičio, duotojo suskirstymo.<sup>35</sup>

A. B a r a n a u s k a s /1835 - 1902/ aniems laikams buvo gerokai įsigilinęs į lietuvių kalbos tarmes ir daug jų

naujų ypatybių išskėlė; juo nemaža pasinaudojo ir kiti ano meto mokslininkai.<sup>36</sup> Praktikos sumetimais /mokydamas klierikus lietuvių kalbos kunigo pareigoms Kauno gubernijai/ jis specialiai tetryrinėjo tuometinės Kauno gubernijos tarmes. Gavęs ilgiau pabūti įvairiose Lietuvos vietose ir susipažinti su vietos žmonių kalba, išklausinėjęs klierikus, kurių turėjo iš įvairių Kauno gubernijos kampų, Baranauskas visą lietuvių kalbos plotą daug smulkiau suskirstė. Skirstymo pagrindu ėjo pirmiausia garsiniai skirtumai, nors atsižvelgė ir į kitus kalbos skirtumus. Jau 1875.X.4/16 laiške Weberį supažindina su devyniomis tarmėmis: žemaičių /raseiniškių ir telšiškių/, vakariečių ir šešiomis rytiečių tarmėmis /R<sub>1</sub>..R<sub>6</sub>/.Svarbiausiais atskyrio kriterijais žemaičiams ima ie,uo ir t,d prieš ia,io,iai /t.y. tj,dj/, taip pat a, an, e, en tarimą; vakariečių atskyriui nuo rytiečių l kieto ar minkšto tarimą, skiemenyje le, lė, lei, lę, pastariesiems skirstyti į patarmes nurodydamas dar visą eilę antrinių kriterijų, pvz.: R<sub>6</sub> a < ā /bralis/, R<sub>5</sub> -e> -a /dowa/, e, e> a prieš kietą priebalsį /tavas "tėvas", margai "mergai"/, R<sub>3</sub> - 6 dvibalsius en, em. Pažymi a, e, i, u trumpųjų iškritimą galūnėse kai kuriose tarmėse, taip pat galūninių ilgųjų sutrumpėjimą. Prie šių tarmių dar pamini "ciaku-dziku"/t.y. dzūku/ tarmę, kur ti, dē /=ti, die/ esą tariami kaip tsi, tsė, o di, dē kaip dz, dzė."Dzūku" vardas jo vartojamas "Moksle lėt. kaibōs".<sup>37</sup> Žemaičių tarmei priklausanči visa Telšių apskritis,<sup>38</sup> Raseinių, išskyrus pietų pakraštį /Jurbarką, Skirsnemunę, Eržvilką, Lyduvėnus, Tytuvėnus/, ir Šiaulių aps. vakarų pakraštys /Viekšnių, Akmenos, Papilės, Kuršėnų ir Kurtuvėnų parap./. Vakariečių tarmės - Raseinių aps. pietų pakraštys iki Kauno, Josvainių, Betygalos, Šiaulių ir Joniškio par., Prūsiose ir Užnemunėje /Lenkų karalystėje/. Rytiečiams priklausanti likusioji lietuvių dalis.<sup>39</sup> Vėliau tą tarmių suskirstymą jis paskelbia dar smulkesnį. Gyliaus žodyno recenzijoje /O litovskom ja-

zykė i Pravopisanii/. Čia jis vakariečius dar suskirsto į žemaičius /WŽ/ ir pietiečius /WP/, taip pat į dvi grupes ir rytiečius pirmuosius /R<sub>1</sub>Ž ir R<sub>1</sub>p./, tuo būdu tarmių skaičių padidindamas iki 11. Tą patį tarmių suskirstymą su platesniu aprašymu Baranauskas paskelbė savo "Moksle lētūwiskos kałbōs", kurio rankraštį 1889 m. nusiuntė Weberiui, ir po 20 metų išėjusioje studijoje "Zamėtki o litovskom jazykė i slovarė" /1898/.

Remdamasis rytiečių tarmėmis, kur šalia trumpųjų ir ilgųjų balsių esama pusilgių, Baranauskas sukūrė ir vadinamąją trijų morų, arba trijų balsių ilgių, teoriją, kuria, jo nuomone, patvirtinančios visos tarmės. Todėl skelbė, kad etimologiškai lietuvių kalboje yra balsių trumpų /1 moros/, vidutinių /2 morų/ ir ilgų /3 morų/. Pvz. rankà /à trumpa/, kiřwys, grėblīs /y, ĩ pusilgiai/, gŷwi /ŷ ilgas/. Tas ilgis nepriklausęs nuo kirčio ar priegaidės, nors ilgis be kirčio kartais neišeinąs aikštėn. Todėl pvz. esąs neteisingas Schleicherio ir Kuršaičio tvirtinimas, kad a, e po kirčiu gali virsti ilgaisiais, pailgėti.<sup>40</sup>

K. J a u n i u s /1848 - 1908/, Baranausko mokinys, iki užsimiršimo gilindamasis į teorinius lietuvių kalbos klausimus, ypač domėjosi lietuvių kalbos tarmių garsais ir etimologijomis. Jis jau anksti tarmių skirstyme ėmė skirtis nuo Baranausko.

Kito ranka nusirašytame Jauniaus rankraštyje, pavadintame "Pirmas mėginimas Jaunjaus užvesti moksliškus raštženkljus, visas tarmenis svarbjausjūse dalykūse sutaikinantšjus", kuris turėtų būti parašytas prieš 1877-1878 m. /terminus ante quem/,<sup>41</sup> randame jį lietuvių kalbos tarmės skirstant pagal 3 garsinius kriterijus: ie, uo; dj, tj ir a, e /bei i, u/ arba jauniškai: ĩ, ū; dj, tj; ņ. Kadangi šiame rankraštyje jam pirmiausia rūpi raidynas, o tarminis skirstymas tėra antraeilis dalykas, tai apie tarmės Jauniaus tepasisakoma čia trumpai.



Pagal  $\dot{i}$ ,  $\ddot{u}$  garsų likimą Jaunius skiria keturias didesnes tarmių grupes: 1. telšiškių, rietaviškių ir prūsų /senprūsų/ grupę, kur tariama ei, ou. Toji grupė čia esanti išlaikiusi seniausias ide. lytis /ei < ide. ai, ou < ide. au/; 2. "lietuvių aukštaičių", kur "e ir o parmeta į antra pusę, vītoje ei, ou, sakā ie, uo" /diena, duona/; 3. žemaičių kvėdarniškių ir pusketvirtos dešimtys parapijų aplinkinių, kurie tarią ī, ū /dīna, dūna/, pirmojo sando e ir o, esą, perdirbami į i ir u /vad. ei > ii > ī; ou > uu > ū/; 4. prūsine Kuršaičio tarmę ir kai kurių šiauliškių, kurie tarią ē, ǫ /dēna, dōna/. Esą dar ir kitokių tarmių, kur, ypač po d, t, g, k, tariama vo /dvona, dvobė.../.

Pagal dj, tj junginių išvirtimą skiria tris tarmes /su latviais keturias/: 1. telšiškių, rietaviškių, kurie tarią tj, dj /= t', d'/; tai esanti seniausia tarmė; 2. jaunesnė "lietuvių" /=aukštaičių/ tarmė, kur tariama tš, dž; 3. kvėdarniškių ir trijų dešimčių aplinkinių parapijų tarmė, esanti vidury tarp žem. telšiškių ir aukštaičių, kur tariama tš, dž prieš o, u, au /patšjos, jautšju/, prieš a - tj, dj/=t', d'/. Latviai tj, dj tarią š, ž.

Pagal anusvarą  $\acute{n}$  /=garsas n, kuris po balsių kai kuriose tarmėse išnyksta, žr. 203 psl./ skiria šešias tarmes /su latviais/: 1. raseiniškių /tytuvėniškių ir kt./, kur tariama a grynas +  $\acute{n}$ : žańsis; 2. kvėdarniškių ir aplinkinių tarime anusvara sutamsina ir a: žąńsis /lenkiškai parašius/; 3. Prūsų lietuviai tarią be anusvaros ā /ilgā/: žāńsis; 4. telšiškių, ypač apie Darbėnus, kur tariama ou: žousis; 5. "lietuvių" /ypač zarasiškių/ tariama ū /esą iš uu < ou/: žūsis; 6. latviai ań ištarią kaip ū:  $\sigma\acute{u}\acute{s}s$  [t.y. = zoss. P.J.].

Taip pat ir 1877 m. lotyniškai rašytame Weberiui laiške skiria aukštaičius nuo žemaičių pagal tj, dj junginių prieš senovinį a ir ie, uo dvibalsių likimą.

Pagal pirmąją kriteriją, tie, kurie tja, dja verčia į te, de, tei, dei, yra žemaičiai; kurie tja, dja, tjai, djai

į tšja, džja, tšjai, džjai /ir tše, dže, tšei, džei/ papras-  
tai vadinami lietuviais.<sup>42</sup>

Pagal antrąjį kriteriją, kuris esąs taip pat ne mažos svarbos, Kauno gubernijoje randa dvi tarmių grupes, kurias atskirianti linija, iš šiaurės einanti į pietus per Vegerių miestelį /prie Kuršo sienos/, Kruopius /per patį miestelį/, pro vakarinę Šiaulių miesto dalį /maždaug per Būbius/ iki Raseinių; nuo čia į vakarus iki Tauragės ir iki Prūsų sienos. Ši linija, atrodo, nutįstanti iki jūros. Nuo tos ribos į rytus gyvenantieji i<sup>1</sup> taria kaip iè, yè, ia, o ū - kaip uo, ūo /= ūo/. Šiuos gyventojus esą įprasta vadinti lietuviais, o gyvenančius į vakarus nuo tos ribos - žemaičiais /žemaitii/. Bet kadangi žemaičiai taip pat yra lietuvių tautos dalis, Jaunius taria geriau būsiant, kad, remiantis Vytauto vartojamu terminu, tuos rytinius gyventojus vadinsime aukštaičiais /Aukštaitii/.<sup>43</sup> 1879 m. lietuviškai rašytame A. Juškai laiške jis ir skiria "Lituvju Žemaitšju ir Aukštaitšju tarmes".<sup>44</sup> Taigi čia Jaunius iš Vytauto termino Auxtote pasidaromas aukštaitis /augštaitis/, aukštaičiai /augštaičiai/ su ta pačia priesaga -aitis, kaip ir gretimasis terminas žem-aitis. - Žemaičius Jaunius vėl skiria į dvi dali. Tarp jų riba einanti per Švėkšną, Judrėnus, Tverus, Pavandenį, Užventį, Raudėnus iki aukščiau minėtosios aukštaičių ribos. Į rytus nuo šios ribos gyvenančius žemaičius vadiname žemaičiais rytiniais, o į vakarus - vakariniais.<sup>44a</sup> Rytiniai žemaičiai i<sup>1</sup> taria kaip y /ī ilg./, ū kaip u /ū ilg./, o vakariniai žemaičiai kaip ei /arba èi, kur è esanti tamsi, kaip pranc. é fermé/ ir ou.<sup>45</sup> Ir šiaip nemaža kitų smulkesnių tarmių /ypač žemaičių/ ypatybių Jaunius išskėlė. 1877 - 1879 m. laiškuose plačių paaiškinimų davė H. Weberiui apie Daukanto kalbą. Tarmėmis randamos, čia aiškino ir įvaires gramatinės lytis. Pvz. tuose laiškuose jis pažymi, kad vyriškosios giminės vn. na. galūnė žemaičių tarmėje yra -uo /kaip rodo pvz. vakarinių žemaičių vakou, ryt. žemaičių vaikū/; kad įvardžiu

vn. vie. galūnė kaldintina iš -en ir kt.

J. K a r ų o w i c z i u s, sekdamas Schleicheriu, irgi pripažįsta esant dvi svarbiausias tarmes: aukštaičių, arba stačiai lietuvių /górnó-litewskie, czyli po prostu litewskie/, ir žemaičių /dolno-litewskie, czyli żmudzkie/ nors šiaip kiekviena parapija turinti savo tarmę.<sup>46</sup>

Karłowiczius sako Schleicherį tiksliausiai charakterizavus aukštaičių ir žemaičių tarmių skirtynes, bet pats duoda ir smulkesnį žemaičių tarmės skirtumų nuo aukštaičių apibūdinimą. Balsių srity: 1. žemaičių išlaikomas senovines a, kur aukštaičiai turi o /vn. ki. vora, tava; dg. va. mergas; būt. l. buva.../; 2. bendraties galūninį aukšt. -i /kitur aukšt. jis iškrintąs/ žem. ištarią kaip trumpą -ė; 3. iškrinta arba susilpnėja balsis, dažniausiai galūninis, pvz.: vyr. g.vn.va./póns/dvibalsiuose ai, ei, au /váka, játis,<sup>47</sup> táp/; vn. vie. -je nukrinta e arba ir j /ránkoj, ránko/; -i- iškrinta dg. įn. galūnėje -mis /ránkoms/; es. l. 3 asm. -a nukrinta /súk < suka/, taip pat es. ir būt. l. dg. l asm. -e /súkam/. Susilpnėja o į e po minkštinamojo j: árkle, zódže /aukšt. árklío, zódžio/; pietiniuose žemaičiuose aukšt. an susilpnėja į un /dùntis/, šiauriniuose į on /dòntis/. ė pietiniai žemaičiai ištaria kaip aukšt. y /ilgai/, šiauriniai kaip lenkų ej, kur e skambas kaip pranc. é. e žem. tarią mažiau į a panašiai negu aukštaičiai /žem. mets: aukšt. miatas/. ū šiaurinių žemaičių tariamas kaip dvibalsis ou. Nosiniai a, ę, į, ū žem. tariami įvairiai: kaip lenkų a /bei un žody kunszt/, į kaip in /grínžti, tríns/; šiauriniuose žemaičiuose išlikęs net dg. ki. nosinis -ų /anún žąsiún/, kas esanti didelė senybė, atliepanti pirminiam ir sanskrito -ām /svásr-ām "seserų"/, gr. lýk-ōn "vilkų", lot. vocum "balsų". Žemaičių tarmę, kur nemaža balsių nukrinta bei susilpnėja, galima esą palyginti su prancūzų kalba šalia lotynų kalbos. Priebalsių atžvilgiu žemaičių tarmė skiriantis nuo aukštaičių tuo, kad galūniniai minkštieji priebalsiai iš-

tariami kietai /pvz. tur', myl', d ir t prieš j neišvirsta į dž, cz; ir dar prideda, kad žemaičiai nepripažįstą minkštojo l, tarią sauže, pežeda su kietu ʎ, taigi žemaičiais čia laikydamas rytų bei vidurio aukštaičius. Garsų atžvilgiu žemaičių tarmė išlaikė nemaža senesnių formų, bet daugiausia jų nebeteko, ir todėl prieš aukštaičių tarmę tėra jaunesnis raidos etapas. Žodyne žemaičių tarmė labai skirian-tis nuo vakarų aukštaičių tarmės, nes pastaroji daug mažiau teturinti lenkiškų ir rusiškų skolinių, bet daugiau iš vo-kiečių paskolintų žodžių, net ir priesagų; bet čia žemaičių tarmė visai sutinkanti su rytų aukštaičių tarme. Tas pats esą galima pasakyti ir apie sintaksę.

Karłowiczius atmeta ne tik tikrenybės neatvaizduojantį ir per primityvų bei nebūdingą S. Mikuckio lietuvių tarmių skyrimą į dvi dali - pietinę ir šiaurinę pagal an tarimą /Mikuckio tvirtinimu, pietinėj tarią nosinį a, o šiaurinėj - nosinį u/, bet ir J. Juškos lietuvių tarmių skirstymą į keturias dalis - žemaičių, rytiečių, ariogaliiečių ir Prūsų lietuvių. Toks Juškos skirstymas esąs nevykęs, nes, viena, Prūsų lietuvių kalboje, kaip jau žinome iš Schleicherio, ir-gi skiriamos žemaičių ir aukštaičių tarmės; o antra, ariogališkių, Prūsų lietuvių ir rytiečių patarmių /gwar/ tarpusavinis skirtumas mažesnis, negu jų visų prieš žemaičių tar-mę. Taigi pagrindinis skirstymas esąs į aukštaičių ir žemai-čių tarmes, o smulkesnis skirstymas, kaip ariogališkių, ry-tiečių, tesąs ne tarmių, bat jau patarmių nurodymas.<sup>48</sup>

Karłowiczius palaiko ir Schleicherio tarminologiją /auk-štaičiai ir žemaičiai - hochlitauisch u. niederlitauish/ - prieš Kuršaitį. Paprastas žvilgsnis į žemėlapį rodo, kad "žemaičių" kraštas /Žmudz/, išsitiesęs prie jūros ir Nemuno žemupio, taisingai vadinamas žemuma /Nizina/ prieš rytinį ir pietinį Lietuvos kraštą. Prūsinei Lietuvai nelabai šie geo-grafiniai terminai tetinka, nes abi tarmės - aukštaičių ir žemaičių - čia randamos lygumoje. Bet Schleicheris, varto-

damas tuo terminus, turėjęs galvoje ne tik Prūsų Lietuvą ir kad Nemunas sudaręs tų dviejų tarmių sieną. Pastarojo tvirtinimo ir Kuršaitis nesugriovęs, todėl čia ir tenką tikėti genialiuoju kalbininku, kurio - kaip Karłowiczius išsireiškia - "nepaprastai subtili /delikatne/ ausis ir gausios lingvistinės žinios" už visus kitus užsipelną didesnę kompetenciją. Ir istoriškai šie terminai pateisinami, nes jau Vytautas juos vartojęs. Daukantas dar prieš Schleicherį savo knygučių antraštėse skyręs šias dvi tarmes. Kad "Žemaičių" /Žmudzi/ terminas senovėje plačiau siekęs į rytus negu žemaičių tarmė, tai nekliūvą, kad dabar - tik be Raseinių ir Šiaulių aps. dalies, neteisingai kalbiniu atžvilgiu "Žemaičiais" vadinamos - neturėtume laikytis terminų, visais atžvilgiais tinkamų ir istoriškai bei geografiškai pagrįstų. Pats Kuršaičio lietuvių tarmių skirstymas į šiaurines ir pietines tetiktų gal prūsinei Lietuvai, kur tai atitiktų žemaičių aukštaičių tarmes, bet ne visam lietuvių kalbos plotui.

L. G e i t l e r i s savo "Litauische studien" /1875/, kaip pats prakalboje pasisako, ypatingą dėmesį atkreipė į mažiau lig šiol nežinomas Didžiosios Lietuvos tarmes. Tačiau čia jis daugiausia pasitenkina Baranausko, iš dalies ir J. Juškos žinių pakartojimu, pats tepridėdamas kai kurių atskirų garsinių bei morfologinių lyčių aiškinimo pastabas, tarmių tekstų bei nedidelį D. Lietuvos žodžių rinkinį. Pagal juodu žemaičių tarmės požymiai esą šie: ū atliepia čia ū ir ou /akmou, ousis, joudas, mienou/; ē atliepia ei arba ij, kuris kartais beveik pereina į y /=ī; dijwas, dijna/; é atliepia ie, je; nosiniai dažnai išlieka, ą atliepia un, on. Kalbėdamas apie tj, dj išvirtimą aukštaičių ir žemaičių tarmėse /hoch- und niederlitauisch/, pastebi, kad šituo kriteriju negalima griežtai atskirti aukštaičių nuo žemaičių, nes ir žemaičiai dažnai turi cz, dz /= č, dž/, pvz. dainų rinkėjo Stanevičiaus tarmė, kuri esanti į vakarus nuo Raseinių

miesto ir įeinanti į žemaičių tarmės plotą. Pagal Baranauską, žemaičių tarmę apjuosianti linija, kuri einanti per Klaipėdą, Vieکشnius, Papilę /Popielany/, Kuršėnus, Kurtuvėnus, Kiaunorius, Tytuvėnus, Lyduvėnus, Raseinius ir Jurbarką.<sup>49</sup>

Vokietijoje plačiau lietuvių kalbos tarmės /ypač D. Lietuvos/ nebuvo pažįstamos. Kaip H. Weberis savo laiškuose A. Baranauskui pažymi, visas žinias apie lietuvių kalbą vokiečiai ima iš Schleicherio lietuvių kalbos gramatikos. Pats H. Weberis, kuris džiūgavo tiek naujo iš Baranausko sužinojęs apie lietuvių tarmes, dar ką tik minėtos L. Geitlerio knygos recenzijoje pasitenkina šikių trijų lietuvių tarmių grupių skyrimu: žemaičių /prasidedanti 6-7 mylios į pietus nuo Klaipėdos ir traukiantis iki Jurbarko /ir "speciafinės lietuvių" /spezifisch Litauische/, kuri į dvi dali skiriantis: pirmoji esanti prūsų tarmė, prasidedanti nuo žemaičių ribos ir einanti apytikriai iki Pilkalnio, maždaug tokia juosta nutįsusi ir rusinėj Lietuvoj iki latvių ribos; antroji dalis tai didelė dalimi jau išnykusi pietinė lietuvių tarmė apie Gumbinę, Darkiemį, Galdapę, kuri rusinėj Lietuvoj, liedsama pirmąją dalį, per Ukmergę ir Anykščius nueinanti iki latvių sienos.<sup>50</sup> "Ostlitauische Texte" leidiny /1882/ Weberis trumpai supažindina su Baranausko lietuvių tarmių žiniomis.

F. F o r t u n a t o v a s /1848 - 1914/, kuris lietuvių kalba domėjosi ne vėliau kaip nuo jo kartu su Milleriu lietuvių dainų rinkinio išleidimo /1872/,<sup>51</sup> Poržezinskio užrašytuose Fortunatovo 1890-1892 m. lietuvių kalbos fonetikas paskaitose,<sup>52</sup> pagal garsines ypatybes, skiria šias didžiąsias lietuvių kalbos tarmes /arba geriau, tarmių grupes/:

1. žemaičių šiaurės vakarų Lietuvos dalyje /anuometinėje Telšių aps., žymioje Raseinių aps. dalyje be jos pietų rytų kampe ir vakarinėje Šiaulių aps. dalyje/;
2. rytų lietuvių /vostočnolitovskoe/ - rytinėje Lietuvos dalyje /Panevėžio, Ukmergės, Zarasų aps., taip pat rytinėse Šiaulių ir Kauno aps.,

toliau visos lietuvių tarmės Vilniaus gubernijoje, lietuvių tarmės rytiniame Suvalkų gub. kampe ir nedidelė lietuvių gyvenama Gardino gub. dalis; 3. vidurinę lietuvių kalbą, arba vidurinę lietuvių kalbos tarmę - likusiojoje rusinės Lietuvos dalyje /Suvalkų gub. tarmės be rytinio kampo ir žymi dalis Kauno aps., pietryčiai Raseinių aps. ir vidurinė Šiaulių aps. dalis/ ir prūsinėje Lietuvoje, be Klaipėdos tarmės. Klaipėdos tarmę Fortunatovas išskiria į atskirą grupę, nors ji "turi kai kurių bruožų, bendrų su žemaičiais". Fortunatovas nesutinka su Schleicheriu, klaipėdėčių tarmę kartu su žemaičių tarme pavadinusi žemaičių kalba /nižnelitovskim jazykom/, nes lietuviai, gyveną žemutinėje Nemuno tėkmėje, kitų lietuvių, gyvenusių toliau į rytus, buvę pavadinti žemaičiais, o klaipėdiškiai nesivadina žemaičiais. Šiame suskirstyme Fortunatovas nesinaudoja "aukštaičių" terminu, nors cituoja 1420 m. Vytauto laišką, iš kurio esą matyti, kad į rytus gyvenančius savo kaimynus lietuvius žemaičiai vadino aukštočiais /aukštočiai, žem. aukštote, aukštotei/. Pažymi, kad "dabartiniu laiku šis pavadinimas nevartojamas".

Dėl kai kurių savo garsinių ypatybių vidurinė lietuvių kalba galinti būti skirstoma į tris šnektas /govory/ -šiaurinę, pietinę ir vidurinę. Prūsinėje Lietuvoje apytikrė pietinės ir vidurinės šnektos riba einanti per Stalupėnus, o apytikrė šiaurinės šnektos riba, atskirianti vidurinę šnektą, maždaug netoli Tilžės. Matyti, tos ribos pratįstančios ta tvarka ir į rusinę Lietuvą.

Kaip iš šios apžvalgos matyti, lietuvių kalbos tarmių pažinimui daugiausia davė Baranauskas ir Jaunius, iš dalies ir Juška. Pirmųjų dviejų žiniomis pasinaudojo jų mokiniai bei su jiemdviem santykiavę mokslininkai /daugiausia kita-taučiai/ bei šiaip domėjęsi lietuvių kalba žmonės. Kiti kalbininkai nei lietuviai, nei svetimtaučiai su jiemdviem čia negalėjo lygintis. Tai 1887 m. pabrėžė J. Baudouinas de Courtenay, kuris ir pats jau anksčiau buvo juodu aplankęs

ir pažinęs: "Labai tiksliai ir tikrai moksliškai pažįsta lietuvių tarmes /bent Kauno gubernijos/ visoje jų įvairybėje pirmiausia vyskupas Antanas Baranauskas /seminarijos eksprofesorius/ bei Kauno katalikų seminarijos profesorius kaunaininkas Kazimieras Jaunius, kiekvienas jų savaip, bet taip, kad jų sistemos viena antrą papildė. Deja, tos sistemos savo pagrindiniais bruožais tėra prieinamos tik tam, kas arba buvo supratingas Kauno seminarijos mokinys, arba turėjo laimės pats santykiuoti su aukščiau minėtaisiais mokslininkais [t.y. Baranausku ir Jauniumi. P.J.]. Apie Baranausko paskirstymą [lietuvių kalbos tarmių. P.J.] iš tikrųjų užsimena Kuršaitis, o kai kuriuos jo /B-o/ pagrindus neseniai išdėjo Hugo Weberis, bet per daug trumpai, kad ta taip giliai sumanyta lietuvių tarmių klasifikacija galėtų tapti mokslo pasaulio nuosavybe. Kai dėl Juškevičiaus paskirstymo [t.y. J. Juškos duoto "Kažbose" lietuvių kalbos tarmių. P.J.], tai jis bet kuriuo atveju nėra blogesnis už Schleicherio paskirstymą jo Handbuch der litauischen Sprache. Juškevičiaus škicas dar šiandien gali patarnauti paviršutiniam susiorientavimui lietuvių tarmių įvairybėje".<sup>53</sup>

### III. Tarmių skirtubių pajautimas kalbiniame bendravime

Įvairių lietuvių kalbos tarmių skirtumas, daugiau ar mažiau kliudęs kalbinį bendravimą, buvo jaučiamas tiek rašančiojo, rašytojo, tiek ir skaitytojo bei klausytojo. Čia mums pirmiausia rūpi pirmasis, rašantysis, jo pajautimas, nes tas rašto žmogus su savo knygomis bei raštais ir buvo tiesioginis rašomosios kalbos autorius, kūrėjas.

Nevienas rašančiųjų dėl savo tarmės, kuri gali sudaryti skaitytojams kokių kliūčių ar neaiškumų skaitant raštą, jaučia reikalą pasiteisinti arba savo rašto kalbą paaiškinti.



Štai rytietis Ažukalnis Zagurskis rankraštiniėje savo eilėraščių rinkinio prakalboje skundžiasi, kad jo krašto žmonės nesuprantą žemaitiškų raštų: "Letuwiszka kalba daug kitaniszka nog ziemajtiszkas diel tagi kad ir turite tos rsztus [t.y. žemaitiškus. P.J.] niekas ju nieskejta niegažedamas suprasti!"<sup>54</sup> Žinoma, šio tvirtinimo negalima imti nekritiškai ir be sąlygų apibendrinti, bet vis dėlto jis svarbus kaip atskiros tarmės atstovo pasisakymas bei nusistatymas. Tokių "nelietuviškai" /žemaitiškai/ rašiusių Ažukalnis Zagurskis mini S. Stanevičių, D. Pošką, J. Rupeiką. Tikras brolis, jo žemės vaikas tebuvęs vienas Strazdelis, "ku raszia suprastinej diel musu".<sup>55</sup> Arba Daukantas jaučia, kad jo tarme parašyti raštai gali sudaryti skaitytojams sunkumų, prašo skaitytoją nepykti, kad ne jo parakvijos kalba rašęs /žr. 62 psl./. Nevienas panašiai teisinasi savo veikalo prakalboje. J. Juška jau minėtojoje savo tarmių knygelėje pastebi, kad patys Lietuvos ūkininkai jaučią savo tarmės skirtumą nuo kaimyninių tarmių, bet ir prideda, kad kiekviena lietuvių tarmė nelabai tesiskirianti nuo kitos: visi lietuviai gali kits kitą suprasti ir apie savo reikalus susišnekėti.<sup>56</sup>

Ypač kunigai, kurie daugiausia buvo verčiami kalbiškai bendrauti su įvairiatarmiais žmonėmis, jaučia čia tą tarminių skirtumą. Štai kun. N. Gedgaudas 1860 m. laiške Valančiui t. k. sako, kad žemaičių rašytos knygos sunkiai tesančios "lietuvių" /t.y. nežemaičių, aukštaičių/ paskaitomos: "Priešingai knygos, parašytos žemaičių, nemokančių lietuvių kalbos /Litewskiego języka/, Lietuvoje /na Litwie/ maža ir sunkiai tepaskaitomos, nes kai kurie žemaičių žodžiai, pvz. kudikis, žąbis, metawotes, szelpti, sukaka, gieda, mastas, sikis, weziek, tapa, geba, pasturžakaj, kutis, staždas ir pan. Lietuvoje yra nesuprantami arba kitą turi reikšmę..."<sup>57</sup> Matyti, dėl to ir Valančius 1865 m. ragino A. Baranauską rašyti savo krašto žmonėms /rytiečiams/, nes tas kraštas neturįs savo rašytojo, todėl žmonės turį verstis visai žemaitiškomis kny-

gomis.<sup>58</sup>

1875 m. J. Karłowiczius, kritikuodamas K. Kasakauskio gramatiką/1832/, kurią pastarasis norėjo skirti aukštaičiams ir žemaičiams, pastebi, kad Kasakauskis įsikalbėjęs, jog tarp tų tarmių nesą skirtumo, nors gerai žinojęs, kad žemaičių tarmė namaža skiriantis nuo aukštaičių.<sup>59</sup>

Fr. Kuršaitis, prieš išleisdamas savo lietuvių kalbos gramatiką, važinėjo po įvairias D.Lietuvos tarmes ir tarminus skirtumus pastebėjo. Bet tie skirtumai, kaip jisai pažymi savo gramatikoje, nesą tokie dideli, kaip pvz. vokiečių kalboje, kur pietų tarmės vokietis vargiai begalių suprasti tarmiškai kalbantį šiaurės vokietį. Savo kelionėje po rusinę ir lenkinę Lietuvą jis visur buvęs kaip reikiant supratęs, taip pat lygiai ir jis kiekvieno kampo lietuvių kalbą visiškai supratęs, išskyrus atskirus išsireiškimus.<sup>60</sup>

Su tarminiais skirtumais teko susidurti ir studentams, būsimesiems aušrininkams, ypač jų būreliuose nagrinėjant kuriuos kalbinius klausimus /pvz. referatus kritikuojant/ ar aiškinantis įvairių lietuvių autorių /Daukanto, Valančiaus, Donelaičio.../ raštus.<sup>61</sup> J. Šliūpas pastebi, kad jiems tuose studentų būreliuose buvę įdomu, jog vienur lietuvių sakoma gandas, kitur gužutis, busilas...<sup>62</sup> Čia jiems kaip tik buvo gera proga pažinti, kiek ir kokių sunkumų kalbiniame bendravime sudaro įvairūs tarminiai skirtumai.

Įdomūs yra čia ir rusų administracijos pastebėjimai. Sakysime, Varšuvos mokslo apygardos kuratorius Liginas savo 1898 m. pranešimuose sakę, kad Varšuvos mokslo apygarda, norėdama paskleisti rusų raides Suvalkų gub. lietuvių tarpe, 1865 - 1891 m. naudojosi Vilniaus mokslo apygardos išleistomis knygomis. "Tiktai paskiaus išsiaiškino, kad Vilniaus išleidimai Žemaičių tarmėje labai skiriasi nuo aukštaičių tarmės, vartojamos tarp lietuvių Suvalkų gubernijos", rašo Liginas. Vėliau /1891 - 1896/ buvę rusiškomis raidėmis išspausdinta knygų "atsakančioje tarmėje", bet vis dėlto žmo-

nės maža tepirkę.<sup>63</sup>

Ne tik buvo jaučiami skirtumai tarp D. Lietuvos tarmių, bet, suprantama, ir tarp M. Lietuvos ir D. Lietuvos. Prieš pat "Aušrą" pradėjus D. Lietuvos žmonėms rašinėti į Maž. Lietuvos laikraščius, raštų kalboje tas skirtumas turėjo kristi į akį. Štai pvz. 1881 m. "Nauj. Keleivyje" redakcija /matyt, redaktorius A. Eynars/ pasisako dėl D. Lietuvos bendradarbių, rašančių jos laikračtyje, kalbinių skirtumų, teisdamosi prieš nepatenkintus skitytojus: "Kad ir ne Gromatosa, taczau girdėjau kitą Brolių szejp dėl tų Suraszimū pasigodzent, kurie isz Bulgariôs arba Kurszžemės parėjo [t.y. Basanavičiaus ir J. Koncevičiaus. P.J.], kadangi kits tus ne taip labay galėjo iszmanyti. Tiems turu atsiliepti, kad wël labay daug buwo, kurie isz tû dzaugiesi, tûse Suraszymûse szwiezû ir labay grazû lietuwiszkû Žodziû rasdami. Priegtam tur ir daugel isz wokiszka Kalbą kalbanczujû Keleiwije musû jiems nepriprastą Rasztą skaityti, todël turime mes jiems ir tą Dzaugsmą nuwelyti, kad jie kartą cze ir ką pagal ju Kalbos Budą randa suraszytą".<sup>64</sup>

Tarmių skirtumai ir su tuo susiję susipratimo sunkumai aiškiai buvo jaučiami aušrininkų, "Aušros" bendradarbių, ypač pačios redakcijos. Pvz. 1883 m. "Aušros" Nr.2 A. Jurgelaitis iš Amerikos redakcijai t.k. rašo apie Amerikos lietuvių norą bendradarbiauti su aušrininkais: "Musû welyjimas yra, kad kiek tiek korespondencijôs padarytumet su Amērikos Lietuwininkais. Tiktai nežinau ar mus kalba bus suprantama ar ne. Asz pats esu isz Maskolijôs lietuwiszkôs Suwalkû gubernijôs, Wiłkawiszkie pawiete" /52 psl./ Tais pačiais metais redakcija aiškiai savo atsakyme vienam tarmiškai /rytietiška/ eilėraščiui rašiusiam bendradarbiui atsako, kad ji tas tarmybės turėjusi ištaisyti, norėdama tuo eilėraščiui prieinamus padaryti ir kitų tarmių lietuviams.<sup>65</sup> Ir pačios "Aušros" tarmė skaitytojams sudarydavo sunkumų. Pvz. J. Kristupas 1903 m. savo atsiminimuose rašo, kad 16 - 17 metų žė-

56

maičių mergaitėi davęs pasiskaityti "Aušrą", o ji po kelių dienų gražinusi tvirtindama, jog gražiai rašą, tik buvę sunku skaityti, nes "nesuvisu musiškai parašyta".<sup>66</sup> Jau antraisiais "Aušros" metais jos bendradarbis Davainis Silvestraitis, rašydamas Basanavičiui dėl savo surinktų lietuvių patarlių leidimo, sako, jog tarmiškai jos leisti netiktų, nes ne visi kaip reikiant suprastų.<sup>67</sup>

Taigi, kaip ir iš anksčiau iškeltų faktų matyti, didžiausia susižinojimo kliūtis buvo nevienodas /tarminis/ žodynas ir iš dalies posakiai. Tatai ir suprantama, nes žodynas ir posakiai syji pirmiausia su skirtinga intelektine žodžių reikšme. Fonetiniai bei fonologiniai, iš dalies ir morfologiniai, tarmių skirtumai, panašiai kaip ir dabar, ir tada, nebuvo dideli ir kokių žymesnių sunkumų susiprasti nesudarė. Tačiau ir tie skirtumai buvo tam tikra kliūtis: jei žodžių garsiniai skirtumai dažniausiai ir negalėjo stoti skersai kelio intelektinei žodžių reikšmei suvokti /nors buvo ir tokių atvejų, plg.131psl./, tai jau vienas įpratimas į tam tikras garsines lytis vienu tarmių žmones nustato prieš kai kurias kitų tarmių garsines lytis. Ne vieno autoriaus kalbinį jausmą matome tokioms lytims priešinantį. Pvz.prieš kai kurias garsines žemaičių tarmės ypatybes matome pasisakant J. Jušką /72 psl./, patį žemaitį K. Jaunių /95 psl./, prieš aukštaičių rytiečių - rytietį P. Vileišį /150psl./ ir t. t. Ypač stengiantis rašomąją kalbą kultūriškai doroti, norminti tas garsinis /iš dalies ir morfologinis/ lyčių įvairumas sudarė nemažą keblumą, kuriuos reikėjo stengtis kaip nors nugalėti.

#### IV. Bendrinės rašomosios kalbos ir tarmių santykio įvairiopumas

Esant tokiam lietuvių kalbos tarminiam susiskirstymui, jo teoriniam pažinimui bei praktiniam pajautimui, rašomosios kalbos kūrėjas ar rašto kalbos autorius, norįs duoti vieną bendrą visiems lietuviams rašomąją kalbą, turėjo susidurti su bendrinės rašomosios kalbos ir tarmių santykio problema: ar ta kalba turi remtis viena tarme, ar keliomis, ar pagaliau visomis? Jei viena, tai kuria, o jei keliomis ar visomis, tai kaip jas suderinti rašte?

Nagrinėjamoju laikotarpiu įvairiaip įvairių rašto žmonių /teorininkų ir praktikų/ ši klausimą žiūrima. Vieni, atrodo, lyg nori nejučiomis pro tą klausimą praeiti, kiti užkliudo vieną ar kitą kurį jo momentą, o tretį mėgina plačiau paliesti visą šios problemos klausimų kompleksą. Tai priklausė nuo kiekvino patirties bei susidūrimo gyvenime su tos problemos sprendimo įvairiais momentais, nuo kalbinio išsilavinimo, kalbos teorijos pažinimo. Čia pastebime kelis to klausimo sprendimo atvejus nagrinėjamoju laikotarpiu, būtent bendrinę rašomąją kalbą remiama ar norima remti: 1. vienui viena, nustatyta kuria tarme; 2. taip pat viena, bet nenustatyta - kiekvieno autoriaus vis sava tarme; 3. visomis tarmėmis, rašte suderintomis. Tai rašytojo, rašto autoriaus požiūriu. Bet šiuos atvejus matome dar susikomplicuojant, kai tam rašto autoriui tenka atsižvelgti ir į skaitytoją, kurį pirmasis taria pastarąjį galint raštą persiskaityti arba ta pačia tarme, kaip ir parašytojo, arba sava. Žinoma, ne visur pastebime autorius griežtai šitaip skirstant: faktiškai esti neaiškumų, svyravimų, ypač jei kas sąmoningai šio klausimo nesūvokė ar nesistengė suvokti.

Tą bendrinės rašomosios kalbos ir tarmės klausimą nagrinėsime perskyrę į teorijos ir vartosenos dalį: nors teorija ir vartoseną syji ir mūsų atveju syjėjo, vis dėlto bu-

vo tarp jų ir skirtumo; antra, toks kelias įgalina ryškiau klausimą iškelti bei nagrinėti.

## V. Teorija

Kaip ir galima laukti, be Baranausko, specialios šiam klausimui spręsti ištisinės teorijos šiuo laikotarpiu nerandame, bet tik tam tikromis progomis tas klausimas įvairių autorių probėgšmais užsimenamas. Suprantama, kad jų turėjo liesti gramatikų autoriai. Čia svarbi yra ne vien praktinių gramatikų /pvz. Kuršaičio/ pozicija, bet ir mokslinių, kaip Schleicherio, nes teorinis kurios tarmės pagrindimas, pateisinimas gali atsiliiepti ir praktikai, vartosenai. Nemaža yra ir rašytojų, rašto autorių įvairiomis progomis pasiūlymų bei svarstymų, dažniausiai išdėtų šiaip nekalbinių jų veikalų prakalbose, kuriose jaučiamas reikalas tuo klausimu prieš skaitytojus pasiaiškinti, su jais susitarti.

### 1. M a ž o j i L i e t u v a .

#### S c h l e i c h e r i s i r K u r š a i t i s

Kaip jau anksčiau pastebėjome, bendrinė rašomoji kalba Maž. Lietuvoje šiuo laikotarpiu jau buvo nusistojusi; taigi ir tarmės klausimas tėra aktualus Didž. Lietuvoje. Bet vis dėlto tiek Schleicherio lietuvių kalbos gramatika, tiek Kuršaičio žodynas ir gramatika iškelia ir argumentų už lietuvių bendrinės rašomosios kalbos pagrindimą vakarų aukštaičių tarme. Tiems argumentams, tiesa, gana trumpiems, iškelti davė progos tai, kad juodu abu tais savo darbais norėjo atvaizduoti ne vien M. Lietuvos lietuvių kalbą, bet, kiek galima, lietuvių kalbą apskritai; mažiau to tesiekęs tarėsi Schleicheris,<sup>68</sup> daugiau Kuršaitis, ypač savo gramatikoje /1876/.<sup>69</sup> Jų, žinomų specialistų ir autoritetų, pasisakymai turėjo daugiau ar mažiau įtakos ir D. Lietuvai, todėl, prieš einant

prie D. Lietuvos teorijos apžvalgos, tenka su jais susipažinti.

A. S c h l e i c h e r i s savo lietuvių kalbos gramatiką skyrė mokslo, ne praktikos reikalui. Bet jo tarmės motyvavimu galėjo pasinaudoti ir praktikai. Jis pabrėžė, kad, aprašant lietuvių kalbos morfologiją, reikia remtis vienos tarmės pagrindū, nes, griežtai vienos tarmės nuo kitos neskirdami, galėtume sumaišyti etimologiškai skirtingas formas, pvz. *ė* ir *ĕ* /*ie*/, kaip tai ir padaręs Kuršaitis.<sup>70</sup> Ir būtent Schleicheris savo gramatikos pagrindū pasirenka aukštaičių tarmę, su kuria sutampanti M. Lietuvos rašomoji kalba, nes toji aukštaičių tarmė esanti svarbesnė mokslui, nors *dj*, *tj* išlaikymu žemaičių tarmė ir senesnė esanti: "Nors tas dantinio priebalsio nepakitėjimas žymi senesnę kalbinės raidos laipsnį ir nors kai kurios kitos žemaičių tarmės ypatybės griežčiau yra išlaikiusios senovę, vis dėlto, ypač dėl žemaičių tarmėje įprasto akcento nukilimo nuo galūnių į šaknį, dėl ko nemaža nustoja pirmųjų aiškumas ir pilnumas, ir apskritai, kad žemaičių tarmė daugeliu atveju dėsnių tvirtumu nusileidžia aukštaičių tarmei, aukštaičių tarmė, taigi kalbė į pietus nuo Nemuno upės, su kuria /kalba/ sutinka prūsų lietuvių rašomoji kalba, yra svarbesnė, vaisingesnė kalbos mokslui negu žemaičių tarmė".<sup>71</sup>

Vėliau ir Fr. K u r š a i t i s pažymi, kad M. Lietuvos pietinėje dalyje /apie Stalupėnus, Darkiemį, Galdapę/ "balsiai yra sveikesni ir pirmykštesni", o toliau į šiaurę jie vis trumpėja.<sup>71a</sup> Todėl jis žodynui pasirenkamas pietinės dalies garsyną: "Iš to bus suptantama, jei aš pastebėsiu, kad, kiek pirmiausia liečia šią mano vokiečių lietuvių kalbos žodyno dalį, garsų atžvilgiu ji parašyta pietinės Prūsų Lietuvos kalba, kaip ji užfiksuota rašomojoje kalboje, taigi vadinamąja aukštaitine tarme /Hochlitauisch/".<sup>72</sup> O savo gramatikoje, kuria jis tarėsi atvaizduojąs visą lietuvių kalbą, šią tarmę be pasiaiškinių priima pagrindū, nors pastabose

atsižvelgia į kitų tarmių ypatybes: "Lietuvių rašomąja, arba aukštaičių, kalba tekalbama siauroje juostoje maždaug tarp Stalupėnų ir Kauno. Į šiaurę ir į pietus, į rytus ir į vakarus nuo čia yra įvairiausių nukrypimų. Kad galima būtų juos šioje gramatikoje kiek apžvelgiamiau atvaizduoti, aš noriu jos pagrindu imti aukštaičių, arba lietuvių rašomosios kalbos, dialektą, o į kitas tarmes atsižvelgti šalimais pastabose".<sup>73</sup>

Taigi norminimo požiūriu dėl tarmės Kuršaitis nebekelia klausimo: M. Lietuvos bendrinė kalba jau nusistojusi, ji remiasi aukštaičių /t.y. aukštaičių vakariečių/ tarme, būtent piečiausia jos dalimi, ir jis ją ima savo gramatikos pagrindu praktiniam reikalui. Bet kadangi jo gramatika skiriama ne tik grynai praktinei vartosenai, bet ir inteligentams plačiau pasiinformuoti apie lietuvių kalbą apskritai,<sup>74</sup> tai jis tarp ko kita, paradigmų pastabose, duoda ir kitų lietuvių tarmių pavyzdžių.

Nors Schleicheris ir Kuršaitis ir buvo žymūs autoritetai, ypač pirmasis, vis dėlto jų įtaka D.Lietuvoje iš karto nepasireiškė didelė, tačiau tolydžio ji daugiau ir daugiau svėrė; ji didesnė buvo vartosenoje kaip teorijoje.

Dar prieš Schleicherio lietuvių kalbos gramatikos pasirodymą tarmės klausimu bendrinėje rašomojoje kalboje D.Lietuvoje nėra vienos nuomonės ar nusistatymo.

## 2. D a u k a n t a s. K i t k e v i č i u s

S. Daukantas /1793 - 1864/, kuris "pirmasis tarp lietuvių gudresniems vyrams, norintiems rašyti, kelią" skynė ir norėjo parodyti, "jog kiekvienas noris gali rašyti lietuviškai, jei turi spėką, lygia dalia kaip ir kita išdalinta jau kalba",<sup>75</sup> buvo verčiamas ir rašomosios kalbos tarmės klausimu pagaltoti.

Jau "Pasakų Phedro" rankraštyje /1824/ Daukantas padėjo



pastabą, kad ū reikia tarti o arba u "pagal tō, kokę vaļodā, seki, Žemaitiū ar Kalnienū". Taigi Daukanto čia turima galvoje įvairiatarmis parašytųjų lyčių skaitymas raidžių polifonemizacijos bei polifonetizacijos pagrindu, t.y. žiūrint į raidę kaip į įvairių tarmių fonetinių vertybių /atitikmenų/ simbolių. Pridėtina, kad tais pačiais metais išėjusiame "Naujam moksle skaytima" ir K. Nezabitauskis pažymi, kad "skaitytinę" ū lietuvininkai ir prūsai ištaria kaip o, žemaičiai - kaip u arba ou. Tačiau iš Daukanto pastabos neaišku, kaip plačiai jis manė galint tą principą taikyti - vienai uo fonemai /ū grafemai/ ar ir plačiau. Bet ir pirmuoju atveju iškyla noras suderinti aukštaičius su žemaičiais bent pagal šį tų dviejų tarmių atskyrio kriteriją.

"Prasmoje Ūotynū kaļbōs" /1837/ randame Daukanto pasakymą pastaboje, kad jis laikąs pajūrinių žemaičių tarmės: "Asz cze taigojū ūsztarĭmā žodiū Žemaitiū kaļbōs, pagaļ tōs iū waļodōs, kūrę anei szwentū waden ūr saka ne cze czio, kaip bazniczēs kningōse yra raszĭta, bet ti, tio, ūr teep saka swetio, martios, butio, dirbtio, ne sweczio, marcziōs, dĭrpczio, buczio, todieļ ūr asz pagaļ iū szwentosēs waļodōs cze raszisžū weitoie czio, tio" /12 - 13 psl./.

Vis dėlto tokios pastabos neišsprendė rašomosios kalbos tarmės problemos, nes 1850 m. savo rankraščio "Pasakojimo apie Wejkaļus Letuwiū tautos senowie" prakalboje jis vėl nori su skaitytoju tartis dėl šio savo rašto tarmės: "Tawęs miļas Letuwi skajtytojau meļdu, kad ne tužtumi ant manēs, jog ne tawa pakwijos kaļbū rasziau, gali pats wiena karta parskajtis antra karta skajtydamas nusoukti žodius pagal soukos [tarmės. P.J.] sawa parakwijos. Ir tejp kami randi parasyta, kantri yr narsi karejwej, skajtyk kantrus ir narsus karejwej, kami randi kantri wirā, skajtyk kantru wiru ir tejp tolaus. Asz rasziau pagaļ kaļbos tos apikartos, kurioie man rodies daugiaus esant skajtyti mokantiū". Vadinas, kiekvienas skaitytojas Daukanto rašto lytis turi kaip mokė-

damas "išsiversti" į savo tarmę.

Bet ir prie šito nusistatymo Daukantas nepasiliko. Tą matyti ir iš jo pastabų dėl Ivinskio kalendoriaus kalbos, kuria jis piktinasi.<sup>76</sup> Į tą Ivinskio laikraštį /piśmo/ nė vienas mokslo žmogus lig šiol neatkreipęs dėmesio, todėl Daukantas nebetvėręs nepasakęs savo nuomonės, kurią pavadęs "sprendimui gerbiamojo skaitytojo, nuodugniai mokančio lietuvių kalbą".

Kritikuodamas Ivinskio kalendorių 1859 metais, Daukantas čia nežiūri vienos kurios tarmės, bet pasirenka įvairias tarmines lytis, remdamas morfologinių lyčių funkcijos skyrimu, nors, tarp kitko, pažymi, kad Milkaus gramatika iki šiai dienai laikoma geriausia. Iš dalies remiasi ir senesniaisiais rašytojais - Daukša ir Sirvydu. Tas jo nusistatymas atsižvelgti į sintaksinį morfologinių lyčių atskyrimą ypač iškyla iš poros jo duodamų pavyzdžių, kur galūnės grafinis vaizdas /grafema/ yra vienodas, bet skirtingų sintaksinių funkcijų. Ivinskis rašęs Senowes Gadines, naujoses Gadines, bet "prašau, atspėkite kas, koks čia linksnis - daugiskaitos pirmasis [= vardininkas. P.J.] ar vienaskaitos antrasis [= kilmininkas. P.J.]?", klausia Daukantas. Vėl tikriniai vardai lotynų kalboje esą rašomi ir tariami Asia, Assiria, Macedonia, lenkų kalboje taip pat jie baigiasi -a, o ponui Ivinskiui jie baigiasi su e: Assirie, Azie, Macedonije; vienaskaitos kilmininkas Asirijes, Macedonijes, Azijes. Daukantas sako: "Kiekvienas pasakys, kad tai yra daugiskaitos pirmieji linksniai, ar ne geriau pasakyti gramatiškai Azijos, Asirijos, Macedonijos". Taigi matome, kad Daukantas vienaip skambančius /tiek Daukanto, tiek Ivinskio tarmėje, tiek ir kitose/ vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko linksnius rašomojoje kalboje nori skirti, todėl daugiskaitos vardininkui palieka -es, o vienaskaitai /kilmininkui/ tada liktų -os; taigi viena lytis apskritai žemaitiška, o antroji vakariečių

aukštaičių. Šią vakarietišąją jis paėmė iš aukštaitinių raštų, pirmiausia jo čia mokomasi iš M. Lietuvos gramatikų, nes, kaip sakyta, jis mini Milkaus gramatiką; "Prasmoje ȳotynū kaǵbōs" /1837/ randame ištisus paradigų pavyzdžius nusižiūrėtus iš Milkaus /plg. Prasma 12-16: Mielcke, Anfangs-Gründe 31-40/. Taigi čia Duakantas maišo tarmines lytis, nesvarstydamas, kodėl ir kokios būtent tarmės laikytis, by tik tuo būdu galima atskirti tų lyčių reikšmes, t. y. by tik iš rašto lyties galima atskirti morfologinės lyties funkciją. Tuo pat būdu jis atmeta ir Ivinskio būtojo laiko lytį twieri /"tvėrė"/. Daukantui ji yra ir būtojo laiko daugiskaitos dalyvio vardininkas /"tvėrė"/, nes taip "tariama Lietuvoje šiapus Nemuno" /šalia vienaskaitos twieris "tvėrės"/. Kad to dvireikšmiškumo nebūtų, reiktų rašyti twieria, raszia, praszia; <sup>77</sup> taip rašas nemirtin-gasis Daukša ir Sirvydas. Užnemunėj esą rašoma "e taškuojant /kreskujāc/, lyg ir lenkų ę; tačiau ji netariama kaip ę, bet kaip a minkštas ir duslus /mienkie i gȳuche/".

Įdomu, kad Daukanto vengiama didžiųjų žemaitiųjų net vietovardžius, kuriuos jis iš Ivinskio reikalauja rašyti originaliai, "né vienos raidės neiškreipiant". Pvz. Ivinskio Kantautej, Lenkimi jis taiso į Kątautej, Lenkimaj; taip pat Ritawas, Wiksznej - į Rietawas, Wieksznej, kur visa lytis ištiesai nebesutinka su vietos žemaičių tartimi, nes yra kiaurai aukštaitiška vakarietiška. Tačiau nuosakumo Daukantas neparodo, nes vėl čia pat liepia Ivinskiui rašyti ne Triszkej, bet Triszke, ne Szkudas, bet Skuodas /ne Skouts, kaip ten žmonės tarią; su etimologiniu priebalsiu galėtų rašyti Skouds/, ne Luke [žem. raseiniškių Lūki, Lūkę], bet Luokė ir t. t.

Grafemos polifonemizacijos bei polifonetizacijos principas keliamas ne vieno Daukanto. Juo remiantis matome 1848 m. A. K i t k e v i č i ū /1805 - 1857/ savo knygoje "Hymny Ojców Świątych". Prakalboje autorius sakosi tą knygą parašęs sava /aukštaičių rytiečių/ tarme, o skaitytojas gališ

ją perskaityti kaip tinkamas, būtent jo raides išstardamas pagal savo tarmę /wedle swego prowincjonalizmu może te moje litery wymawiać, jak się mu podoba/. Vieni lietuviai saką žasis, kiti žusis, tretį žąsis, o jis vartojaš "savo provincializma", rašąs untis, kintet ir t.t. /LXIX psl./.

### 3. I v i n s k i s

L. Ivinskiui /1808 - 1881/ tarmės klausimas darė nemaža sunkumų. Jis mėgino tą klausimą spręsti iš principo, bet tiksliai smulkiau ir konkrečiau to padaryti nepajėgė. Tai matome pirmiausia iš jo dviejų rankraščių "O Pisowni języka Litewskiego" ir "O pisowni i iloczasię Języka Litewskiego", kurių pastarasis, kaip galima spręsti iš turinio datų, parašytas kada nors po 1840 m. /terminus post quem/. Daugiau tuo klausimu randame minčių pirmajame, kuris irgi yra maždaug to paties laiko.

Tarmės klausimui spręsti Ivinskis kiek pasinaudojo ir kalbine literatūra, nes kalba apie senovės graikų ir tų laikų prancūzų tarmes /pvz. cituoja Philizz Buttman, Griechische Schulgrammatik, Berlin 1824, ir Mélanges sur les dialects et patois - Tygodnik Petersburgski 1832, Nr.46/.<sup>78</sup> Tarmės kliudančios rašybai /reikia suprasti - rašomosios kalbos lytims/ nustatyti. Lietuvių kalboje irgi esą daug tarmių. Svarbesnės esančios trys: lietuvių /duona/, palatvės žemaičių /douna/, paprūsės žemaičių /duna, t.y. dūna/.<sup>79</sup> Leisti joms visoms konkuruoti rašomojoje kalboje, leisti kiekvienam rašto žmogui darytis formas pagal savo norą bei patikimą nesą galima, nes tokiu būdu kalbą "nuvestų iki tokio sužalojimo laipsnio, į kurį pateko prancūzų, anglų, italų, lotynų kalba, kur tam tikros raidės dvejopai išstiriamos".<sup>80</sup> Kitų tautų kalbos rodančios, kad būti rašomajai kalbai pagrindu laimė tenkanti vienai kuriai tarmei, kurią iškelianti kultūra ir garsūs rašytojai /italų, prancūzų/. Todėl ir

lietuvių kalboje nesą, verta dairytis po įvairias tarmes, ieškant rašomajai kalbai pagrindų, o reikia pasirinkti vieną tarmę: "Bet kad ilgai neklaidžiotume po tą labirintą faktų, kurių ištyrimui reiktų aukoti pernelyg daug laiko ir tomų, kad kada nors iš dalinių rinkinių išvestum pastovius dėsnius, imkime vidurinę tarmę /šrodkowy prowincijalizm/, ištvėrusią amžių, geriau pažįstamą ir išlikusią be svetimų įtakų, turinčią pilniausią /pełniejsze/ ištarimą, o kaip plačiausią užimančią plotą, tinkamiausią turėti pirmą prieš kitas vietas, nes varžymasis kitų /tarmių/ raštijos srityje, stengiantis gauti pranašumą, sulaikytų pažangą".<sup>81</sup> Bet kokia ta yra "vidurinė tarmė", kurią dera pasirinkti rašomajai kalbai, Ivinskis aiškiau ir tiksliau nei geografiškai, nei kalbiškai nenusako. Iš įvairių fonetinių, morfologinių, iš dalies ir reikšminių rašomosios kalbos lyčių nagrinėjimo suvokiame, kad jo apskritai laikomasi ano meto jau išsigalinčio raštuose tarminio mišinio, kur vakarietiškai rašoma voc. + i, uo ir ie dvibalsiai, o voc. + n iš dalies žemaitiškai /dūnininkiškai, iš Ivinskio tarmės/. Tą mišinį jis stengiasi teisinti įvairiais, kartais tariamais, jo paties išsigalvotais grafemos nuosakumo, reikšmės, tradicinio išsigalėjimo ir kt. motyvais. Taigi jei esą rašoma, kad lietuvis sako duona, dajktas, wienas, piewa, piemuo, ranka, o palatvės žemaitis douna, dajkt's, wejnas,<sup>82</sup> pejwa, pejmou, runka, tam žemaičiui nesunku "tikrąsias lietuviškąsias" lytis susirasti, nes "vietoj ou reikia rašyti uo; vietoj ej -ie; vietoj t's -tas".<sup>83</sup> uo pvz. jis pasirenka ir dėl to motyvo, - kaip vienoj vietoj prasitaria, - kad uo yra "susiliejimas įvairaus tarimo" į "glaudų sutikimo ir vienybės ryšį".<sup>84</sup> Vienoj vietoj saką waziuti, kitoj waziuoti, o trečioj waziuoti waziuūti /prie Kuršo sienos, prie Vadakstos, Varduvos, Vindavos upių/. Girdi, "Čia greičiau sutiksime rašyti waziuti arba waziuoti negu wazioti, išmetant u, nes dėl to gautume kitą reikšmę"; mat, wazioti reiškia "wozic co". Bet jis visgi

linkęs rašyti waziuoti, nori tai paremti ir morfologiniais sumetimais. Pvz. iš waziuoti gaunamas wažiawimas, bet iš wažioti -wažiojimas. Iš to Ivinskis išveda, kad visos tos skirtingos /tarminės/ "važiuoti" formos bendratyje yra sujungiamos uo lytimi. "Taigi uo, būdamas glaudus santaikos ir vienybės ryšys, būtina turi turėti pirmenybę bendratyje tų žodžių, iš kurių kilę daiktavardžiai su -awimas".<sup>85</sup> Ivinskio normatyviniam nusistatymui čia minėtinas ir visuotinis priešdėlio nuo- rašymas: vieni saką nuog, kitose tarmėse tik nu /kurį randame daugely knygu/, o "Mes sutariame visus be išimties žodžius [..] rašyti su nuo, pvz.: imti, nuimti; kelti, nuokelti, mesti, nuomesti".<sup>85</sup> Jau Jaunius 1877 m. laiške Weberiui nurodė, kad Ivinskis, stengdamasis įtikti aukštaičiams, priėjo čia nesamą lytį /hipernormalizma/.<sup>86</sup> Taip pat vakarietišką Ivinskis duoda pvz. ir arklio paradigmą, tik vietininkus rašo: Arkluj albo arkliej [arklėje, žem.]. Aiškindamas toliau duoda, šalia arkliej, arklieje ir arklieji. Daugiskaitoj Arkluose/si/, vadinasi, vieną irgi "hibridinę" formą - arkliuosi, kur liemuo aukštaitiškas, o pirminė galūnė - jau greičiau šiaurinių žemaičių. Apie tarminus dvibalsio atitikmenis an: un Ivinskis sako, kad juodu konkuruoja rašte: nors pirmasis vartojamas plačiame krašto plote ir "savo gausumu, gal būt, pralenkia" un, bet pastarasis, kiek jis pastebėjęs, esąs "bendresnis už pirmąjį". O tas bendrumas pvz. jo išvedamas iš to, kad net Biblijoj esą rašoma ranka, bet ga. ranką, kur -ą, jo supratimu, yra un /taigi: rankun/... To garso dar ir kitokių esą tarminių atmainų - an, un, on, uo /dangus, dungus, dongus.../. Mes "primame tiksliai un /a/".<sup>85</sup> Taip pat kai kas nežinąs, kaip rašyti: muszti, muszte ar muszt'. Iš sangražinių lyčių /muszti.../ Ivinskis nusprendžia, kad reikia rašyti muszti, ne kitaip. - Be garsinių lyčių įvairavimų, Ivinskis primena esant ir žodyninių, reikšmės skirtumų įvairiose tarmėse: gúndras: gūžutis: stárka; turieti /apie karvę/: westi ir t.t. Tuos daly-

kus, tur būt, manė įveiksiąs leisdamas lietuvių kalbos žodyną, patarlių rinkinį, apie kurių ruošimą jis čia užsimena.<sup>85</sup>

Šitoks Ivinskio aiškinimas, kaip matome, nebuvo nei aiškus, nei tikslus. Vargu ar jis daug ką galėjo įtikinti. Todėl yra įdomios kažkokio Ivinskio kritiko<sup>87</sup> juodraštinės pastabos, surašytos pieštuku prie jo "O Pisowni języka Litewskiego". Tas kritikas reikalauja raštui vienos tarmės, o tą raštą skaityti galis kiekvienas savo tarme, by tik jis supranta ką skaitas. Jis t.k. rašo: "Visai negalima priimti nei Telšių dialekto, nei Šiaulių, nei prūsienio, bet Raseinių ties Nemunu, ties Nerimi ir Šventąja, taip pat Dubysa. Ten tariama taip, kaip iš tikrųjų reikia rašyti. Taip rašydami, būsime suprasti visoje Lietuvoje. Teskaitai kiekvienas pagal savo tarmę /prowincyalizm/, kad tik suprastų". Autorius duoda ir gyvenimo pavyzdį, kuris šią jo mintį turėtų įrodyti: "Pažįstu paprastą žemaitį Kovalį /Kowala/ Ylakių parapijoj, trys mylios nuo Kuršo sienos. Nesupranta jokios kalbos, be žemaičių, bet rašyti moka ir rašo. Todėl skiriasi tarimu nuo kitų savo kaimynų, nes kalba taip, kaip Lietuvoj daugiau /daugumas/ kalba; o kalba dėl to taip, kad kitaip rašyti negali, nes pats savęs nesuprastų".

Nors čia kritiko neaiškiai, netiksliai pasisakoma apie Kavolio rašomąją kalbą, bet, atrodo, reikia šį atsitikimą taip suprasti. Kovalis, kuris šiaip kitos "kalbos", be žemaičių, nemoka, ima skirtis nuo savo kaimynų žemaičių tarimu todėl, kad jo rašomoji kalba /kuria jis rašo/ skiriasi. Matyti, jis rašo tokia kalba /jei jau tiesiai nesakysime - tarme/, "kaip Lietuvoje daugiau /daugumas/ kalba", o paskui tas savo parašytąsias lytis taip, o nebe žemaitiškai, ir skaito - pagal abėcėlinę rašmenų reikšmę /o ne versdamas į žemaičių tarmę anas nežemaitiškąsias savo rašto lytis/, nes, mūsų kritiko paaiškinimu, kitaip "pats savęs nesuprastų". Be kitko, čia matome, kaip rašomoji lytis /kalba/ gali eiti pagrindu ir šnekamajai bendrinei kalbai kurtis.

Kitoj vietoj prie to pat Ivinskio rankraščio tas kritikas pažymi, kad tie Telšiuose tariami tyy, "bet teisinga /prawdziwa/ Žemaitija ir Lietuva rašo ir taria tie. Tegu taria pagal savo vietą, bet raštas turi būti vienas ir suprantamas visoms provincijoms". Prancūzų rašomosios kalbos pavyzdžiu remdamasis, kritikas toliau tvirtina, kad rašomoji kalba turinti būti visiems viena, nors ją skaityti gališ kiekvienas pagal savo tarmę; vienas turis būti raštas, bet ne viena tartis: "Prancūzų kalba vienaip rašoma visose provincijose, bet ne vienaip yra skaitoma, tad yra provincijų, kur garsiai skaitančio knyga prancūzo nesupranta paryžietis, kuris pats ją parašė. Ne veltui prancūzų rašyboje rašoma daugiau raidžių negu ištariama: norima padaryti suprantamą kalbą visai Prancūzijai". Mes Lietuvoje esą daug laimingesni už prancūzus, nes teturį tris dialektus. Reikia tik priimti tą dialektą, "kur nėra jokia įtaka nei vokiečio, nei lenko, nei ruso nesusilpnino kalbos pradmens, kuriuo kalbėjo Gediminas, Algirdas, Vytautas ir Jogaila".

Tačiau tos mintys nėra koks aiškus ir vienintelis šio kritiko nusistatymas. Ivinskio rankraščių rinkinyje randame, atrodo, to paties kritiko ranka rašytų pastabų,<sup>88</sup> kur jis sako, kad lietuvių ir žemaičių kalbą "reikia derinti ir iš abiejų išvesti kalbėjimo, būtent rašymo, taisykles". - Norminimo mintis, renkantis iš įvairių tarmių tokias lytis, iš kurių galima būtų atskirti jų funkciją, randame kitose jopastabose, kurios yra Ivinskio palikime.<sup>89</sup> Pvz. jis siūlo rašyti ne Butkiszke, Czekiszke, bet Butkiszkie, Czekiszkie, greičiausia, tuo -ie norėdamas aukštaitišką -ė<sup>90</sup> pažymėti. Kai kas gali prikišti, kad tai reiškia "w Butkiskach, Czekiskach". Tai esą netiesa, nes pastarąja reikšme reikėtų rašyti "po źmudzku" Butkiszkiej, Czekiszkiej vietoje Butkiszkieje, Czekiszkieje.



#### 4. Po S c h l e i c h e r i o g r a m a t i k o s.

##### J u š k a

Ir vėliau D. Lietuvoje, pasirodžius A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatikai /1856/, jos normos nepriimamos. Čia, be kitų, bendrų visai bendrinės rašomosios kalbos problemai, priežaščių, daug svėrė tarmių gausumas. Nebuvo lengva pasirinkti kurią vieną tarmę ir jos pirmenybę pateisinti prieš kitas, o dar sunkiau visas suderinti. Antra, Schleicheriui lengva buvo šią problemą išspręsti moksliniu požiūriu, bet jam nerūpėjo praktinis, kuris D. Lietuvai ir buvo svarbiausias ir kuris turėjo daug kitų aspektų. Trečia, Schleicheris / o vėliau ir Kuršaitis / tik iš dalies teatsižvelgė į D. Lietuvos tarmes. Schleicheris įsakmiai savo gramatikoje pažymėjo, kad jam tesanti pažįstama M. Lietuvos lietuvių kalba, todėl ir jo gramatika remiantis "pirmiausia prūsinės Lietuvos kalba". D. Lietuvos kalbą tepažįstas iš knygų ir kelių to krašto asmenų kalbos.<sup>91</sup> Dėl to ir po Schleicherio gramatikos D. Lietuvai paliko pačiai spręstis tarmės bendrinės kalbos problemą.

Ir štai įdomu, kaip šį klausimą sprendžia J. Juška, pirmasis XIX a. mokytas D. Lietuvos kalbininkas, nors Charkovo universitete ir nebuvo gavęs geresnio kalbotyrinio išsilavinimo. Jis įvairiomis progomis vis už to klausimo užkliūva, bet giliau ir plačiau jo nenagrinėja, tepaliečia jį progėšmais.

Kritikuodamas rusų Mokslų Akademijos antrojo, kalbos, skyriaus pranešimuose /1856/ A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką, jis sako, jog "filologiniams tyrinėjimams", t.y. kalbos mokslo reikalui, turinti būti pasirinkta lietuvių kalbai atvaizduoti ne aukštaičių, bet žemaičių tarmė, nes ji esanti grynesnė ir senesnė: "Žemaičių tarmė iš visų lietuvių tautos tarmių mažiausia tepasidavė svetimajai įtakai; ji gyvojoje kalboje išlaikė seniausius ir beveik pirmykščio grynumo kal-

bos reiškinius, todėl ji ir esti lietuvių kalbos filologinių tyrinėjimų pagrindas, bet ne kuri kita tos kalbos atžala, taigi ir ne prūsinė, kurią savo tyrinėjimų dalyku pasirinko p. Schleicheris".<sup>92</sup> Tačiau šios tarmės praktiniam reikalui - bendrinei kalbai - vėlesniuose savo pasisakymuose Juška nebesiūlo. Gal čia lėmė ta aplinkybė, kad jam nebūtų buvę taip lengva tą savo pasiūlymą - imti pagrindu žemaičių tarmę - konkretizuoti. Be abejo, bus nemaža svėręs paties Schleicherio atsakymas į Juškos recenziją. Šiame atsakyme išmąstęs ano meto kalbininkas dar kartą pakartojo savo motyvus už aukštaičių tarmės pasirinkimą ir pridėjo dar vieną motyvą, kuriuo jis žemaičių tarmę žemiau deda už aukštaičių /motyvą visai priešingą Juškai/, būtent, kad žemaičių tarmė kaip tik esanti labai suderota slavizmui. Taigi, atsakydamas į Juškos recenziją "Zapiska o knigė Šlejchera", t.k. A. Schleicheris sako: "Į tai atsakau, kad žemaičių tarmė man nėra jau taip nepažįstama, kaip autorius mano, bet kad aš tiek iš spausdintų knygų, tiek iš kalbančiųjų asmenų pamačiau, jog ji dar labiau sumišusi su sunkiai beišskiriamais slaviškais elementais negu pietinė lietuvių kalba, kurios atskiri germanizmai tuoju atpažįstami. Jei autorius iš mano gramatikos nurodo, kad aš aukštaičių tarmei davęs pirmenybę prieš žemaičių dėl to, kad pastaroji 'daugiur dėsniu tvirtumu nusileidžia aukštaičių tarmei' /5 psl./, tai jis tik dailį mano gramatikos tepaskelbė, ir svarbiausią dalyką, kuris netarpiškai ėjo prieš jį, praleido; aš ypač dėl žemaičių tarmėje įprasto akcento nukilimo nuo galūnių į šaknį, dėl ko nemaža nustoja pirmųjų aiškumas ir pilnumas, ir apskritai, kad aukštaičių tarmė 'yra svarbesnė ir vaisingesnė kalbos mokslui negu žemaičių'. Visi, kuriuos aš girdėjau kalbant, daugiau ar mažiau trumpina galūnes, kai kurias beveik iki visiško neaiškumo. Štai priežastis, dėl kurios aš aukštaičių tarmei duodu pirmenybę; autorius geriau tą priežastį nutylėjo ir mano pasisakymą neteisingai atvaizdavo".<sup>93</sup> Gal

būt, toliau gilindamasis Juška ir iš tikrųjų priėjo išvadą, jog žemaičių tarmės prieš Schleicherį jis negalėtų apginti mokslinės lietuvių kalbos gramatikos pagrindu. O čia ir apgynus, jos pritaikymas bendrinei kalbai - vėl būtų susidūręs su savais sunkumais: kaip praktiškai įtikti visų tarmių atstovams.

Tokiomis ar panašiomis aplinkybėmis 1861 m. J. Juška savo tarmių ir rašybos studijoje /Kałbos lėtuwiszko lėžuv'o/ rašomosios kalbos pagrindu nebereikalauja nei žemaičių, nei kitos kurios nustatytos tarmės. Jis tik nurodo kai kurias lytis, sutinkamas ano meto raštuose, kurios netiktų primesti visiems lietuviams. Pvz. 54 psl. jis sako: "Tejpo jau netejsingaj butu visėms Lėtuvėms rasziiti: g'arun darbun, garunse darbunse, Varn'un, Varn'unse, vėtoje paprastuju ir etimol'ogiszkaļ tejsinguju pormų: g'aru darbu, g'arūse darbūse, Varn'u, Varn'ūse, kajpo taj m'as randam nekur'ūse Ž'amajtiszkuše rasztūse. Ž'amajczej dideļ mėgst nosin'u baļsu n: ju kaļboje [tarmėje. P.J.] mažne suvisu apsiļpo arba gal ir nekados ne buvo devėmas: netejsingaj butu, je Lėtuvej sektu Ž'emajcz'us tame daliķe ir tejpo kaip jė narnėtu". Bet, nors šiame rašte nenagrinėja tiesiai tarmės klausimo, vis dėlto, turėdamas galvoje, kad tas klausimas gali kitiems rūpėti, jis trumpai pasako, jog "tejsingaj butu, kad kėkvėnas Lėtuvis rasziitu kajp imanidams prigimtoje savo kaļboje [tarmėje. P.J.], o ne skļajdz'otu isz vėnos kaļbos į kita".<sup>94</sup>

Tačiau J. Juška iki galo šio klausimo, matyt, nepergalvojo. Jei jis iš vienos pusės sako, kad kiekvienas gali rašyti savo tarme, o iš kitos, kad rašyba turi būti visiems viena, - apie tokią rašybą jis ir kalba šioje knygelėje, - tai jis, griežtai imant, sau prieštarauja. Juk jei vartojama viena rašyba, vienas raidynas rašant įvairiomis tarmėmis, tai tuo pačiu, bent iki tam tikro laipsnio, pripažįstama raidyno polifonemizacijos bei polifinetizacijos principas. Iš tikrųjų jis ir pats tuo principu praktiškai jau šioje

knygelėje yra priverstas remtis; bet jis tenurodo tokią grafemą /raidę/, kuri atstovauja garsams, tarmėse griežtai skirtingiems. Būtent, kalbėdamas apie raidę  $\bar{e}$  [ie. P.J.] t.k. sako, kad ji rašytina ten, kur žemaičiai rašo  $\bar{y}$  [y], ij arba ej.<sup>95</sup> Tos rūšies polifonetinę pastabą deda ir prie uo.<sup>96</sup> Taigi ir J. Juškos faktiškai pripažįstamas tarmių derinimo principas, bet tik raidyno polifonemizacijos prasme. Tas principas matyti ir jo 1862 m. lietuvių kalbos gramatikos rankraštyje /Učebnaja grammatika litovskogo jazyka. Lėtuviška Kalbrėdė, 1862 goda/.<sup>97</sup> Čia jis nori tą tarmių derinimo principą mokykliniam reikalui pritaikyti lietuvių kalbai apskritai. Remdamasis A. Schleicheriu metodiniam /jis rašo: filologiniam/ gramatikos apdorojimui, jis nuo šio skiriašis tuo, kad remiašis ne viena kuria tarme, bet visos lietuvių kalbos tarmėmis, nors medžiagos daugiausia davusi jo paties, ariogališkė, tarmė. Bet to principo jis smulčiau nepaaiškina. Ir čia jis, matyti, apsiriboja faktiškai raidyno polifonemizacijos sritimi; ši mintis kaip tik jo ir pabrėžiama 1867 m. lietuviškojo rusų lotynų raidyno mišinio projekte, kur jo ta prasme stengiamasi įtikti visoms lietuvių tarmėms.<sup>98</sup>

Šitokio nusistatymo laikosi ir toliau, nesistengdamas jo nei plačiau paaiškinti, nei pagrįsti.

1880 - 1883 m. savo brolio Antano dainų rinkinių prakalbose, kitų patarimo klausiamas, jis vėl tekartoja savo 1861 m. nuomonę: "Viėnas gers žmógus, prigimtas Liėtuvis, kŕausia manėš: kajp-gi dabàr rej k liėtuviškaj rašyti, kad viėns šejp, o kits tejp rāša, ir rāša ne-suvisu tejp, kajp mes šnėkam? Atsakaú jam, kad liėtuviškas liėžuvis gyvója dar ir ne-maža giminė Liėtuviu ir Žemájcziu liėtuviškaj dar šnėka ir visus gyvenima sáva réjkalus atliėka prigimtoje sáva kaŕbó; taj-gi, sakaú rej k ir rašyti tóje kaŕbó [tarmėje. P.J.], kurėn kas išmóka nū sáva tėvú, giminės ir susėdu, ir rašyti ne iškrejpiant prigimtós kaŕbós sáva šaliės, žinoma, prisikŕausant tiėms žmonėms, kuriú yra čysta liėtuviška káŕba, taj yra, ne-

-sugadinta par svétimà kalbà,arbà par blyógà ištàrimà žodžiu. Viénù žodžiu sàkant: kiekviénas Liétùvis ir Žemàjtis te ráša tejp, kajp kur gyvòjančioje kalbò sakoma ýra. Dèltó ne rejk naujú ráštženklu; bus ganà ir tu, kurié dèvimi jau ýra. Bútu tik gražùs dájktas, kad Liétùvej ir Žemàjcej vartòtu viénòkius ráštženklius sàva rášime ir sàva ištýrinéjimùse liétùviška liéžuvia".<sup>98a</sup>

Tokì pat rašmenų polifonemizacijos bei polifonetizacijos principà /ie ir uo atveju/ pripažìstant matome ir Jono broliù Antanà J u š k à lietuvių lenkų rusų kalbos žodyno rankraštyje.<sup>98b</sup>

Taigi matome, kad J.Juška vienos bendros tarmės nepripažìsta, tačiaù faktiškai pripažìsta tarmių derinimà raidyno polifonemizacija bei polifonetizacija, nors ir pastaràjà dalykà tesukonkretina tik "ie" ir "uo"-didesnio tarmių išsišakojimo- atvejams. Tai nebuvo nei kokia iki galo permàstyta, motyvuota ir atbaigta teorija, nei pakankami nurodymai kylantiems iš rašomosios kalbos ir tarmės santykio praktikos klausimams ir sunkumams nugalèti.Taigi šitas principas konkretinamas tiek teorijoje,tiek ypač praktikoj turèjo kelti visà eilè klausimų. Viena, leidžiant kiekvienam rašyti savo tarme, dar neišsprendžiamas klausimas,kaip nugalèti tuos morfologijos, frazeologijos,ypač tarminius žodyno sunkumus kitos tarmės atstovui.Antra, norint tarmè kultūringiau pritaikyti raštui, reikia šiaip ar taip ją kaip nors normuoti,sudaryti, sutarti kokias gramatikos taisykles. Bet tada kiekvienai tarmei reikètų vis savos gramatikos.

## 5. U g e n s k i s. A ž u k a l n i s

Kurtuvémàškis Žemaitis /gimęs Taručių k.,Kurtuvėnų par./, filologas klasikas, vèliau Kazanės gimnazijos graikų kalbos mokytojas ir tenykščio universiteto profesorius A. Ugenskis /1816 - 1870/, kiek žinome, nesirūpino bendrinės rašomosios

kabos klausimu, taigi ir jos santykiu su tarmėmis. Jis pats laiške Valančiui /1860/<sup>99</sup> pažymi, kad mūsų kalba nei tarime, nei raštuose nesanti nusistojusi; kiekvienas čia, kaip tie paukščiai, esąs laisvas. Tokiomis bei panašiomis aplinkybėmis ruošdamas lietuviškai rusišką žodyną, jis tarė reikiant jame dėti įvairių tarmių lytis, graikų pavyzdžiu, dialektams atskirti. Juoba, kad, viena, jis tesąs leksikografas kompiliatorius ir jo esą tokie įvairūs rašytiniai šaltiniai; ant- ra, jis, toli nuo Lietuvos gyvendamas ir negalėdamas tų šal- tinių patikrinti iš gyvosios kalbos, tegalys surašyti į žody- ną žodžius taip, kaip kur radęs.<sup>100</sup> Tad viename 1859 m. lai- ške rašo Valančiui: "Aš manau, kad geriau rašyti lietuviškuo- sius žodžius taip, kaip jie kuriame dialekte tariami, kad tuo būdu kiek galima būtų išlaikytas dialektų skirtumas, pvz. kaip graikų kalboje".<sup>101</sup> Šaltinių ir rašyba esanti susijusi su sava tarme, tad ir įvairias tų pačių žodžių lytis jis į- trauksias į žodyną: "...tuo [rašybos bei raidyno įvairumu. P.J.] remiasi ir svarbiausias dialektų skirtumas, ir todėl būtina tenka vieną žodį rašyti po kelis kartus, pvz. dūna, douna, dona; dawanoju, duowanoju, douwanoju,<sup>102</sup> dūvinoju; wijnas, wienas, wens..."<sup>103</sup>

Nors Ugenskis tiesiogiai tarmės klausimo bendrinėje kal- boje ir nesprendžia, vis dėlto nenori pripažinti rašomosios kalbos teisių rytiečių tarmei. Štai ką jis t.k. sako viena- me 1861.II.26 laiške, rašytame L. Ivinskiui dėl lietuvių kalbos žodyno leidimo, apie Baranausko "Anykščių šilelį", kurį Ivinskis įsidėjo į savo kalendorių: "...bet kodel Tamis- ta į teip puikų rankių talpini tokius straipsnius, kaip pav. Anikszcziu Szilelis ir kitas eiles to pat autoriaus; yra tai in summo gradu negirdėti barbarizmai ir pasakyk man Tamista, ar yra kur Lietuvoje ar Žemaitijoje tokis kampelis, kur taip bjauriai kalbėtu? Asz misliju, jog tų eilių autorius yra ne lietuvis ir žemaitis ir net ne vokietys, bet kokis ten Mas- kolius, visai nemokantis lietuviszkos kalbos įpatybiu...pati

pagaliaus tų eilių italpa, yra kokia tai nožmi fantazija, kur ką tik riszasi mislys".<sup>103a</sup> Kaip matome, Ugenskis ne tik nepripažįsta anykštėnų tarmės raštui, bet jos ir nepažįsta, nes jam ta kalba atrodo esanti ne lietuvių. Ir pats jis pripažįsta, kad gyvosios lietuvių kalbos gerai nepažįstas/šį laišką rašydamas jau apie 20 metų gyveno Rusijoje, kur lietuvių kalbos aplinkui negirdėjo/, žodžius savo žodynui daugiausia išsirašinėjęs iš knygų, kuriose jis, suprantama, ir neužtiko tokios tarmės, kaip "Anykščių šilelio".

Taip pat bendros visiems lietuviams rašomosios kalbos klausimo nesprenžia ir rytietis V. Ažukalnis Zagurskis. Kaip matyti iš jo eilėraščių rankraščio /1838 - 1856/, nuo Ugenskio jis tesiskiria čia tuo, kad tenori būti suprantamas savo tarmės atstovams rytiečiams, kurie, kaip matėme, teturėję žemaitiškus raštus ir jų nesuprasdami negalėję skaityti. Todėl, panašiai kaip ir "tikras jų brolis, vaikas tos žemės" A. Strazdas, jis ir nori jiems rašyti rytietišškai. Kitų tarmių žmonės jam nerūpi; priešingai, tais savo rytietiškaisiais eilėraščiais jis sakosi noris "iszszaukti daugiou raszitoju letuwiszku".<sup>104</sup> Tokių, kaip Ažukalnis, raštus bei knygas te-skyrusių savo kurio kampo bei vienos tarmės žmonėms, buvo ir daugiau. Pvz. toks kun. F. Wojciechowskis savo "Lewentoriu Żankiszko-Lietuwiszka", išleistą 1862 m. Vilniuje, skyrė "Diel Wejku Olkininku [= Valkininku] Parapijos".<sup>105</sup>

## 6. Gedgaudo laiškas Valančiui.

Apie Valančiaus nusistymą

Kadangi M. Valančius /1801-1875/ savo vyskupavimo metu vadovavo tikybinei literatūrai, ją prižiūrėjo, tai tikybinių vaikų autoriai kreipdavosi į jį ir dėl tų veikalų kalbos, pridėdami kartais ir savo pastabų dėl jos tinkamumo įvairių tarmių skaitytojams. Tuo atžvilgiu įdomus yra kun. Norberto Gedgaudo laiškas, 1860 m. rašytas Valančiui.<sup>106</sup> Šiame laiške Gedgaudas sakosi, kad, būdamas Kėdainiuose, išvertęs "10

uwag" i "lietuvių-žemaičių kalbą" /na język Litewsko-  
Żmudzki/ ir rankraštį pasiuntęs Kauno seminarijos prof.kun.  
kan. Račkauskui.Vyskupui pasiuntęs „Czytanie Świąteczne”,  
taip pat išversta i "lietuvių - žemaičių kalbą" /w Litewsko-  
Żmudzkim języku/. Toliau rašo: "Jei Jūsų Ganytojiškoji Didy-  
bė tą mano krevezojimą pripažins ko vertą, norėčiau,kad malo-  
nėtute duoti pataisyti kunigui, mokačiam abi kalbas - lietu-  
vių ir žemaičių, kiek tat nesunku; nes ta krevezynė yra para-  
šyta taip /tai pastebima palyginus/, kad supras ir kiekvie-  
nas žemaitis ir kiekvienas lietuvis skaitys be pasibiaurėji-  
mo. Priešingai, knygos, parašytos žemaičių, nemokačių lie-  
tuvių kalbos, Lietuvoje /na Litwie/ maža ir sunkiai tėra  
paskaitomos, nes kai kurie žemaičių žodžiai,kaip,pavyzdžiui,  
kudikis, žąbis, metawotes, szelpti, sukaka, gieda, mastas,  
sikis, weziek, tapa, geba, pasturlakaj, kutis, stałdas ir  
pan. Lietuvoje nėra suprantami arba kitą turi reikšmę,o kar-  
tais, kaip pvz. gieda,klausytojus verčia parausti, kuriuos  
galima padaryti suprantamus abiem tautoms, pakeičiant kitais  
žodžiais: vietoj kudikis - wajkas, vietoj sikis - kartas,  
vietoje lajkas - cziesas ir pan. Kai dėl X vietoje l, saužine  
vietoje sumnene, tai galima sutikti. Geri yra ir lietuviški  
pasakymai, kaip pvz. Bażniczon, Dwaron vietoje i Bażnicze,i  
Dwara. Rašyba, atrodo, turi būti kaip lenkų kalboje,kaip ra-  
šoma, taip ir skaityti -Żemajcziu vietoje Żemajtiu. Pagaliau  
mums ne laikas ilgai galvoti apie etimologiją, nes dar nie-  
kas gramatikos neparašė; tik reikia prisitiekiti turiningų  
knygų ir abiem toms tautoms prieinamų ir suprantamų,kad taip,  
nugalėjus kalbines kliūtis, padarius iš jų vieną tautą.O jei  
ta liaudinė kalba turi nesunykti, reikia turėti viltį, kad  
atsiras ir specialiai ją tyrinėjančių filologų; tačiau vie-  
našališki ir atbuliniai siekimai savaime turi išnykti,kaip  
turime pavyzdį Gerbiamąjį p. Daukantą". Taigi Gedgaudas pri-  
pažįsta reikiant vienos bendros kalbos aukštaičiams ir žemai-  
čiams, tepaliesdamas žodyną, kur to bendrumo pasiekti netaip



sunku, vartojant žodžius, abiejose tarmėse suprantamus. Morfologijai jis teduoda tik porą pavyzdžių, o garsyno ir visai neliečia. Tad kaip ypač šioje pastarojoje srityje įtikinti tų abiejų tarmių žmonėms, matyt, dar pakankamai nebuvo aišku ir pačiam mūsų autoriui. Minimasis Žemajciu: Žemajtiu pavyzdys rodytų, kad, viena, grafemos bei raidyno polifonemizacijos principo tarmėms derinti jis nepripažįsta; o antra, - kaip tatai ir iš kitų jo cituojamų pavyzdžių matyti, - daugiau linkęs į aukštaičių vakariečių, nekaip į pajūriųjų žemaičių /taigi ir ne į Daukanto/ tarmę.

Čia kaip tik būtų svarbu žinoti vyskupo Valančiaus, paties tikibinės literatūros vairuotojo bei prižiūrėtojo, nusistatymą. Deja, paties Valančiaus pasisakymų ar jo pažiūrų formulavimo neteko rasti. Vis dėlto galima spręsti, kad ir čia tam tikro savo nusistatymo Valančiaus turėta ir jo laikytis ir iš kitų reikalauta. Pvz. 1865 m. Valančius sudarė komisiją Biežobrzeskio ir Filipeckio pamokslams versti į lietuvių kalbą. Komisijos nariui kun. Jonui Jomantui susirgus, II tomo vertimas buvo duotas Naujamiesčio vikarui Stasevičiui, kuris, anot V. Biržiškos, nors po metų ir atliko tą darbą, bet atsakymo už jį nesiėmė, nes jam esanti svetima žemaičių literatūrinė kalba.<sup>107</sup> Čia įdomu, dėl kurių priežasčių šiuos pamokslus versti paskui atsisakė ir rytietis A. Baranauskas.

Jei iš vienos pusės Valančius ir turėjo čia savo normą, kurią arčiau galėsime paskui pažinti iš jo raštų vartosenos, tai, iš kitos vėl pusės, jis nemanė, kad, bent jo laiku, jau galima vienoda kalba, viena tarminė norma išsiversti visiems lietuviams, visiems jo vyskupijos žmonėms. Ir štai tų pačių metų laiške vėl ką tik minėtam A. Baranauskui t. k. rašo: "...linkiu, kad, užsiėmęs aukštesniais dalykais, nepamirštum Lietuvos /o Litwie/. Juk nuo neatmenamų laikų tas kraštas neturi rašytojo, todėl ir tenykštė liaudis vartoja knygas visai žemaitiškas. Todėl reikia, kad pirmasis skirtumei sa-

78

## 7. B a r a n a u s k o t e o r i j a .

### W e b e r i s

Rytietis A. Baranauskas, ruošdamasis kunigo pareigoms, jau anksti, bene dar seminarijoje besimokydamas, galvojo, kaip iš suskilusios į tarmes liaudinės lietuvių kalbos padaryti gerą kultūrinį įrankį tikėjimo tiesoms skelbti žmonių tarpe. Bent 1857 m. jis parašė straipsnį apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą /O mowie ludu Żmudzkiego i Litewskiego/. <sup>109</sup> Šiame straipsnyje randame daigus tų minčių, kurios vėliau jį privedė prie bendrinės rašomosios kalbos teorijos sudarymo. Jame Baranauskas bendrais, istoriosofiškais bruožais mėgina aiškinti kadaisė vienalytės ir tobulos lietuvių kalbos suskilimą, subyrėjimą į atskiras tarmes ir reikalą, pirmiausia kunigams, iš jų susidaryti vėl tinkamą visiems lietuviams kalbą. Kaip lietuvių valstybė, lyg koks senovės rūmas, ilgainiui subyrėjusi, o tauta daugiau ar mažiau susiskirsčiusi į tam tikras grupes /daugiausia lokalines/, taip subyrėjusi ir vienalytė kalba. "Senovės mėgėjas, tiriąs senovinės architektūros ir dailiųjų menų dvasią, įtemptu darbu sugebėtų atkasti iš griuvėsių tas skeveldras ir sudėti jas tam tikra tvarka, atitinkančia jo tyrinėjimus; lygiai taip ir smulkias lietuvių kalbos šakas galima surinkti į vienetą ir sudaryti tam tikrą visybę, panašią į seniausiąją, jei tiktai tie, kuriems ji reikalingiausia, panorėtų tam darbui pasiaukoti". Didžiausias esąs žemaičių ir aukštaičių tarmių skirtumas /między narzeczem ludu Żmudzkiego i ludu właściwie litewskiego/, nors jų tarpe daugybė esą ir smulkesnių šnektų; galima esą sakyti, kad kiekvienoj parapijoj, kiekviename kaimely skirtingai kalbama. Bet tas tarmių skirtumas nerodąs lietuvių ir žemaičių liaudies skirtumo; žemaičių žodžiai nerėžia lietuvių ausies ir atvirkščiai. "Taigi,

norint pakelti lietuvių švietimą ir patobulinti kalbą, reikėtų, nepaisant to skirtumo, tirti tos kalbos, iki šiol visos liaudies /lud/ vartojamos, dvasią, rasti visas jos ypatybes ir pritaikyti taisykles, kurios būtų tinkamiausios ir jos charakteriui, ir liaudies supratimui. Bet kad to būtų galima pasiekti, pirmiau reikia pažinti kiekvienos parapijos, kiekvieno kaimelio kalbą; tas visas tarmes palyginti, nuskaidyti jų skirtumą ir, ką iš jų pasirenkant, pirmiausia turėti galvoje kalbos prigimtį, pasakymo lengvumą ir aiškumą". Tam reikią rinkti liaudies patarles, padavimus, dainas. Daug galėtų padėti kunigai, rinkdami medžiagą lietuvių kalbos gramatikai ir žodynui, nes jiems turi labiausiai rūpėti žmonių švietimas, jie tam ir geriausias sąlygas turi: "Nes kiekvienas klebonas gali laisvomis nuo pareigų valandomis pasižymėti visas pastabas, liečiančias kalbą, vartojamą jo parapijoje, ir ilgainiui komplektinį tokių pastabų rinkinį įteikti lietuvių kalbos tyrėjams, kurie taip pat lengvai gali iš gatavos medžiagos sudaryti žodyną, gramatiką ir kitas taisyklines knygas. O taip iš tų architektų rankos galėtų ilgainiui iš tų smulkių plytelių iškilti didelis statinys, skirtas lietuvių liaudies švietimo šventovei".

Ypač keblumas nebuvimo vienos bendros visiems lietuviams rašomosios kalbos, - keblumas, kurio sprendimo, kaip matėme, nepastūmėjo į priekį ir J. Juška, - Baranauskui iškilo tada, kai jam pirmam anuo metu teko sistemingai dėstyti lietuvių kalbą mokykloje <sup>110</sup> - Kauno kunigų seminarijoje - nuo 1871 metų. <sup>111</sup>

Pradėjęs dėstyti lietuvių kalbą klierikams, susirinkusiems iš įvairių tarmių, Baranauskas tiesiogiai ir susiduria su tarmės problema: "Mano mokytiniai tikėjosi kėkwėnas wis sawąją tarmę" manę kalbant girdėsiąs; ir iszkarto buwo jėms pikta, mano kalbą girdžant ir rasztą skaitant". <sup>112</sup> Reikėjo tą klausimą nedelsiant išspręsti taip, kad galima būtų įtikinti, jei ne visų visiems, tai bent kiek galima didesniam skai-

čiui - duoti kokią nors vieną kalbinę normą, tam tikrą bendrinę rašomąją kalbą. Tai problemai spręsti, kaip ir A. Brückneris pastebėjo,<sup>113</sup> tuo metu bene geriausiai ir tiko Baranauskas. Viena, kalbos dalykuose jis gerokai buvo apsi-tyręs, ypač santykiaudamas, susirašinėdamas su įvairiais ano meto kalbininkais /H. Weberiu, J. Baudouinu de Courtenay, J. Karłowiczium, A. Aleksandrovu, A. Schleicheriu ir kt./, jų pamokomas ir klausinėjamas; ypač į juos turėjo gilintis pradėjęs klierikus mokyti lietuvių kalbos gramatikos. Antra, kas ypač buvo šiai problemai svarbu, Baranauskas geriausiai už visus kitus kalbininkus buvo susipažinęs su lietuvių kalbos tarmėmis, ir juo toliau, juo, Weberio klausinėjamas, daugiau į jas išsigilina. Todėl jis ir pats 1876 m. rašo Weberiui: "Anykszczyże gimęs ir augęs, Wilniaus pawėte wėnus metus, Kauno 12, Raseiniu 2, Telsziu ketwerius metus gywenęs, ir po wisą Lėtuwą ważinėjęs, ir dar kone isz wisu jos dalu mokytnius turėdamas, kėkwėnos tarmės nors didumą pažinau, bet wisugeriausiai R<sub>4</sub> iszmanau. Tokias tai paszałpas ir żinias turėdamas, drėsau szitokią kaip dabar raszau kałbą intaisyti, ir apė ją kałbomokslį raszyti".<sup>114</sup>

Ir štai, eidamas prie tos problemos sprendimo, Baranauskas pasiremia tuo faktu, kad yra viena lietuvių kalba - kažkas bendra, bet kartu ta kalba, suskilusi į tarmes, turi ir atskirų dalinių ypatybių. Taigi esąs skirtinas kalboje bendrasis ir atskirasis elementas. Kad galima būtų gauti iš kalbos ko daugiausia naudos mokslui, reikia, bet kurią kalbą tyrinėjant, kreipti dėmesį į du atskirus jos elementus - b e n d r ą j ą ir a t s k i r ą j ą su jiems priklausančiais smulkesniais vieno ir antro padalijimais ir apribojimais. Bendruoju elementu kalboje galima vadinti visa tai, kas apima visą tautą tiek pagal jos gyvavimą laike ir yra randama visose jos kartose, tiek ir pagal jos gyvenamąją vietą - visose tarmėse. Tam tikra prasme bendra yra visa tai, kas ne visais laikais, bet tik šiuo metu randama visose tautos da-

lyse - tarmėse - vienokia reikšme vartojant. Pirmasis atvejas yra n e s a l y g i š k a i b e n d r a; o antrasis tiksliai tam tikra prasme, arba tik p r a k t i š k a i, b e n d r a".<sup>115</sup> Tą bendrąjį elementą jis jau konkrečiau kalbiškai taip paaiškina: "Nelygtinai bendra kalboje eina nuo pat tautos pradžios, nuo pirmųjų šeimyninės buities ir išlieka joje visose jos būsenos fazėse pagrindu visų tarmių ir šnektų skirtumų, sudarytų jos istorijos. Bendrajam elementui priklauso ne tik natūralinės šaknys bei kamieniai ir bendrieji jo darybos dėsniai, bet ir visa eilė žodžių ir žodžių junginių, visose tarmėse vienodai vartojamų".<sup>116</sup> Tokių bendrų lyčių Baranauskas nurodo: akis, anku, akti; dirbu darba /frazė/ ir kt. O kas yra dalinis elementas kalboje? Baranauskas atsako: "Dalinį elementą kalboje sudaro skirtumai, kuriais tarmės ir šnektos skiriasi viena nuo kitos - ne tik minkštinimas tam tikrų skiemenų vienoje, kietas tarimas kitose tarmėse, pilna arba sutrumpinta galūnė, kirčio perkėlimas, bet ir visos eilės žodžių ir frazių, pažįstamų vienoms tarmėms ir visai svetimų kitoms". Esą, vienur esąs gandrai, kitur gužas, busilas, starkus ir kt.<sup>117</sup>

Šitas skyrimas dviejų elementų - bendrojo ir atskirojo - ir padeda Baranauskui nustatyti "tikrąsias" arba bendrąsias kalbos lytis, kurios galinčios atstovauti visai lietuvių kalbai. Pagal tą pagrindą aišku, kad netinka bendrinei kalbai paimti vieną kurią tarmę, nes "Wisos tarmės yra kaip ir szakos wėno medžo: isz ju sulyginimo lėtuwiszka kałba pasidaro ant ysztarmės /pronunciacione/ ir ant raszybos /orthographia/ reiszkesnė".<sup>118</sup> Todėl jau minėtame laiške Weberiui jis ir sakosi, norėdamas tiems klierikams duoti vieną bendrą kalbą, juos suderinti, kito vaisto neradęs "kaip tik tai suwedimą tarmių in žodźugi [Wortbildung. P.J.]: norėdamas kitus nū ju tarmiu atatraukti, musėjau patsai pirma nū sawosios atsitraukti ir ant žodźugio atsistoti. Žodźugis yra tai kelmas isz kurio tarmiu szakos iszaugę. Kelmas yra

didesnis užu szaką".<sup>119</sup> Taigi visos /iš tikrųjų tik tuometinės Kauno gub./ tarmės suvestinos į bendrąją kilmės lytį, kaip Baranauskas sako - "žodžiūgį" /geriau: žodūgį/, kitaip sakant, į tokią kilminę lytį, iš kurios tarmės išaugusios, kuri vėliau į tarmines šakas išsiskaidė. Savo "Moksle lētū-wiszkos kałbōs", kurią jau 1876 m. laiškuose Weberiui sakosi rašas, Weberiui nusiųstame 1889 m.,<sup>120</sup> jis jau griežčiau ir tiksliau formuluoja reikalą derinti bendrinėje kalboje visas tarmes: "... 1, nēwēna tarmė neturi, nei wisu kalbos žodžu, nei wisu po ysztarmę reiszkaus žodžugio. Tai ir nereikia nēwēnos tarmės aukszczaus už kitas wisas statyti. 2, kēkwēnoje tarmėje yra tokiu balsiu ir tarczu, kurios geriaus nē kaip po kitas tarmes iszreiszkia žodžugi. Tai ir nereikia nēwēnos tarmės nēkinti. 3, norint wisos lētuwiszkos kałbos gerai iszmokti, reikia wisu jos tarmiu gerai iszsimokyti, isz kuriu gero sulyginimo tikrasai žodžugys eikszen iszeina".<sup>121</sup>

Taigi bendrinei visiems lietuviams rašomajai kalbai kurti Baranausko pasirenkamas kalbinis metodas: žinant, kad lietuvių, panašiai kaip ir kitų tautų, kalba kilo iš tam tikros prokalbės ir tam tikrų bendrų lyčių, vėliau suskilusių į tarmes, galima ir raštui pasieškoti bendrųjų lyčių. Tos bendrosios lytys randamos atskiras tarmes lyginant tarp savęs. Bendrųjų lyčių radimo kelią Baranauskas taip nusako: "Smulkiai lyginant vienas tarmes su kitomis, šituodu elementai išsiskiria: bendrasis panašumas, atskirasis /dalinis/ - skirtumas. Tarmių tarpusavio panašumas palengvina surasti žodžio kilmę ir pripažinti prmuosius rašybos pradmenis; o tarmių skirtumai vienos nuo kitos įgalina griežtai apibrėžti kalbos istorinius procesus bei pakitimus ir fonetines smulkmenas dabartinės jos tarties fazėje".<sup>122</sup> Bet pačios bendrosios tebuvo žiloje senovėje, o jos Baranauskui, kuris norėjo sukurti gyvą, šių dienų rašomąją kalbą, netinka. Atstatydamas tas lytis, iš kurių išaugo tarminės lytys, Baranauskas į praeitį todėl nesiekia, o pasitenkina tomis iš jų, kurios randamos

dar kuriose tarmėse ir kurias geriausiai atvaizduojanti etimologinė rašyba: "Tikroji etimologinė rašyba, visa, kas kalboje yra mirę, pasenę ir tautoje nebevertinama, palikusi nuošaliai, dabartinės fazės gyvosios kalbos žodžius atvaizduoja forma, paremta etimologija ir atliepiančia visoms gyvojioms tarmėms. Ši forma surandama lyginant visas tarmes, pritaikius dirbtines taisykles etimologiniam balsių ir priebalsių pakitimui tam tikromis sąlygomis".<sup>123</sup> Taigi iš dabartinių tarmių palyginimo Baranauskas gauna tam tikras pėndras lytis, kurios jo ir priimanos bendrinei lietuvių rašomajai kalbai. Kaip matome, tos bendrinės lytys surandamos lyginant įvairias tarmes tais atsitikimais, kai jos sutampa. Sutampančiosios lytys ir yra bendrosios, nesutampančios - tarminės.

Šitokiu bei panašiu pagrindu remiantis, Baranauskui ir teko pastebėti, kad "norint wisai Lėtuwai wenokią atatikti raszybę ir iszpūła jūtės labiaus balses ne kaip siaudes su-lyg žodžugiu raszyti", nes "Siaudes /consonantes/, atskyrus dź, cz, l, ł /n/, po wisą Lėtuwą wenodai isztaria; wisas tarmiu iszsiskyrstymas ne isz kur kitur imasi, kaip tiktai isz ne wēnažūmiszko isztarimo balsiu".<sup>124</sup>

Kitur priebalsių pakitimai tik retais atsitikimais tepastebimi, pvz. titnagas: tiknagas.<sup>125</sup> Taigi ir reikia pirmiausia tarmes derinti balsių srity, suvedant jas į artimiausią bendrą kilmės laipsnį, bet ne priebalsius, nes tada tektų dėl atsižvelgimo į mažesnę kalbos plotą, pvz. žemaičių, primesti prievartą didesniai.<sup>126</sup> Šis artimiausias bendrasis balsių laipsnis, kaip sakyta, Baranausko nuomone, išlikęs bent vienoj tarmėj, jis ir imtinas normine lytimi. Kitose tarmėse tie balsiai pakitę, ir jie atmetini. "Jei Schleicheris pvz. sako, kad ia ištariama kaip e arba ie, tai jis čia klaidingai priima prūsų lietuvių dialektą, kuriame taip atsitinka, norma, nors ja, ia ir e yra griežtai vienas nuo kito skirtini", aiškina Baranausko mintis Weberis.<sup>127</sup> Tai

bendrajai formai susekti čia duosiu porą pavyzdžių. Štai Mokslų Akademijos Baranauskui pavestame recenzuoti Gyliaus lietuvių rusų kalbos žodyne rusiškomis raidėmis rašoma: *Тэ́нга, Та́нагіэ, увéсму*. Nors čia Gyliaus tuose trijuose žodžiuose rašomas vienas rašmuo e, Baranauskas, pagal tarmes, randa etimologiškai skirtingus rašmenis, nes WŽ., WP., Rlp. ir R2 saką *gea*lda, bet *gabanélė* /Rlž. Rlp. R2 -*gabané*žé/.<sup>128</sup> O Weberis duoda tokį pavyzdį: "Daugelis žemaičių vartoja vieną ir tą patį garsą labai įvairiomis etimologinėmis reikšmėmis, štai l -ei, -ia, -iai = io: žodžiuose *metâ, wék, dwasè, rugê* = *métai, wéik/iai/, dwasià, rugiaĩ, rúgio*. Taip rašyti reikalauja vakarų lietuvių dialektas /LW= Létuwinikai wakarēczai/ ir beveik visi rytiečių dialektai".<sup>129</sup> Todėl kaip rašyti šaknis ir liemenis, kurių fonetinės lytys tarmėse įvairuoja, Baranauskui greitai paaiškėja.<sup>130</sup> Toliau reikėjo nustatyti galūnės lytis, nes "Po wėnas tarmes trumpuju galiniu neisztaria, po kitas gi isztaria piłnai";<sup>131</sup> "Wėnos tarmės piłnai wisą žodį isztaria, kitos tułoje wėtoje galinės tartes trumpąją balsę /vocalem brevem/ ažtyli".<sup>132</sup> Ir čia Baranauskui nusistatyti nesunku, nes kalbos istorija rodanti seniau buvus ilgesnes lytis: "Datyrtas daiktas, jog ir tenai kitados piłnai žodį isztartyta. Dėlto piłnasai ɣanks-tygalis [= Flexionsendung. P.J.] yra geresnis užu sutrumpėjusį. Tai ir mano kaɣbomokslis geidža piłnojo raszymo /:dirba, kaɣba, gaɣwomis, pas mumus/, skaitymo gi sutrumpėjusio po tas wėtas, kur tarmė to geidža /: dirb, kaɣb, gaɣwom, pas mus etc./. Atrandame po senobiu rasztus prailginimą ɣankstygalo, nebeužišaiškiusį nė wėnoje tarmėje lik sziolei. Tai kad raszybos nū gywosios /kaɣbamosios/ kaɣbos neatatraukti, anu prailginimu senobiszkuju neprijemame".<sup>133</sup>

Šitas etimologinis principas tiko subendrinti toms lytims, kurios tarmėse tik fonetiškai tesiskyrė. Bet jo taip nebegalima pritaikyti kirčiavime, morfologijoje, apie žodyną ir sintaksę jau nekalbant. Ir Baranauskas apie tuos daly-



kus, kurie nesiduoda taip besuderinami su jo teorija, laiškose Weberiui maža tekalba. Kirčių Baranauskas taria visai nereikiant rašte žymėti: "Smagumas /accentus/ newėnodas po Lėtuwą, bet wėna tarmė teip, kita ją deda kiteip, kėkwėna wis sawiszka. Tai kad raszybos nepdaryti wargesnė ir tarmiu ant szio dalyko nepanėkinti, pripažinome jog smagumo nereikia suwisu, atskyrus tokiūs žodžus ir wėtas, kur isz pažymėjimo smagumo žodžo mislis pasirodža /: kártis, kãrtis; súdyti, sũdyti, siūs, siũs etc./. Lėtuwinikai patys ir be žymelu atatinka kaip smagumą žodžo isztaryti. Žymelės reikalingos žmonėms swetimo lėžuwio".<sup>134</sup> O apie sintaksę ir žodyną trumpai pasako, kad čia vengias žodžių ir posakių, ne visai Lietuvai tepažįstamų: "Sudarymai žodžu yra wėni wisai Lėtuwai žinomi, kiti nekurioms tarmėms bemažu ko neswetimi ..."<sup>135</sup> "Isz terpu wisokiu tarmiu, yabiaus mėgiu žodžus ir sudarymus  $R_4$ , bet prireikus, ir kitu tarmiu sawūsius žodžus, ir sudarymus, terp  $R_4$  ne sakomus dedu sawon kaļbon. Tiktai sergiūsi, kad nėkokio sudarymo, žmoniu po wisą Lėtuwą suwisu nežinomo, arba nebežinomo, kaļbon neindėti".<sup>136</sup>

Šita Baranausko sudarytoji kalba buvo rašomoji kalba per excellence: ji tebuvo skiriama tik rašyti, bet ne skaityti. Skaityti tą kalbą kiekvienas turėjo pagal savo tarmę. Kodėl jis taip darė, ne visai aišku. Ir A. Brückneris, 1882 m. recenzuodamas jo "Ostlitausche Texte", kur Weberis įvade supažindino su šia Baranausko bendrine kalba, pastebi, kad Baranauskas savo įdomiame bandyme - sukurti bendrinę rašomąją kalbą - nebuves iki galo nuosakus, nes nenorėjęs sukurti bendros ir šnekamosios kalbos.<sup>137</sup> Greičiausia, čia nulėmė ta aplinkybė, kad jo klierikai, kurių jis tos rašomosios normos mokė, tapę kunigais ir išsiskirstę po įvairiatarmes parapijas, turėjo žmonėms pamokslus sakyti vietos tarme. Tai, matyti, būta tais laikais tokios bažnytinės šnekamosios kalbos praktikos.<sup>138</sup> Antras buvo lyg ir kalbinis motyvas, išeinąs iš pačios jo teorijos, kad nė vienos tarmės nereikia

niekinti. Štai Baranausko aiškinimas: "Teip iszauksztinus žodžugį, neiszpūžo ir tarmiu né wėnos panėkinti. Tarmėms pakelti atradau du waistu: 1. kad mano mokytiniai, raszydami sulyg žodžugiu, skaitytu isztarydami žėdnas pagal savo tarmę. 2. kad kunigais atlikę, kur kokion wėton bus nusiųsti, iszsimokytu ką weikiausiai anos tarmės, ir skaitytu ir sakytu sulyg aną tarmę. Teip mano kałba turi pamatą žodžugį ir teip yra raszoma; bet isztaroma pagal tarmiu, negali wadintėsi kałbą numirusią, bet gywają".<sup>139</sup>

Gal būt, dėl to Baranauskas dažniausiai tą savo bendrinę rašomąją kalbą tiesiog ir vadina rašyba: "Nė wėno žodžo neraszau tokio, kad nebutu ar po wisas, arba nors wėnoje tarmėje, teip žmoniu isztaromas, kaip mano paraszyta, užlai-kant taisykles isztarimo anos tarmės. Nepramaniau kałbos, bet kałbai lėtuwiskai pramaniau raszybą; arba jūtės né raszybos nepramaniau naujos, bet jau ésanczą, ir žinomą pataisiau, kaip man regėjosi, kad pataisyti iszpūža".<sup>140</sup> Kad ta "rašyba" iš tikrųjų buvo tam tikra rašomosios kalbos norma, kaip matėme, ir pats Baranauskas tarpais aiškiai pasisako. Vienoj vietoj laiške Weberiui jis t.k. rašo: "Szitoi mano kałba yra tai tarmė R<sub>4</sub> sulyginimais su kitomis tarmėmis pataisyta ir dapildyta, ir ne pagal ysztarmės, bet pagal žodžugio raszyta".<sup>141</sup> Ir Weberis, kuris "Ostlitausche Texte" prakalboje supažindino su tąja Baranausko rašyba, sako, jog čia rašyba suprastina plačiau: "Ortografija čia imama pletesne prasme: ji nusiekia iki norminių formų nustatymo".<sup>142</sup> Plg. dar kitus Baranausko pasisakymus laiškuose Weberiui APH. I, 85, 86, 100...

Kaip matome, šita idėja, kad rašomoji kalba kiekvieno skaitoma pagal savo tarmę, ne nauja: ji jau buvo Kitkevičiaus, Daukanto ir kitų keliama. Pats Baranauskas dar 1859 m. susipažino su minėtosios Kitkevičiaus "Hymny Ojców Świątych" knygos kalbinėmis pastabomis.<sup>143</sup> Tik Baranauskas, pats būda-

mas geriau kalbiškai išsilavinęs, - kaip matėme, jau A. Brückneris pastebėjo, kad jis geriausiai tinkaš lietuvių bendrinei rašomajai kalbai kurti, - stengėsi tai geriau kalbiškai pagrįsti, sakydamas, kad reikia lietuviams ne tik bendros rašomosios kalbos, bendrinių lyčių, bet "ir draug parodymo, kaip lėtuwininkai kėkwenos tarmės tas raides /litas/ turi isztaryti".<sup>144</sup> Bet tokių "parodymų", t.y. konkrečių bendrinės rašomosios kalbos lyčių vertimo į tarmes taisyklių jis, rodos, nėra palikęs. Vis dėlto savo mokiniams bus tas taisyklės aiškinęs. Pats pagrindas, žinoma, yra suprantamas: rašto lyties rašmenys Baranauskui buvo daugia-reikšmiai garsinių vertybių simboliai; vadinasi, toje pačioje raidėje, tame pačiame rašmenyje, taip sakant, potencialiai slypėjo visų Baranausko tarmių garsų bei jų junginių atitikmenys, kuriuos kiekvienos tarmės atstovas, raštą skaitydamas, turėjo "atsirinkti". Taigi garsų srityje tas pats rašmenų polifonemizacijos bei polifonetizacijos principas, kuris ir kitų anksčiau buvo keliamas.

Vokiečių kalbininkas H u g o W e b e r i s, kuriam Baranauskas savo bendrinės rašomosios kalbos teoriją išdėstė savo jam rašytuose laiškuose, tai teorijai pritaria, pažymėdamas, kad šitoji normuotinė kalba dera praktiniam, susižinojimo reikalui, bet kalbos mokslui svarbiau lietuvių kalbos tarmės, apie kurias jis daugiausia ir kalba savo laiškuose Baranauskui. Čia duodu ilgesnę ištrauką 1875.XI.2 laiško, Weberio rašyto Baranauskui, iš kurio matyti visas esminis Weberio atsiliepimas dėl šios bendrinės rašomosios kalbos: "Po rūpestingiausių stebėjimų, iš visų lietuvių kalbos dialektų Jūs, taip sakant, sukūrėte idealinę kalbą, kuria šiokia lytimi niekur nekalbama, bet kuri visiems lietuviams yra suprantama, kai jie ją girdi; Jūs turėjote prieš akis betarpiškus praktinius reikalus, ir todėl sukūrėte tam tikrą rašomosios kalbos /Schriftsprache/, normalinės kalbos rūšį, kuri su dialektais maždaug taip santykiauja, kaip mūsų vokiečių aukštai-

88

čių kalba /Hochdeutsch/ su vokiečių dialektais; nes vokiečių aukštaičių kalba iš tikrųjų irgi tėra rašomoji kalba. Visai teisingai Jūs sakote, kad Jūs niekada neturėjote reikalo rašyti taip, kaip žmonės kalba, bet, juoba, kad visiems reikalingas vienas [W-io pabr. P.J.] raštas, ir jei norėtume rašyti pagal dialektus, reiktų lietuvių žodžiams tiek įvairių rašybų /Schreibweise/, kiek gyvojoje žmonių tartyje yra dialektų. Jūs visiškai teisingas. Leiskite man į šį dalyką pažvelgti iš kitos pusės ir man pasisakyti.

Dialektai tokiuos mokslui svarbiuos kalbūs, kaip kad lietuvių, teikia atskirus faktus, iš kurių galima sekti eigą istorinės raidos, kuri kalbai teko. Jie parodo, kas pasidarė iš bendros visų jų pagrinde slypinčios kalbos lyties, ir vėl savo ruožtu pagelbsti tą pirmąją lytį rasti. Savo įvairove jie nušviečia kalbos istoriją. Mokslas reikalauja teikti dalyko faktą, jis mėgina nustatyti, kokia yra kuri kalba pagal savo įvairius dialektus, jis atskirais atvejais nori nustatyti tikrąją dalykinę jų lytį, jam reikia dainos, pasakos tokios, kaip ji iš tikrųjų liaudies /des Volkes/ lūpose skamba, ne kaip ji turėtų skambėti. Tam, kuris tenori įsivaizduoti lietuvių kalbą, tam, kuris nori susiprasti, pakanka vienos [W-rio pabr. P.J.] formos, kuri gali būti pavyzdinė ir norminė forma, bet tam, kuris nori kalbą pažinti pagal tikrąją jos sudėtį, - o to pirmiausia nori kalbų lyginimo mokslas, būtent ir dėl atskirų grupių tarpusavio ir jų su kitomis kalbomis giminystės, - būtinai dialektai yra svarbiausias dalykas. Mane labai piktintų, jei aš lietuviškuose tekstuose, kuriuos aš noriu paskelbti, nepasilaikyčiau dialekto, bet reprodukuočiau /wiedergäbe/, kur pirminiai pavyzdžiai buvo dialektiškai rašyti. Juk Jūs pats iš atskirų dialektų, kurie vienas kitą pataiso ir papildo, sudarėte savo gramatiką ir normalinę rašto rūšį, bet reikia tą medžiagą pačią duoti, kokia ji yra iš tikrųjų. Jūs, jei tik norite, galite ją kiekvieną akimirką gauti; mano siekimas, Jūsų gerumo ir draugiškumo dėka, ją padaryti ir kitiems prieinamą. Atskiri lietuvių dialektai mums, deja, tėra dar labai maža pažįstami,

iš knygų jų nepažinsi, todėl mums reikia pakankamų dialektinių pavyzdžių, kurie būtų kiek galima patikimiau ir griežčiau užrašyti".<sup>145</sup>

Praėjus septyneriems metams nuo Weberio supažindinimo su savo bendrinės rašomosios kalbos teorija, Baranauskas, atsiliepdamas dėl "Ostlitaucische Texte" kritikos, kuri ne labai palanki tebuvo, 1883. I. 1./13 laiške Weberiui pats tariasi galįs šiaip tą teoriją įvertinti ir nusakyti jos reikšmę lietuviams: "Ir lėtuwinikams raszytojams ir skaitytojams musu teorija nieko nekluwa, jūtės gera yra ir patogi. Raszyba sulyg tarmę, tēsa daug yra mēlesne ir reiszkesnė tos tarmės skaitytojams; bet labai daug nereizskumo ir kebłumo daro wisu kitu tarmiu lėtuwinikams, pripratusems in sawą tarmę ir mislyjantėms jog ji esanti už wisas gražesnė, ir ji wēna reiszkianti kałbą nesugedusia, wisos gi kitos esą sugedę. Teip nū senobju lėtuwinikai wēnas kitą apjūkia ir peikia ažu ysztarmę netikusią. Teip ir raszyba sulyg tarmę yra apjūkiama ir peikiama. Raszyba gi sulyg ź-u, tokia kaip musu, nors nei wēnai tarmei nesti teip mēla ir patogi, kaip raszyba sulyg tarme sawąją: wisgi daug wisėms iszrodo pridarnesnė ir reiszkesnė ažu raszybas sulyg wisomis kitomis tarmėmis. Anykszczu szyłelį R 4. ir 5. ir 6. labai mėgia sulyg tarmę R 4. paraszytą; R 1. 2. ir 3. ne labai peikia, bet jau jėms nebetinka; W. gi, ŹT. ŹR. su wisu niekina, peikia ir apjūkia. Raszyba gi sulyg ź-u. wisur geriaus supranta ir teip labai jos nei peikia, nei apjūkia. Knigelės iszspausdintos sulyg tarmę, kitos tarmės rodžai nepirks; priseis ji par tēk kartu perdirbti, kėk yra tarmiu ir perdirbant, ne tik tiktai raszybą mainyti, bet ir sudarymą žodžu, apiwartas ir tekme kałbos: wargo ir kaszto pribus labai daug, pełno gi nējokio, delto kad koźnai atomainai kałbos wis nedaug bus pirkėju. Teip gi regima, jog raszytojams ir spaudėjams musu teorija labai porankę. Wisos Lėtuwos nekas yra raszytoju; bet nekuriuos tarmės ju su wisu neturi: tos paczos syłos,

90

ir ne kokios budamos, wisos draugėje szék ték szwēsos létuwinikams dūda; iszsiskirstę gi in tarmes ir tarmiu raszybas, wisiszkai sunyks; ir tos paczos, teip nuskurdę budamos, ką gerą darbą dirbti, jems terp sawęs draskytis, koźnas sawąją raszybą girdamas, swetimosias gi peikdamas. Teip musu raszyba létuwinikams netiktai gera ir patogi, bet dar ųabai yra reikalinga. Nors szendėn spausti létuwiszku knigu nedaleista; bet kas źino, beg rytoje nebus daleista. Koźna swieto eila iszmirszta, bet tūmetu kita eila užauga. Kai bus daleidimas spausti, ųabai bus gera turint ir raszybą gatawą ir daug geru knigu paraszyta. Patys drutėji medźai po musu kémus ir sodus buvo senelu sodinta. Nors senelai teip mėļos pawėnės nesuļauké, wisgi mums patogumą padarė: teip ir mums pridera pasirupinti apė rydėną ir apė tūs, kurė po musu gaļwai gywens".<sup>145a</sup>

Vis dėlto Baranauskas su šia savo bendrine rašomąja kalba neturėjo kokios žymesnės įtakos, gal tik pačius jo mokinius dvasininkus teišskyrus. Priešingai, aušrininkai ir pasakui "Aušros" redaktoriai bei bendradarbiai jos nepriėmė, nors vieną kitą rašybos smulkmeną ten ir pakaišiojo.<sup>146</sup> Tam buvo keletas priežasčių. Pirmiausia, pati bendrinės rašomosios kalbos teorija buvo paini, nepraktiška. Dėl to painumo, nepraktiškumo kaltas ne komplikuotas akcentas ir kiekybės žymėjimas, kaip mano Hermanas, Lit. Gemeinspr. 90, nes, kaip matėme, Baranauskas tokio žymėjimo pačių lietuvių praktikai nereikalavo, bet pats bendrinės lyties suradimas, išvedimas iš visų tarmių lyginimo keliu. Kaipgi paprastas rašto žmogus, tik vieną antrą tarmę apgraibomis tepažindamas, tarmių netyręs, gali kiekvienu atveju nusispręsti, kuri lytis bus bendra ir atitinkanti visas, net jo paties nepažįstamas tarmes?! Pats Baranauskas skundžiasi, kad ir jo mokiniai to kalbomokslio gerai neišmaną: "Mano mokytiniai dwėjus metus kaļbomokslo kļausydami ir kitus dwėjus mokslą Szwentosios yszkaļbos létuwiszškai girdėdami, ir tai jeg retas kurs wisas

taisykles mano raszybos tesupranta ir kaip reikia iszpermano".<sup>147</sup> O ką besakyti apie tuos, kurie to jo mokslo patys negirdėjo? Antra kliūtis, kaip teisingai ir Hermanas, Lit. Gemeispr. 90, pastėbi, buvo ta, kad Baranauskas savo kalbomokslio neišspausdino. Jei jis būtų buvęs išspausdintas, būtų buvusios duotos bent paradigmos, kuriomis gatavomis rašto praktikai kur kas lengviau pasinaudoti, negu kiekvienu atveju jų ieškotis - jas pačiam susidarinėti. Be to, žinoma, turėjo kiek reikšmės ir ta aplinkybė, kad Baranausko mokiniai dvasininkai nevaicino kokio žymesnio vaidmens aušrininkų tarpe.

## 8. J a u n i u s

Baranausko mokiny, kvėdarniškis žemaitis K. Jaunius /1848 - 1908/ beveik vien teoriniais lietuvių kalbos klausimais /tarmėmis, etimologijomis/ tesirūpino; praktikos reikalai jam tebuvo antraeiliai. Tad ir į klausimą, kokia tarma turi remtis lietuvių bendrinė rašomoji kalba, jis pirmiausia žiūrėjo iš tos teorinės pusės. Jauniaus nuomonę tuo klausimu kalbamuoju laikotarpiu galima susidaryti iš kai kurių jo pasisakymų, nagrinėjant atskirus lietuvių kalbos faktus, pvz. laiškuose Weberiui /1877 - 1879/, A. Juškai /1879/. Plačiai pasisakoma jau minėtame rankraštyje "Pirmasis mėginimas Jaunjaus užvesti mokslinius raštženklius, visas tarmentis svarbjausjūse dalykūse sutaikinantšjus".

Jauniui mokslo reikalui visos tarmės yra svarbios, nes iš jų galima laimėti vieną ar kitą vertingą duomenį ypač istorinei kalbos raidai aiškinti. Svarbesnės čia yra tos, kuriose išlikę senesni dėsni, siejant jas su kitomis senovėmis kalbomis, artiną prie prokalbės. Jaunius šitokiais tarmių duomenimis labiausiai ir žavisi savo laiškuose Weberiui ir kt. "Pirmajame mėginime" jis tiesiog sako, kad mums, lietuviams, reikia džiaugtis turint tiek tarmių ir tarties

įvairavimų; kiekviena mūsų tarmė savo tartimi atrandanti savo atitikmenį "tarp senjausju pasaulės lizuvju".

Atrodo, kad šitas mokslinis nusiteikimas, taip pat, žinoma, ir Baranausko teorija, turėjo atsiliepti jo pažiūrai tarmės klausimu ir praktiniam bendrinės rašomosios kalbos reikalui, nors, kaip sakau, ištiesai išdėtos tokios pažiūros mano žiūrėtuose Jauniaus rankraščiuose bei jų nuorašuose ir neteko užėti.

Jaunius sako, kad nė vienos tarmės negalima laikyti geresne už kitas: viena /dėl savo senesnių lyčių išlaikymo/ esanti vienu atveju geresnė, kita - kitu. Štai pvz. žemaičių lytys mana, tava /vn. ki./ esančios geresnės, nes čia - a esąs senesnis už lietuvių /aukšt./ -o /esą sanskr. tava/. Bet vėl d i r b o, r a š o geriau tarią aukštaičiai, nes čia - o esąs senesnis, kaip matyti iš kaitomųjų lyčių dirb-om, dirbot, raš-om ir t.t. "Todėl nereik mums jūktis iš kits kitā, nes kartais gerjaus žemaitšei ištaria, kartais lītuvei. Todėl turem apkeñsti kits kita jeibes!"<sup>148</sup> "Kīkvīnas mazai temokytas savā tarmė girā, o kitas visas peika ir laikā par nēka. - Taip, lītuvis [aukštaitis. P.J.] prasiskelbā nesyki su toke kalbā: 'Kaip tī žemaitšei bjaurei kalbā: deina, dōūna, o kiti dīna, dūna, o ar ne grazjaus butum sakyti diena, duona'. - Žemaitis vėl išgirdis lītuviškus: tiem, kitiem piktinas, sakydamās, tī lītuvei yra gyvi gudai; labjausei jei žemaitis yra ant trinkās gulējeñs ir išmanā rusiškai, toksai neužmirš sulyginti līt. tiem su rusišk. мѣмѣ; līt. šienas su rusišk. сѣно ir t. t. Bet taip neišpulā daryti: visās tarmės yra gražes, nes visās išdygā iš tos patšios lītuviškās /senovju senovėje/ kalbós. Žodžei: diena, deina, dēina, dēna, diana, dēna, dīna visi yra lygei grazi, nes visi tikrai lītuviški! Mes turem džjaugtīs, kad tīk turem tarmju ir savā lītuviškoje kalboje atrandam tīkpat atkaitu iš-tarmės, kīk kiti līzuvei trys-keturi vīnkart"... "Ne jūgkemos iš kits kitā, ne statykem savā tarmės aukštjaus už ki-



tas, nes to negalem nė vīnas išrodyti, bet mylėkem kits kita ir rašykem savą raštus taip, kad visi galėtųm savotiškai skaityti".

Todėl praktinėje srityje Jaunius ir palaikė tarmių derinimą rašte, bet, kaip matome, ne šnekamojoje kalboje, kur kiekvienas gališ raštą skaityti pagal savo tarmę. Tas derinimas reikalingas tam, kad kiekvienas lietuvis galėtų rasti rašomojoje lytyje savo tarmės pėdsakus ir tokiu būdu ją atpažinti. Kaip matyti ypač iš "Pirmojo mėginimo", tas derinimas apribojamas garsine sritimi, taigi vėl rašmenų polifonemizacija. Esą, pvz. vienoje tarmėje sakoma diena, duona, kitoj - deina, douna, trečioj - dīna, dūna, ketvirtoj - dėna, dona, penktoj - dvona... Toliau Jaunius aiškina: "Kikvīnai tarmei tiktum, kad visi taip rašytum ir kalbėtum, kaip ji: lītuvei norėtųm raštuōsi rasti: diena, duona; Žemaitšei Telšiškei geistum rašyti deina, douna; aš, Kvidarniškis, trokštšjo, kad visur rašytum dina, duna /t.y. dīna, dūna. P.J./, kitīms tiktum parašyti dėna, dōna; kitīms dvona ir t. t. Raštai lītuviški tur buti kīk tīk visai Lituvai suprantamis; todėl taip reik rašyti, kad visoms tarmėms itiktum parašytas šodis, kad visās savotiškai galėtųm ji skaityti". Todėl jis nieko pikta nepadaręs, norėdamas visus lietuvius /visas tarmes/ sutaikyti rašte.

Bet tas taikinimas nėra lengvas, visur tarmių suderinti nėra galima. Pats Jaunius tame rankraštyje pasisako, kad kai kuriais atsitimais nežinąs ką bedaryti, "nes tarmės vītose perdaug toli atsitraukė nu kitas kitos". Žemaičiai saką liptas, zības, lietuviai līptas, žaibas. "Kaū reik tokjuōs atsitikimuōsi daryti, neišmanau!" Kitaip sakant, kaip matome, sunkumai tarmių derinime prasideda tada, kada tie patys žodžiai skiriasi ne tik fonetiškai bei fonologiškai, bet ir etimologiškai. Ypač aukštaičius su žemaičiais derindamas, Jaunius sakosi randąs nemaža kablumų. Štai žemaičiai beveik visai neturi IV skyriaus veiksmažodžių; /Schleiche-

rio Gramm. § 115/, nes žemaičiai pvz. kvīšju /= kviečiu/, audžju / = audžiu/ tarią be j, t.y. audu ir t.t. Ir čia sakosi neišmanąs, kaip "lietuvius" su žemaičiais sutaukinti.

Tokiomis aplinkybėmis, suprantama, Jaunius bent rašomosios kalbos pagrindu turėjo imti kurią nors vieną tarmę ir ją kiek galima pritaikyti kitoms tarmėms. Kaip jau ir iš kokių duotųjų citatų matėme, ta prasme Jaunius remiamasi savo žemaitiškąja tarme. Bet ir pats jis prisipažįsta. Tame sąsiuvinyje, kuriame yra "Pirmojo mėginimo" nuorašas, randame taip pat kito ranka nurašytą Jaunius 1878 m. laišką Weberiui /Epistola, quam anno 1878 mense septembri ad Hugonem Veberum scripsi/, kuriame tiesiai sakoma: "Mano raštas pritaikytas žemaičių tarmei, bet taip, kad atsižvelgia į kitas mūsų kalbos tarmes".<sup>149</sup> Taip pat ir 1879 m. laiške A. Juškai sakosi, kad jo žemaitiška laiško tarmė nesuderysianti adresatui sunkumų.<sup>150</sup>

Kaip konkrečiai čia atsižvelgti į kitas tarmes, kaip tą žemaičių tarmę suderinti su kitomis, Jaunius smulkiai nenusako. Tik "Pirmajam mėginime" prasitaria, kad lietuvių dvibalsių ai, au vertimas vienabalsiais /a/ nėra priimtinas rašomajai kalbai. Minimajame rankraštyje jis sako: "Ištarmė ai ir au yra visur vinoda, kaip ai ir au, atskyrus žemaitšjus, kurį ai ištara kaip a, ir Prusus, kurį au sustrugina i a. Bet ir žemaitšju ā uz ai /vākā/ ir Prusu ā uz au /jātis, trāku = jātis, trāuku/ bjauri yra ištarmė [sic!]. Bent raštuonsi žemaitšei tur rašyti: vaikai, laukai, idant rašydami: vākā, laukā, ar vaakaa, laukaa /kaip rašā Daukantās/ nepiktintum akjān savā brolju Lītuvju, kurį, kaip reikent ištara ir rašā vaikai, ir t.t. Juk gali ai ištarti, kaip nori, ar ā ar ai, todėl ir savī itiksi ir lītuvems". Taigi pažymėtinas šitas voc. + i dvibalsių gynimas, kuris, kaip nagrinėdami vartoseną pamatysime, beveik nuosakiai ir žemaičių vartojamas. Kitos Jaunius bendrinės kalbos vartosenos ypatybės irgi iškilis tame vartosenos skyriuje.

J. Tumas šį Jauniaus tarmių derinimą rašmenų polifonizacija bei polifonetizacija laiko J. Juškos įtaka: "Su J. Juškos taikinimo sistema [t.y. tarmių derinimu rašyboje. P. J.] tačiau lipte buvo sulipęs prof. kun. K. Jaunius ir mielai vartojo jo įrodymą".<sup>151</sup> Bet tas tvirtinimas, mažiausia, yra netikslus. Jei žiūrėsime artimesnės įtakos, tai jos turime ieškoti pačiame Jauniaus mokytojuje Baranauske. O šiaip ta tarmių derinimo mintis buvo, kaip matėme, senesnė, kitų jau anksčiau keliama; ne pirmas čia buvo ir J. Juška, kuriuo, kaip kalbininku ir savo kalbą branginančiu tėvyniečiu, galėjo prireikus pasiremti ir Jaunius ir jo įrodymus cituoti.

#### 9. J. K a r ų o w i c z i u s

Lietuvių bendrinei kalbai kuriantis bus turėjęs kiek įtakos ir lenkiškai rašęs kalbininkas bei tautotyryninkas J. Karłowiczius /Karlavičius/, gimęs Subartonyse; 1835 - 1903/ Savo studijoje "O języku litewskim" /1875/, aprašydamas lietuvių kalbą, irgi susidūrė su tarmės klausimu, nes matė Maž. Lietuvoje esant išsigalėjusią aukštaičių tarmę, o D. Lietuvoje nesant vienos kurios raštų kalbos tarmės. Jis - jau perdėdamas - pabrėžia, kad "Beveik kiekviena dabartinių lietuvių knygų parašyta atskira tarme. Kuri jų ilgainiui taps literatūrine kalba ir ar taps, tai ateitis išspręs. Daugiausia raštų įteisinta buvo žemaičių, rūpestingiausiai prūsine aukštaičių".<sup>152</sup> Jis pasirenka aukštaičių tarmę pagrindu kalbai aprašyti bei lytims cituoti. Čia jam neginčijamas autoritetas yra Schleicheris: "Žinau, kad skirtumas tarp aukštaičių tarmės, Prūsuoje vartojamos, ir žemaičių, net Rusų ciosorystės ir Lenkų karalystės aukštaičių yra pakankamai reikšmingas, ypač galūnėse ir balsių kiekybėje. Einu su Schleicheriu todėl, kad žinomas jo darbas lietuvių rašybai davė visišką tikslumą, o formoms išaiškinimą, tad, kalbėda-

96

mas apie lietuvių kalbą apskritai, noriu imti tą tarmę, kurios tas žinomasis kalbininkas davė tikslų aprašą, negu pasirinkti kitą tarmę, kad ir žemaičių, kuri nors ir turi palyginti gausią raštiją, tikslios rašybos iki šiol neturi ir apskritai dar neišsidirbo atskiro tipo, - nes beveik kiekvienoje žemaičių knygoje kita prasimuša patarmė, o jų pačioj Žemaitijoje yra daug".<sup>153</sup>

Šitas Karłowicziaus nusistatymas negalėjo neturėti įtakos bent kai kuriems bendrine rašomąja kalba susirūpinusiems lietuviams. Pvz. 1883 m. laiške Dambrauskui J. Spudulis sako, kad ši jo knyga buvusi plačiai paplitusi, nes lenkiškai lengviau galėję lietuviai paskaityti negu vokiškai: "Czia Petrop. pas mus neseniai szimet ta kninga pasklido tarpo Lenku ir Lietuwiu ir jie ją skaitė: kaip gi?, juk tai raszo apie kalbą; o kiekvienas pamislijęs apie Lietuvą nori iszsi-mokiti ir kalbos, ir imas už tokios kningos, katra užwis greicziaus ir lengwiaus ira prieinama, nes wokiszku daugumas negal skaititi".<sup>154</sup> Arba S. Raila laiškuose J. Karłowicziumi pareiškia savo pasitenkinimą, kad jis neatėmęs lietuviams vilties turėti savo rašomąją kalbą.<sup>155</sup>

Vėliau, apie 1883 m., Karłowiczius buvo pasiryžęs parašyti lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną. Čia jam teko dar kartą spręstis tarmės klausimą, nes tie jo veikalai, atrodo, turėjo tiktai ir bendriniam lietuvių kalbos reikalams. Iš to meto J. Šliūpo ir S. Railos laišku Karłowicziumi<sup>156</sup> matome, kad jo šių lietuvių klaustasi, kuri tarmė geriausia būtų pasirinkti bendrinei /literatūrinei/ lietuvių kalbai /žr.100 psl./ Iš Šliūpo 1883 m. laiško patiriame, kad iš pradžių J. Karłowiczius, gal A. Baranausko teorijai pasidavęs, "liaudinei literatūrai" manė esant geriausia tarmę anykštėnų /žr.108 psl./.

#### 10. S. R a i l a

Tarmių derinimo mintys, tik ne taip aiškiai suprastos ir išdėtos kaip Baranausko teorijoje, keliamos ir kitų ano meto

veikėjų, būsimųjų aušrininkų.

Šeduovis St. Raila, kaip matome iš jo susirašinėjimo su savo draugu N. Baukum Venskavičium,<sup>157</sup> nėra linkęs pakelti į bendrinę kalbą nei žemaičių, nei aukštaičių tarmių, bet nori ieškoti bendrinių lyčių. 1875 m. laiške N. Baukui Venskavičiui jis t.k. rašo: "Wisoki ipatīgumai kalbos Žemaitiu ir Aukštėtiu ne dūd mums prows/?/ iszkelti tą, arba kitą ipatīgumą į nacios ipatīgumą, bet lėpia mums rasti tikrąjį ipatīgumą lėžuwio /o ne kalbesio/".<sup>158</sup> Bet kaip tas bendrasias lytis surasti, jo tiksliai neišsivaizduojama; tam nori-magriebtis net lietuvių kalbos lyčių lyginimo su kitomis kalbomis. Tą dalyką jis toliau taip mėgina aiškinti: "Tamė darbė [t.y. bendrinių lietuvių kalbos lyčių radime. P.J.] daug mums padės mokėimas maskolizskai ir lėkiszskai, wokietiai - lėtuwnikai ticziom tą daro, kad galėtu sziokią-tokią nū-manį turėti apė sawo ležuvi. Labjause' reikalinga ira žinot' slawenizską lėžuvi del iszbridimo isz chaoso sumaiszimo ir iszkreipimo noses-rodbalsiu. Cze žinoimas ipatīgumu rodo mums, jog raszidami an, en, in, on, un wisiszskai susipaj-niosmé, nes wėnamé ir tamé patémé žodi raszismé, pagal wėtos isz kurios paeinamé, wisas tas atmainas dwėjų rodbalsių a, ę ir i, u. Starobulharu lėžuwis, artiausis prė musu turėjo dwė nosines a ir ę, mes turém tas patias, nesunku bus pažit jas žodžiūsé wėno paeimo su slawenizskais, maskolizskai tur y, a, lėkiszskai a, ę. Sunkiau mums bus su i ir u, kures ro-do, jog lėtuwizskas lėžuwis ira senesniu už slowenizską, nes ten ju jau nebėra. Newalna mums rasziti in, un ir i, u, nes kur wėnos wėtos sako i, u, ten kiti sako in, un [i/r atwer-tat, ir teip: Baranauskis 110-111 l. sako: Egi Xope unt oXu žusioku intskundus, egi barsiukas bega iszlinndis isz Xundos. Emsme žodį 'intskunsti'. Ar ne sako kitur 'isikasti'? Isz to matom, jo tamé žodi ira dwė nosinés, ir reikia raszi-ti ji sziteip: isikasti. Žodiai 'iszlinndis isz Xundos' paein nu wėno žodio 'lįsti', kas patwirtin tą, ką sakiau apie

Ų ir l, ir liepia mums rasziti nosines rodbalses, o ne painiotis su an, in, on, un, en wėnam žodi: 'lendu, lindau, landė ir t.t. Tas pats autoras raszo 'peczeŲunda', o mes sakom 'peczlinda', katras gi isz musu tur raciją ir kurio turėme klausiti, argi ne geriau bus neklausat nei wėno, nei kito paklaust galvos kas tas do žodis ir rasti, jog tai ira žodis sudėtas isz dwėju 'peczias' ir 'lėda' arba lėdia /lėdžia/, ir reik ji rasziti 'peczłėda'. Ne sakau jau apė tokius žodius kaip: rąka, kunęgs, wikszna, jog tai sloweniskė: ręka /рыка/, knięz /князь/, wiaz /вязь/. Jūkai wėni butu turėt nosinės raszit tūs žodius per an, en, in, on, un ir t.t.!"<sup>159</sup>

Kaip matome, autoriaus tepripažįstamos rašomajai kalbai lytys, gautos tarmių ir net giminiškų kalbų sulyginimo, tai gi etimologizavimo keliu, nors tuo metodu verstis jo, nekalbininko, kaip citata rodo, ir nelabai tesugebama. N. Baukaus Venskavičiaus pamokytas, jis vėliau atsisako nuo minties visur rašyti nosinius a, ę: "Isztėso wartodami a, ę wetoje an, en - sumaisziturumem tas balses su tomis Lėtuwizskomis a - ę, kuros retai sakosi kaip nosinės balsės, o dažniausei jau iszwirto į prastas pailgįtas balses a, e, i, o, u. Laužidams galwą apei wartoimą a, ę asz teipat priejau am, em, su kuriomis ne žinojau ką dariti ir kožu kartu kaip mislidavau ape tus daiktus, ant galo pagales rasdawau atmainas kaip: rinkti, renku, kęsti, kentiu /kenczu/, kurios negalema apeiti raszant wisur a, ę".<sup>159a</sup> Jo laiřkuose N. Baukui Venskavičiui randame ir dar vieną kitą mintį bendrinės kalbos normų klausimu. Kai kurias tokias normines lytis jis susiranda iš tarmių palyginimo ir gramatinės sistemos. Pvz. l kietumas ar minkštumas paeinas nuo to, koks po šio priebalsio einas balsis ir kokį mes pripažįstame esant čia pagrindiniu balsiu. Jo tarmės /rytiečių/ žmonių sakoma Ųekti, Ųakiu dėl to, jog jie e čia iš lengvo išverčią į a. "Pamažitas žodis knięgele mes sakom 'knięgeŲa', nes e iszwertėm wisiřkai įg a. Cze tur buti at galo e, ne a, tą galem matiti isz to patio gaŲo pa-

mažytų wardų gen. masc. elis, o ne 'eļos'/ar atsein gen. fem. a/".<sup>160</sup>

Čia Raila matome pasisakant atskirais bendrinės kalbos klausimais, bet stengiantis rasti ir patį klausimui spręsti pagrindą. Tačiau, norint bendrinės kalbos ir tarmių santykio problemą išspręsti praktiškai, reikėjo tas mintis sukonkretinti gramatinio kanono pavidalu, t.y. parašyti gramatikos vadovėlių rašto žmonėms. Tai padaryti ryžosi ir pats S. Raila, nes tame pačiame laiške sakosi, kad "ape gramatiką reiks szi tą parasziti".<sup>160a</sup> Iš jo laiško, 1883.V.3 rašyto iš Teodosijos J. Karłowicziui,<sup>161</sup> patiriame, kad jis, iš Karłowicziaus straipsnio "Atheneume" /Najnowsze badania podać i zbiorę ich/ sužinėjęs H. Weberį "užsakius lietuvių kalbos gramatiką",<sup>161a</sup> sakosi noris su ja susipažinti ir pats su savo draugais, jei tik pajęgsiã, jã išversti į lietuvių ar lenkų kalbã. Sužinojęs iš kito Karłowicziaus straipsnio /1883 m. "Prawdos" Nr.12/ apie Schiekoppo mokyklinę gramatikã, jis sako, jog jie norëtų "išduoti tã gramatikã lietuviškai ar maskoliškai dël mūsų mokytojų-seminarijų ir walsztšiaus iškalių", nes bajorai bei inteligentai nori mokytis lietuvių kalbos, bet nemokã vokiškai ir apie vokiškuosius veikalus negirdęję. Iš kito /1883.V.20/ laiško tam pačiam Karłowicziui<sup>162</sup> matome, jog pagaliau jo linkstama į Schleicherį: "Dešimt gal jau kartų ėmiausi už pertaisimo gramatikos Schleichero /kuri ir man rodesi už wisų geresne/, bet ne budamas filioliogu, ne galėjau pakakti ir sawo paties kritikai ir draskiau sawo proci". Ieškojęs saviškių /matyt, lietuvių/ tarpe filologų ir pedagogų, su kuriais galima bûtų pasitarti, sužinojęs tik apie Baranauskã ir Jaunių,<sup>163</sup> bet koresponduoti su jais dar nepradęjęs. Toliau Raila, pasidžiaugęs, kad Karłowiczius ėmęsis ruošti lietuvių kalbos gramatikã, matyt, pastarojo klaustas, pasako savo nuomonę, kokia tarmė pasirinktina bendrinei rašomajai kalbai: "Mana roda apie tai, kokiã kalbã turime išrinkti ant lite-

rariškos, dėl Jūsų ne daug paženklinis ir naujo pasakys. Pasakysiu tik ką jautšiu kaip prigimtas lietuvis. Man rodos, jog tokia kalba yra pietų-wakarų-kalno lietuviška.<sup>163a</sup> Kaunas yra miestas, kur lengviausia pravyks gyvastis lietuviška, o ten wartoj tą kalbą. Priegtam traukesi ji lyg po Šiaudua ir lyg už Newėžio į Šiaurę ir rytus, o mūsų<sup>164</sup> kalba rašte /ne ištarime/ taip mažai skiresi nu tos, jog lengvai gali buti pamesta ir ta išmokta. Mūsų kalba /Panewėžio wakarinės dalios pawieto/ gramatiškai artšiau stovi prie kalbos Schleichero, negu kalbos Baranauskio, tik žodžiuose artšiau tos paskutinės. Tokių Zemaitšių, kurie kalba kalba Daukanto ar Walantšio /Wołonczewskiego/ wisiškai ne daug, o ir tiems Schleichero kalba yra lengwesne ant išmokimo, negu Baranauskio kalba. Kalba Šiaulių pawieto yra ar wakarų-lietuviška su mažomis atmainomis. Jei Baranauskis ir Weberis galētu rytų kalbą taip ištaisyti kaip Schleichers ištaise wakarų ir tada nebutu reikalo mesti kalbą prie katro wisa Lietuwa priprato. Matšiau prastus lietuvius iš šiaurės-rytų skaitant kniģelę, išleistą Prusuose kalboj pietų-wakarinėj ir laikant juos tą kalbą už sawąją. Žinoma tik, jog reiktu išmesti iš Schleichero kalbos germanizmus ir školėarizmus ir greta su formomis wakarų parodyti gramatikoje ir swarbesnes formas rytų. Basanaitis /Bassanowicz/ proponawoj man persikėlus į Kauną apimti rėdybą Aušros. Jei ta atsieis, prisiklausysiu kaip yra kalbama Kaune ir taip rašysiu. Jei kada norint man klius korektura ar redakcija kokio rašto darysiu ne kitoniškai". Po tokio Railos atsakymo, Karłowiczius, matyt jį dar apie tą patį reikalą klausinėjo ir patį ragino kalbos klausimais rašinėti spaudoje. 1883.XI.24 laiške,<sup>165</sup> rašytame iš Kauno, S. Raila, kukliai teisindamasis nedaug apie kalbą nusivokias, pakartoja savo nusistatymą tarmės atžvilgiu, tik pridėdamas dar kiek pastabų gramatikose užfiksuotai vakariečių tarmei pataisyti: "Asz esmu menkas rasztininkas, dėlto gi man sunku yra ką norint raszyti Krajuje ar kur kitur apie



kalbą, kurią turime pakelti į literatūrizšką; bandysiu wienok; ne daug ką asz galiu tame dalyke pasakyti, nes nei wienos sznekos mūsų kalbos gerai ne moku. Asz pats, kaip Tamstai žinoma, prilinkstu pri wakarū-kalninės kalbos ir man rodos, kad ta kalba yra wisu pritinkiausia dėl raszto. Tą kalbą asz girdžiu ir Kaune lupose taip wadinamų czia užnemuniečių tai yra ateinančių ant uždarbio lietuwininkų isz anos pusės Niamuno /Kauniszkei Lietuwiai kalb lenkiszakai/. Rodos tik man, kad isz tos kalbos, kaip ji wertojama yra raszte, reiktu išmetinėti germanizmus, tai yra žodžius wokiszkus /a. p.pas Kurszatį gramatikoje randame szlėktas-schlecht-wietoje blogas ir szkoliarizmus/ ne žinau ar supra-si Tamsta tą žodį tai yra pormas, ne wertojamas lupose žmonių ir tik knygose randamas; pormas iszmėslytas par sudėtojus senowiszkę gramatiką, arba jau susenėjusias ir nebewertojamas. Ne buwau Prusuose ir ne girdėjau kaip ten kalb, ale ką man atsitika girdėti nu užnemuniečiu, tad pagal jų kalbos paduodama pėr Schleikėrą ir Kurszatį porma l asabos Optativi Praesen. act sukcziau pasirodo man teippat szkoliarismu, nes užnemuniecziai stacziai ir tiesiai sako sukczia kaip sakoma yra nu Panewėžiečių, Wilkmergiečių ir wisoje man žinamoje kalninėje Lietuwo. Jei Tamsta ne pazgordintum mano uwogu pri sustatimo gramatikos, tai asz galėcziau suteikti Tamstai jas pagal gramatikos Schleichero, Kurszaczio ar Szidekoppo [=Schiekoppo. P.J.], pagal kokios Tamsta norėtum".

Šios ilgesnės S. Railos laiškų ištraukos leidžia padaryti tokias išwadas. Railai, lingwistiškai neparuoštam, kurti bendrinę kalbą ieškant "tikrojo kalbos ypatingumo" įwairiose tarmėse, net lyginant su slawų kalbomis, buvo per sunkus darbas, ypač kai būtų reikėję tą savo idėją realizuoti gramatinio kanono forma. Ilgainiui jis palinksta į Schleicherio gramatiką, jos vakariečių tarmę. Čia ypač swarbios buvo dvi priežastys. Viena, Raila iš gyvenimo pastebėjo, kad

vakariečių tarme parašytos knygos lietuviams yra paskaitomos, prie tos tarmės žmonės jau pripratę. Tai būdingas konstatavimas! Tą vakariečių tarmės iškilimą bei išsigalėjimą pastebi autoriai net prieš Schleicherį bei Kuršaitį, prieš jų kalbinių raštų pasirodymą.<sup>166</sup> Antra, šleicherinę vakariečių tarmę priimti vertė ir ta aplinkybė, kad, note Karžowicziaus, Schleicheris savo gramatikoje išaiškino gramatinės lytis ir joms tinkamą rašybą pritaikė. Tas sunkumas vykusiai gramatiškai apdoroti kurią kitą tarmę, kaip matome, turėjo daug sverti Railai /žinoma, ir panašioms kitiems lietuviams/ priimant Schleicherio gramatikos tarmę, nes juk ir pats Raila sakosi, kad galima būtų priimti ir rytiečių tarmę, jei Baranauskas su Weberiu jai parašytų tokią gramatiką, kokią vakariečių tarmei parašė Schleicheris.

ll. M a s k v i n ė "A u š r a". S p u d u l i s.

J. Š l i ū p a s

Maskvos studentų būrelio leistame hektografuotiniame Aušros laikraštėlyje /1880 - 1881/ dar nenusistatoma, kaip spręstina bendrinės kalbos ir tarmių santykio problema. Laikraštėliui žinoma ir Baranausko teorija, bet vis dėlto, nors ji stačiai ir neatmetama, be rezervų pasisavinti nemo-kama ar nedrįstama. Įvairūs autoriai įvairiaip čia ir pasisako. Kad nevienam tos "Aušros" bendradarbiui ši teorija praktiškai nebuvo lengva pasisavinti ir ja raštui pasinau-doti, tai aišku ir iš to, ką esame savo vietoje sakę, kalbė-dami apie pačią teoriją. Prospekte tik duodama abėcėlė, ku-rios reikią laikytis, o dėl tarmės "... dabar tū tarpu kož-nas teguŝ raszo tokia tarme, kokia sznėka ir teip, kaip isz-tarė".<sup>167</sup> Nr.1 t.k. sakoma: "Raszibos vėnodos mės da neturė-me, togidel kožnas raszis pagaŝ savo tarme, su ŝaiku gal su-desim vėnodą pagal etimologiszkus zokon[us] lėziuvio; o da-bartel ir raszitojams bus lengvėus ir nauda bus isz suligi-

nimo tarmiu del isz/v`edimo zokonu leziuvio".<sup>168</sup> Toliau, kitame straipsny /Abecele/, jau tiesiog sakoma, jog praktikos reikalui pakanka rašte laikytis vienos rašybos, o tarmės klausimas rašomojoje kalboje išspręsti paliekamas laikui: "Mēs norim, idant musu abecele dūtu Lėtuvnikam galejimą paraszit kožną zodį teip, kad ir žmogus nežinodamas gramatikos galetu gėrai skaitit paraszitą. Del to man rodos, jog ne reik turet ant uvogos daug tarmiu lėtuviszkos kalbos ir strotis, kad kėkvėnas pagal savo isztarmę galetu skaitit paraszitą, tai ira, kad butu lėziuvis abelnas: bus gana ir to jeigu turesim tēk raidžiu, kėk reikalaujė kožna tarme pagal savo isztarimą. Paskui kokė tarme pastos gėresne ta ir pasiliks del visu Lėtuvniku".<sup>168</sup> Kitame numery /Nr.2/ kitas autorius /Spudulis?/, rašydamas apie "Ištirinėjimus lėtuviškos rašybos", bendrinėje rašomojoje kalboje vėl palaiko Baranauską, sakydamas, kad "vėnodą rašiba gale įvesti tiktai etimologiškai arba pagal ugio žodžiu rašant kaip tai parode k. Baranauskis ir kaip tai kožnas gale matiti gerai įsimislijęs".<sup>168a</sup>

Rusijos universitetuose besimokanti lietuvių jaunuomenė, ypač toji, kuri rūpinosi rašomąja kalba, daugiausia būsimeji aušrininkai, savo teoriniams nusistatymams pasinaudojo ir mintimis rusų kalbininkų profesorių, kurie domėjosi lietuvių kalba pirmiausia lyginamojo kalbų mokslo reikalui. Nemaža bus turėjęs įtakos garsus Maskvos universiteto profesorius F. Fortunatovas, kuris lietuvių kalbą dar prieš "Aušrą" buvo įtraukęs į savo paskaitas. Jo paskaitų nevienas būsimųjų aušrininkų yra klausėsis /Spudulis, J. Šliūpas ir kt./.

Kurtuvėniškis žemaitis J. S p u d u l i s /1860 - 1920/, dar gimnazijoje bebūdamas, atsidėjęs domisi lietuvių bendrinės kalbos klausimais, susirašinėja tuo reikalu su Kauno kunigų seminarijos klierikais /V. Jerulaičiu ir kt./, gauna susipažinti su Baranausko kalbomoksliu.<sup>169</sup> Iš 1880 m. laiško

V. Jerulaičiui<sup>170</sup> patiriame, kad jam patinka Baranausko principas derinti visas tarmes. Todėl ir jo kalbomokslis "tur but yra užwisus geresnis, nes paraszytas po parkratinėjimo lėtuwiszką tamių [= tarmių. P.J.] Kauno, Aukmergės, Pânewêže, Nowoałeksandrowas pawêtų ir kitų lėtuwiszką tarmių, norent žemaitiszką tarmių mažai teparkratyta ir užtat apei jes apgreibais raszyta". Taigi jam nėra visai gera ir Baranausko lietuvių kalbos gramatika, nors ji ir geresnė už Schleicherio, kuris tesiremiaš M. Lietuvos lietuvių tarme. Mums, lietuviams, reikia tokio kalbomokslio, kuris "pryktitu visoms tarmems", t.y. kur būtų sulygintos visos ar bent daugumas lietuvių tarmių. Tokią gramatiką parašyti nesąs vieno žmogaus darbas. Reikėtų tokio žmogaus, "katras gruntaunei žinotu Lėtuwiszką tarmę; Žemaitiszką-Raseiniszkę, arba Rytawiszkę, Žemaitiszką Telsziszkę, Žemaitiszką Gilwytiszkę ir kt. Ir wisems susidėjus tai turės pasiwesti paraszyti ir užstatkawoti gruntauną tikrą raszybą". Čia Spudulis, kaip ir Baranauskas, rašyba vadina rašomosios kalbos lytį apskritai. Galima esą ir patobulinti paties Baranausko kalbomokslį, kuris "nėra agulnei lėtuwiszkas, kokį jis žadėje paraszyti, bet įpatingai lėtuwiszkas, mažai dalyku žemaitiskos tarmės teturęs; bet lig kol jis bus geras, tiktai wėno žinksne tereik - reik lėtuwiszką jo kalbomokslį palyginti su žemaitiszka tarme, ir tókart matyt bus ko jam trūksta ir galės dapildyti".

Iš to laiško matyti, kad J. Spuduliui dar neaišku, kaip pagal Baranauską tos tarmės turi būti derinamos kuriant bendrines rašomosios kalbos lytis; ir Baranauskas pats klaidžiojās savo pricipą betaikydamas. - Pirmiausia, Baranauskas klaidingai elgiąsis nustatydamas lytis deduktyviai, be kokio aiškaus matomo pagrindo sakydamas, kad toks ir toks raidyno rašmuo atliepia tokioj ir tokioj tarmėj tokį ir tokį garsą. Pvz., kad a vienoje tarmėje tariama kaip an, kitoje â, dar kitur û, ô... Čia Baranauskas ir nesielgiąs pagal savo tarmių

derinimo principą: savo normuotinės lyties garsą išvedas ne iš derinamųjų tarmių palyginimo, bet a priori pasiimaš bet koki garsą /Spudulis sako: raidę/ ir jį taikąs prie tų tarmių. Reikia elgtis priešingai, induktyviai, iš tarmių palyginimo susirandant joms bendrą garsą. Tas garsas gautūsi tada ne bet koks, bet toks, kuris yra ryškiausias visų tarmių išsišakojimo pagrinde, "koke raidê gal but wyresne". Toks garsas aiškiau iškyla kirčiuotas. Pagal tai reikia ir raides parinkti, o ne a priori imti jas iš abécélės ir taikyti prie tarmių. Tačiau tos minties Spudulis šiame laiške konkrečiau ir tiksliau neformuluoja; sakosi apskritai neturįs dabar pakankamai laiko į visa įsigilinti ir apmąstyti. Tik duoda vieną pavyzdį, iš kurio turėtų paaiškėti, kad Baranausko neduodama pakankamai aiškių nurodymų sukurti bendrinėms rašomosios kalbos lytims. Tačiau jis nėra preciziškai išreikštas. Jis parodo, kokių sunkumų sudarydavo rašto žmogui Baranausko principų taikymas rašto praktikoje. Spudulis sako: "Palygindamas tarmes asz jemu abejoti apei raidę é, katrą įwede Szleikeris ir Baranauskis. Raidê, kaip tu pasakysi, įwesta yra pažymėjimui isztarimà: Létuwoj ia, o dar panemunei' je arba ie, žemalczõse gryna e, o kitur gale žodžų ir i, taipog kur Létuwoj ê, žemalczõse ie. Jei teip rókõsi, tai wisur kur isztarema esti, kaip paminêta, reike raszyti é ir teip atseina Baranauskis ne pildydams to pasižadejimo klysta, o kad ir ne tai labai tankei wirstinêj, kłaidžoj nerasydamas par palyginimà tarmių". Čia jis toliau ir cituoja daugelį to, jo nuomone, klaidžiojimo atsitikimų. Taigi Baranauskas rašąs: cza nors esà tariama cze, czi; dwasia- nors tariama dwase, dwasi, dwasis; szvilpiamoja- nors tariama szwilpemoji, szwelpemoje. Ypač esà Baranausko klaidžiojama galūnėse: kurmio, nors esà ištariama kurme, kurmi, kurmia, o kurmio, esà, gal tik Prūsuose. Baranauskas rašąs kurmiai /dg. va./, nors esà tariama kurmei, kurmiâ /iš kurmiai/, kurmje; išeinà, kad pagal tą baranauskinį dėsni tektų

rašyti kurmėi...Baranausko ž o d y j e gal tesą tik Prūsuo-  
 se tariama, šiaip ž o d i e, ž o d ê. Pagal Baranauską, esą,  
 tektų rašyti ir pėmpė, nes ir vėl esą tariama piampe, pim-  
 pe ir t.t. "Dar ilgiau isztyrinėjant rasme kad niekur nebe-  
 galês raszyti grynos e, o wisur su žymele è, nes kur tiktai  
 atsitinka e žemaitiszkoj' szaukeniszkoj tarmej, tai rasei-  
 niszkojë jau kai kur isztara ia, o kai kur i, Lėtuwoj gi  
 Sziaurinej ia, o pėtinej ape Nemuną lankstygalojë gimlan-  
 kej io. Cze matoma, idant užlaikyti stiprę wėnybę, tai yra  
 kad žymėti par è tai reik no krâszto sziokę tokę e, nes wi-  
 sos e pasidôda pereigai po tarmes į ia, i, o Łankstygalojë  
 uzwis gi gimlankej prûsojë -io". Taigi, kaip matome, bara-  
 nauskinis tarmių derinimo principas, praktikoje gyvendina-  
 mas, tai yra, nustatant konkrečias bendrinės rašomosios kal-  
 bos lytis, nebuvo pakankamai aiškus tokiam Spuduliui, kuris  
 tada buvo Šiaulių gimnazijos abiturientas. Nebažinodamas,  
 kaip šiuo atveju iš tokios to baranauskinio dėsniio painia-  
 vos išsikapanoti, jis išveda: "Asz misliju kad wėtoj wisos  
 tos mandrybės, wiso to žymėjimo ir bowijimos užwis protin-  
 giaus bus raszyti e gryną ir atminti tiktai kad kur stovi  
 e, ten Lėtuwoj girdėti ia, žemaiczôse telsziszkiôse-i, o  
 gimł. wensk. [ . . . . . ] io prûsojë".

Pažemaitės aukštaitis gruzdiškis J. Š l i ū p a s  
 /1861 - 1944/ sakosi apie rašomosios kalbos dalykus kalbė-  
 davęsis su J. Spuduliu, kurio iniciatyvą jis nemaža verti-  
 no; kai kuriais atvejais laikydavęsi juodu bendro nusista-  
 tymo. Kaip jau esame minėję, J. Šliūpas pasikalbėdavo rašo-  
 mosios kalbos klausimais ir su Fortunatovu, kuris dažnai  
 klausinėdavęs kai kurių Daukanto raštų žodžių reikšmės /pvz.  
 kas yra papinojo ir kt./. Ir štai lietuvių bendrinės rašomo-  
 sios kalbos tarmės klausimu matome J. Šliūpą pasiremiant ir  
 F. Fortunatovu. Tą nusistatymą išdėtą randame 1883.X.18  
 laiške, Kuokszczo / = J. Šliūpo/ lenkiškai rašytame iš Že-  
 nevos J. Karłowicziui /Heidelberge/,<sup>171</sup> kuris ruošėsi ra-

šyti lietuvių kalbos gramatiką ir, matyt, klausėsi Šliūpo nuomonės, kurią tarmę imti bendrinės kalbos pagrindu. Tame laiške J. Šliūpas t.k. rašo: "Buvau nustebintas, kad ponas laikai anykštėnų tarmę tinkamiausia liaudinei literatūrai. Gražios, leksigrafiškai turtingos ir laisvos nuo liekos sve-timų kalbų priemaišos yra visos žemaičių tarmės, taip pat kai kurios lietuvių /litewskie/, pvz. Gruzdžių-Joniškio /Gruzdziewsko-Janiszka/, Panevėžio, Kuprelišio /Kupreliszka/, Linkuvos ir t.t. Kiekvienas mūsų yra nustebęs matydamas, kokie turtai slypi liaudies kalboje /bet ne knyginėje/. Įsitikinau, kad Daukantas rašė liaudine kalba, nekaldamas naujų išsireiškimų, kaip daug kas tai sako. Taigi dera, kad nebūtų niekinama nė viena tarmė, nė vienas dialektas gimstančioje literatūroje. Vis dėlto toks lingvistinis margumynas liaudiniuose leidiniuose atneštų didelę žalą, galėtų užmušti literatūrą pačioje pradžioje. Vienovė /jedność/ reikalinga. Tik specialūs lingvistiniai veikalai gali būti skelbiami bet kuria tarme, bet knygos, skiriamos naudotis liaudžiai /lud/, turi būti rašomos viduriniu lietuvių dialektu, kaip prof. Fortunatovas vadina bendrąją lietuvių kalbą /średnio-litewskim dyalektem, jak prof. Fortunatow nazywa język ogólno-litewski/, kuris nustatomas lyginamojo lietuvių tarmių tyrinėjimo. Schleicherio duotieji pagrindai nėra peiktini". Taigi matome, kad J. Šliūpas žmonėms, platesnei visuomenei skiriamai literatūrai pripažįsta reikiant imti Fortunatovo vadinamąją "vidurinę lietuvių dialektą", kuris atstoja "bendrąją lietuvių kalbą". Tas dialektas čia yra ne kas kita, kaip aukštaičių vakariečių tarmė. Tatai galima spręsti jau iš anksčiau minėtųjų /51-2 psl./ Poržezinskio paskelbtųjų 1890 - 1892 m. Fortunatovo lietuvių kalbos fonetikos paskaitų užrašų. Tiesa, čia duodamos bent 7 metais vėlesnės Fortunatovo mintys; bet kaip tik tas pats vartojimas "vidurinio lietuvių kalbos dialekto" terminas verčia manyti, kad jis ir anksčiau jo taip buvo suprantamas. Fortunatovas, at-

skyręs žemaičių ir rytiečių tarmes /žr. 51-2 psl./, sako: "Po to likusioji lietuvių kalba, išskyrus šiaurės vakarų ir rytines tarmes, galima pavadinti vidurine lietuvių kalba, arba vidurine lietuvių kalbos tarpe /jazykom srednelitovskim ili sr.-litovsk. narečiem litov. jazyka/. Čia priklauso Prūsų Lietuvoje prūsinė lietuvių tarmė siaura šio termino prasme, t. y. išskyrus Klaipėdos tarmę, o rusinėje Lietuvoje čia priklauso Suvalkų gubernijos tarmės, išskyrus rytinį jos kraštą, ir žymi Kauno gubernijos apskrities dalis, pietų rytų dalis Raseinių aps. ir vidurinė dalis Šiaulių aps. /tarp vakarinės dalies, žemaičių, ir rytinės dalies, rytų lietuvių/".<sup>172</sup> Šitą vidurinę lietuvių tarmę Fortunatovas, panašiai kaip A. Schleicheris savo lietuvių kalbos gramatikoje, ir pasirenka lietuvių kalbos tyrinėjimo pagrindu: "Lingvistiniame lietuvių, kaip ir bet kurios kitos, kalbos tyrinėjime nepakanka apsiriboti kuria nors tarpe, bet būtina kreipti dėmesį į visas tarmes, kiek jos prieinamos tyrinėjimui. Kartu su tuo lietuvių kalbos tyrinėjime atsirastų net apsunkinimas, jei mes panorėtume apsisistoti ties viena kuria tarpe, nes tada nežinotume, kuriai tarpei pripažinti pirmenybę. Literatūrinės tarmės lietuvių kalba neturi, ir tekstuose, lietuvių kalba spausdintuose prūsinėje Lietuvoje, pasireiškia įvairios tarmės; prūsinėje Lietuvoje, palyginti daug mažiau rusinėje, nusistoję literatūrinės kalbos tradicija, kuria dabartiniu metu pirmiausia yra vidurinė tarmė vidurinės lietuvių kalbos, bet ta prūsinė lietuvių knygų kalba neturi knyginės kalbos reikšmės rusinei Lietuvai, kur tekstai spausdinami įvairiomis tarmėmis. Kaip jau bebūtų, nors lietuvių kalbos tyrinėjime ir negalima apsisistoti išskirtinai ties viena kuria tarpe, vis dėlto mes iš jų turime pasirinkti vieną kurią pagrindinę, kuri mums tarnautų išeities punktu tyrinėjant įvairias lietuvių kalbos tarmes. Tokia tarpe aš imu vidurinę lietuvių tarmę, kurią kitaip galima vadinti vidurine lietuvių kalba, ir tai pirmiausia jos



pietinę ir vidurinę šnektą. Vidurinė lietuvių kalba, būtent kaip tik jos prūsinė tarmė, lig 'šiol daugiausia ištirta, ir jau ta aplinkybė verstų mus apsisistoti pirmiausia ties vidurinės lietuvių kalbos tarmėmis, o be to, vidurinė lietuvių tarmė savo šnektų visetu garsiniu požiūriu apskritai /išskyrus kai kuriuos bruožus/ yra senesnė negu kitos dabartinės lietuvių kalbos tarmės".<sup>173</sup> Taigi Fortunatovas lietuvių kalbos tyrinėjimų pagrindu pasirenka vakariečių tarmę arba savo terminu - vidurinę lietuvių tarmę,<sup>174</sup> nes ji esanti geriausiai ištirta ir turinti išlaikiusi senesnes garsines formas. Nors tais motyvais Fortunatovas čia remiasi mokslinių tyrinėjimų reikalui, bet J. Šliūpai jie, kaip matome, tinka ir bendrinei kalbai.

Šitos bei panašios Fortunatovo mintys bus bent lietuvių studentų tarpe ir plačiau paplitusios, nes tos paskaitos buvo litografuotos. Apie tai J. Šliūpas praneša J. Karłowicziui kitame laiške/1883.XI.11/,<sup>175</sup> kartu, atrodo, manydamas, kad jos lyg turėsią atstoti lietuvių kalbos gramatiką lietuvių daugumai, kuriems "vokiszki rasztai nepaskaitomi ir nesuprantami, maskoliszku ar lietuviszku patolek geru nebuvo. Tai tiktai dabar jau litograpavojamos 'lekcijos F. Fortunatovo'".

## 12. V i š t e l i s

Vakarų aukštaitis J. A. Vištelis /1837 - 1912/, pats mažo mokslo žmogus, iš pradžių neturi aiškaus nusistatymo dėl bendrinės kalbos normų, bet linksta į vakariečių tarmę.1879. X.26 laiške dr. Sauerweinui<sup>176</sup> jis t.k. rašo: "Lenkiszakai, tiesa, moku gerai ogi ir biski kitû kaŕbû, ale lietuwiszakai kalbeti ir raszyti megstu ŕabiausey norint žodziu sudeti pagal reguŕa nemoku dar. Wienok prie gerok walios ir tą iszmoksiu. Taigi asz mysliju iszsiteisines"... "Siuncziu Jumis sŕ szita gromatelia ir daugiaus mano prabos rasztŕ, tai yr'

iszmeGINIMU-arba bandimu raszyti swarbesnius daiktus lietu-  
 wiskai. Bukite teip geradejingi perziurekit tūs rasztus  
 jeigu galesit perskaityt, ir pasakikit man ar bus kam wer-  
 ta mano procia? ar iszrodo ant žmogiszko raszto ir ant gal-  
 linczio pataisimo. Jei bus kas tūse suraszymūse wertas ant  
 iszdrukawojimo tai tegul saw kas nor perraszo ant prusko  
 budo ir tegul drukawoja". O jau iš 1880.IX.8 laiško kažku-  
 riam M. Lietuvos pastoriui matome, kad Vištelis stengiasi  
 įtikti savo rašto kalba visiems lietuviams, siūlo jai maž-  
 daug panemuniečių tarmę: "O ant tos p̄latumos [t.y. lietuvių  
 kalbos plote. P.J.] ne wieneip kalbama; wienam kampe wieni,  
 kitam kiti žodžei uzmiršti, arba wartojami; aβ pažįstu nors  
 pawirβ iumi wisū βaliū kaλbos buda, bet išpažystu, jogei a-  
 pygardoje Kauno, abiβalij Niamuno iβ dalies geriausey kaλ-  
 bama. Žemaičiai ir Dartininkai, Jūdwyzei, paλaike ligszio-  
 λaik seniausi kaλbos buda, o ypaczey Dartininkai ir Jūdwy-  
 ze /Dartininkai wadinami už taj, jog jie nesako dabar, tik-  
 tay sutrumpindami "dar" ir "darties" Lietuwoj Prusu sakoma  
 "dar" wietoje, o už Kauno sako "dar" wietoje, dabar, tay di-  
 delis kontrastas - /prieszginyste/ - arba priežastis".<sup>177</sup>  
 Visiems lietuviams galinti įtikti jo tarmė; jis esąs "iš  
 Senapiles pavieta nuo Pakaunės arba Aleksoto". Bet ši kalba  
 nedaug kuo skiriantis ruože iki Kalvarijos ir Prūsų, nebent  
 paprūsinėje daugiau germanizmu: "Mano kaλba supranta visoje  
 Lietuvoje, kaip ji dide, p̄lati ir iλga. Buvau asz skersai  
 ir isziλgui ir visur susisznekėjau, kaip reikia. Ale lietu-  
 viai nū Gradno su Pakursziniais arba Prusiszkais sunkiai  
 gali susisznekėti".<sup>178</sup> Vištelis piktinasi tais, kurie mano,  
 kad jo vietos tarmė esanti geriausia bendrinei kalbai: "Ne-  
 λaimė musu kaλbai, kad kiekvienas raszalus mislyja ir nori,  
 kad jo kampo kaλbos budas yra tikriausias ir todėl turi bu-  
 ti nū visu priimtas".<sup>179</sup> Piktinasi ir J. Juška, kuris leido  
 kiekvienam rašyti savo kampo tarme: esą, jei visi taip rašy-  
 tų, "tai lietuvininkystė pastatys swietui ant paminklo tuk-

stant sykiu didesni už Babyloniskąją kalbą sumiszioms boksz-  
 tą ir, žinoma, potam negalėdami suprasti vienas kito, apleis  
 jį ir iszsiskirstys po swietą, i tiek genczių, kiek bus prie  
 to darbo darbininku-rasztininku!!!"<sup>180</sup> Pats mano, kad gera  
 parašyta gramatika sugebėtų tą tarmės klausimą išspręsti.  
 Lig šiol nesą tokios, kuri visiems galėtų įtikti; ir Kuršai-  
 čio gramatika negalėsianti visa būti priimta.<sup>181</sup> Matyt, jo  
 griežtai viena kuria gyvąja tarpe nepripažinta galint remtis,  
 nors ir sakėsi panemuniečių kalbą pripažįstąs geriausia, nes  
 1884.I.26 laiške,<sup>182</sup> bene J. Šliūpui rašytame, jis jau sako:  
 "...kad mes ne gvožtavotumem su sikiu kalbą, bet apsirinę  
 vidines latuvos kalbą budą vienaip rašītumem. Aš daug pri-  
 tariu Kossakovskio /Kasikas? Kasakovas, Kosakoviškis?/Kalb-  
 redoj nuženklintam dijalektui, nors jis sake kad tai žemai-  
 tiška [lazuvio?] ale aš nerandu nieko bičiuliszko su žemai-  
 tiška, nesa ji ira terp prusiszka ir terp Kauniszka ir terp  
 Wilkmergiška kalba; žinoma kad randas mažumas ir i žemaitiš-  
 ka linkstanczių žodžiu".

### 13. M i l i a u s k i s M i g l o v a r a

Žemaitis dūnininkas /kilęs nuo Vainuto/ J. Miliauskis  
 Miglovara /1845 - 1937/, pats apie 1879 m.<sup>182a</sup> ėmęs rašyti  
 lietuvių kalbos gramatiką, turėjo spręstis ir tarmės klausim-  
 mą. Jis visą laiką, iki pat savo mirties, buvo čia nepaten-  
 kintas nei Schleicherio, nei Kuršaičio /vėliau ir Jablons-  
 kio/ gramatikomis. Schleicheris ir Kuršaitis tik savo tar-  
 mės teparašę gramatikas.<sup>183</sup> Bet kadangi pats Miliauskis te-  
 buvo mažo išsilavinimo žmogus, tai nei aiškiau, nuosakiau  
 to klausimo galėjo išspręsti, nei kitiems kokios pastebimos  
 įtakos padaryti. Jo mintys ir čia įdomios tik kaip aktyvaus  
 aušrininko galvojimas.

Apskritai, jo siūloma bendrinės kalbos pagrindui žemai-  
 čių tarmė,<sup>183a</sup> nes ji mažiausia tesanti svetimųjų įtakų pa-  
 112

liesta /atsiminkime J. Jušką/. Savo rankrašty "Materyał do Gramatyki Litewskiej", kurio pradžioj padėta 1879 - 1909 data,<sup>184</sup> jis siūlo pagrindu Viduklės tarmę, kuri geriausiai iš visų tarmių atvaizduojanti lietuvių kalbą. Ji mažiausia svetimųjų įtakai tepasidavusi, nes esanti kitų tarmių nuo svetimųjų kalbų atskirta; ne be reikalo ir jos vardas krašto vidų reiškias... Dėl tos priežasties ji ir kitų tarmių atstovams esanti prieinamiausia, suprantamiausia; pagaliau į ją iki XIX a. vidurio buvę didesne dalimi atsižvelgta lietuvių rašytojų /tai rodą 1846 - 1864 Ivinskio kalendoriai/. Iš kitų tarmių tegalima imti šį tą šiai pagrindinei tarmei papildyti.<sup>185</sup> 1883 m. "Pacztoje",<sup>186</sup> išleistoje jau "Aušrai" pradėjus eiti, jis įvardija šias žemaičių vietoves, iš kurių imtinios taisyklės bendrinei kalbai sudaryti: Kelmė, Kražiai, Kurtuvėnai, Pakapė, Tytuvėnai, Šiluva, Raseiniai, Viduklė, Nemakščiai, Lioliai /oto jest krąg, z ktorego w naszym badaniach językowych wychodzić niemamy potrzeby/.<sup>187</sup> Tą žemaičių pirmenybę, be jos nepasidavimo svetimajai įtakai, nori remti dar ir žemaičio etimologija: žemaitis kildintinas ne iš žemas, bet iš žemė, taigi žemaitis -ziomek "tautietis", seniau reiškęs apskritai lietuvi, o priešais šį žodį kalboje buvęs statomas gudas.<sup>188</sup> Bet šitokią savo nuomonę pareiškęs, šiame laikraštyje kaip tik nori diskusijų keliu tą klausimą išspręsti, todėl leidžia kiekvienam rašyti savo tarme "ir pagal savo pagrindus, prireikus sumušant ir kritikuojant kitų raštus ir aiškinant savo pažiūras ir pagrindus".<sup>189</sup> Bet jau 1884 m. savo Tilžėje išleistoje eilėraščių knygelėje/Jozafa Miglovaras Rasztai. Jivaires Eilas. Pirmas pluukasztas/abejingai dėl tarmės bepasisako: "Visas tarmes iira giaras ir kožna tur sava papiedi. Ta tarmie buus sava laike visuotinai priijimta, kuri turies visuudidžiausi ir atkiliausi raszliava" /32 psl./. Matyt, "Aušrai" pasirinkus nežemaičių tarmę ir jo paties žemaitiškuosius raštus ištaisant,<sup>190</sup> jam ir beliko tik tokiu sprendimu viešai pasisakyti. Šiame abe-

jingume, matyt, atsispindėjo ir J. Karłowicziaus pasisakymas, nes pastarojo "O języku litewskim" jam buvo pažįstamas. 191

#### 14. A u š r a

Prūsiniėje "Aušroje" teoriškai tarmės santykis su bendrine rašomąja kalba beveik visai neliečiamas. Žymu redakcijos nusistatymas, kad tarminiai nukrypimai nebegalimi, neleistini, nes "Aušra" skiriama visų tarmių lietuviams ir turi būti jiems prieinama. Pvz. 1883 m. Nr. 4 redakcija atsako Lietuviui, atsiuntusiam "Aušrai", matyt, eilėraščių: "Dėl pertaisymo tu dainelių turim ju sudėtojai pasakyti, jog jos taip, kaip yra, negali būti spaudinamos; nės per daug jose vieno kraszto tarmenė poniawoja. Auszra skaitoma ne-vien p. sudėtojo kaimynū, bet ir toli sziaurėje ir atstu pietuse ir vakarūse Prusu Lietuvoje. Taigi tamsta nedvysyi, jei mes statraszą /tiesraszti/ taisysime" /119 psl./ . Apskritai, matyti, kad "Aušroje" priimta pagrindu vakariečių tarmė, kurios iškilimą bei išsigalėjimą mums teks nagrinėti kitame skyriuje.

## VI. Vartosena

### /Tarminis mišinys. Vakariečių tarmės iškilimas/

Jei dėl bendrinės rašomosios kalbos teorijoje Didž. Lietuvoje toli gražu nebuvo vienos nuomonės, tai to vienodumo dar mažiau tegalima laukti praktikoje - raštų kalbos vartosenoje. Kartais kuris autorius vienokią skelbia teoriją, o pats tos teorijos praktikoje nežiūri ir rašo kitaip; taigi teorija eina sau, o praktika sau. Mat, sąmoninga refleksija neretai skiriasi nuo mažiau sąmonės tekontroliuojamų susidariusių įpročių bei tradicijos. Be to, ir toji teorija, geriau - atskiros teorinės mintys, ne tik nuosakiai ir smulkiai nenagrinėjo visų bendrinės rašomosios kalbos klausimų, bet dar kai kurios jų - ano meto susisiekiimo sąlygomis - nevienam buvo ir nežinomos. Ypač rankraštinės pastabos, spaudoje nepasirodžiusios, negalėjo būti plačiau ir tuo klausimu besidominčių tarpe pažįstamos. Net ir spausdintosios lietuvių kalbos gramatikos nevienam būta nežinomos. Pvz. pats Schleicheris sakėsi /1852/ nesant žemaitiškos gramatikos.<sup>192</sup> Minėtasis N. Gedgaudas, kuris buvo pats vertėjas, skundėsi /1860/, kad niekas nesąs lietuvių kalbos gramatikos parašęs, nors, be kitų, D. Lietuvoj buvo Kasakauskio /1832/ ir Marcinsko /1833/. S. Raila, kuris ryžosi nagrinėti bendrinės kalbos klausimą, matėme, 1874 m. savo draugą prašo nurodyti, kur gauti lietuvių kalbos gramatiką, nes pats negalįs kai kurių klausimų savo galva išspręsti.<sup>193</sup>

Mažosios Lietuvos rašomosios kalbos, kurios, kaip minėta, savo nagrinėjime specialiai neseku, tarmė daugiau ar mažiau skyrėsi nuo D. Lietuvos raštų. Tai ir suprantama, nes kelių amžių atskiro tų kraštų gyvenimo tarpas skirtingose kultūros ir kalbų įtakos sąlygose paliko aiškių pėdsakų Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių tiek kalboje apskritai, tiek ir bendrinėje rašomojoje kalboje. Čia pasitenkinime pažymėję, kad tas skirtingumas tiek seniau, tiek apie

XIX a. vidurį pastebimas ir pačių Didž. ir Maž. Lietuvos atstovų ir įvairiomis progomis pažymimas.<sup>194</sup> Žinoma, tas skirtumas nebuvo toks didelis, plg. Kuršaičio pasisakymą 55 psl. Vis dėlto skirtybių buvo pirmiausia žodyne, frazeologijoje, iš dalies sintaksėj; morfologijoje ir garsų srityje /rašomojoje kalboje/ jos palyginti nežymios; čia M. Lietuvos raštai išsiskiria ypač savo germanizmais /daugiausia jų periodinėje spaudoje/.

M. Lietuvos bendrinė rašomoji kalba apskritai buvo vienoda, bet D. Lietuvoje ji gerokai įvairavo. Mat, čia lietuviai gyveno didesniame plote ir į daugiau tarmių pasiskirstę. Nesant glaudesnės kalbinės bendruomenės, įvairių kampų rašto autoriai ir savo veikalų kalba galėjo labiau skirtis: viena, jų kiekvienas daugiau ar mažiau savo tarpe rašė, o antra, kartais ir tyčia stengėsi labiau savo kampo žmonėms įtikti. Daugiau kiek vienodumo tarminiame pagrinde, atrodo, galima būtų laukti iš tikybinių raštų, kurių iki "Aušros" buvo daugiau negu pasaulinių,<sup>195</sup> nes čia ir raštų priežiūroje turėjo pasireikšti didesnė centralizacija. Bet taip tėra iš dalies: viena, tikybinuose raštuose nebuvo tiek dėmesio kreipiama į kalbinę kultūrą kaip pastarųjų; antra, tas vienodumas apsiribojo atskirų vyskupių sienomis. Vilniaus vyskupijoje bendrinės kalbos reikalas apskritai mažiau tebuvo jaučiamas, nes čia daugis lietuvių buvo sulenkėję, nevienur lietuvių kalbą buvo užgožusi lenkų kalba. Tos vyskupijos ir lietuviai dažnai vertėsi lenkiškąja literatūra, lenkiškomis maldaknygėmis. E. Volteris 1886 m. rašė, kad tenykščiai rytiečiai "Lietuviai stipriai sulenkėję, ypač bažnyčiose, klebonijoje ir okolicoje, nejaučia reikalo perdirbti bendrai vartojamų, vadinamųjų žemaitiškųjų maldaknygių ir sielai naudingų traktatų".<sup>196</sup> Tik kai kurie lietuviai kunigai, jei jie patekdavo į lietuviškas parapijas, stengdavosi verstis lietuvių kalba, bet pamokslus sakydavo vietos žmonių tarpe.<sup>197</sup> Opiausias tarmės klausimas buvo Žemaičių vyskupijoje, tai

vyskupiškai skiriamuose tikiybiniuose raštuose. Mat, tarminė jos gyventojų sudėtis buvo labai marga: čia ir žemaičiai dounininkai ir dūnininkai, ir vakariečiai, vidurio bei rytų aukštaičiai. Jiems visiems reikėjo stengtis įtikti, būti suprantamiems. Čia ilgainiui, ypač Valančiaus metu, ima nusištoti tam tikra bendrinė rašomoji kalba, kuri remiasi tarminiu mišiniu. Jau anksčiau matėme kun. Stasevičių tvirtinant susidariusią "žemaičių literatūrinę kalbą". Čia matome apskritai ir pasaulinius raštus prie jos taikantis, pvz. Ivinskį, kuris savo kalendoriams ir šiaip raštams, pvz. "Genovaitės" vertimui, prašo Valančiaus aprobatos.

Taigi ir galima laukti, kad to meto bendrinė rašomoji kalba - tiek tikiybinė, tiek ir netikiybinė - turėjo įvairuoti pagal vietos tarmes, destis ar ji buvo skiriama žemaičiams, ar rytiečiams, ar vakariečiams aukštaičiams. Faktiškai taip ir buvo. Tačiau raštuose nė vienos grynos šių tarmių nerandame, bet sumaišytą su kitomis; tik viena šių tarmių daugiau ar mažiau išskyla, kartais galima sakyti, kad ji eina pagrindu. Tą dalyką jau Baranauskas, tarmes betyrinėdamas, pastebėjo, 1876 m. rašydamas Weberiui: "Jisai [rašytojas] norėdamas wisai Lėtuwai intikti, tulą žodį nebe pagal sawo tarmės deda, bet ar kaip yra po knižas kitas dasiskaitęs, arba kitur kur sakant girdėjęs".<sup>198</sup> J. Karłowiczius stačiai sako /1875/, kad kiekviena ne to paties autoriaus lietuvių knyga esanti parašyta atskira tarme.<sup>199</sup>

Vis dėlto pastebime iš to tarminio mišinio tolydžio iškylant aukštaičių vakariečių tarmę. Tai visa geriau pamatysime nagrinėdami atskirus, bent svarbesnius ir įtakingesnius autorius bei veikalus.

## 1. D a u k a n t a s

S. Daukantas, kuris priešaušrio metu ir būsimųjų aušrininkų buvo uoliai skaitomas bei nagrinėjamas /ypač jo "Būdas"/



ir iš kurio raštų jie ir kalbos mokėsi, nerašo gryna viena kuria tarme. Tatai galima matyti ir iš šios "Budo" ištraukos /a/ palyginimo su jos transkripcija į Daukano gyvenamosios vietos tarmę /b/:

a

Kas apraszisz [t.y. apraszis] Kalnieinū [t.y. Kalnienū] ĩr Ŗamajtuĭ [t.y. Ŗamajtiū] senowęs gĭrres, kōkēs anĭj at-sĭdangĭnuszis i tou krasztą rado, kōrios be kōkiū tarp kru-miū [t.y. tarpkrumiū] wĭjno lĭjknō it jurō niuksoiē; nesgi szios dĭjnos gĭrriū ĩr pĭjwū wĭjtoie, aŅgis gĭrres traszoie o tarp jū jau wersmietas kĭrbas bōrgieje, jau ezēraj tywula-wo. Ne ĩszengamis pōszynaj, eglynaj, beržynaj, ouzoulynaj nu aŅziū aŅzejs sō augĭ nioksoiē ĩr wĭssĭ wĭjnum wĭjno gĭrriū buo, uppimis tiktaj ĩr uppalejs ĩszwagota... /12-13 psl./

b

kās aprašĭs kalnĭen<sup>u</sup> e Ŗemaičĭ<sup>u</sup> senūoves gĕrēs  
kūokēs anēi atsedorōgē.nošĭs ĩ tōu krāšt<sup>u</sup> rāda  
kōriūs bē kūokū<sup>u</sup> tērpkrūmū<sup>u</sup> vēino lēiknō  
it<sup>u</sup> jū<sup>u</sup>va nōksūoje [...] šūos dē.činuōs gē.rū<sup>u</sup>  
e pē.ĭv<sup>u</sup> vēitūo ōrāgĭs trakšūoje uuo tē<sup>u</sup>xp<sup>o</sup>  
anū<sup>u</sup> jāu versmietas kĕrbas bōrgieje jāu  
ezē<sup>u</sup>rā. tē<sup>u</sup>voļā<sup>u</sup>va neĭžengamis pōš<sup>u</sup>nā.  
egļĭ<sup>u</sup>nā. beržĭ<sup>u</sup>nā. ouzoulĭ<sup>u</sup>nā. nu ōmžĭ<sup>u</sup> ōmžēs  
sōaūgē hōksūoje e vēsē vēinū. vēino gē<sup>u</sup>rē  
bō<sup>u</sup> opiems tik<sup>u</sup>tā e opālē<sup>u</sup>s ēšwagota

Apskritai iš pradžių Daukantas laikėsi arčiau savo pajūrinį žemaičių tarmės, bet toliau vis daugiau įmaišydavo ir kitų tarmių lyčių, pirmiausia aukštaičių vakariečių. Tatai matome daugiausia iš to, kad jis iš lengvo įsiveda ai, ei

/ ir -ui, oi/ dvibalsius vietoj savo tarmės vienabalsių, taip pat ir galūninį o vietoj savo tarminio a /tikriau: nyksta-  
mojo a/. Jau vėliau stengiasi nebesiskirti nuo aukštaičių  
vakariečių ir ie, uo dvibalsių rašymu. Tačiau abiem pasku-  
tiniaisiais atvejais /o; ie, uo/ tėra mažiau nuosakumo, ypač  
pastaruoju. Apskritai, Daukanto nemaža svyruojama, maišoma-  
si; čia dar prisideda ir daugis korektūros klaidų.

Minėtųjų i dvibalsių rašyme įdomi yra Daukanto "Prasma  
Xotynû kaXbos" /1837/, vienas iš pirmesniųjų jo spausdintų  
veikalėlių.<sup>199a</sup> Daukanto /pajūrinį žemaičių/ tarmėje šie i  
dvibalsiai dažniausiai išlaikomi. Bet galūnėje jie jau ver-  
čiami vienabalsiais, išskyrus veiksmazodžių, ypač būs. l.III  
asm. arba retkarčiais ir kai kurias lytis, kur vartojamos su  
galūne -ai;<sup>200</sup> ir "Prasmoje" randame tas lytis vartojant arba  
su šia dvibalsine galūne arba ir be jos, pvz.: essai, yra  
54, Bus, ai [=Bus, Busai] 54, Penies, ai 84, Tepen, a, ai  
[=Tepen, Tepena, Tepenai] 85, Pen, a, ai 88, Žinos, ai 93,  
kęXst 7, kęXstaa 7, kęXstai 116, kiXstai 114: palįjkt 117;  
"Būdas": nieksaj "niekas";<sup>11</sup> mumsai 72. Bet Daukantas i dvi-  
balsius ypač galūnėje stengiasi rašyti ten, kur jie vartoja-  
mi aukštaičių vakariečių, nors jo tarmėje jie ir išvirtę vie-  
nabalsiais. Ir štai "Prasmoje" paradigmuose pvz. jis rašo:  
dg. va., ša. wira, ai 14, wiraa ai 16 [taigi: vyrā, vyrāi];  
vn. na. Rąkai arba Rąkaa 14, martei arba martē 14, martee 16;  
vn. na. wirou arba wirui 14, wakou, ui 25. Taigi čia paties  
Daukanto tarmės galūnės vienabalsiai dedami mišrai su aukš-  
taičių bei paaukštės žemaičių dvibalsiais; greta ir -a- kam.  
vn. žemaitiškasis naudininkas vartojamas su aukštaitiškąja  
galūne -ui. Bet čia, kaip ir kitur, Daukantas nėra nuosakus;  
kartais teduoda vienas žemaitiškąsias lytis, pvz. ronkaa /vn.  
na./ 31, ragou /na./ 31, ragaa /dg. va., ša./ 31 ir kt. Šias  
dvejopas /grafiškai net trejopas/ lytis duodamas, Daukantas  
pats tekste verčiasi savais žemaitiškaisiais atitikmenimis,  
pvz.: daktawardee /va./ 25, budwardee vengalinee /va./ 30.

Vis dėlto -a- kam. dg. įn. tevartoja dvibalsinę lytį; ir tai daro tiek paradigmoje, tiek šiaip rašydamas tekste: wiraais 14, sweteis 14, wardais tikraseis 9 ir kt. Kaip jau ir pastarasis pavyzdys atkreipia dėmesį, Daukantas dvibalsius ima vartoti /pirminėje/ galūnėje, bet ne šaknyje. Tatai ypač matyti iš tų atsitikimų, kur turime tą patį garsą tiek galūnėje, tiek šaknyje, o Daukantas terašo dvibalsį galūnėje. Pvz. paradigmoje duoda: wakaa /dg. va., ša./ 25, bet wakais /įn./ 25, daktaa /va./ 32, bet daktais /įn./ 32 ir kt. Taip pat prieveiksmiuose: dîdee 3, pawelkinaa 4, spieree 7, aiszkesnee 8, lenguesnee 11, paprastaa 45, bet kartais ir su dvibalsiu: tolesnei 25, butinay atkaley 12. Dar keli pavyzdžiai su šaknies vienabalsiais: teep 3,5,6, kaap 3,4,7, dakta /ga./ 8, daktinis /substantivum/ 8, Daktawardis 9, reek "reikia" 7, 24 ir kt. Šaknies dvibalsiai pradžioj Daukanto paprastai rašomi iš savo tarmės, bet iš lengvo linkstama rašyti juo ir ten, kur jo tarmėje jie išvirtę vienabalsiais: žamaitiû 3,4,5... skaitik 5, kaipogi 6, skaitlu 7, weikrodwardis /participium/ 7, 8, reiszkas "reiškiasi" 10, iszreiszk 11, taigojù 12, kaip 26, Skaidînee /distributiva/ 40, taikinas 42, weikrodys 45, weiziete 117, aiszkesnee 117, Pawaisdon "pavyzdžiui" 5,13,117, skaidos "skaidosi" 113.

Toliau Daukantas ai, ei, oi, /ui/ stengiasi visur rašyti, tokiu būdu čia atsisakydamas savo žemaitiškojo garsyno. Pvz. "Abeciejõj" /1842/ rašo: tajp 1, 2, mōkytîniui 1, iġgajniui 2, 46, Rasztînykai 4, rejk 5, kajlîniu ir t.t., bet pasitaiako ir: re'k 1, 5, wa'ku 43, wakaj 43, Wa'kelej 45 ir kt. Pastarieji žodžiai vėl būdingi - Daukštaitiškasis galūnės rašymas /dvibalsiai/ atsiskiria nuo jo žemaitiško šaknies rašymo /vienabalsiai/. Bet dar vėlesniuose raštuose rečiau praprussta Daukantui žemaitiškasis vienabalsis.

Kaip aiškintinas toks Daukanto šių garsų atitikmenų rašymas, pamažu atsisakant savo tarmės, nors tos tarmės jis laikosi ne vienu kitu atveju?

Pirmiausia, žinoma, jis nori įtikinti ir kitų tarmių žmoniems. Tatai mes matėme ir iš jo teorinių pasisakymų; ir "Prasmoje" neretai jis primena jo duodamas rašto lytis vienus vienaip, kitus kitaip skaitant. Pvz. duodamas paradigmoje vn. ki. žámės, išnašoje deda pastabą: "ê, sklautoutą, skaitik kaap tinkamas, ie arba ę žámies arba žamęs" /24 psl./ Arba, prie paradigmos lyties Butumi /2 asm./, pastaboje rašo: "Kîttî saka, butumbei, weinog žebiaus yra, užraukont be kalbiete" /56 psl./. Šis pagrindas turėjo sverti dvibalsių rašymui ten, kur savo tarmėje turėjo vienabalsius; čia Daukantui galėjo būti tam tikras akstinas ir ta aplinkybė, kad tų dvibalsinių lyčių ir jo tarmėje yra gausiai, ir stengtis tuos dvibalsius apibendrinti kitiems atsitikimams.

Antra, turėjo Daukantui sverti čia ir ligtolinė raštų tradicija, kuri šiuos dvibalsius vartoja, kai kur bent aiškiai buvo į jų vartojimą linkusi. Juos Daukantas rado raštuose Daukšos ir Sirvydo, kurių vardus, kaip matėme, mini su pagarba ir iš jų mokosi rašomosios kalbos. Juos rado ir autoritetingesnėje tikybinėje literatūroje, kaip 1806 m. vysk. J. A. Giedraičio "Lietuwiszkas Ewangelias", kurios buvo pertaisytos vėl iš rytietinių Jaknavičiaus evangelijų ir pritaikytos didesniai tarmių skaičiui;<sup>200a</sup> taip pat to paties Giedraičio 1816 m. "Naujas Istatimas". Dvibalsius turi apskritai ir "Auksa Ałtorius" /plg. 1821 m. ir kt. leid./.<sup>201</sup> Įdomu, kad ir žemaičiai gramatikai čia nesiskiria. Juos vartoja S. Stanevičius anonimo /čia neužmirškim, kad ir anonimas buvo rytietis/ gramatikos leidime,<sup>201a</sup> o žemaitis kun. K. Kasakauskis savo 1832 m. "Kałbriedoj ležuwio ziamaytiszko", norėdamas įtikinti žemaičiams ir aukštaičiams, turėjo jau prie tų dvibalsių ir kitų aukštaitiškų lyčių taikytis.<sup>202</sup> Net ir S. Grossas, kuris norėjo parašyti gramatiką daugiausia pajūriniais žemaičiams, taip pat įmaišo aukštaitiškų lyčių, jų tarpe ir tų dvibalų.<sup>203</sup> Aukštaičio vakariečio Marcinsko, bene lukšiečio, gramatiką, 1833 m. išleistą Suvalkuose, čia

tereikia tik priminti.<sup>204</sup> Daukantas mokėsi rašomosios kalbos ir iš Mažosios Lietuvos raštų, ypač gramatikų; tatau matyti ir iš jos įtakos Daukanto rašyboje /180 psl./. Jis pats buvo nuvykęs į Karaliaučių, bene matėsi su Rėza.<sup>205</sup> Susirašinėjo su Kuršaičiu, kuriam 1853 m. laiške pasisako savo siunčiamus jam raštus nesant gerai gramatiškai bei rašybiškai apdorotus ir tuo pačiu juos žemiau dėdamas už prūsinius; tame pačiame laiške jis prašosi Kleino ir, tur būt, Ostermeyerio /D. rašo: jei neklystas, Hartmajer/ gramatikos.<sup>206</sup> Lietuvių Mokslo Draugijoje buvo Daukanto nusirašyta kažkuri lotyniška M. Lietuvos lietuvių kalbos gramatika.<sup>207</sup> Toji aplinkybė, kad Daukantas dvibalsius, kaip matėme iš "Prasmos", pirmiausia rašo bei stengiasi rašyti galūnėje, bet ne šaknyje, rodo, kad čia jo dėmesį ypač buvo atkreipę tų nežemaitiškių gramatikų pavyzdžiai, paradigmos. Juoba, kad tokioje "Prasmoje" jam pirmiausia ir rūpėjo duoti tinkamas galūnių paradigmas. Taigi visos šios aplinkybės rodo, kad ir Daukantui čia teko sukurti visuotinąją raštų kalbos srove.

Panašiai tenka aiškinti ir vartojimą aukštaitiškojo vakarietiškojo galūninio o, kuriam nekirčiuotam Daukanto tarmėje atliepia a /pirminėje galūninėje nykstamasis a/. Bet šiame rašyme prisideda ir kitas akstinas - noras atskirti fonetiškai vienodas, bet skirtingos funkcijos morfologines lytis. Plg. 63 psl. "Prasmoje" pvz. jis duoda paradigmoje šiekias lytis: vn. ki. wiro arba wira l2, swetio arba swetī l2, tiwo, a 27 [t.y. tėvo, tėva], luto, a 27 ir kt. Bet kartais ir viena lytis teduodama jo paties ar aukštaičių vakariečių tarmės: waiko 25, stoga 26, kuna 29, raga 31, dakto 32. Pačiam tekste irgi mišrai: be Dėiwo 8, dakta 9, isz wėino žōdi 9, to veikimo 47. "AbecieŲ"/1842/: raszto-moksŲo l, io wardo l, dieŲ patrumpinimo raszto 4, sawo 6, tawo 13,15,16...; bet ir: tawa 13, sawa 7 ir kt. Panašiai es. l. veiksmazodžių kamien-galy: "Prasma": Buo wa 50 [t.y. buo, buva; paradigmoje], saka 4, roda 8,11 waŲda 11, rodo 48 [visi tekste] ir t.t."A-

becie~~Ų~~a": rodo 3, teraszo 4, daro 6, sako 27,44. Bet šakni-  
 nio kirčiavimo -a- kam. vn. ki. ir dg. va. Daukanto tarmėje  
 fonetiškai sutampa, todėl tiek paradigmos, tiek tekste Dau-  
 kantas šioms morfologinėms kategorijoms atskirti griebiasi  
 įvairių tarmių: kilmininkui vartoja aukštaičių vakariečių o  
 /ir būtent su diakritiniu ^ ženklu: ô/, o vardininkui - sa-  
 vąjį a. Pvz. iš tos pačios "Prasmos": ki. Rąkôs 12,31: va.  
 Rąkas 12,31; ki. kningôš 25: va. kningas 25...; taip pat ir  
 tekste: paga~~Ų~~ iû wa~~Ų~~odos 12 /ki./: Kitas ... weinas /va./  
 42. Tą grafinio vaizdo skyrimą galėjo paremti ir tie galūni-  
 nio kirčiavimo atsitikimai, kur ir Daukanto tarmėje kilmi-  
 ninkas /uo/ skiriasi nuo vardininko /a/. Tačiau Daukantas  
 visiems tiems -ā- kam. kilmininko bei vardininko atsitiki-  
 mams apibendrina įvairių tarmių lytis: su o /t.y. ô/ kilmi-  
 ninkui ir su a vardininkui. - Tokiam skyrimui turime čia pa-  
 ralelę ir -ē- kamiene: "Prasma": ki. žámês 24: va. zámes 24;  
 Žwákês 13: va. Žwákés 15, ki. moksliniczês 24: va. mokslini-  
 czes 24 ir kt. Taip pat Daukanto tarmės dg. ga. čia atski-  
 riamas nuo šių linksnų diakritiniu ženklu, pvz. "Prasma":  
 septinès 6: va. ketures 7 ir kt. Taip skiriamas jo tos lytis  
 ir vėlesniuose raštuose. Šitas kilmininko bei vardininko sky-  
 rimas Daukanto susidarytas, kaip ir kilmininko diakritinis  
 ženklas rodo, nusižiūrėjus į Maž. Lietuvos raštus bei grama-  
 tikas. Kad čia iš tikrųjų svarbiausias dalykas Daukantui bu-  
 vo atskirų morfologinių lyčių skyrimas rašte, matyti ir iš  
 to, jog -ā- kam. dg. va., kuris baigiasi -as galūne, nuo to-  
 kia pat galūne besibaigiančio dg. ga. jis irgi skyrė, aprū-  
 pindamas diakritiniu ženklu, kad tos skirtingos morfologi-  
 nės lytis bei jų funkcijos ir rašte, grafiškai skirtųsi. Bū-  
 tent, ga. žymi -às /šalia va. -as/. Tai nėra kirčio ženklas,  
 bet yra grafemos skiriamasis morfologinis ženklas, nes jo  
 dėjimas nepriklauso nuo kirčio vietos. Pvz. "Prasma": va. Rą-  
 kas 14: ga. Rąkas 14; "Būdas": ne~~Ų~~ajmàs 33, kojès 40, kélo-  
 nès tolímàs 44, awížàs sokajntintàs 68...

Vėlesniuose savo raštuose Daukantas stengiasi labiau "sugramatinti" savo rašto lytis, dažniau ir tų aukštaitinių gramatikų galūnių o parašo. Atskirais atvejais garsinio dėsni nesusivaikydamas, prieina ir hipernormalizmą beversdamas savo tarmės galūnines lytis į aukštaičių vakariečių tarmę. Pvz. "Pamoks~~as~~ kajp g~~ir~~r~~e~~s k~~ir~~sti" /1854/: tarp jaunūmėnios ll, gaspadorystios /ki./ 12, nu pusios mediū nu wakarū pusios 15 ir kt.

Jau sunkiau buvo Daukantui rašyti aukštaitiškai ie, uo dvibalsius. Iš pradžių jis rašo dvibalsių atitikmenis beveik vien iš savo tarmės, plg. "Prasma": kieyk w~~e~~iną ka~~l~~bą 3, Žamaitiou 3, sud~~i~~diouju 7, t~~i~~j 9, wissout~~i~~nis 9, anoud~~u~~ 19, soukimą 48 ..., tačiau visur L ~~e~~ t u w a ir jos išvestinius čia rašo nežemaitiškai; "Abecie~~la~~": k~~i~~jk~~w~~ijną 1, paskou 2, w~~i~~jnog 2, nusoukdamas 6, L~~i~~jt~~u~~wej 7, D~~i~~jwą 16, spawiedot~~i~~js 25 ... Jau vėliau ima po truputį daugiau rašyti čia aukštaitiškųjų atitikmenų. Pvz. "Būde" dar teberašo ĩj ir ou, bet neretai l i e t u v į, L i e t u v ą jau mišrai rašo - ir aukštaitiškai ir iš savo tarmės: jau knygos antraštėj parašyta: Budą Senowęs-Lėtuwiū ...; toliau: Lėtuwiū 1, Letuwius 2, Letuwos 4, Letuw~~i~~szkas 7, L~~i~~et~~u~~we 41, Letu~~w~~ey 60, 91, ..., bet ir L~~i~~jt~~u~~wiū 50, L~~i~~jt~~u~~wius 60, L~~i~~jt~~u~~wos 148 ... Aukštaičių vakariečių ie, uo Daukantas įsiveda iš lengvo, iš pradžių indamas juos rašyti tuose žodžiuose, kurių aukštaitinė tartis jam buvo žinoma arba kuriuos rado raštuose. Štai, po dviejų metų išėjęs "Parodimas kajp apinius auginti" /1847/ turi jau: dienos 6, wargd~~i~~enis 6, kiekwieną 7, Lietuwos 11, žiedus 11, wietos 15, dienas 33, pieno 35 ir kt., bet: st~~i~~jb~~as~~ 11, st~~i~~jb~~us~~ 31, m~~i~~jt~~o~~ 32, d~~i~~jgams 36, g~~i~~jdros 36 ir kt. Taip pat ir "Pam~~o~~kime kajp rinkti med. siek~~l~~as" /1849/: wienas 5, dieną 5, žiemą 6, wietoj' 7, piewas 7, kiemuose 9, Diewą 9, wienio 13, isz wieno kiemo 14, diena 47 ..., bet ir: l~~i~~jk~~n~~use 7, l~~i~~jk~~n~~ajs 9, l~~i~~jk~~n~~us 19, l~~i~~jsas 21, atsk~~i~~jdimo 37 ... Su uo atitikmeniu yra kiek kitaip; čia, matyt, Daukantas

"derino" žemaičių ir aukštaičių tarmės, nes, kaip matėme, jis sako, kad jo u arba ir ou galima esą skaityti arba o arba u /žinoma, šie pastarieji rašmenys tikslios tarties dar nenusako/, "pagał tô, koke wãłodã seki, Źemaitiû ar Kalnienû"<sup>208</sup> Tuos atitikmenis, panašiai mišrai kaip ir ie, ĩj vartojãmus, randame "Apej apin. augin.": asztũnioleko 21, pasijũkti 6, dũd 11, 31, pajũdawi 35, jũdũ 38. Bet kadangi Daukanto tarmės ou atliepia ne tik aukštaičių uo, bet ir a, tai aukštaitis, Daukanto skaitymo nurodymo laikydamasis, randa nemaža hipernormalizmų: tikrũji/aikã 31, partũ "per tã" 31, ũzũłõ 32 ir kt. Panašiai ir "Pamokime kajp rinkti": tuo patĩ 6, asztounioliktoujĩ 10, só szwentũjĩ 11. Taigi čia Daukantui teko nemaža svyruoti, blaškytis, tã pačią lytį kartais net keleriopai rašant, /pvz. ũzũłõ: aźũlinas: aňzũlinas/.

Kiti Daukanto nukrypimai nuo savo tarmės nėra taip būdingi, paprastai jie testi retesni. Pvz. judriojo galũninio a išlaikymas /daugiausia va. galũnėje/, vie. -e<^\*-en; Daukantas labai retai tevirtoja afrikatines č, dž < tj, dj lytis.

Iš morfologinių aukštaitiškų tãra bũdingesnė jau citatuose aptiktoji vardažodžių vn. na. galũnė -ui, kuri neretai jo vartojama šalia žemaitiškiosios galũnės /-ou/. Kitos bũdingosios fleksijos lytis vartojamos iš jo tarmės, pvz. pusdalyvių ir dalyvių dg. va. galũnė -ys /plg. "Bũdas": budamis 51, apsigĩnkławusis 58, sósĩrgósis 67, nezinomis 72, ir kt./; taip pat -ja-, -i- ir priebalsinių kam. daiktavardžių vn.vie -ē- kam galũnė /plg. "Bũdas": pasaulie ~ pasaulėje, undinieje 2 ~ vandenėje.../, bũdvardžių -a- kam. vietoj -u- kamieno.

Nenuostabu, kad, panašiai kurdamasis rašomąją kalbã, Daukantas turėjo susidaryti hibridinių lyčių. Tokių lyčių nevienã matėme duotosiose citatose. Plg. dar iš "Bũdo": ejtãntio /ki./ 2, iprotio /ki./ 6, wełkãtios /dg. va./ 6, ou-sej /va./ 13, sówakajs 24, sĩjnoie /vie./ 24, pasakointio /ki./ 156 ir kt.<sup>209</sup>



Šitokią bei panašų Daukanto raštų tarminių mišinių pastebėjo ir Baranauskas su Jauniumi. Weberio klausiamas, ar Daukanto raštuose esą viskas tikrai vietos tarme užrašyta, Baranauskas 1881 m. rašė Weberiui: "Kita vėl, Daukanto kažba man ne labai mėgia, dėlto kad jisai netaip raszė, kaip žmonės isztaro, nei vėl teip kaip tikrieji kažbu moksłai rodža, bet teip kaip jam paczam regėjosi".<sup>209a</sup> Taip pat ir Jaunius Weberiui<sup>210</sup> pažymi, kad Daukantas maišąs tarmines lytis. Pvz. tokios lytys esančios joczio šalia jotio;<sup>211</sup> taip pat pvz. vn. na. kujselou esanti žemaitiška lytis, bet Daukantas parašąs ir "lietuviškai" /aukštaitiškai/ kujseluj.<sup>212</sup>

## 2. V a l a n č i u s.

### K i t ų j o m e t o k u n i g ų r a š t a i

M. Valančiaus raštų kalbos pažinimas, kaip jau minėta, ypač svarbus tuo, kad jis, kaip vyskupas, vadovavo visai tuometinei tikybinei literatūrai; kartais ir netikybinių raštų autoriai prašosi jo aprobatos. Ypač Valančiaus vyskupavimo metu iškyla, anot E. Volterio, gerokai "bespalvė ir sutartinė" knygų kalba.<sup>213</sup>

Nors Valančius taip pat pajūrio žemaitis kaip ir Daukantas, bet jo raštų tarmė gerokai atsiskiria nuo pastarojo. Tattai 1875 m. jau pastebėjo ir Geitleris, rašydamas, kad "Daukanto dialektas" daug daugiau skiriąsis nuo "rusinėje Lietuvoje vartojamos rašomosios kalbos" negu Valančiaus "Žemaičių vyskupystė".<sup>214</sup> Tačiau ir Valančiaus nerašoma nei gryna savo, nei kuria kita tarme, bet verčiamasi tarminiu mišiniu. Informuodamas H. Weberį, 1876 m. A. Baranauskas rašė jam, kad "ir po nabaszniško Wyskupo Wałonczawskio rasztus, nors žemaitiszka Telszėczu tarmė, wisgi tužą žodį ir pagal kitu tarmiu paraszyta randame".<sup>215</sup> O 1875 m. jam apie "Patarles žemaičių" praneša: "...tarmė Žemaitiszka, bet kartais ir lėtuwiskai permaiszyta. Teip raszo: ant, koźnoj, teisibe, nebajdos, osz-

126

ka, uodigos etc. Kur Žemaičiai isztaria: unt, ont; kožnô tês-  
sibė, nebâdos, wozska, oúdigos, arba údigos".<sup>216</sup> Tam tarmi-  
niam mišiniui pavaizduoti duodu ištrauką /a/ iš Valančiaus  
"Paaugusiu žmoniu kningieles" /1867/, kuri daugio buvo gerai  
pažįstama, jų tarpe ir būsimųjų aušrininkų. Palyginimui tek-  
stą transkribuoju į Valančiaus kilimo vietos tarmę /b/, o ši  
tekstą savo eile vėl perrašau paprastaisiais valančiniaiais  
rašmenimis /c/.

a

Birzes<sup>217</sup> parakwioj, netole nu Radzwiliszkieš giwena  
asztuones gimines cygonu: kažikumet susitaruses cygounes,<sup>218</sup>  
su wajkajs wedinas ir neszinas szesziesu iszeje i žmones  
melsli<sup>219</sup> pągałbas. Atkielawuses i łapkristiu sodą ižęngie i  
gražę butą Petra. Sutikusēs gaspadinę tare: kaņ bewejki po-  
nitajte, senej girdiejom kajp szełpi<sup>220</sup> pawargusius žmones,  
todieł ir kelawom apłankiti tu łajmingu namu. Kas gražibe  
trobesiu, stogaj kajp apłajžiti, koks darzelis;<sup>221</sup> o taj wis  
dara gieri gaspadorej. Atsacie gaspadine: nu nu pradiejot  
jau taławoti sawa paprotiu - Tare wiena cygoni: kaņ cze tała-  
woti, kaņ akis mata taņ ležuwis kałb. Pates židras it bałan-  
dele akieles tamstas, roda gieribę szirdies. Gaspadine norie-  
dama swetejs nusikratiti klause:<sup>222</sup> nu mełdamoses sakikiet  
wejkiej ko noret? Cygoni: mataj ponitajte, mana duktie sze-  
sziolekas metu mergiele pusplikie, netur su kuo sawa kruti-  
nes uždengti, pikten jaununenę ir grieszij; duok mełdamoi  
stuomineli drobes. Szi atsacie duosiu senus marszkinius. Cy-  
gone: gieraj ir taj bet seni niekumet nebus naujejs, duok jau  
nau kad ir žalos drobes stuomeni. Gaspadine: duosiu bili ga-  
wuses ejtumet isz mana kijma. Cygones: ejsma ejsma. Kajpogi  
atjemus<sup>223</sup> iszsinieszina /35-36 psl./.

b<sup>223a</sup>

\*Bērzes parakvējō nētūōlēi nu \*radvēlēšfēs

gīvēnā astōnes gē.mēnēs tseguōn\* kážekumet  
so setārasēs tseguōnēs vā kā's vēdenēs  
ē nē.šēnās šē.šēs ešē.je i žmūonīs mē.lste  
pāgā.lbas atkeļā.vosēs i lāpkrestj\*  
suōda ižerīg\* i grā.žē pētra bō.ta  
sotē.kosēs gaspadē.ne tāre kō.n bāvē.ikē  
puonitāte sēnē. gerdiejuom ka šē.lpē  
pavārgošīs žmūonīs dieltuō ekeļāvūom  
aplōrkjēte tūm laimīng\* nōmūm  
kas gražībē trūobešūm stūogā. kāp  
aplāizjēte kūoks daržē.līs vōtōn  
vēs dā.ra gētē gaspaduōrē  
gaspadē.ne atsā.ķē nō nō pradiejuotē  
jāu tālavūotē sāve pāpruotē  
vē.inā tseguōne tāre kō.n tšē  
tālavūotē kō.n ā.ķis mā.īa tō.n  
leižō.vīs kā.lbē pātes žī.drās  
itē balōndē.ļē tā.mstas akē.ļēs  
vūoda šē.rdē.īs ger.ībē gaspadē.ne  
nuoīedama svētē.s nusekratjēte  
klā.use nō mē.ldamuosēs sakjē.ķetē  
vē.ikē. kūo nūoretē tseguōne matā.  
puonitāte mō.nā dōktjē šē.šūolekas  
mē.tā merģē.ļē pāspleķē netō.r

sò kō'u sãva kru.tẽ.nes oždẽ.nkte  
 pektẽn jaunũ.mẽn: e grĩešẽi dô.ukc  
 mẽldamuojẽ stoumenẽlĩ drũob'es sũ  
 atsãkẽ dô.usĩ sẽnũs mãrškeñũs  
 tseguõne gẽrã. ẽtas bẽt sẽnẽ  
 rĩkumet nebũs nãujẽ dô.ukc nãujĩ kad  
 e žaľuõs drũob'es stoumenẽ: gaspadẽ.ne  
 dô.usĩ bĩlĩ gã.vos'es ẽ.tometc eš.mõna  
 kẽima tseguõnes ẽ.sma ẽ.sma kã.pc  
 atẽ.jos'es [ar: atiẽmos'es] eseñiesena

c

\*Birzĩs<sup>224,225</sup> parakwijuo netolij nu \*Radwiliszkis<sup>224,225</sup>  
 giwena asztuonis giminis<sup>225</sup> cygonu: kažikumet susitarusis  
<sup>225</sup> cygonis,<sup>225</sup> wakas wedinas i<sup>225</sup> neszinas szesziš<sup>225</sup> iszeji  
<sup>225</sup> i žmonis melsti<sup>225</sup> pagaľbas. Atkielawusis<sup>225</sup> i ʎapkristiu  
suoda ižingi<sup>225</sup> i graži<sup>226</sup> Petra butã. Sutikusis<sup>225</sup> gaspadi-  
ni<sup>226</sup> tari:<sup>225</sup> kaņ beweĵki puonitati,<sup>225</sup> sene girdiejuom ka  
 szelpi pawargusius žmonis, dieľtuo i<sup>225</sup> kielawuom apľankiti  
<sup>225</sup> tum ʎajmingu numum. Kas gražibi<sup>225</sup> truobesium, stuoga  
kap apľajžiti,<sup>225</sup> kuoks darželis; wo taņ wis dara gieri<sup>225</sup>  
gaspaduore. Gaspadini<sup>225</sup> atsaki:<sup>225</sup> nu nu pradiejuot jau ta-  
ľawuoti<sup>225</sup> sawa papruotiu - Tari wjna cyguoni:<sup>225</sup> kaņ cze  
taľawuoti,<sup>225</sup> kaņ akis mata taņ lijžuwis kaľb. Patis<sup>225</sup> žid-  
 ras it balandeli<sup>225</sup> akielis<sup>225</sup> tamstas, ruoda szirdijs gie-  
ribi.<sup>226</sup> Gaspadini<sup>225</sup> nuoriedama swetes nusikratiti<sup>225</sup> kľau-  
si:<sup>225</sup> nu meľdamuosis<sup>225</sup> sakikiet weĵkie kuo nuorit?<sup>225</sup> Cy-

guoni:<sup>225</sup> mata puonitati,<sup>225</sup> muna duktie szesziuolikas<sup>225</sup>  
 metu mergieli<sup>225</sup> puspliki,<sup>225</sup> netur su kou sawa krutinis<sup>225</sup>  
uzdingti,<sup>225</sup> piktin jaunumeni<sup>226</sup> i<sup>225</sup> grieszij; <sup>225</sup>douk me  
damuoi<sup>225</sup> stoumineli druobis.<sup>225</sup> Szi atsaki<sup>225</sup> dousiu senus  
marszkinius. Cyguoni:<sup>225</sup> giera i<sup>225</sup> tas bet seni nikumet  
nebus nauji,<sup>225</sup> douk nauji kad i<sup>225</sup> zaluos druobis<sup>225</sup> stou-  
mini. Gaspadini:<sup>225</sup> dousiu bili gawusis<sup>225</sup> etumet isz muna  
kijma. Cyguonis:<sup>225</sup> esma, esma. Kap atejusis<sup>225</sup> /ar: atie-  
musis<sup>225</sup> / iszsinieszina.<sup>227</sup>

Taigi matome, kad Valančiaus paties tarminės lytys sumaišytos su kitų tarmių, pirmiausia aukštaičių vakariečių tarmės lytimis; žymu ir knyginės lenkiškosios įtakos /žodžių tvarkoje/.

Apskritai apie Valančiaus raštų - jau ne tik apie šios ištraukos, bet ir apie kitų jo veikalų - tarmę galima pasakyti, kad jo į savo žemaitiškąją garsyną įtraukiami šie aukštaičių vakariečių garsai: 1. palyginti nuosakiai visą laiką rašomi ai, ei, /ui/ dvibalsiai /valančiškai aj, ej, uj/ ne tik šaknyje, kur jie Valančiaus, kaip ir Daukanto, tarmėje dažniau vartojami, bet ir galūnėje, kur vėl jo tarmėje yra vienabalsiai; 2. ie, uo dvibalsiai, kiek mažiau nuosakiai; žemaitiškų atitikmenų pasitaiko daugiausia tuose žodžiuose, kurių tartis Valančiui nebuvo pažįstama iš aukštaičių tarmės ar raštų; 3. labai svyrudamas ima ilgainiui vartoti ir afrikatas č, dž < tj, dj. Kyla klausimas, kodėl Valančius vartoja būtent šitas nežemaitiškas lytis greta kitų žemaitiškų. Pagrindiniai motyvai čia yra tie patys, kaip ir Daukanto atveju, tik jie čia kiek modifikuojasi.

Rašyti dvibalsiams aj, ej, uj, kurie Valančiaus vartojami visur palyginti nuosakiai, be krintančių į akį svyravimų, daugiausia ūsus lėmusi tradicija. Žemaičių vyskupas Valančius ypač negalėjo vėl atsisakyti tų dvibalsių, kai juos buvo išradęs reikiant vartoti jau minėtuose pagrindiniuose tikybiniuose raštuose /evangelijose ir "Nauj. Istatime"/ anksty-

vesnysis Žemaičių vyskupas J. A. Giedraitis. Tiek laiko praėjus po šių tikybinių raštų pasirodymo ir ilgainiui kunigams ir šiaip žmonėms su jų kalba apsiprantant, Valančius juk negalėjo staiga iš to kelio pasukti ir tų dvibalsių atitikmenis imti terašyti iš savo tarmės.

Toliau šiems dvibalsiams vartoti Valančiui bene ne mažiau svėrė ir noras, kad jo raštai būtų geriau prieinami ir kitų tarmių atstovams, nežemaičiams, kurių ir Žemaičių vyskupijoje buvo daugiau už tuos, kurie ai, ei dvibalsius verčia vienbalsiais /a, e/.

Be to, aukštaičių vakariečių tarmė /šiuo atveju kartu su paaukštaitės žemaičiais/ ir savo fonologinės sistemos tinkamumu bendrinės rašomosios kalbos funkcijai čia pralenkia žemaičius. Būtent, išvirtus dvibalsiams vienabalsiais, pastarosios fonemos tartyje dar nesutampa su žemaičių etimologiniais vienabalsiais, nes iš dvibalsių kilę šie vienabalsiai čia apskritai palieka ilgi, taigi skiriasi nuo etimologinių vienabalsių kiekybe. Bet už tai šių dvejetainių kilmes bei funkcijos vienabalsių savo paprastąją rašybą Valančius jau nebūtų galėjęs skirti rašte. Vadinasi, nors tų vienabalsių fonemos ir nebūtų sutapusios, bet būtų sutapusios jų grafemos. O tokios grafemos nebebūtų tikusios intelektualinei žodžių reikšmei skirti, ir jų bendrinėje rašomojoje kalboje esti vengiama. Pvz. parašęs iš savo tarmės l e s t i, Valančius aukštaičio bei paaukštaitės žemaičio galėjo būti nesuprastas, nes pastarieji čia tegalėjo išskaityti vieną lytį su viena reikšme /"lesti"/, o Valančiaus tarmės žemaitis dvi /1. lèsti "lesti", 2. lèsti "leisti". Tiesa, panašių lyčių dviprasmiškumą dažnai išsklaido kontekstas, nors, žinoma, ne visais atvejais/. Duotasis pavyzdys yra žodyninės reikšmės; bet jų nemaža yra ir morfologinės. Kaip matėme, panašių morfologinių lyčių sutapimų vengdamas, Daukantas tyčia skyrė vieną skambančias lytis rašte. Ir iš tikrųjų, jei nebūtų buvę rašoma dvibalsių, tai Valančius ir kiti nebūtų galėję

rašte atskirti pvz. dg. va. darba /< darbaĩ/ nuo neretai jo rašomo ki. darba /< dárbã/: vn. va., ĩn. burna nuo na. bur-na /< búrnai/; vn. va. darbas nuo dg. ĩn. darbas /< darbaĩs/ ir kt. O kadangi šis galūninių dvibalsių rašymo dėsnis žemaičiui yra palyginti lengvai suvaikomas, - čia tėra kelios morfologinės kategorijos, - tai tam žemaičiui ir nėra taip sunku tuos dvibalsius rašte vartoti. Daug sunkiau iš tokių vienabalsinių grafemų išskaityti aukštaičiui dvibalsius, plg. Jauniaus pasisakymą 95 psl.

Kiek kitaip tektų aiškinti dvibalsių ie, uo rašymą. Iš savo tarmės šiuos dvibalsius rašydamas /t.y. ij, ou/, jis nebūtų priėjęs vienodų rašto lyčių, taigi skirtingų etimologinių lyčių nebūtų sumaišęs, kaip tai būtų atsitikę rašant minėtuosius ai, ei dvibalsius iš savo tarmės. Ir čia jam svarbus pagrindas, iš vienos pusės, turėjo būti tradicija /pirmiausia minėtieji tikybiniai raštai, Kasakauskio gramatika ir kt./, iš kitos - kiekybinis tarmių atstovų santykis. Juk visi aukštaičiai - o jų yra daug daugiau už žemaičius - taria ie, uo /tiesa, rytiečių nekirčiuoti daugiau artėja į vienabalsius e, o/, bet telšiškiai su savo /valančiškai parašytume/ ij, ou griežtai atsiskiria nuo raseiniškių su jų i, u /ĩ, ū/. Rašydamas šiuos dvibalsius iš savo tarmės, Valančius tebutų ĩtikęs mažesnei daliai lietuvių /net savo Žemaičių vyskupijos/, būtent žemaičiams, ir tai ne visiems.

Labai keblus dalykas Valančiui buvo vad. "žemaitiškasis garsų dėsnis", t.y. dj, tj vertimas afrikatomis. Iš pradžių jis tų priebalsių junginių atitikmenis vartoja iš savo pajūrinų žemaičių tarmės, vadinasi, neverčia afrikatomis. Pvz. "Žem. wisk." rašo: Žemajtiu I, 1, Žemajtej I, 1. Tačiau kai kur palieka pajūrio žemaičių tj, dj atitikmenis; pradios/ki./ I, 2, brediu %/ki./ I, 4, Giedrajtiuį II, didiuju II, 150 ir kt. Bet, matyt, vėliau pastebi, kad ši ypatybė trukdo aukštaičiams, taip pat ir daliai pietinių žemaičių / kurie tik prieš galūninius a ir ai < ăi neturi afrikatų/ jo raštus skai-

132

tyti, ima tj, dj versti afrikatomis. Daugiau apie tai pagalvoti buvo progos Valančiui tapus vyskupu, kurio dėmesį į kalbos suprantamumą ir prieinamumą tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams, kaip matėme, atkreipdavo kas ir iš šalies. Bet kadangi to afrikatų dėsnio kitose tarmėse jis gerai nesuvokė, tai savo raštuose iš pradžių vartojo jas ir ten, kur nei aukštaičiai, nei pietiniai žemaičiai dūnininkai jų nepažįsta /hipernormalizmai/.<sup>228</sup> Štai keletas pavyzdžių. "Istorija Szweta" /1852/: prideranczej 6, siuncziu 6, Pradžio /vie./ 7, 19, medžius iszduodanczius wajsius /ga./, 9 žwajzdździu 9, erszkieczej 14, po waldzi 130: tretejysis 119, kartej ir kt; hipernormalizmai: esanczis /vyr. g. dg. va./ 8, rodanczis 9; atskirantis, esanczi 18 /vyr. g. ga./, nužudze /būt.l./ 117, Iszgirdzes "išgirdes" 119, atsiuncze /būt.l./ 119, užwedze /būt.l./ 126 ... Taip pat ir kituose "Istor. Szw." leidimuose tokių hipernormalizmų randame, plg. 1858 m. leidimą: pagimdze /būt. l./ 12, 93, jaunikajczis /vn. va./ 83, jaunikajczi /ga./ 83, i iszsigirdzes /būt. l. dalyvis/ 92 ir kt. "Žiwataj Szwetuju" /1863/: milenczis "myli" 97, Pagimdze /būt. l./ 92, mergajcze /va./ 7, mergaiczes /ki./ 10. Tuos hipernormalizmus Valančius galėjo priėti susidaręs netikslią tj, dj vertimo afrikatomis taisyklę: pagal tai Valančius afrikatas rašo ne tik prieš aukštaičių vakariečių pietiečių tarmės -io<\*-jā ir -ia<\*-jā, bet ir prieš tos tarmės galūninius è, ę, i, -i, nes Valančiaus tarmėje šiems vakariečių garsams atliepia maždaug vienodas garsas /Valančius paprastai rašo i/. Bet ilgainiui jis bus pastebėjęs /galėjo čia ir kiti jo dėmesį atkreipti/, kad lietuvių taip niekur nesakoma, todėl vėliau tų hipernormalizmų Valančiui pasiseka išvengti, bet, atrodo, kartu tenka jam daugiau ir "žemaitiškajam garsų dėsniui" nusileisti, paliekant pajūrinį žemaičių tj, dj atitikmenis. Pvz. "Prade" /1862/ dar gerokai maišo: pagimde /būt. l./ 9, giejde 8, bet ir: pawedze /būt. l./ 15; meldze /būt. l./ 17; wienu žodiu 11, szirdiu /ki./



13, bet ir: Žodziu /in./ 18, su didziu 13 ir kt. O jau "Pasakoimas Antana Tretinika" /1872/ nebeturi hipernormalizmu, bet už tai ir dj, tj retai verčiama afrikatomis: žodius/ga./

7, žvajzdium /ki./ 7, tus žodzius 8, didzioj /vie./ 8, žinantium /dg./ 12, su p̄latejs mediu žapajs 13, erszkietius 14, po waldi /in./ 14, paprote /ki./ 15, esantem 17, žodius 18, didioj 19, didej /adv./ 21, meldziau 21, swetej 22, wagtius 23, medsiediusi 25, žodius 260, žemajtiusi 253, su didiu 254, wasarwidiu 261, mirktioje /būt.l./ 264, galetio 264, paguldiau 265, pakraszcziusi 270, saldios /ki./ 274... Gal ir afrikatų privengiama dėl baimės nuklysti į hipernormalizmus.

Iš kitų aukštaitinių Valančiaus raštų kalbos ypatybių galima paminėti judriojo a išlaikymą vardažodžių galūnėje -as, pvz. "Prade" /1862/: Iszganitojas kietėndamas 15, Apasztožas 39, wajstojas arba daktaras 45, waldimieras 130, noriedamas 149, nugąstaudamas 149, rejkažas 233; "Paaugusiu žmoniu kningiele" /1867/: jaunas ubagas 24, jeszkodamas 26, ukinikas 27, 28 ... Taip pat Valančiaus nevartojama -un /ar -um/ vardažodžių dg. ki. galūnėje, nors jo tarmėje ši galūnė pažįstama /plg. transkribuotąjį tekstą/.

Taigi apibendrinami galime pasakyti, kad tos žemaičio Valančiaus rašomosios kalbos tarminį mišinį sudarė pirmiausia du veiksniai: laikymasis ypač tikybinių raštų tradicijos ir taikymasis prie aukštaičių. Dėl to antrojo čia dar tik pažymėtina, kad Valančiaus taikymasis prie aukštaičių turėjo ne teorinį, bet praktinį pagrindą, paprastąjį susižinojimą. J. Tumas duoda tokį, kaip jis sako, tikrą atsitikimą, kurį jam pasakojęs Svėdasų dekanas Jurgis Normantas. Belankydamas vieną aukštaičių parapiją, vyskupas Valančius norėjęs susekti kažkokius tos vietos kunigų darbus. Pasikvietęs parapijonių komisiją ir pradėjęs žemaitiškai: "Aš noru ženote, kapče junsu kunigėlė elgas..."

· Komisija vienu balsu, žemai pasilenkdama, atsakiusi:

"Nežēnoti mūsu kunigēliai, Dvasiškas Tēveli! Ir kapčīu pas mus jokiū nēra: mes visi karališķiai..."<sup>229</sup>

Nors šis Tumo duodamas dialogas atrod o anekdotišķas ir ne būtīnai tiksliai vaizduoja tarmines lytis, bet vis dēlto, jeigu jis, to paties Tumo liudijīmu, yra tikras atsitikimas, aišķiai parodo, kaip vyskupo santykiai su įvairiatarmiais vyskupijos žmonėmis spyrē jį atsisakyti gryniosios savo tarmės raštuose, kurie juk buvo skiriami ne tiems vieniemis jo kaimynams žemaičiams.

Ir daugis kitų kunigų, ypač Valančiaus vyskupavimo laikais leidusių savo raštus, rašo tarminiu mišīniu, daugiau ar mažiau laikydami sī savo tarminio pagrindo, bet kartu stengdamiesi būti ir aukštaitišķi.

Štai Šiaulių parapijos /Mantvilišķių kaimo/ J. D o v y d a i t i s /1825 - 1882/, kurio "Sziauleniszksis Senelis" /1860, 1864/ ir aušrininkams buvo gerai pažīstamas, rašo ai, ei, /ui/ dvibalsius, taip pat ie, uo apskritai vakarietišķai, tačiau a, e neretai dūnininkišķai, plg. atsiliepe I /1860/ 5, namaj I, 5, wietoj I, 7, žodžejs I, 11, Dievas II, 19, duod II, 23, Diena II, 46, Źabiaušej III, 56, wajkialej III, 60; kan I, 8, kurien I, 13, žansiuku I, 9, drensam I, 13, te gerans I, 1, pasikawojen I, 6, užblenstu I, 9. Čia randame dar ir kitų tarmių, net dirbtinių /hipernormalinių/ lyčių įmaišytų: paŹajstuwej I, 10: palejstuwej 13, sziokien tokien gritiaŹa /ga./ I, 11, mukiaŹe /va/ I, 13, tamsteŹa I, 17, isz- lajdiau III, 48 /nors Źiaip yra dž/, laužintie "laužyti" I, 59, ir kt. Dėl pastarosios lyties plg. 166 psl. — Dounininkas K. S k r o d s k i s /Skrodzksis 1794/7 - 1874/ savo 1856 m. "Katekizme", be kitko, mėgsta dg. ki. -um, uo < o ir ie < e. Pasitaiko ir hipernormalizmų, pvz. žem. ū iš senovinio ū verčiant aukštaitišķu uo. — K. K a s a k a u s k i s "Izguldime Sakramenta pakutos" /1862/ paprastai tik Źakninius ir galūninius dvibalsius rašo aukštaitišķai. — J u z u m a v i - č i a u s ir R a č k a u s k i o "Senas Aukša AŹtorius"

1852 m. laidoje turi paprastai žemaitišką galūninį i~~en~~, dar ir /kirčiuota/ dg. ki. un /pvz. downun prigimtun 58/, dg. vie. antrinėje galūnėje -un- /wargunsy 123, wysunsy nuludymunsy 25.../, o 1863 m. laidoje jau stengiamasi vengti panašių žemaitiškų /pvz. šio i ir kt./.

Jau rytiečių tarmės pagrindu, bet taip pat vakariečių ir kitokių lyčių maišydamas, rašė K. A l e k n a v i č i u s /1803 - 1863/. Jo "Elementoriuje" /1858/ pvz. skaitome: k̄lou-s̄ikite 54, Užuólo 55, tumsibi 55, runku /ga./ 55, nulink ḡāwu 55, líki "likę" 16, unt 18, at̄āydie 18: žen̄k̄ays 18, tukstancziu 18, ateynanti 21, Szwéntas 22: Szwintie 22. O 1861 m. "Pasakose pritikimuose"/parašytuose "par Kunigu K. Olechnowiczium, Klebonu Mierkinies"/ dar vartojamos ir žemaitiškos /dūnininkiškos/ veikiamojo dalyvio galūnės, pvz.: Susirienkien 4, nuejen 5; šias lytis jis, matyt, teoriškai apsisendrina, nes rašo ir: jemiens 52 šalia rimažodžio pasiriemiens 52, priḡaudiens 5 ir t.t. Taip pat J a s i k e - v i č i a u s "Pamoks̄aj" /1885/ šalia rytietybių, be aukštaitiškų vakarietiškų, turi ir žemaitiškų lyčių.<sup>230</sup>

Šio tradicinio tarmių mišinio keliu stengiantis eiti pastebime ir p a m o k s l u o s e. Tatai matome pvz. iš Kretingos vienuolyno pamokslų rankraščių /pamokslai sakyti įvairiose vietose, rodos, ir ne Žemaičiuose/, kurių čia randame visai kalbamajai gadynei nuo XVIII a. pabaigos. Nors jų autorių /kai kurių ne labai stipriai ir lietuviškai temokėjusių/ žemaitiškosios ypatybės /dūnininkų, dūnininkų su įvairiomis jų patarmėmis/ ir išsiveržia aikštėn, tačiau šaknių ir galūnių dvibalsių ai, ei išlaikymu, o toliau, nors ir ne taip nuosekliai, uo ir ie vartosenoje neabejotinai stengiamasi būti aukštaitiškais.

### 3. I v i n s k i s

Žemaitis dūnininkas L. Ivinskis, išgarsėjęs ir turėjęs nemaža įtakos savo kalendoriais, lyg ir pirmuoju lietuvišku laikraščiu, apskritai aukštaitiškai vakarietiškai rašo ie, uo ir voc. + i dvibalsius. Pvz. "Genawejte" /1863/: senis su baļtajs kajpo obelies žiedas pļaukajs 12, užwejzdietojuj 16, atsiliepia 17, giesmes 20, diena 25, miegoja 25, tajs žo- dejs atsiliepia 27, kietos ir juodos duonas 31, majtin 57, akminajtejs 75, majtinčziau 82, mergajtė 91, dajktas 107. Tai- gi čia jo einama tomis pačiomis Valančiaus pėdomis. Tik to- liau jo atsiskiriama savomis /dūnininkų/ žemaitybėmis. Tj, dj palikti dūnininkų tarmės, plg. "Genawejte" /1863/: jaunikaj- tej /dg. va./ 13, skajstejs 13. Bet jau jo paliekamas dg. ki. kirčiuotas -un pirminėj galūnėj ir visur antrinėj galūnėj, taip pat antrinėj galūnėj dg. ga. ir vn. vie., pvz. "Genawej- te" /1863/: kuriun 3, anun 4, minawotunju darbun 8, prispau- dimunse 5, brangiun 46; an, en išlaikomi ir dalyvių dg. ir vn. va.: wedan "veda" 5, susirinken 13, waldans 7. Kad Ivins- kio stengiamasi įtikti aukštaičiams, matyti ir iš hipernor- malizmų, verčiant dūnininkų ū, ī į uo, ie, nes, mat, šiuos vienabalsius aukštaičių tarmėje atliepia arba dvibalsiai uo, ie arba tie patys vienabalsiai. Nežinant, kaip kuri lytis iš tikrųjų aukštaičių tariama, lengva paklysti. Tatai neretai ir atsitinka Ivinskiui, ypač kalendoriuose, kuriais jis la- biausiai ir stengėsi visiems įtikti. Plg. "Genawejte" /1863/: žiedantiems "žydintiems" 7, žiedras "žydros" 9, žiedra "žyd- rą" 26, 43, wirszuones "viršūnės" 19, tuokstantiems, žem. "tūkstantėmis" 14, 43. Daugiau Ivinskio hipernormalizmų pa- vyzdžių duoda Būga, Lituanica 25-26: auksztien "aukštyn", ankstiebas "ankstybas"; kajmienas "kaimynas", liedeka "lyde- ka", alkuones "alkūnės", žiamcziuogaj "žemčiūgai" ir daug kt. Taip pat su veiksmazodžiais ir jų liemenų išvestiniais var- toja priešdėlį nuo- : "Genawejte" /1863/: nuoejdawa 9, nuotek

"nuteka" 7, Nuogandinta 16, nuosiminimui 25, nuopužusiems 9, nuokrites 49. Jau Baranauskas 1878 m. Weberiui rašė, kad nei jis, nei jo mokiniai, susirinkę iš visų Kauno gubernijos kampų, apie tokį n u o nieko nežiną, ir spėja, "Beg.ne bus tai pramanas Iwinskio?", nes "Iwinskio kaip ir kitu nekuriu raszytoju kažba ir raszyba neturi tikrumo".<sup>231</sup> Plg. minėtąją Jauniaus aiškinimą 67 psl.

#### 4. T a t a r é . M a r c i n s k a s .

##### A k e l a i t i s

Šie visi vakarų aukštaičiai - pirmiausia garsų požiūriu - rašo savo vakariečių tarmės pagrindu, nors ir jų raštuose užtinkame įmaišytų ir kitų tarmių lyčių.

Suvalkų gubernijos žmonių švietėjas, griškabūdiškis zanavykas kun. A. T a t a r é /1805 - 1889/, ilgai kunigavęs Lukšiuose,<sup>232</sup> stengėsi rašyti savo kampo žmonėms suprantama kalba bei tarme, nes, Tatarės monografininko M. Gustaičio tvirtinimu, žemaičių bei rytiečių parašytosios knygos nebuvusios tenykščiams žmonėms taip prieinamos: "O suvalkiečiui tie visi raštai buvo dar sunkiau įskaityti ir nelengva įgyti, nes svetima buvo tarme parašyti ir tolimuose miestuose spausdinti".<sup>233</sup> Tatarės palyginti nuosakiai ir rašoma zanavykiškai. Pvz. "Pamoksłaj iszminties ir tejsibes" /"Ispaus-ti Suwałkuase" 1851/ būdingi fonetikoje savo u a ir bendraties galūne -tie /zanavykiška bei kapsiška/: puale 11, bedawotie 11, persergetie 17, duak 17, tuadu 17, duanos 17, juadas 75, tuam 108, parduatie 141 ir kt.; plg. ir: ekmeni 17, aržua-žus /ga./ 128. Bet šiaip Tatarės, matyt, vengta būdingųjų savo tarmės ypatybių. Pvz., vengdamas ĩ < in, jis prieina ir hipernormalizmą. Sakysime, savo "Žybury" /1848/ jis iš pradžių rašo: pripilditi 2, atsakitie 2, skaytitie 4; taip pat: pagaditie, daritie 200, padarita 209; bet toliau šioje knygoje randame, šalia: atsiminkime 129, prisipažintie 130, pa-  
138

ilgins 213, apgintie 239, giwentie 264, nuwargintie 264, ir: matintie 264, užsakintus 264, parodintie 266, pataysintie 287, padarintas 287, uždarintas 288... Bet taip jo nuosakiai nerašoma, randame ir: iszwalnisi 289, iszmokik 292, prapulditie 292, paszwentiti 355 ir kt. Dar daugiau tų hipernormalizmų Tatarės "Pamoksluose" /1851/. Jų platesniam aiškinimui plg. 166 psl.

Kun. F. M a r c i n s k o /apie 1860/, bene lukšiečio,<sup>234</sup> "Grammatyka polska dla Litwinów" /išėjusi 1833 m. Suvalkuose/ remiasi zanavykiniu veliuoniškiniu tarmės pagrindu.<sup>235</sup> 1861 m. tą savo dėdės gramatiką pakartodamas /Grammatyka Litewsko-Polska. Gramatika arba spasabas iszsimokinimo Lenkiszkos kałbos/, kun. A. M a r c i n s k a s irgi laikosi to tarminio pagrindo, nors jau veliuoniškių galūninio u < o vengia; ir čia būdingas ua rašymas, bet bendraty -t: Gieruase ponuase 37, uwożot ir isitemit 17, 25, Żemuage 23, Uaga 24, sesua 25, Duatojuase 27, kełt 117. Čia neretai mėgstamas ir lyčių trumpinimas /priešingas Tatarei/, pvz. Wanag's 17, ketwirt's, kłausim's 17, Lenkiszko kałbo 9 /vie./, łauk's 85. Daugiau plg.: tia "ten" 95, no sawias 97, tua "tuoju" 105.

M. A k e l a i t i s /1829 - 1887/, kilęs iš Šaltupių vls. /Čiuoderškių k., Marijampolės aps./, rašė apskritai savo patarme. Bet iš pradžių, matyt, nusižiūrėjęs į "žemaitiškuosius" raštus, maišo ir žemaičių lyčių, net dirbtinių. Pvz. tokių lyčių pasitaiko jo 1856.X.25 laiške Valančiui:<sup>236</sup> giejdanti /ga./, papratusis /vyr. g. dg. va./, milėntiems, dabojančiu. Šių žodžių a, ę čia gali būti tiesiog nusižiūrėtos iš "žemaitiškųjų" raštų ir teturėti grafinę, daugiausia polifonetizacinę bei polifonemizacinę reikšmę; pats Akelaitis galėjo tas raides tarti ir kaip paprastus grynuosius balsius. Jo "Lementorius arba pradžia mokslo" /1860/ irgi turi kiek kitų tarmių lyčių, įmaišytų į vakarietišąją kapsiškąją tarmės pagrindą: butie 36, kriksztytie 36, tiketie 38, asti "esti" 40, 47, duotie 44, intajsytie 48: girdia "girdi"

54, nesibijans 46. Čia irgi gali būti kalti kitų raštų pavyzdžiai.

## 5. B r o l i a i J u š k o s

J o n a s J u š k a, kaip matėme, sakėsi rašąs ariogališkių tarme. Bet kadangi jis Ariogalos tarme vadina įvairių patarmių, net tarmių grupę /iki Viduklės, be to, Augustavo gubernijos, tad ir kapsų ir zanavykų patarmes/, tai iš to neaišku, kuria patarme jis sakosi rašąs. Iš tikrųjų, jo visai vienodai ir nerašoma. Pvz. "Kałbose" /1861/ jo rašomi dvibalsiai an, am, en, em, in, im, un, um, taigi su grynuoju balsiu, matyt, taip ir tarti teikiami: randam 3, tank'ausej 15, pabengimūse 14, ukininkaj 7 ir t.t.; taip pat ir galūninis o: pradėjo 3, moksło 3, savo 3, stato 13 ... O "Lietùwiškose svotbinėse dájnose" /1883/ jau a, e, i, u + n, m, t.y. an, am, en, em, in, im, un, um, su pro nosį tariamu pirmuoju dvibalsio sandu: tūkstančius, dajnininkės, sámbalsej, trumpàsis ir kt.; taip pat -a ir -/j/u: galėjū, reikėjū, prie visókia darba /ki./ ir kt. /visi pavyzdžiai iš prakalbos/. Yra ir kitų mažesnių svyravimų /pvz. minimose "Liet. svotb. dájnose" vardažodžiuose neretai -je atkrinta, o "Kałbose" jis rašomas, ir kt./. Ir vienu ir kitu atveju jo raštų kalbos tarmės iš tikrųjų negalima tiksliau lokalizuoti, t.y. ji nesutampa su kuria liaudine tarme ar patarme. Jo "Kałbų" tarmę dėl galūninių o, é išlaikymo galima būtų tapatybinti su aukštaičių vakariečių pietiečių patarme, bet trumpojo galūninio -a atkritimas tam prieštarauja /plg. junt 7, atsiskir 8 ir kt./. "Liet. svodb. dájnu" -u < -o jau sakytume esant vakariečių viduriečių/veliuoniškių/ypatybę, bet vėl kodėl ši ypatybė tepasireiškia veiksmažodžiuose po j /t.y. -ju < -jo būt. l. lytyse/, o ki. jau yra -a galūnė. Šiuo kilmininku čia jau pereinama į aukštaičių vakariečių žemiečių patarmę. Bet nekirčiuotų galūninių o, é /pirmiausia -os, -és/ rašymas vėl vestų į vakariečius pietiečius.

Taigi abiem atvejais Juškos raštų tarmės tikslus lokali-  
zavimas nėra įmanomas, kaip ir paprastai esti rašomojoje  
kalboje. Juškos atveju čia ypač dvi aplinkybės galėjo sver-  
ti. Iš pradžių, kaip "Kaļbose", jis daugiau verčiasi normuo-  
tinėmis M. Lietuvos rašomosios kalbos, pirmiausia Schleiche-  
rio lietuvių kalbos gramatikos lytimis; pastarojoje kaip tik  
pirmoj vietoj duodamos lytys su galūniniais o, è nesutrumpė-  
jusiais, o šalia lyčių su teoriniais galūniniais -a, -e duo-  
damos gyvosios kalbos lytys be jų. Vėliau jis tų gramatinių  
garsyno normų griežtai nebesilaiko, rašo daugiau pasirenda-  
mas savo patyrimu, ir todėl susimaišo įvairios garsinės ly-  
tys. Prie to maišymosi ypač prisidėjo tai, kad pačiam J. Juš-  
kai teko būti ne vienos kurios tarmės aplinkoje. Juk jo tė-  
vai į Butkiškės par. /Čekiškės vls./ atsikėlė iš Žarėnų par.,  
kur Jonas ir gimė; tėvų gyventa bene ir Surviluose /Arioga-  
los par./.<sup>237</sup> O mokytis Jonui teko Dotnuvoje ir Kražiuose.  
Beskaitydamas įvairias knygas, šį tą iš jų ir netyčiomis pa-  
sisavino, ypač kad ir svetimoji kalbinė aplinka /lenkų, rusų/  
juk nestiprino jo gyvosios lietuvių kalbos jausmo.

Pastarosios aplinkybės apskritai tinka ir Jono broliui  
A n t a n u i J u š k a i, nes ir šio raštuose nerandame  
nei didesnio vienodumo, nei kalbinių lyčių susijimo su viena  
kuria patarme. Dar pridėtina, kad Antanui teko kunigauti tiek  
žemaičiuose, tiek aukštaičiuose vakariečiuose, tiek rytiečiuo-  
se. Gerokai maišant tarmines lytis A. Jušką matome jo žodyno  
rankraščiuose.<sup>238</sup> Tačiau ilgainiui, savo žodyną ruošdamas  
spaudai, autorius, pasitardamas su broliu Jonu, ima vis labiau  
žodyną artinti prie aukštaičių vakariečių tarmės.<sup>238a</sup>

Iš pradžių A. Juška, matyt, sutardamas su broliu Jonu, ne-  
manė reikiant vienos bendros visų tarmių lietuviams rašomo-  
sios kalbos. Tada jis manė, kad bent elementorius vaikams ten-  
ka ruošti žemaičiams ir "lietuviams" /aukštaičiams/ skirtin-  
gus - pagal jų tarmes. Lietuvių Mokslo Draugijoje kaip tik bu-  
vo likę tokie du rankraščiai: l. "Žemaitiška Abeceža arba Lemen-



tor'us dėl mažu vaik'al'u" ir 2. "Lėtuviška Abeceļa arba L'amentor'us dėl mazu vaik'al'u".<sup>239</sup> Tai du tarminiai to paties elementoriaus variantai. Autorius kiek mokėdamas stengėsi šių abecėlių tekstus parašyti žemaičių, ir būtent šiaurinių dūnininkų, ir rytiečių /pontininkų/ tarmių garsynų; morfologija ir žodynas apskritai paliktas bendras. Tačiau, gerai tarmių nepažindamas, tenuvokdamas pačius žymiausius jų skirtumus, tiksliau tų dėsnių nepasėkė, tarmines lytis maišė. Pavyzdžiui duodu žemaitiškąją /a/ ir rytietiškąją /b/ vienos straipsnio dalies variantą:

a

Žīma saulė kad ir švīt, bet maža' tešiļda. Ana ne iļga' atsiliķt unt dungaus. Žīmos dīnas daug īra trumpesnės už vasaras dīnas, voužtata' naktīs ilgesnės. Š'aurės šališe žīma užsitens ilg'aus ir īra visada ļaba' šaļta. Upės ir ežera' užšuļn ta'p, kad unt lēda gal va'kšć'oti ir važinētis.

b

Žēma sauļa kad ir švēt, bet mažaj tešiļda. Ana ne iļgaj atsiliķt ont dongaus. Žēmas dēnas daug īra trumpesnės už vasaras dēnas, o užtataj naktis ilgesnės. Š'aurės šališe žēma užsitęs'a ilg'aus ir čia īra visada ļabaj šaļta. Upės ir aže-raj užšaļ tajp, kad ont ļada gal vajkšć'oti ir važinētis.

Kaip matome, tarminis dėsnīgumas autoriaus toli gražu neišlaikytas.

Vis dėlto, spausdindamas abecėlę, nuo šio tarminio taisykmosi atsisakė. 1863 m. Vilniuje jo išleista tiktai viena "Abeceļa arba Lementorus dėl mažu vajkel'u", maždaug pažemaitės vakarų aukštaičių tarmės pagrindu, su sutrumpėjusiais -a < -ā nekirčiuotose vardažodžių galūnėse ir būt. 1. III asm. veiksmažodžių galūnėje, taip pat su atkritusiais senoviniiais trumpaisiais galūniniais /nekirčiuotais/ -ā, -ė, -ī. Bet ir čia nėra gyvojo tarminio dėsnīgumo, o dau-

142

giau mechaninis tarinių maišymas, kuriam galėjo kalti būti dar ir įvairūs autoriaus šaltiniai /pvz. maldelėms pasirinkti/. Plg.: iš Ajipta 13, užsiĶajka 14, Užmusims iš sava valas nekaĶta žmogaus, 15 aptur' 15, Dūd 16, Nužengė, Užžengė 13, bet ir: patepimas 15, žinkĶaj 15, 23 ir t.t.

## 6. B a s a n a v i č i u s. V i š t e l i s

Vakarų aukštaitis pietietis J. B a s a n a v i č i u s /1851 - 1927/, gimęs Ožkabalių k., Bartninkų vls., jau anks-tybesniuosis savo raštus rašo savo patarme, kai kuriomis ne tiek žymiomis, daugiausia garsinėmis ypatybėmis teatsiskirdamas nuo kitų patarinių aukštaičių vakariečių. Žinoma, pasitaiko ir čia kai kurių ne tos patarmės lyčių, jo iš kitur įprastų ar iš knygų pasiskolintų. Pvz. jo 1874 m. rankraštyje "Abecele arba Elementorius diel Lietuvos kajmo mergajczų" vartojama in, in-, dažniausiai ir bendraties galūnė -tie šalia -t: in Dievą 24, insikunijimą 26, aprengtie 30, apsirupintie 40, miletie 30, szneket 16, raszit 14, sodit 146, augit 46; bet ir: pasodinti 47. Nesutampančių su jo patarme lyčių čia randame ir dar vieną kitą, paimtą iš kitų raštų bei kitatarinių rašytojų; štai čia Basanavičius persirašęs Aleknavičiaus dainelę su kai kuriomis skirtingomis lytimis /pvz. ki. knigun 51 ir kt.; dėl paties Aleknavičiaus kalbos žr. 136 psl./.. Šių jo patarmės ypatybių randame ir kituose jo raštuose, dar prieš "Aušrą" spausdintuose Maž. Lietuvos laikraščiuose, pvz. ingriebtie, grautie, priejtie.<sup>240</sup>Vėliau, matyt, tų laikraščių redakcijos, taikydamosi prie savo skaitytojų, šio kias kapsybes stengdavosi ištaisyti. Sakysime, Basanavičiaus straipsny "Apie 'Lietuwiszką Mokslo Draugystę'", idėtame 1882 m. "Nauj. Keleiwjje" /Nr. 16/, bendraties -tie aiškiai vengiama, o kai kurie žodžiai aiškinami /skliaustuose/ M. Lietuvos atitikmenimis, pvz. Austrijôs /Estreikijôs/, Laikraszczîû /Ceitungû/, Rėdas /Regierunga/,

Pawietai /Kreis/, Mokslinyczes /Szuiles ir t.t. Vėliau jis parašo bendraty ir -ti šalia -t ir tie: taip pat i, i-.

Vakarų aukštaitis nuo Zapyškio /gimęs Kluoniškių k.<sup>241</sup>/ J. A. V i š t e l i s, pagal savo nusistatymą /III psl./, irgi rašo apskritai vakarietiškai pietietišškai, tik basanavičinių -tie, in- vengia. Jo irgi kur-ne-kur pavartojama viena kita lytis iš M. Lietuvos raštų ar kitų tarmių, taip pat ir pagal savotišką savo etimologiją susidarytų lyčių; kiek tokių lyčių pasitaiko jo "Witoloraudos" vertime /1881-2/: sesuwa 16, apskunstu 15, siunsti 17, ir pan. Daugiau plg. anksčiau duotąsias jo citatas 110-1 psl.

## 7. B a r a n a u s k a s

Iš Baranausko teorijos galima būtų laukti, kad jo rašomoji kalba nesutampa nė su viena tarme. Bet iš tikrųjų taip nėra. Kaip matėme, Baranauskas pats prisipažino, kad jo rašomoji kalba esanti  $R_4$  /rytiečių ketvirtųjų/ tarmė, tik "sulyginimais su kitomis tarmėmis pataisyta ir papildyta". Fonetikos srityje jo kalba teoriškai - pagal grafemos polifonizacijos bei polifonemizacijos principą - atvaizduoja kartu visas tarmes, bet praktiškai, skaitant rašmenis pagal įprastą abėcėlinę garsinę jų reikšmę, ji atitinka aukštaičių vakariečių pietiečių patarmę, kuri beveik nesiskyrė nuo Maž. Lietuvos rašomosios kalbos garsyno, kaip jis yra pateiktas Schleicherio ir Kuršaičio gramatikose. Mat, Baranausko rytiečių tarmė buvo "pataisyta" ir papildyta, ir tokiu būdu tuo pataisymu bei papildymu buvo prieitas vakariečių garsynas. Pvz. jo laškų Weberiui /Aph. Itt. išspausdintų/ kalba, kaip ir iš aukščiau duotųjų citatų matyti, savo garsais, išskyrus kai kuriuos akcento atsitikimus, yra tokia, kaip ir aukštaičių vakariečių pietiečių. Skirtumai nuo šios pastarosios patarmės pasireiškia morfologijoj, žodyne, sintaksėj bei frazeologijoj; tai ir suprantama iš pačios Baranausko teorijos, ku-

rioj jis tai pripažįsta ir kuria čia tokio bendrumo, kaip garsyne, nebuvo įmanoma pasiekti. Plg. kelis morfologinius pavyzdžius iš Aph I: uždūtumai /2 asm./ 70, moku "mokau" 70, aždūto 71, tikroses žymes /ga./ 72, pasirodža /es.l./ 79, azsiknerpęs 82 ir kt.<sup>242</sup> Buvęs Baranausko mokinys A. Dambrauskas man tvirtino, kad Baranauskas per pamokas ir kalbėjęs panašia tarpe "kaip apie Marijampolę". Žinoma, jo tik stengtasi taip kalbėti, bet ypač iš pradžių neretai savo tarminių tarties ypatybių neišvengta.<sup>243</sup> Kad Baranausko rašomosios kalbos garsinės lytys gavosi faktiškai beveik sutampančios su aukštaičių vakariečių pietiečių patarme bei Schleicherio ir Kuršiaičio gramatikos normomis, iš principo aišku ir iš paties Baranausko teorijos. Mat, imdamas savo kalbai bendrąsias, kartu gavo ir senesniąsias garsines lytis, kurios dar buvo pažįstamos gyvojoje kalboje. Tokiu būdu Baranauskas ir turėjo priėti vakariečių pietiečių patarmę, nes čia senasis garsynas yra sveikesnis išlikęs negu kitose tarmėse.<sup>244</sup> Tas "dvigubas atitikimas" turėjo būti, kaip ir Hermannas pastebėjo,<sup>245</sup> reikšmingas tolimesniam aukštaičių vakariečių tarmės išsigalėjimui.

## 8. J a u n i u s

Nors K. J a u n i u s sakėsi rašęs žemaitiškai, bet jo vartoseną nėra visai žemaitiška.<sup>245a</sup> Fonetikoje bei fonologijoje, kaip ir Baranausko, lytys teoriškai, pagal tą patį polifonetizacijos bei polifonemizacijos principą, yra daugia-reikšmės; pvz. tokia dūna gali būti tiek duona, tiek douna ar dūna. Bet kadangi kalbamuoju laikotarpiu, kiek žinome, Jaunius nėra visų rašmenų /viso raidyno/ tiksliai polifonetiškai apibrėžęs, t.y. kiekvienai tarpei nurodęs rašmens fonetinius atitikmenis, tai kai kuriais atvejais Jaunius vartosenos lytis, iš savo tarmės /žemaičių dūnininkų kvėdarniškių/ rašomas, pagal abecėlinę rašmenų reikšmę ir tenka že-

maitiškai skaityti, taigi laikyti žemaitiškomis. Tatai matyti ir iš anksčiau duotų Jauniaus citatų. Pvz. jei Jaunius rašo<sup>246</sup> v i s i /dg. va./, bet šalia t a m i d a i k t i /vie./, tai -i rašymas pastarosiose lytyse vaizduoja žemaičių garsyną. Nes kaipgi kitaip skaitytojas gali žinoti, kad -i lytyse t a m i d a i k t i reikia aukštaitiškai vakarietiškai tarti -e. Tokių konkrečių - šiuo atveju i - grafemos polifonetizacijos taisyklių, kaip sakyta, Jaunius nėra formulavęs ir paskelbęs. Vakarietiškai tokias ar panašias lytis tas čia tegalės persiskaityti, kas jau pats žinos tų žemaičių ir aukštaičių tarmių garsinius dėsnius. Vėl tokios Jauniaus rašto lytys, kaip darbai /va./, kalbai /na./, dirbai /būt. l./ praktiškai yra nebe Jauniaus tarmės, bet aukštaitinės, nors polifonetizacijos bei polifonemizacijos principas čia praktiškai jau lengviau pritaikomas, ir nebūtų taip sunku vietoj šių galūninių dvibalsių kvėdarniškiui žemaičiui persiskaityti vienabalsius /plg. 95 psl./. Vis dėlto ir tam žemaičiui praktiškai lengvesnis, nes tiesesnis, kelias, nereikalaujantis žinoti grafemos polifonetizacijos taisyklių, perskaityti šias lytis pagal paprastąją abėcėlinę rašmenų reikšmę, taigi išstariant ir aukštaitiškuosius dvibalsius, o ne vienabalsius. Nesunku rašte išlaikyti tarmines lytis žodyne, morfologijoje, sintaksėj. Tad ir Jaunius taip daro. Štai pvz. morfologines lytis rašo iš savo tarmės, plg. LT I: Lītúvjū 550 /t.y. žem. lietuviuo: aukšt. lietuvii/, prieš 552 /: aukšt. prieš/, nū 549 /: aukšt. nuo/, nūtikis 552 /: aukšt. nutikęs/, sekdami 552 /dg. va./ ir kt.

## 9. D y r i k i s

Latvis Andr. D y r i k i s /1853 - 1887/ rūpinosi latvių lietuvių vienišimo reikalais, ruošė latviams lietuvių latvių kabos žodyną, kuris paliko rankraščiu /1872/,<sup>247</sup> taip pat lietuvių kalbos gramatiką,<sup>248</sup> šį tą pats rašinėjo lietuviškai, tarp kitko ir "Aušroje". Jis šioje apžvalgoje mums įdo-

mus tuo, kokią vartoseną pasirenka kalbamuojū laiku kitatautis. Kaip iš mano jo žodyno aprašymo matyti, Dyríkis irgi rašo aukštaičių vakariečių tarmės pagrindu, nors žodyne, ypač dėl jo šaltinių įvairumo, pasitaiko kiek ir kitų tarmių lyčių.<sup>249</sup> Jo gramatikos rankraščio man nepavyko gauti, bet vargu ar ir ten nuo šio tarminio pagrindo jis atsisakė. Lietuvių Mokslo Draugijoje buvo keletas Dyríkio rankraščių, kaip tik aukštaitiškai vakarietiškai parašytų, nors, gerai lietuviškai dar nemokėdamas, jis kai kurias lytis iškraipo bei sugadina. Tai tarmei pasirinkti jam daugiausia bus svėrę tai, kad, mokydamasis lietuviškai, bendravo greičiausia su A. Juška ir kad naudojosi čia Schleicherio lietuvių kalbos gramatika, Nesselmanno žodynu<sup>249</sup> ir, be abejo, kitais Mažosios Lietuvos raštais.

## 10. "K a l w i s M i a Ķ a g i s".

P. V i l e i š i s

Petrapily susibūrę lietuviai studentai turėjo susidurti su tarmės vartosenos klausimu, ypač kai ėmė apie 1875 - 1876 m. leisti rankraštinių rankraštelį K a l w i M i a Ķ a g i, kuri sumanęs stud. mat. P. Vileišis,<sup>250</sup> rytietis nuo Pasvalio. Laikraštelyje bendradarbiavo: stud. med. J. Brazaitis iš Varnių k., Šiaulėnų par.; stud. med. J. Grigiškis iš Gruzdžių par.; Č. Panežinskis nuo Viekšnių ir kt.<sup>250</sup> Iš rasių J. Karłowcziaus palikime /Vilniaus Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve/ dviejų "Kalwio MiaĶagis" numerių /1876 m. 1 ir 10 d. sausio/ matyti, kad, bent tuose numeriuose, rašoma rytiečių /Mūšos upyno/ tarmės pagrindu, nors tarpais įmaišoma ir vakariečių fonetikos lyčių. Rytietišškai paprastai čia rašoma: Ķ, ia plačiajam "e" žymėti, vie. -i, vn. ga-o; -a < -ā, ne retai in <en, un < an, o < a, vienabalsis voc. + i, u galūniniams dvibalsiams reikšti ir kt., pvz.: gaĶeja, iszĶajdia "išleidė", tamstiaĶa MiaĶagis, bia "be", nia

"ne", Giare "geraĩ", giariasniosi drapanuosi, miatuosi, Peterburgi, Wieno darbo /ga./, antro szono /ga./, katro /ga./, budawa, del iszgraima; ni szia, ni ta "nė šio, nė to", Wincinte, iszkintia "iškentė", pinkius, Ųagwej, oŲaŲu /dg.ki./, OmŲino /ga./, bŲoge "blogaĩ", Ųabej "labai" ir kt. Kai kurios lytys, ypač galūnėje, rašomos greta ir vakarietiškai, pvz.: sako, szwentas: szwintia /gretimame sakinyje!/, ten: tin ir t.t. Rytietybės, kaip ir natūralu, iškyła ypač ten, kur pasigaunama vaizdžios kalbos ir gyvų, būdingų kasdienio gyvenimo posakių, su kuriais rytiečio autoriaus esama susigyvenusio, suaugusio. Ryškesnių tokių atsitikimų randame "Kalvio MiaŲagio" dialoguose, kur kalvis kalbasi su savo klientais ir vaizdingai ką apibūdina, nors tarminės lytys čia neina stilistine priemone. Pvz. kalvis pasakoja, kad vienas kaimynstėje gyvenąs ponas parsivežęs iš Paryžiaus moterį. Klausytojų klausiamas, ar gražia, trumpai drūtai rytietiška vienu sakiniu atsako: "Bies jo Ųin!". Vėl klausytojas, išgirdęs, kad parsivežtoji nemūsiškai su ponu kalbantis, vienu trupu klausiamuoju sakiniu įsiterpia į kalvio pasakojimu: "Ar nia wokiatk bin buwa?" Vakarietinant, matyt, formaliai sekant vakarietinėmis gramatikos normomis, gauta maišytų hibridinių fonetinių lyčių, plg. par wiso dieniaŲe /ga./, Ontanas ir t.t. Bet ne tik rytietišku ir vakarietišku lyčių randame: pasitaiko retkarčiais net ir Ųemaitišku, pvz. jun /dg. ki./. Tokių lyčių labai reta. Jos gali būti arba Ųemaitčio au oriaus palikimas, arba pasisavintos iš literatūros ir rašant įmaišytos.

J. B r a z a i t i s /1850 - 1926/ sakosi irgi rašęs šiame laikraštėly, bet jo eilėraščiai turėjo būti kituose numeriuose įdėti, nes šiuose jų nėra. Jis ėjo ir to laikraštėlio korektoriaus pareigas.<sup>251</sup> Jei autorius tiksliai paduoda savo rašytų laikraštėly eilėraščių tekstą,<sup>252</sup> tai iš jų matyti, kad tų eilėraščių kalba irgi yra tarminis mišinys: Ųo, aukštaitčio vakariečio, rašoma vakarietiškai, bet yra kai

kurių ir rytietybių, kurios būdingos pačiam "Kalwiui Miažagiui", plg. semt: krumte, stowent: tin, iszlaisdami; broluk: staweja ir t.t. Panašiam kalbos mišiniui galėjo turėti įtakos ir ano meto raštų kalba, tarp kitko ir studentų būrelio turimasis knygynėlis, kuriame, kaip Tumui praneša pats J. Brazaitis, be dvasinio turinio knygų, buvę ir "Palangos Juzė", "Šiaulėniškis senelis".<sup>253</sup>

Kitiems tas laikraštėlis kokios didesnės įtakos negalėjo turėti, nes jis nebuvo skiriamas platesniam skaitytojų būriui - buvo išsintinėjamas laiškais bendradarbių motinoms,<sup>254</sup> Jis tik įdomus kaip būsimųjų aušrininkų rašomosios kalbos pratybos.

Savotišku tarminiu mišiniu su rytiečių tarmės pagrindu išėjo ir 1875 - 1876 m. žinomosios paties P. V i l e i š i o /1850 - 1926/ knygelės. Kokio aiškesnio norminimo nematome, nes Vileišis menkai lietuvių kalbą temokėjo, pats, ano meto papročiu, su savo kolegomis susirašinėjo paprastai lenkiškai. 1876 m. Vileišis rašė Basanavičiui, jog džiaugijasis, kad Basanavičius pasiėmęs lietuvišką elementorių rašyti, nes jis, Vileišis, "nemokąs pakankamai lietuvių kalbos ir viso to, kas jai jau padaryta".<sup>255</sup> Apie jo menką orientavimąsi rašomojoje kalboje ir abejones dėl tarminių garsinių normų, J. Tumo liudijimu, pasakoja J. Brazaitis: niekadęs lietuviškai nesimokęs rašyti nors taip, kaip mokėjo rašyti Valančius ar Ivinskis savo metaskaitliuose, P. Vileišis skundėsi nežinąs, kaip reikia rašyti: mišks, miškus /plg. ryt. m̂ i. š k<sup>u</sup>s/ ar miškas. Aš žinojau, sako J. Brazaitis, jog reikia rašyti miškas, tai P. Vileišis man pavadė pirmojo savo spaudinio /rodos, "Apsakinėjimai apie žemę ir atmainas oro"/ korektūrą. Pirmasis žodis knygutėje buvęs surinktas Piaune /plg. ryt./, o Brazaitis perdirbęs jį į Pewnaj. Tumas priduria: "Mat, aklas aklam kelią rodė".<sup>256</sup> Tačiau vis dėlto konstatuotina, jog pastarasis ištaisydamas /savo galūne -ai vietoj -e/ rodo, kad čia vengta siauriau tepažįstamų tarminių ypa-



tybių: -e < -ai /tiksliau, <ai/ būdinga labiausiai Mūšos, upyno rytiečiams; kiti rytiečiai čia išlaikė dvibalsius.<sup>256a</sup> Todėl Vileišio knygelių kalba, nors remiasi rytiečių tarne, visgi yra tarminis mišinys. Apie minėtuosius "Apsakinėjimus" ir Baranauskas 1876 m. rašė Baudouinui de Courtenay, kad knygelė "Raszyta sulyg ysztarmę Panewėžio pawėto, skaitant literas kaip lenkiszkae raszte".<sup>257</sup> Plg. dar Vileišio "Dwi łabaj naud. sznekos" /1876/: sakont 14, matat 7, kami /vie/ 7, apżełā 8, prapuołā 11, galwiałe /va./ 11, łagwiau 13, Wi-rej /ša./ 15, su źundarejs 16, klikinczia /ga./ 17, skołes /ki./ 21; mišinys: tukstanczius 18; tukstontis 11: tukstancziu 20; belakstant 24, essant 27: parduodont 29 ... Yra ir sugadintų lyčių: źmonej /dg. va./ 35 /šiaip: źmonis/ ir kt. Tas tarminis mišinys rodo, kad kokios aiškesnės normos Vileišio neturima. Bet vis dėlto jo, kaip ir kitų, tos normos ieškoma, suprantama, kad pvz. panevėžiečių tarmė netinkanti rašomajai kalbai. Ilgainiui jis pats nepatenkintas savo raštų kalbos tarne. Apie tą patį "Apsakinėjimą" 1876 m. jis rašo Basanavičiui /lenkiškai/: " ... kai dėl kalbos, tai ji yra šlykšti /obrzydliwy/, nes Panevėžio pavieto /nia vietoj ne, kaip ir keip vietoj priimtojo [i] kaip, tej vietoj taj/, bet kaip pradžia mums padarė džiaugsmą."<sup>258</sup> Kad jo stengtasi kratytis panevėžiečių tarmės ir rašyti aukštaitiškai vakarietiškai, aiškiai rodo ir jo knygelė "Jons ir Aniutia" /1877/. Tos apysakos dalį randame išspausdintą ir minėtuose "Kalwio Miałagio" numeriuose /pavadinta: "Jonis ir Aniutia"/. "Kalwio Miałagio" tekstas daug rytietiškesnis negu knygelės; pastarojoje pvz. stengiamasi palikti vakarietiškas lytis a, an, as, -se /vie./ ir t.t., bet griežtesnio nuosakumo dar nėra, ir vakarietiškos lytys maišosi su rytietiškomis: nu ta "nuo to" 5: Del to 6, tankiai łakidawa 10, Joną: Jono /ga./ 13 ir kt.

## 11. M i l i a u s k i s M i g l o v a r a

Ir J. M i l i a u s k o M i g l o v a r o s teorija nesutinka su jo vartoseną: nors jis sakė, kad bendrinei rašomajai kalbai reikia pasirinkti žemaičių dūnininkų /Viduklės/ tarmę, bet pats vartoja ir aukštaičių vakariečių lyčių, kurių svarbiausios yra jau ir pas kitus žemaičius užtiktos - dvibalsiai ie, uo /Miliauskis rašo: ie, o/, taip pat ir voc. + i dvibalsiai. Bet ir vėl ne viskas nuosakiai. Pvz. "Jozapa Miglovaras Rasztuose" /1884/ skaitome: žvrierei /dg.va./, dienas 5 /dg. va./, Viens 6, kiekviena 8 /va./, giedros 8 /ki./, doda 11 /rimui: roda "rodo"/, atidosiu 16, pienas 16, žiedais 17, szviesos 23 /ki./, Lietuva 22 ir kt.; bet ir: prii 32, visuutina 32, obuulai 9 ir kt. Net ir savo lietuvių kalbos gramatikos rankraštyje<sup>259</sup> jis rašo: piemo, piemeniise: vanduu /toj pačioj paradigmoj/, mienu "mėnuo", riemu "rėmuo" ir t.t.

## 12. M a s k v o s s t u d e n t ų b ū r e l i s.

M a s k v i n ė "A u š r a"

Į tą būrelį, ypač apie 1880 m., tenka kiek arčiau įsižiūrėti, nes, galima sakyti, čia ėjo netarpiškas būsimųjų "Aušros" bendradarbių pasiruošimas.

Maskvoje jau paie 1860 metus matome lietuvius studentus telkiantis lietuvių švietimui, stengiantis tam ir lietuvių rašomosios kalbos mokytis. Žmonių būta kai kurių ir lietuviškai silpnai temokančių, iš įvairių tarmių: Juozas Savickas, Telšių aps.; Leonas Daraškevičius iš Nemaniūnų; Pran. Lipštavičius /Lipštas/, kurio straipsnis apie mineralogiją buvo vėliau "Aušroje" išspausdintas; šėduvis J. Koncevičius, leidęs tam būreliui net rankraštinių laikraštėlių "Kol saula užtekes, rasa akis išes", pats siūlęs lietuvių kalbos tiems lietuviams mokytis iš Schleicherio gramatikos ir chrestoma-

tijos, vėliau rašęs ir "Aušroje", ir kt.<sup>260</sup> Gaila, kad nei to laikraščelio, nei kitų studentų darbų originalų neturime, tad ir apie jų raštų tarmę nieko aiškaus negalima pasakyti. Bet reikia manyti, kad čia minimosios Schleicherio /lietuvių kalbos/ gramatikos įtaka buvo šiems visiems lietuvių rašomosios kalbos normų ieškantiems ir savo referatus rašantiems studentams nemaža, nes kitaip būtų buvę sunku tiems įvairiatarmiams žmonėms šias normas priėti, susirasti. Vis dėlto ir tame savo laikraštėlyje J. Koncevičius bus įmaišęs nemaža savo tarmės ypatybių; tatau galima spręsti tiek iš šios jo duodamos laikraščelio antraštės, tiek iš jo apie tą būrelį atsiminimų, kuriuos net po kelių metų parašė pusiau savo tarme /žr. Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-tais metais/.

Dar turėjo būti aktualesnis tarmės klausimas maskviškių studentų tarpe po 1869 m., kai, kaip liudija Augustinas Paškevičius, 1867 - 1873 m. buvęs medicinos studentu Maskvoje, studentai lietuviai susiburia į apyglaidį būrelį, lyg draugijėlę.<sup>261</sup> Šitie studentai, kovodami su Muravjovo spaudos uždraudimu, norėjo parašyti liaudžiai šviesti lietuviškų knygelių ir savo tarpe lietuviškai kalbėtis. Paškevičius mena, kad buvę 7 tokie studentai: 1. Pr. Šimkevičius, matematikas, Kaltinėnų par. /baigęs Šiaulių gimnaziją/; 2. Gabrielius Petrulis /Petrulevičius/, medikas, Vabalninko par., rytietis /mokėsis Panevėžio ir Šiaulių gimnazijose/; 3. pats Augustinas Paškevičius, medikas /mokėsis ligi lenkmečio Kėdainių gimnazijoje, o baigęs Šiaulių gimnaziją 1867 m./; 4. Petras Markūza, filologas, suvalkietis; 5. filologas A. Botyrius iš Liudvinavo vls. /Triobiškių k./ ir 6. Miklašauskas, taip pat suvalkietis filologas; septinto vardo neatmenąs.<sup>262</sup> Toliau būrelis darosi lietuvybės veikloje ir kalbos dalykų svarstyme aktyvesnis, kai atvyksta suvalkiečiai V. Pietaris /apie 1870/, baigęs Suvalkų gimnaziją, ir ožkabalietis /iš Bartninkų vls./ J. Basanavičius /1873/, gruzdietis

152

J. Šliūpas /1880/ ir kurtuvėniškis žemaitis J. Spudulis /1881/. Basanavičius sako, kad jo studijų metu buvę apie 20-25 studentai iš Lietuvos - Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijų.<sup>263</sup> Tuo metu ypač gausu suvalkiečių, kurių dažnas gaudavo "lietuviškąją stipendiją". Pietario metu minėtini: Pietaris, Basanavičius, Botyrius, Markūza, Miklašėvičius. Ir jų tarminė įtaka turėjo labiau reikštis studentų tarpe, ypač, kad jie Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose kiek ir su lietuvių kalba buvo apsipažinę, neretas jų filologiją studijavo. Be to, vėl svarbu, kad studentų bibliotekėlėje būta ir Schleicherio gramatikos, nors, Basanavičiui atvykus, studentų draugijėlė buvo pairusi ir pati bibliotekėlė buvusi nariams išdalyta.<sup>263</sup> Bet labiausiai kalbos dalykais ima būrelis rūpintis gausėjant lietuviams, atvykus Šliūpai su Spuduliu, kuris ypač domėjosi bendrinės rašomosios kalbos klausimu ir kurių Šliūpas labai tuo atžvilgiu vertino. Juodu, kaip tvirtina Šliūpas, susiradę suvalkiečių būrelį, kurių bent 10 turėję stipendijas. Šliūpas atsimenąs Voiciekauską, Sketerį, Jablonskį, Žemaitį, Krikščiūną, Jasiulaitį ir kt. Šliūpo paraginti, ėmę rašyti referatus, vėliau tikėdamiesi išspausdinti. Čia kelią pramynęs Šliūpas, parašęs referatą apie Mindaugą /1881 m. gruodžio mėn.; jis vėliau buvo išsp. "Liet. Auszros kalendoriuje ant metu 1885"/. Tie referatai buvo ir kalbos atžvilgiu kritikuojami. Kalbos buvo mokomasi skaitant lietuvių autorius - Daukanto "Būdą" ir kt. Apie 1873 - 1883 m. laikotarpio tokius studentų susirinkimus vienas jų lankytojas pasakoja, kaip jie pramokdavę lietuvių kalbos: "Ten [tuose susirinkimuose. P.J.] aš pirmą kart išgirdau apie mūsų garsųjį dainių Danileitį, apie Daukantą, apie Valančiausko darbus, apie kalbamokslį Schleicherio, išmokau daug nepaprastų žodžių ir išsireiškimų, o pats galėjau kitiems suteikti nežinomas jiems dainas ir savo krašto žodžius ir išsireiškimus. Susirinkę skaitydavome Daukanto Būdą lietuvių nog XVI to amžiaus, apsvarstydami nežinomus žodžius,

kurių daug ten buvo; čia pasirodė, kaip yra gerai, kad mūsų draugystė susideda iš visokių šalių Lietuvos žmonių: žodžiai, nežinomi vieniems, buvo žinomi kitiems; tokiu būdu visiems nežinomų paliko labai mažai".<sup>264</sup> Čia, tokių svarstymų metu, kaip tik turėjo kilti ir tarmės klausimas rašomajai kalbai. Pats Šliūpas sako, kad jiems buvę labai įdomu, jog viename Lietuvos kampe saką gandras, kitur garnys, busilas, gužutis ...<sup>265</sup> Deja, smulkiau nežinome, kaip konkrečiai šis tarmės klausimas buvo sprendžiamas; tų susirinkimų dalyviai dabar neatsimena šių dalykų, į kuriuos jie nekreipę specialaus dėmesio ir nesidėję į galvą. Apie tai, kokia buvo to būrelio narių raštų kalbos praktika, galima spręsti iš įvairių jų to meto laiškų /nors laiškų kalba gali čia kiek skirtis nuo kurio autoriaus kalbos, kuria jis rašo straipsnį ar knygas/, susirašinėjimų; taip pat ir iš to būrelio leistojo laikraščelio "Aušros". Aktyvesni čia buvo J. Šliūpas, vėlesnysis ir prūsinės "Aušros" redaktorius, ir J. Spudulis, kuris, paties J. Šliūpo tvirtinimu, labai domėjęsis kalbos klausimais ir jam imponavęs.

J. Š l i ū p a s, pats pažemaitės aukštaitis vakarietis, nuo Gruzdžių, iš pradžių, dar gimnazijoje būdamas, rašo apskritai savo patarme, bet vėliau artėja prie vakariečių pietiečių lyčių, teisingiau - Schleicherio bei Kuršaičio gramatikose duodamųjų normų. Pvz. jo 1872 - 1880 m. laiškuose<sup>266</sup> pastebime jo patarimei būdingus galūnių trumpinimus: -a atkritimą, a < ā, e < ē; daugiaskiemenių -ja atmetimą ir kt.; ant Diližana jau buva egzamens 4 Dekabre, kajp tau ejn, iszeje /būt. 1.; visi pavyzdžiai 1872.XII.9 laiške/; kajp gimnazio pasywed, prikalbinie "prikalbinėja" /1873.I.29/; Jau didumas Sausia dienu praslinka, o asz iszsižiojės Źaukiu nuog tawęs gromatos /1879.I.28/; mana storone bus apwersta ant gero sawo broļu žiamajczu, atsiunsti, rejkk kęsti /1879.II.25/; buwa ant mana wertoimo /1879.III.31/. Nuo pastarųjų laiškų vis daugiau randame nebetrumpinamų minėtųjų galūnių, nes Šliūpas

1879 m. ima skaityti Kuršaičio "Keleiwį", išsirašo Schleicherio gramatiką ir Kuršaičio žodyną; tai jis kaip tik mini pastarajame /1879.III.31/ laiške broliui. Kiek vėliau /1881?/ jis susipažįsta ir su Baranausko gramatika. Plg. toliau: žadeje: be žodžo ant jo stažo /1880.VIII.16/; pažadeje /būt. l./: netur pensiju nejokiu ir neturėjo, kaszto /ki.//1880. VIII.19/. Bet jo referatas "Mindaugas, Lietuvos Didis Kunigaikštis", kuris 1881 m. gruodžio mėn. buvo skaitytas studentų susirinkime Maskvoje ir, kaip pats Šliūpas sakosi, kalbos atžvilgiu kritikuotas, savo garsais apskritai jau nesiskiria nuo Schleicherio bei Kuršaičio gramatikų duodamų normų, turi čia ilguosius galūninius balsius /o, io vietoj anksčiau a, e // ia ir t. t./. Pažymėtina, kad dar gimnazijos metais J. Šliūpas vartoja ne tik savo patarmės lyčių, bet įmaišo ir žemaitybių, greičiausia, iš knygų prisiskaitytų; pvz. 1878 m. jo eilėraščiuose<sup>267</sup> pasitaiko ir: tin "ten", paklusni /mot. g. ga./, kijme, bet kitur jau: kieme ir t. t.

Šliūpai, pačiam vakariečiui, sakytume, savaime buvo nesunku rašyti vakarietiška "gramatiška", bet kad tuo metu ir kitų Maskvos studentų būrelio narių buvo stengiamasi rašyti nebe kiekvieno savo gimtąja tarme, rodo J. Spudulio rašto vartosena. Pats paaukštaitės žemaitis kurtuvėniškis, jis, jau Šiaulių gimnazijoje bebūdamas, ima rašyti aukštaitiškai vakarietiška, nors dar nenuosakiai. Pvz. jau cituotame 1880 m. laiške V. Jerulaičiui Spudulis aiškiai taikosi prie aukštaičių vakariečių garsyno ir morfologijos, tik vietomis palikdamas savo žemaitybių. Daugiausia čia žemaitybės pasireiškia -a atkritimu ir galūninio e < j̄ rašymu, plg. Baranauske kaĩbômokslĩ: Kauno, Aukmergês, Panewêze, Nowaaleksandrawas pawêtu; girdêje "girdêjo": raszo, pâmatus lêtuwiszko lêžuwe; tarmę, esantę prûsöse; prytiktų, tiktai vëno žinksne tereik, norêdams', iwed; nebesispirses "nebesispirs"; nedôdi nekoke pamato; adresą pry Kurszaitę, Kauno Seminarijes, jei lygsys, reikaĩauj "reikalauja", teturęs

"teturijs" ir t.t. Jo pasukimui į vakariečių pusę, be abejo, turėjo įtakos, kaip ir iš šio laiško matyt, jau anksčiau pradėtas susirašinėjimas su Kauno kunigų seminarijos klierikais dėl kalbos dalykų ir susipažinimas su Baranauskų gramatika. Ir vėliau jo panašiai rašoma, bet žemaitiųjų vis mažiau pasitaiko, lytys "gramatikėja". Laiškuose J. Šliūpiui<sup>268</sup> dar pvz. pasitaiko: keikiau politsiją susiryšdams /1881.VI.24/, dainos Juškevytšės /ib./ werts esi pėros /1882.VI.7/, Ligi dali negalima suwokti /1882.VII.17/, nestumsiuos kulwirszcziais į kaima, kur, žinoma galima matyti tikt kaip kiaulės kasosi pasineis /1882.VII.21/. Savo tarme sekdamas, Spudulis būtų turėjęs čia pvz. rašyti ne: tiktai wėno žinksne te-reik, bet: tiktą wyna žinksne tereik, ne: pāmatus lėtuwiszko lėžuwe, bet: pamatus lytuwiszka lyžuwe, ne: nedōdi [ne-duodi] nekoke pamato, bet: nedudi nekoke pamata ir t.t. Tai ir pas kitus sutiktas tarminių lyčių maišymas. Bet tokių žemaitiųjų tėra nedaug, ir juo toliau - juo jų mažiau. Pvz. savo laiškuose, rašytuose A. Dambrauskui<sup>269</sup> nuo 1882.XI.16, jis jau "gramatiškai" rašo, t.y. laikydamasis jau Šliūpo atveju minėtųjų Schleicherio bei Kuršaičio ypač garsinių gramatikos normų. Šie jo laiškai savo fonetika bei morfologija nebesiskiria nuo daugio aukštaičių vakariečių raštų "Aušroje". Ir pats Spudulis sakosi, atvykęs į Maskvą, ėmęs studijuoti rašto reikalui įvairias gramatikas.<sup>270</sup> Matyt, ir pačiame studentų būrelyje bus šitos gramatinės normos priimtos.

Panašią vakariečių tarmę randame ir maskvinėje A u š - r o j e, hektografuotiniame studentų būrelio laikraštėlyje /1880 - 1881/, kurio bene 10 numerių teišėjo. Jo įsteigėjas buvo studentas Pavilanis ar Pašukanis.<sup>271</sup> Čia ne tik linksniavimo paradigmos duotos vakarietiškos /apskritai, kaip Schleicherio/, bet ir šiaip straipsniai rašomi aukštaičių vakariečių pietiečių garsais, nors, kaip matėme, teoriškai ir buvo pasisakyta pradžioje, kad kiekvienas galys savo tar-

156

me rašyti. Tatai galima buvo pastebėti ir iš anksčiau duotųjų to laikraščelio citatų. Vis dėlto tas garsynas griežtai vienodas nėra; svyravimai tėra nedideli - daugiausia pasireiškia trumpųjų galūninių -i, -a, -e vartojimu ar atmetimu, plg. dar Nr. 1: galesim: prisipažistame, sudesim, norim, ne reik: Nr.2 /?/: reike, gal. Žinoma, įvairiatarmiai autoriai pavartoja ir savų morfologinių, žodyninių bei sintaktinių ypatybių. Ir čia pasitaiko sugadintų lyčių, matyt, gerai lietuviškai nemokančių parašytų, pvz. /prospekte/ išdūdisim /plg. la. izdodīsim/ Nr.1: išdūvimas "išdavimas, išleidimas". Bet apskritai galima pasakyti, kad straipsniai, tik atskirus kiek tarmiškai rašomus tautosakos dalykus /dainas.../ teišskyrus, rašomi vakariečių pietiečių garsynu. Šitas maskvinės "Aušros" faktas yra labai svarbus, nes čia nevienas prūsinių "Aušros" bendradarbis mėgino savo plunksną. Todėl negalima besutikti su E. Hermannu, kad šiandieninė lietuvių bendrinė rašomoji kalba prasideda griežtai 1883 m. su prūsine "Aušra".<sup>272</sup>

Kurios čia buvo sąlygos ir akstinai šioms vakariečių pietiečių bei šleicherinės kuršaitinės gramatikos normoms įsigalėti? Svarbiausios buvo dvi sąlygos: 1. kad čia daugiau svėrė aukštaičiai vakariečiai, note J. Šliūpo, suvalkiečiai, negu kitos tarmės atstovai ir 2. kad to studentų būrelio pasiremta Schleicherio ir Kuršaičio lietuvių kalbos gramatikomis. Iš akstinių svarbus buvo pasiryžimas pasirinkti geriau apdorotas gramatinės normas.

Pirmiausia tų suvalkiečių buvo didesnis skaičius palyginti su kurios kitos tarmės atstovais. J. Šliūpas, to būrelio narys, stačiai sako, kad ten buvę daugumas suvalkiečių.<sup>273</sup> Be to, jie ir kalboje bene geriau nusivokė negu kai kurie kiti, kurie gerai ir lietuviškai nemokėjo. Pats P. Vileišis 1877 m. rašė iš Petrapilio į Maskvą Basanavičiui, kad "maskviečiai garsį kalbininkais".<sup>274</sup> Vileišis 1877 m. lygiai giria ir J. Basanavičių, apie kurį sako, kad jis mokąs lietu-



vių kalbą par excellence.<sup>275</sup> Be to, turėjo neblogai kalbą mokėti ir V. Pietaris, kuris, dar Marijampolės gimnazijoje III klasėje bebūdamas ir iširdęs ant inspektoriaus, kam šis pavadinęs lietuvių kalbą elgetiška, lig šiol neturinčia gramatikos, buvo pasiryžęs tokią gramatiką parašyti; tik vėliau sužinojo, kad lietuvių kalbos gramatika jau esanti ne viena, bet kelios, ir todėl metęs tą darbą.<sup>276</sup> Pr. Markūza /1847 - 1892/ irgi rūpinosi kalbos klausimu; Lietuvių Mokslo Draugijoje buvo Schleicherio lietuvių kalbos gramatikos vertimo rankraštis, o jo rašyba net Basanavičius pasekęs.<sup>277</sup> Suvalkiečiams čia gera paspirtis buvo Schleicherio bei Kuršaičio gramatikos, kurios savo fonetikos bei morfologijos lytimis maža kuo tesiskyrė nuo D. Lietuvos aukštaičių vakariečių pietiečių, nors kiek ir skyrėsi žodynu, frazeologija ir sintakse; pastarųjų dalykų dėl to maskvinė "Aušra" ir nepasisavina. Schleicheris, kaip matėme, iš seno buvo maskviečiams pažįstamas. Tą pasitikėjimą vakariečių tarpe turėjo sustiprinti ir tai, kad su Schleicheriu čia kartu ėjo ir kiti įžymūs ano laiko kalbininkai: Bezenbergeris, Leskianas, Brugmannas ir kt.; beveik nesiskyrė ir Kuršaitis savo gramatika. Be to, nemaža vaidmenį čia dar vaidino ir Baranauskas, kuris bendrinės rašomosios kalbos vartosenoje faktiškai ėjo tuo pačiu keliu. Taip pat bus sustiprinęs pasitikėjimą aukštaičių vakariečių tarpe ir Karłowiczius savo minėtuoju veikalu "O języku litewskim", kuris bent lietuvių kalba susidomėjusiųjų tarpe buvo paplitęs.<sup>278</sup>

### 13. J. M i k š a s

J. Mikšas /1862 - 1903/ buvo M. Lietuvos žemaitis<sup>279</sup> /gimęs Virkytuose, Šilutės aps., o po 1878 m. gyveno Žibuose, kur jo tėvai buvo persikėlę/<sup>280</sup> tačiau, kaip M. Lietuvos žmogus, rašė ne žemaitiškai, bet M. Lietuvos bendrine rašomąja kalba. Tatai ir suprantama. Gimnaziją ėjo Tilžėje,

kur buvo mokoma lietuvių kalbos pagal M. Lietuvos gramatinius vadovėlius /Voelkelio ir kt./. Antra, kada M. Lietuvos bendrinė rašomoji kalba buvo nusistojusi, iš jos kelio pasukti, rašyti žemaitiškai čia būtų buvusi keista ir nereikalinga naujovė. Ir štai pvz. matome, kad J. Mikšas dar prieš "Aušrą" rašo tokiomis pat garsinėmis morfologinėmis lytimis, kaip jau buvo įprasta M. Lietuvos raštuose bei spaudoje, dar tiksliau-Kuršaičio, iš dalies ir Schleicherio gramatikų normomis, su nesutrumpėjusiais galūniniais a, é, dažnai išlaidamas ir trumpuosius galūninius -a, -e. Tik vengia jis pergausių M. Lietuvos raštų, ypač laikraščių barbarizmų. Plg. pvz. jo 1882.VII.16 laišką J. Kraševskiui, išspausdintą MS II, 509-510.

#### 14. "A u š r o s" r e d a g a v i m a s b e i t a r m ė

Jau iš ankstyvesnės duotosios apžvalgos galima spręsti, kad buvo eilė veiksmų, kurie sąlygojo pirmojo spausdinto tautinio laikraščio "Aušros" /1883 - 1886/ tarminio pagrindo pasirinkimą. Šiam visiems lietuviams skiriamam laikraščiui teko žiūrėti, kad ir kalbos bei tarmės atžvilgiu jis būtų kiek galima prieinamas įvairių kampų tautiečiams.

Patys artimieji veiksniai, kurie lėmė "Aušros" tarmės vartoseną, buvo jo redaktoriai, steigėjai, iš dalies ir kai kurie svarbesnieji laikraščio bendradarbiai.

"Aušros" steigimu rūpinosi, prie jo prisidėjo ar buvo pritraukti J. Basanavičius, J. Mikšas, M. Šernius, J.A. Vištelis, J. Šliūpas, J. Sauerweinas ir kt.<sup>281</sup> Nors pirmasis "Aušros" numeris ir J. Basanavičiaus parašu išėjo, bet nevienas aušrininkų tuo buvo nepatenkintas, ir antrasis numeris jau buvo "iszleidžiamas keliū Lietuvôs mylštøjū". Basanavičius sako, kad po tų "kelių" vardu slėpėsi: Basanavičius, Viš-

tėlis, Mikšas ir, kaip jis vėliau sužinojęs, M. Šernius.<sup>282</sup> Toliau, matyt, be kitko, respektuojant ir kitų teises į tą laikraštį, išmetamas ir tas pažymys "kelių", ir "Aušra" jau yra "Laikraštis, išleidžiamas Lietuvôs mylėtojų". Nevienas iš minėtųjų žmonių prie "Aušros" steigimo bei jos palaikymo prisidėjo pinigais bei darbu, todėl tarėsi ir teisių į ją turįs.<sup>283</sup>

Nors "Aušros" redaktorių parašus randame kiekviename numeryje, bet formalūs parašai ne visada tesutiko su faktinuoju redagavimu. 1883 m. pirmuosius 7 numerius /ne šešis, kaip rašoma LB III Nr. 2353/ sakosi redagavęs J. Basanavičius.<sup>284</sup> Bet ir faktinasis Basanavičiaus redagavimas daugiau tereiškia, kad jis bendrąją laikraščio kryptį, turinį prižiūrėjo, o ne būtinai visus kalbinius redagavimo reikalus. Antai, pats Basanavičius pastebi, kad jo "Aušros" Nr. 1 p r a k a l b a besispausdinant į p r i e k a l b a virtusi.<sup>285</sup> Greičiausia, tai pakeitė J. Mikšas, nors, Basanavičiaus tvirtinimu, Mikšas tebuvo apsiėmęs "spausdinimą ir platinimą laikraščio prižiūrėti".<sup>286</sup> Antra, ne visus ir faktinai savo redaguotų numerių straipsnius bus Basanavičius žiūrėjęs, nors jis ir sako, kad "...visi straipsniai, nuo 1 iki /inclusive/ 7-tojo numerio, mano redaguoti, rodo, kad aš buvau de fakto 'Aušros' redaktorius".<sup>287</sup> J. Šliūpas mena, kad daugumą straipsnių Mikšui atsiųsdavo Basanavičius, bet likusius Mikšas pats peržiūrėdavęs /1883 m. Nr.1-4/ ir, tur būt, taisydavęs.<sup>288</sup> Pagaliau ir pats Basanavičius sako, kad Mikšas be jo žinios idėjęs "Witoloraudos" recenziją /1883 m. Nr.1/.<sup>289</sup>

Kai J. Mikšas išvyko į Didž. Lietuvą, 1883 m. Nr. 5 redagavo pats J. Basanavičius, iš Prahos duodamas smulkių kalbinių instrukcijų M. Jankui, kuriam Mikšo buvo palikta "Aušros" medžiaga<sup>290</sup> ir kuri turėjo rūpintis technikiniais laikraščio reikalais vietoje. Basanavičius rašo Jankui dėl to 5 numerio: "Aš peržiūrėjęs manuskriptus atgalios tamistai su-

160

gražinsiu, paženklinamas, kaip ir kada ką spaudinti".<sup>291</sup> Korektūrą liepė jam atsiųsti į Prahą; ją jis, Basanavičius, arba J. A. Vištelis skaitysiąs. Jankui tereikėsią prižiūrėti spausdinimą, išsiuntinėti "Aušrą" adresatams ir gale padėti parašą: "dėl redakcijos atsiliepia M. Jankus", o jei valdžia reikalaujanti, turėsiąs pranešti, kad jis /Jankus/ esąs "verantwortlicher Redakteur".<sup>292</sup>

Kaip matyti ir iš staigios laikraščio rašybos reformos, 1883 m. "Aušros" Nr. 6 jau pradėjo redaguoti J. Šliūpas ir redagavo iki 1884 m. Nr. 7-8.<sup>293</sup> Paties Basanavičiaus tvirtinimu, bent dalis 6-7 numerių atsiųstų straipsnių buvo suredaguota J. Basanavičiaus; 1883.XI.4 laiške Jankui Basanavičius sakosi netrukus atsiųsiąs rankraščius 6-7 numeriui.<sup>294</sup> Bet ir juos bus Šliūpas kalbiškai pertvarkęs, nes pvz. rašyba čia tokia pat, kaip ir Nr. 6. Basanavičius sutiko, kad Šliūpas redaguotų "Aušrą", bet sakosi tik ta sąlyga, jei visi rankraščiai eisią per jo /Basanavičiaus/ rankas.<sup>295</sup> Bet Šliūpas, ėmęs "Aušrą" redaguoti, tos sąlygos nesilaikė,<sup>296</sup> nes tai praktiškai nebuvo įmanoma. Šliūpas pats taisęs "Aušros" straipsnius.<sup>297</sup> "'Aušrai' ėsant labai suvėlintai, aš niekam nesiunčiau nė rankraščių nė Aušros korektūrų: nors B[asanavičių]/s ir V[ištelis]/ nepatenkinti buvo", sako J. Šliūpas.<sup>298</sup> Tik Basanavičiaus ir Vištelio straipsnių Šliūpas neatsimenąs, ar jam tekę taisyti, "nes juodu to nemėgo".<sup>299</sup> Ilgesniems kalbiniams Šliūpo taisomų straipsnių svarstymams nebuvo laiko. Dėl korektūrų reikia pažymėti, kad J. Šliūpas teskaitydavo paskutinę; pirmoji korektūra būdavo skaitoma spaustuvėje, gal kurio rinkėjo /O. v. Mauderodės spaustuvėje Tilžėje dirbo vienas ar du moką lietuviškai rinkėjai/.<sup>300</sup>

Basanavičiaus tvirtinimu, J. Šliūpas "Aušrą" redagavęs iki 1884 m. kovo 13 d.<sup>301</sup> Bet ir išvykęs iš Prūsų ir būdamas Mintaujoj /pas Malinauskus/, dar skaitė jam iš Tilžės atsiųstas "Aušros" korektūras.<sup>301a</sup> V. Biržiškos teigimu, J. Šliūpai iš Prūsų išvykus, "porą numerių" redagavo J. Basanavi-

čius.<sup>302</sup> Nors atsakomuoju redaktorium M. Jankus pasirašinėjo net iki 1885 m. Nr. 9, faktiškai "Aušros" jis neredagavo. Pats J. Basanavičius pabrėžia, kad "formališkasis 'už rėdys-tę' atsakymas, ne ženklina anaip tol, jog M. Jankus butu redaktorium buvęs!"<sup>302a</sup>

1884 m. po Basanavičiaus "Aušrą" redaguoti paėmė iš D. Lietuvos grįžęs J. Mikšas.<sup>303</sup> M. Jankus pažymi, kad tada Mikšas "sėdėjo pas manę Bitėnuose ir sudavadyjo korekturą bei paskyrė raštelius, kokie buvo geriausei bei naudingiausei dėl 'Aušros'".<sup>304</sup> J. Mikšas redagavo iki 1886 m. Nr. 4 /įskaitytinai/.<sup>305</sup> 1886 m. likusius du "Aušros" numerius /5-6/ redagavo Juozas Andziulaitis.<sup>306</sup>

Pabrėžtina ir Vištelio, vieno svarbesnių "Aušros" steigėjų,<sup>307</sup> įtaka to laikraščio redagavimui. Gal būt, šita moraline steigėjo teise remdamasis, o taip pat ir savo tariamuoju kalbotyriniu išsilavinimu,<sup>308</sup> Vištelis stengėsi reikšti savo įtaką ir "Aušros" redagavime. J. Šliūpas sako, kad "Mikšas siuntinejo Aušrą Basanavičiui ir Višteliiui, rodos korektūrą? nės tuodu ponu nesugebėjo pasidalinti įtakomis. Ir daug nesmagumų todėl Mikšas turėjo".<sup>309</sup> Tai dėjosi, greičiausia, 1883 m., prieš Mikšui išvykstant į D. Lietuvą. Dar įdomiau, kad apie tą Vištelio įtaką pats Basanavičius iš pradžių nežinojo. Šį epizodą, kuris yra būdingas "Aušros" redagavimui, nes iškelia bent vieną santykių momentą faktiniųjų "Aušros" redaktorių Basanavičiaus su Mikšu ir Vištelio, taip nupasakoja J. Basanavičius: "Tuom tarpu man redakciją [ "Aušros". P.J.] Prahoje vedant, pradžioje su Mikšu, vėliaus su Jankumi susirašinėjant, ne buvo lengva, ir p. Vištalius, kaip rodos, teipogi ne kartą, man nežinat, buvo bandęs ant redakcijos reikalų intekmę turėti. Ne kalbant jau apie p. V[ ištaliaus ] ne vieňą 'protestą', kuri nuo jo išgirsti reikėjo, jeigu man tekdavo jojo dainas, vietomis apterštas įvairiais polonizmais, apvalyti, jisai kaip rodos, ir Mikšui, man ne žinant, tulas įstrukcijas ar pamokinimus davinėjo, su kuriais

162

jis jam tik pėdas painiojo. Teip vieną kartą dasižinojės, regis, nuo Mikšo, kad 'Aušroje' yra rengiama spaudint tula Kosčiuškos gromata, D. [av.] S. [ilvestraičio]<sup>310</sup> originale ir lietuviškame išguldyme atsiumsta, o mano šiek-tiek styliuje pataisyta ir spaudon prirengta, ir gavęs ją į savo rankas, J. A. V. Lietuvis teip daug, kaip pripratęs, prirašė prie jos įvairių-įvairiausių komentarijų, žinoma, niekam netikusių ir nereikalingų, ir teip paniekindamas sukritikavo mano ir Silvestraičio išguldyką, ir tai prieš tokį, nieko lenkiškai nesuprantantį, Mikšą, kad šitas, ne žinodamas kam - man ar Vištaliui tikėt - paliko Kosčiuškos gromatą visai neatspausdinęs, kuri ir šiandien, atrasta 'Aušros' archyve, aiškiausiai rodo, kaip buvo naudinga dėl 'Aušros' Vištaliaus įtekmė ant tokio silpno savistovystėje vaikino, kaip Mikšas buvo, ir kur anarkiškai varoma redakcija laikraštį nuvesti galėjo".<sup>311</sup>

Taigi "Aušrą" redagavo J. Basanavičius, J. Mikšas, J. Šliūpas, tam tikros įtakos redagavimui turėjo ir Vištelis. Suprantama, kad jie ir šiame laikraštyje ryžosi pritaikyti tokią tarmę, į kurią ligtol jau buvo įpratę, t.y., kaip jau matėme, apskritai aukštaičių vakariečių pietiečių patarmė. Ši tarmė "Aušrai" eina pagrindu ir ji nebekelia laikraščio redaktoriams abejojimų. Kitomis tarmėmis atsiųsti straipsniai redakcijos yra ištaisomi, perrašomi vakarietiškai. J. Šliūpas sako, kad jo redagavimo metu tekę gauti nemaža straipsnių ir žemaitiškai rašytų, o jis juos perrašydavęs, ištaisydavęs. Tokiu būdu jis juos pritaikydavo prie "Aušros" tarmės, ir po to, sako, neatsimenąs, ar kas bepalikdavę straipsniuose iš tų autorių tarminių ypatybių.<sup>312</sup> Tas pats J. Šliūpas tvirtina, kad J. Miliauskis Miglovara atsiųsdavęs sava tarme rašytų straipsnių, bet jie visada, kaip ir iš "Aušros" matyti, buvo ištaisomi, kad nesiskirtų nuo laikraščio tarmės ypatybių. Tai pripažino man ir pats J. Miliauskis Miglovara. Kai aš paklausiau, kodėl neprotestuodavęs

dėl jo straipsnių tarmės ištaisymo, jis nenoromis atsakė: "Kaš jiems padarysiu".<sup>313</sup> Vadinasi, "Aušros" redakcija nė ne-manė atsisakyti aukštaičių vakariečių tarmės arba bent duoti vietos laikraštyje šalia jos ir Miliauskio žemaitiniam tarmės mišiniui.

Vis dėlto "Aušra" nėra griežtai viena kuria tar-me grindžiama. Daugiausia keblumų darė tarminis žodynas, t.y. žodžiai, tepažįstami tam tikrose tarmėse, o kitose nežinomi ar kitą turį reikšmę. Pirmiausia, padaryti iš karto vieną rašomosios kalbos žodyną nebuvo tuo metu dar galima. Tas keblumas ir suprantamas, nes dėlto kai kurių tarmių atstovai galėjo nesuprasti tam tikrų straipsnio turinio vietų. Daugiausia tų žodyno skirtumų buvo tarp D. ir M. Lietuvos. Todėl neretai randame tokių žodžių paaiškinimų /tekste, skliaustuose arba išnašose/. Šliūpas sako, kad juos daugiausia aiškinęs J. Mikšas; kai kur išnašose po tų aiškinimų ir randame padėtą raidę M. [Mikšas].<sup>313a</sup> Žinoma, kliūtis susiprasti buvo ne tiktai atskirose tarmėse tepažįstami žodžiai, bet ir specialiniai bendrinės, raštų kalbos žodžiai, naujadarai. Pvz. tokių žodžių aiškinimą turime ir 1883 m. "Aušros" Nr. 1 prie Jono Šliūpo straipsnio apie Simaną Daukantą /15 psl./, aiškinimą, kuris turėjo praversti M. Lietuvos žmonėms: 1. giwena, giwėnimas; 2. raszliawa,<sup>314</sup> literatura; 3. itin, labai, didei; 4. spalinis menesis, oktoberis;<sup>315</sup> 5. istorija, nusidawimai;<sup>316</sup> 6. apleisti, prastoti, paniekinti; 7. atidzei, dabotingai; 8. tauta, gimine. Arba kitur: iszkałos /szuiłes/ 83,4, met-raszcziiūse /kronikose/ 83,38, tikyba /wierą/ 83,38, pawieto /kreizo/,<sup>317</sup> pacztōs /pusto/<sup>317</sup> 83, 43, wasario /pebruaro/<sup>318</sup> 83, 64, gužuitį /gandra/ 83, 282 ir t. t.

Jei žodžių randame "Aušroje" įvairių tarmių, tai garsyno /apskritai ir morfologijos/pagrindu čia eina aukštaičių vakariečių tarmė. Kitomis tarmėmis parašytų rašinių pirmiausia garsynas be svyravimų transkribuojamas į vakariečių tarmę. Taip pvz. pasielgta su D. Poškos "Žemaičiu ir Lietuvos mu-  
164

žiku", kuris išspausdintas "Aušroje" 1886 m., 10-14 psl.<sup>318a</sup>  
Taip pat ir rytiečio Ažukalnio rytietiškujų eilėraščių gar-  
synas perdirbamas į vakarietiškąjį. Gailutis /=J. Spudulis/,  
tuos jo eilėraščius skelbdamas 1884 m. "Aušroje" /20-21 psl/,  
pvz. prideda pastabą: "Kadangi tai raszita tarmę Zarasu, tai  
buvo pasakita: nuszaka /a uzūt o/". Lygiai perrašomos ir į-  
vairių kitatarmių raštų antraštės bei ištraukos /plg. "Liet-  
tuwôs bicziūlio" rec. 83, 75tt. ir kt./.

Nors ir galima sakyti "Aušros" garsus ir formas remian-  
tis aukštaičių vakariečių tarme, bet tiksliai tos tarmės ne-  
galima lokalizuoti; šios lytys toli gražu ne visos tesutam-  
pa su pietiečių patarme.

Pirmiausia, "Aušroje" išlaikomi vakariečių pietiečių ga-  
lūniniai o, é ir ū, y. Toliau, jau mišrai vartojamos lytys  
su išlikusiu ar nukritusiu -e <\*-ē veiksmazodžių formantuo-  
se -me, -te. Taip pat -e <\*-én vn. vie. galūnėje -je arba  
vartojamas arba numetamas /taigi rašoma -je ir -j- mišrai/; bet  
daugiskaitos vie. tas -e /iš -se/ retai teatkrinta.

Trumpasis a iš -as vn. va. ir -a veiksmazodžių es. I.III  
asm. labai retai tenumetamas; tas a čia teišmetamas papras-  
tai /ypač iš -as/ M. Lietuvos autorių raštuose /pvz. Sauer-  
weino/. Taip pat retai tenukrinta galūninis i veiksmazodžių  
III asm. ir vn. na. -mi bei dg. in. -mis formantuose. Šie -a,  
-i nukritimai tėra išimtis, todėl tais atsitikimais papras-  
tai vartojamas apostrofas. Į "Aušros" pabaigą šių visų trum-  
pinimų visai maža prozos kalboje. Štai pluoštelis įvairų pa-  
vyzdžių: /1883 m./: pawirstumem 4, esame 4, giedruotuose pa-  
dangese 6, suprantamoje kalboje 14, Progalių /M./<sup>319</sup> 19, Wi-  
toloraudoj /M./ 19, Tai pons geeimrots Sneideris Berlyne,  
labai mokyts ir iszmintings wyrs /S./,<sup>320</sup> Lietuwój /B./<sup>319</sup>  
39, artybėje /B./ 39, widurgiryj arba widuławukej /B./ 39, ži-  
note /B./, Radau lenkiszkoj gazėtoj, kad trys lietuwiszki  
laikraszczei iszeina prusziszkoje Lietuwoje.../A. Jurgelaitis/  
52, atskamb /S./ 58, dusawims /S./ 58, n'atbodams /S./ 61,



kalnynūse 73, mus' "mūsų" /R./<sup>320</sup> 122, amerikoniškoj' lenkiš-  
koj' gazietaj /R./ 122, su šaknim's /R./ 122, užgiriniam'  
trake /B./ 131, išsirisz "išsiriša" /Silvestravičius ir M./  
245; /1886 m./: nesusivaidykime /S./ 6, siaurėje /B./ 33,  
Senoje gadynėje viename kieme gyveno 57, Sutikim-gi visūti-  
name pažvilgyje /J. Mačys/ 161 ir t.t.

Vis dėlto kai kurių vakariečių pietiečių patarmės ypaty-  
bių nerandame, pvz. nematome atmetant galūnę -jo veiksmažodžių  
būt. 1. po ilgojo balsio, nerandame rašant atjo, parė "atjo-  
jo, parėjo", kaip sako kapsai bei zanavykai, jau nekalbant  
apie kap, tep nevartojimą. Priešingai, tarpais matome, ven-  
giant tam tikrų pietiečių patarmės ypatybių, prieinant hiper-  
normalizmus. Pvz. Basanavičiaus redaguotame 1883 m Nr.5, be  
bendratis galūnės -tie /kapsų ir zanavykų/ maišymo su -ti,  
randame tos bendratis kamiengalyje, vietoj etimologinio -i-  
/y/, dažnai rašant in: /Szunb./<sup>321</sup> rašintie 122, užlaikin-  
tie 122, padarinti 122, atsakinti "atsakyti" 122: Nesidyvi-  
sime 123, kandinti 123, aplaistintôs 124, dažintų lapių 124,  
atsakins 124; /S.Norkaus:/ aptaškintos 124 /rimas su: užrakin-  
tos 124/, padarinti 125 /rimas su: išmurinti/ 124; /kitų/pr-  
šintie 144, apkaustintu 146, darinta 147, išpildins 149: pa-  
sirodis 149, užrašinti 150, išpildintas 151: matitie 151.  
Dažnai randame čia ir -į: žudīt 127; /Basanavičiaus:/ sugul-  
dīti 129, intaisītos 130, parodītą vietą 130, intaisīta 133,  
140, darīti 140; /Višteliio:/ nematīt 136, rodindavo /rimas  
su: Neapgedindavo 140;/ /Silvestraičio:/ rašītos 136, pasta-  
tītas 137, Užrundītojas 137, Užprašītas 137; pasirodis 142,  
užsipelnīs 145.

Matyti, -į- čia neteisingai apibendrinta iš tokių kapsų  
/bei zanavykų/ lyčių, kaip "pažyt": kadangi pvz. "žudyt", "ra-  
šyt" taip pat skamba, kaip "pažyt", kuris rašto kalboje buvo  
rašomas kartais pažīt, tai iš analogijos parašyta ir žudīt,  
rašīt. O -in- apibendrinta tokiu pat būdu pagal lytis, kaip  
kapsų zanavykų "sodyt/ie/", kitų tarmių sodint/i/; kadangi  
166

kapsai neskiria -i- "sodyt/ie/" nuo rašyt/ie/, tai Basanavičiui ar kitam, kuris galėjo tą numerį koreguoti, galima buvo ir prieiti rašintie ir kitus šios rūšies hipernormalizmus. Matyti, tas -in- čia yra numerio redaktorius Basanavičiaus darbas, nes tą patį hipernormalizmą matome Basanavičių vartojant ir anksčiau /pvz. jo str. "Isz Lietuwôs Senowês Nusidawimû" 1881 m. "N. Keleiwio" Nr. 1-2/. Kad čia šalia rašoma ir r a š i n t, matyt, norėta vengti "nosinių" lyčių, pakeičiant jas voc. + n. Tai paremtą ir ta aplinkybė, kad šiame numeryje /kiek ir kituose/ dažnai parašoma: pažinstas 122, inkanstie 122, dranseis 132, suginš 136, atsiuns 136, dransei 136, pagrinšti 137, neišsigansdamas 133, nepažinstamas 149, pažinstamų 151.

Pats Basanavičius sako, kad "'Aušra', platinama lygiu budu, kaip Suvalkų gub., teip Žemaitijoj, negalėjo laikytis tik vienos kokios tarmės".<sup>321a</sup>

Kad "Aušros" nesilaikoma vienos vakariečių pietiečių paltarmės, rodo pvz. ir paties Basanavičiaus rašiniai. Tatai aiškiai matome, kad ir iš jo "Priekalbos" 1883 m. Nr. 1. Jau nekalbant apie frazeologiją, sintaksę bei žodyną, kuris paprastai visada skiriasi rašomojoje kalboje nuo liaudinės tarmės, nemaža ir garsyno bei morfologijos lyčių čia randame nesutampančių su jo, ožkabaliečio, kilimo vietos tarme. Duodu bent keletą pavyzdžių /pirmoje vietoje duodamos "Aušros" lytys, po dvitaškio - dabarties Bartninkų parapijos gyvosios kalbos lytys/:<sup>322</sup> Zmones /t.y. Žmones/: žmónys, nepazinstantieje: kuriẽ nepažįsta,<sup>323</sup> trisdeszimt: trisdešimts, praejo: praẽ,<sup>324</sup> nuog: nõ /plg. ir nobodùs/,<sup>325</sup> sulyginsime: sulygĩsim,<sup>326</sup> su/ilgomis eilemis: su ilgõm ailẽm,<sup>327</sup> negalejo: negalẽ /plg. praẽ/, ne mislyti: nè mislyt /rečiau mislytie/, apie: ãpẽ,<sup>328</sup> dwases: dvãsios, praszokusieji: prašókẽ, mums: muĩ /na./, kaip: kãp, musũ: múš, teip: tẽp, paniekinta: paniẽkĩta, reikia: raĩk /ir: raĩkia/, dar: dã, senosios: senos, parubežiuose: parubežiuõš /rečiau: parubežiuosẽ/, mokinti:

mokėti, nors: nór, dide dalis: didelė dalis, wél: vė, žino-  
 me: žinom, butu: būt "būtų", pawirstumem: paviřstume ir kt.  
 Čia kai ką galėjo ir Mikšas ištaisyti /plg. 282 psl.dėl prie-  
 kalbos/, bet, žinoma, Basanavičius šio straipsnio nebuvo pa-  
 rašęs savo patarmės garsyno ir morfologijos lytimis; pana-  
 šiai rašant jį matome ir kitus straipsnius bei laiškus. -  
 Tada kyla klausimas, iš kur gavosi šitokie "Aušros" garsai  
 ir formos? Atrodo, čia bus kalta M. Lietuvos rašomosios kal-  
 bos tradicija, Kuršaičio, Schleicherio ir, greta, Baranausko  
 gramatikos normos. M. Lietuvos raštuose buvo paprastai var-  
 tojamos senesnės garsinės lytys negu tarmėse. Jau Schleiche-  
 ris savo lietuvių kalbos gramatikoj /paradigmose/ duoda pil-  
 nas garsines lytis, bet kartu ir gyvosios kalbos su nukritu-  
 siais tam tikrais atvejais trumpaisiais a, e, i, pažymėdamas,  
 jog tos ilgosios tesančios raštų, bet ne M. Lietuvos gyvo-  
 sios kalbos lytys.<sup>329</sup> Pvz. jis pažymi, kad čia žmonių tesa-  
 koma sūk, gėlbam, gėlbat, laukūs, rānkos, nors paradigmoje  
 duoda ir pilnas lytis /suka, gelbame, gelbate, laukūse, rān-  
 kose/.<sup>330</sup> Skiemuo -je /po balsio/ gyvojoje kalboje nukrintęs,  
 o rašomojoje kalboje arba esanti palaikoma pilna forma, arba  
 iš to skiemens teatmetamas e, bet j paliekamas, kaip Schlei-  
 cheris priduria, greičiausia, tik aiškumo dėliai, nes galū-  
 ninis j čia nesąs lengvai ištariamas.<sup>331</sup> Todėl gyvojoje kal-  
 boje esą sakoma važiū, ló, rānko /"sutrumpintai blogai rašant  
 rānkoj"/ ir t.t. Šitas -je jau apie XVII a. pradžią randa-  
 mas raštuose atkritęs;<sup>332</sup> tokios bei panašios pilnosios ly-  
 tys išliko dėl rašomosios kalbos konservatizmo ir dėl to, kad  
 norminės gramatikos palaikė senesnes lytis. Tatai patvirtina  
 Kuršaičio gramatika: joje paradigmoje teduodamos beveik vie-  
 nos pilnosios garsinės lytys /plg. gaidyje 145, rańko(e 170,  
 akmeny(è 205, s(uka, s(ukame, s(ukate 274 ir kt./ . Pilnąsias ly-  
 tis, kaip matėme, priėmė ir Baranauskas ir pats jas vartojo.  
 Visa tai negalėjo neturėti įtakos ir "Aušros" redaktoriams  
 bei bendradarbiams. Dėl to ir Basanavičiaus patarmės skirty-

bės neteikiamos šiose gramatikose.

Apskritai, tokios pat tarmės laikosi ir "Aušros" kalendoriai, kurie tų pačių redaktorių /Mikšo/ buvo redaguojami. Ir čia matome vakariečių tarmę, tik įvairuojančią kiek pagal autorius. Garsyne, galūnėje apskritai išlaikomos pilnos aukštaičių vakariečių pietiečių lytys, tik kartais judrusis a galūnėje nukrinta /iš -a bei -as/. Žodyną, ypač D. Lietuvos autorių, taip pat dažnai stengiamasi paaiškinti /išnašose/.



## RAŠYBA

### I. Bendrosios žinios

Mūsų terminas rašyba "ortografijos" reikšmė pradedamas vartoti A. Baranausko /žr. jo laiškus Weberiui/.<sup>1</sup>

Paprastai rašybą sakoma apimant dvi sąvokas: grafikos ir ortografijos. Lietuviškai atitinkamai galėtume vartoti raidyno ir rašybos dėsnių terminus, kuriuodu apimtų bendresnis rašybos terminas.

Prof. S. Szoberis taip skiria šias sąvokas: "Žodis rašyba, vartojamas kasdienine, bendrai priimta reikšme, turi dvi sąvokas, kurias reikia griežtai skirti: 1. sąvoką rašybos tikrąja to žodžio reikšme, arba ortografijos, ir 2. grafikos sąvoką. Grafika vadiname atskirų kalbos garsų pažymėjimo būdą atitinkamų rašytinių ženklų, arba raidžių, pagalba, o ortografija svarsto šnekamosios kalbos, jos fonetinių, morfologinių ir sintaksinių ypatybių išreiškimo būdą rašte ženklais, grafikos nustatytais".<sup>2</sup> Tačiau toks griežtas šių dviejų sąvokų skyrimas tėra dirbtinis. Iš esmės ir istoriškai tos dvi sąvokos yra susijusios; kartais grafikos, arba raidyno, dalykų, atskirų raidžių, nei jų pobūdžio, nei atsiradimo negalima pagrindžiau išsiaiškinti be pačių rašybos dėsnių, kurie kartais vieni visą dalyką nušviečia. Tos dvi sąvokos yra artimos ir bent tam tikra dalimi susieina. Grafika nuo ortografijos ilgainiui yra atsiskyrusi įvairiais, dažnai praktiniais sumetimais. Pavyzdžiui, toks reikalas yra elementoriuje, praktinėje gramatikoje, kur reikia išskaičiuoti ir aiškinti visas kurioje kalboje vartojamas raides, rašmenis; spaustuvei reikia įsigyti visų raidžių rinkinius ir t.t. Ta aplinkybė prisidėjo ir prie vis didesnio teorinio šių dviejų sąvokų skyrimo.

Faktiškai raidės buvo abstrahuotos į raidyną iš atskirų žodžių. Juk jeigu raidė yra kurios kalbos garso simbolis, tai

pirma reikėjo prieiti, kurie garsai yra vartojami toje kalboje. O kalbos garsus - tai yra, kalbai reikšmingus garsus /garsmenis, arba fonemas/ - nustatyti tegalima tik abstrahuojant tuos garsus iš žodžių, vadinasi, surandant tokį pasikartojantį garsą visoje žodžių eilėje.

Panašiai galima įsivaizduoti raidyną susidarant pačioje pradžioje, kai jis buvo kurios tautos susikuriamas. Kiek kitaip esti, kai raidynas esti skolinamas; toks reiškinys kaip tik dažnai vėliau istorijos būvy kartojasi. Vis dėlto ir čia yra daug esminio panašumo. Juk ir čia pasiskolinančioji tauta pačioj skolinimosi pradžioje arba ir vėliau, labiau į raidyną gilindamasi, turi nustatyti dažniausiai kiek skirtingus savo kalbos garsus nuo tos kalbos, iš kurios skolinasi raidyną, ir tada taikyti prie jų tas pasiskolintąsias raides. Kitaip sakant, savo kalbos garsyno dėsniais ji pasitikrina skolinamojo raidyno pirmiausia garsinį tinkamumą; jei ne visai tinka, ilgainiui tenka prisitaikyti. Taigi pagaliau pasiskolintojo raidyno naująsias ypatybes, kuriomis jis ima arčiau syjėti su tos kalbos garsynu, kuriai jis skolintas, tegalima suprasti iš tos pasiskolintosios kalbos garsinių bei kitų ypatybių, kurios vėl teiškyla atskiruose žodžiuose, o ne garsus izoliavus nuo žodžių.

Ypač tas raidyno ir ortografijos susijimas paaiškėja tada, kai susiduriame su raidėmis, kurios vėliau sudaromos kuriems specialiams kokios kalbos garsams žymėti. Nagrinėjamuoju laikotarpiu su tuo mums ir teks susidurti. Čia tik paryškinimui iškeliau vieną pavyzdį. Jaunius, šalia a, vartoja raides  $\text{\AA}$  ir  $\text{\acute{a}}$ . Pirmasis / $\text{\AA}$ / reiškia garsą a a r b a o - žodyje galima skaityti ir vienaip ir kitaip; antrasis / $\text{\acute{a}}$ / fonetiškai reiškia a a r b a ir nieko nereiškia, t.y. žodyje galima skaityti a /kaip ir paprastai jo rašoma a/ arba ir visai to rašmens neskaityti. Tad ar galima be santykio su žodžiu /t.y. kur jis rašomas, be "ortografijos"/ išaiškinti, kas yra  $\text{\AA}$  ir kas  $\text{\acute{a}}$ ? Ne. Visai tuodu rašmeniu mums paaiškėja tada, kai

sužinome, jog Jaunius  $\acute{a}$  rašė ten, kur aukštaičiai taria o, žemaičiai a /pvz. raš $\acute{a}$  = aukšt. rašo, žem. raša/;  $\acute{a}$  - ten, kur aukšt. taria a, o žemaičiai visai netaria /pvz. dirb $\acute{a}$  = aukšt. dirba, žem. dirb/. - Panašiai ir Kuršaitis "ie"garsui įsivedė iė /pvz. piėnas/, atmesdamas čia ie, nes pagal jo rašybos dėsnį, kad i gali būti rašomas minkštinamuoju ženklu ir prieš e, kilusį iš a /pvz. arkliems/, tas ie, kuris čia tereiškia vienabalsį /ie < ia/, būtų susimaišęs su ie, kuris yra dvibalsis /pagal Kuršaitį, mišrasis dvibalsis/. Norėdamas šį dvibalsį žymėti atskiru rašmeniu, jis ir rašė iė. Jei nebūtų Kuršaitis tokio rašybos dėsnio /i rašymo prieš e/ priėmęs, nebūtų reikėję nei iė.

Raidyno susijimas su rašybos dėsniais yra ir suprantamas, natūralus, nes tai syji su pačia raidžių prigimtimi.

Sakoma, kad raidynas yra atskiros kurios tautos kalbos radžių rinkinys. Tas rinkinys simbolizuoja ne tik kurios tautos kalbos garsyną /reikšmingus kaltinės sistemos garsus/, bet ir kitas tos kalbos gramatines ir semantines kategorijas. Todėl raidės sąvokoje galima skirti du momentus: 1 raidės turinį, t.y. ką /kokį kalbinį duomenį/ raidė bei rašmuo žymi /simbolizuoja/, ir 2. radės formą, t.y. jos išvaizdą. Sakysime, lietuvių kalbos istorijoje randame įvairios formos rašmenų ea, e, @ ir kt., kuriais žymimas tas pats turinys - "platus e" garsas.

Bet radės t u r i n į sudaro ne tik garso fonetinė vertė, nors ji yra pagrindinė raidės turinio ypatybė /nes juk ir pats mūsų raidynas ir kiti tos rūšies raidynai - yra garsinis/. Šalia tos garsinės vertės, raidė - nors ne visais atvejais vienodai - gali žymėti ir kitus momentus: morfologinį, semantinį, dialektologinį, etimologinį. Kitaip sakant, šalia raidės fonetizacijos bei fonologizacijos galima yra ir jos morfologizacija, semantizacija, dialektologizacija, etimologizacija. Pvz. kartais rašte tyčia skiriamos vienodai rašomos bei vienodų garsų fleksijos. Jau D. Kleinas savo gra-



matikoje skyrė tam tikru būdu /diakritiniu ženklu/ pvz. tokios lyties kaip t e i s é vn. vardininką nuo vn. inagininko, rašydamas t e i s e: t e i s é.<sup>3</sup> Šičia diakritinis ženklas turi morfologinę vertę /raidės, grafemos morfologizacija/. Raidyno semasiologizacija pasireiškia pvz. skiriant tikrinius vardus nuo bendrinių, pirmuosius rašant didžiosiomis raidėmis. Dabartinėje lietuvių bendrinėje kalboje r a s t a s ir r a š t a s turi tokį pat a p o r, bet tas garsas rašomas dvejai /ą:a/ dėl to, kad rašmeniu norima pažymėti ne vien fonetinę garso vertę, bet ir etimologinę, būtent, kad pirmasis ą kilęs iš senovinio /lietuvių prokalbės/ an dvi-balsio, o antrasis iš a /ǣ/. Bet šiuo atveju tas dvejopas ą: a rašymas kartu vaizduoja ir tarminį /dialektologinį/tų garsų skirtumą, t.y. pirmajam tarmėse atliepia vieni garsai /pvz. ryt. on, o, ū..., žem. an, on, o, ou .../. Pats Jablonskis, teisindamas tokiais atsitikimais "nosinių" raidžių rašymą, aiškino, kad jos padedančios įvairių tarmių žmonėms /pirmiausia mokiniams/ raštą suprasti.<sup>4</sup> Kaip tik šitas momentas raidyne buvo labai svarbus mūsų negrinėjamoju laikotarpiu.

Raidyno f o r m o s atžvilgiu pirmiausia skirtina sintetinės /vientisinės, be jokių pridamųjų ženklų/ ir analitinės raidės. Analitinės vėl gali būti sudėtinės /paprastai iš dviejų raidžių sudėtos/ ir vientisinės diakritinės /kai prie pagrindinės raidės pridėti tam tikri pridėtiniai antraeiliai ženklai/. Pvz. sintetinės raidės a, s, l etc.; analitinės: sz, cz .../sudėtinės/, ą, č, ǣ /diakritinės/. Gali būti ir mišrų analitinių /sudėtinių/ raidžių, pvz. dž, tš /=č/ ir kt.

Motyvai, kuriais vertinama raidžių forma, raidės palai-komos ir atmetamos, esti įvairūs. Jie kyla iš tų įvairiųjų gyvenimo sričių, su kuriomis raidynas syji. Čia įneša savų skirtumų tos aplinkybės, ar turėsime galvoje rankraštį, ar knygos bei spaudinių skaitytoją, ar spaustuvę, turinčią įsi-  
174

tiekti vienokias ar kitokias raides. Tų motyvų gali būti kalbinių ir nekalbinių. Žinoma, kiekvienoje kalboje ir kiekviename raidyne jie toli gražu nėra vienodi.

Iš kalbinių gali tam tikrą vaidmenį vaidinti tarminis motyvas. Čia gali būti stengiamasi pasirinkti arba susikurti tokią raidę bei rašmenį, kuris savo forma geriau simbolizuotų įvairias tarmes. Pvz. tokia raidė yra Jaunias Ĳ, kuri, pagal tarmes, gali reikšti ie, ei ir ilgą ī; taip pat ir minėtoji ă, kuri gali reikšti vienose tarmėse a, kitose o. Bet kalbinių motyvų gali būti ir kitokių. Kartais stengiamasi sukonstruoti rašmenį taip, kad jis savo pagrindu žymėtų tą garsą, iš kurio kilęs. Taip pvz. aiškina Jaunius ū, kuris kilęs iš u; diakritinis o nurodąs jo tarminę modifikaciją. Arba rašmenų formos tam tikrą vienodumą gali nulemti tam tikra fonetinė garso bei jų kitimo gretybė /pvz. "ie" ir "uo" garsams pasirinkimas raidžių i̇ : ū, arba ë : ö/.<sup>4a</sup>

Bet daugiausia yra įvairių nekalbinių motyvų, kurie daugio /ypač paprastųjų raidyno "vartotojų", plačiųjų skaitytojų sluoksnių/ iškeliami prieš ar už tam tikras raidžių formas. Neretai raidės vertinamos iš estetinio išpūdžio, nors tas išpūdis yra subjektyvus ir gerokai svyruoja. Nemenką vaidmenį plačiosios visuomenės reikalui skiriamajam raidyne vaidina ekonominis motyvas. Dėl to daugiau vietos užimą rašmenys ceteris paribus paprastai verčiami užimančiais mažiau vietos, prastinami /pvz. vietoj w įvedant v/. Svarbus, ypač spaustuvei, ir technikinis motyvas. Kartais kurio raidyno projektininko sumanymai negali išvysti spaudos puslapių, nes spaustuvė neturi tam tikrų rašmenų arba jie yra sunkūs pasigaminti ir nepraktiški vartoti. Turi reikšmės ir kilminis raidyno motyvas. Paprastai vengiama į raidyną maišyti įvairių kalbų raidynų rašmenis. Pvz. dėl tos priežasties kalbamuoju laikotarpiu kai kurių priešintasi vad. "nosinėms", nes tokių diakritinių rašmenų nėra lotynų raidyne, kuris eina lietuviškojo raidyno pagrindu. Turi savo reikšmės ir tauti-

nis motyvas, ypač raidyno projektuotojams bei reformatoriams. Tuo motyvu buvo varomi iš lietuvių raidyno kai kurie lenkiškieji rašmenys, jų tarpe ir minėtosios "nosinės". Atsitinka, kad ir dėl rašybos dėsnių tenka susidaryti tam tikros formos rašmenų /pvz. minėtasis Kuršaičio iė/. Suprantama, kad kaip visur, - tiek kalbos, tiek apskritai gyvenime, - taip ir raidyno formos palaikyme nemaža reiškia ir tradicija, kurių rašmenų įsisenėjimas, pagarba sentėvių kuriamajam darbui.

Kaip iš šios trumpos analizės matyti, raidžių turinys vaizduoja kalbines kategorijas /fonetika bei fonologija, morfologija, semantika, tarmės, etimologija/. Taigi išskleidimas viso kalbinio raidės turinio, kuris pasireiškia žodžio funkcijoje, taip pat to turinio suvedimas į bendrus principus ir bus rašybos dėsnių /ortografijos/ dalykas. O raidės forma bus raidyno /grafikos/ dalykas;<sup>5</sup> bet jo griežtai atskirti nuo ortografijos negalima, nes motyvų, nuo kurių raidės forma priklauso, yra ir kalbinių /priklausančių raidės turiniui/ ir nekalbinių.

Taigi raidyno /grafikos/ ir rašybos dėsnių /ortografijos/ skyrimas tegali būti lygtinis. Griežtai atskirti tegalima nuo ortografijos grafiką tik kaip atskirą kurios tautos kalbos raidžių rinkinį, bet ne kaip mokslą, kur nagrinėjami tų raidžių pagrindai, jų tarpusavinis ir su kitais veiksniais susijimas.

Nagrinėjamoju laikotarpiu iš tikrųjų raidyno ir rašybos dėsnių dalykai neskiriami, maišosi, gal iš dalies Schleicherį ir Kuršaitį teišskyrus; bet ir čia aiškiaus tų dviejų sąvokų skyrimo, specialaus išigilinimo nematome /šis dalykas iš esmės juodviem ir nerūpėjo/.

Visą kalbamąjį laikotarpį rašybos dalykai buvo labai aktualūs. Tų žmonių tarpe, kurie rūpinosi lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimu, tobulinimu, jie buvo aktualiausi iš visų bendrinės kalbos klausimų. Tai ir suprantama, nes ši sritis rašomojoje kalboje yra pati pirmoji ir betarpiškoji,

su kuria susiduria rašto atstovas ir kurios jis negali ap-  
lenkti.

Kalbamojo laikotarpio raidyno bei rašybos dėsnių raida  
remiasi pirmiausia populiariųjų raštų tradicija, taip pat  
Kuršaičio, Schleicherio, J. Juškos ir kt. projektais.

Schleicheris ypač turėjo didelę įtaką kalbininkams sve-  
timitaučiams, kurie pasekė jo, pirmo parašiusio mokslinę lie-  
tuvių kalbos gramatiką, ir rašyba. 1873 m. M. Voelkelis pa-  
stebi: "Schleicherio ortografija įgalina kiekvieną žodį aiš-  
kiai pažinti pagal garsą ir priegaidę, ir ji [Rašyba], parem-  
ta moksliniu pagrindu, atrado kelią į mokslininkų pasaulį.  
Tad teisingai sako Schleicheris /Kompedium der vergleich.  
Gramm. der indogerm. Sprachen. 3 Aufl., Jena 1871 S.131/, kad  
jo pritaikytoji rašyba kiek galima prisiderina prie lietuvių  
vartojamosios, tačiau nedera tikėtis, kad ji praktiniame ben-  
dravime pastarąją išstumtų".<sup>6</sup> Bet Schleicheris savo ruožtu  
rėmėsi tradicija ir Kuršaičiu. Pats prisipažįsta, kad Kuršai-  
čio rašybą radęs teisingą ir, su mažais pakeitimais, priėmęs.<sup>7</sup>

Schleicheris ir Kuršaitis turėjo įtakos ir lietuvių kal-  
bininkams bei rašyba besidomintiems lietuviams. Tačiau pasta-  
rieji stengėsi tuos kalbininkus kai kur pataisyti, papildyti,  
kritikuoti. Čia tokie aktyvesni raidyno bei rašybos nagrinė-  
tojai ir reformininkai buvo iš kalbininkų bei kalbos tyrinė-  
tojų - J. Juška, A. Baranauskas, J. Jaunius; šiaip mėgėjai  
bei rašto kalbos normintojai būsimieji aušrininkai ir aušri-  
ninkai: P. Markūza, S. Raila, N. Baukus Venskavičius ir jo  
brolis J. Venskavičius, J. Basanavičius, J. A. Vištelis, J.  
Spudulis, V. Bruožis ir kt.; iš ankstyvesniųjų S. Daukantas  
ir L. Ivinskis...

Kai kurie jų labai atsidėję apie rašybą galvojo. Pvz. Jau-  
nius tolydžio į rašybą gilinosi, tuo norėdamas geriau atvaiz-  
duoti lietuvių kalbos lytis. Čia jis lygintinas su lenkų kun.  
L. Malinowskiu, parašiusį "Kritinę lyginamąją lenkų kalbos  
gramatiką", kuris irgi tarė be geros rašybos bei raidyno ne-

galint gerai atvaizduoti gramatinių formų.<sup>8</sup> Iš aušrininkų būdingas yra dar abituriento J. Spudulio pasisakymas viename 1880 m. laiške V. Jerulaičiui, kur jis t.k. rašo: "...kaip brange yra lėtuwiszka raszyba Baranauskiui, tau ir kitėms tikrėms lėtuwinikams, taip gal buti ir man brange, asz nekėk ne b'logesnis esu lėtuwis, nes dėną ir naktį man ga'woj lėtuwiszka raszyba; asz sawo moks'lą jau mažne apleidau, ir wėn apei lėtuwiszką raszybą misliju. Dabar wėnok reiks biskį lautės ir at'idėti lig po egzamenams".<sup>9</sup>

## I. Raidynas

Raidynas kalbamuoju laikotarpiu buvo labai aktualus; juo rūpintasi daug daugiau negu rašybos dėsnų klausimais. Tam davė pagrindą pirmiausia trys priežastys. Viena, raidynas yra konkrečiausia /konkrečiausiai fiksuota/ rašto kalbos sritis ir savaime atkreipia kiekvieno, net neturinčio jokio specialinio kalbinio išsilavinimo, dėmesį. Antra, raidynas yra pati pirmoji ir būtinoji sąlyga - conditio sine qua non - rašto kalbai įkūnėti /apsireikšti/. Be raidyno neįmanoma ir rašyti. Trečia, reikalas lietuviškąjį raidyną, ilgainiui susidariusį iš įvairių tautų lotyniškojo raidyno mišinio, pritaikyti prie lietuvių kalbos ypatybių.

Tas prisitaikymas yra dvejopas: 1. ieškoma tam tikrų raidžių bei rašmenų atskiriems specialiesiems lietuvių kalbos garsams; atskiru ženklu žymėtiniems; 2. stengiamasi pasirinkti tokios formos raidės bei rašmenis, kurie geriausiai tikėtų lietuvių kalbos garsinėms ir kitoms ypatybėms reikšti. Pirmuoju atveju kilo "e", "e plataus" ir "ė", taip pat tarminių polifoneminių bei polifonetinių raidžių skyrimo ir balsių ilgį, žymėjimo klausimas. O antruoju visą laiką buvo svarstomas daugiausia sudėtinių priebalsių sz, cz, dz, dž /rašoma paprastai: dz, dž, dž, dž/, w, c ir kt., taip pat ir "ie", "uo" garsų rašmenų forma. Daugiausia stengiamasi sudė-

178

tinų priebalsių rašmenis versti vientisiniais /diakritiniais/.<sup>9a</sup>

## 1. D a u k a n t a s

Daukantas nepasitenkino vienu ligtoliniu tradiciniu populiariųjų raštų raidynu, savo rašomajai kalbai stengėsi susidaryti ir atitinkamą raidyną. Tokio raidyno reikalavo dvi aplinkybės: 1. noras pažymėti kai kuriuos savo žemaičių tarmės garsus, ir 2. noras pažymėti tam tikras morfologines kategorijas rašmenimis.

Pagrindu Daukantas savo "Abeciejų" /1842/ duoda įprastinį normalųjį ano meto D. Lietuvos populiariųjų raštų raidyną: a a b c d e e f g h i j k  $\chi^{10}$  l m n o p r q s t u w z ž. "Ž" garsui Daukanto raštuose /spaudiniuose/ iš tikrųjų vartojami ž, ź, ź, ž /paprastai didžiajai raidei/ - be kokio skirtumo /matyt, ir ne be spaustuvės kaltės/. "Abeciejų" pažymi, kad f h q x "neturi lietuvių ir žemaičių kalba" /7 psl./ Šiame raidžių sąrašė jo neišskaičiuota sudėtiniai rašmenys - cz, sz /bet "šč" garsų junginiui paprastai vartoja sc, plg. "Abecija", "Pam. kajp gĩrřes kĩrstĩ" ir kt./, dz, dź, dź, dź, kuriuos jis vartoja savo raštuose. Šitas lietuvių raidynas jau seniau yra susidaręs iš lotyniškojo, kai kuriuos rašmenis pasiėmus iš lenkų abėcėlės; tokie per lenkus gauti rašmenys čia pirmiausia yra: a, e, sz, cz,  $\chi$ , w, dz, dź, dź, dź.<sup>11</sup>

Šalia šių raidžių minėtajam reikalui Daukantas pasigauja nemaža naujų rašmenų, būtent su diakritiniais ženklais /su akūtu, graviu, stogelinu cirkumfleksu, dvitaškiu, įkypu brūkšneliu, rutulėliu/: à, á, é, è, ë, ž, ĩ, ó, ô, ú, û, ù;<sup>12</sup> taip pat: ê, ũ. Mat, Daukanto nuomone, visas lotynų raidės reikia vartoti su diakritiniais ženklais, nes "žemaičių kalboje" esą daugiau balsių kaip lotynų kalboje.<sup>12a</sup> Kaip iš tos pačios "Abecijos" paaikškinimo ir kitų Daukanto raštų vartosenos matyti, tos raidės turi šią garsinę vertę: à, è

- dvibalsių "ai", "ei", ě - "ie" /dažniausiai Daukantas taip -ie- ir rašo/; bent teoriškai<sup>13</sup> šiam reikalui ir é vartoja, bet tas é jo vartosenoje dažniausiai reiškia supriešakėjusį "a" /≠ ia/; ĭ /kai kur kitais šriftais ir î/ - garsas tarp "i" ir "e", ó - tarp "o" ir "u"; tą patį reiškia ir ù; ô - "uoa" /"kôtas - kuoatas" Abec. 4/; ú-"iun"; û-"un"; ũ - poli-foneminės bei polifonetinės reikšmės grafema /"uo, ou, o"/, plg. 62 psl. Iš ilgųjų balsių tik "i" težymi ygreku - y.

"Prasmoje" 12 Daukantas rašo: "Jau minawoiau, jog balsie i Żámaitiû kałboje yra trejoki: cze dar parsergiesiu skaititož, jog asz cze y butinai atkaley raszau ne kaip Żámaitiû bazni-czes kningosî yra raszomas; bet kaap ta balsie yra îsztare-ma pas Grekonys, nù kùriû ana yra paskolita, tai yra ten, kùr wîssû tîjwiausee yra i îsztaremas Żámaitiû kałboje, pawais-don swetys, pîrszlys, naszlys". Be ženkle ilgajam "i", kaip tai darąs Ivinskis, nesą galima išsiversti, nes jis /y/ lie-tuvių kalboje "žymų vaidmeni vaidinas", pvz. bendraty prieš t /raszyti, sakyti/ ir kt.<sup>14</sup> Iš pradžių, kaip ir A. Pabrė-ža,<sup>15</sup> su kuriuo Daukantas draugavo,<sup>16</sup> Daukantas žymėjo /pvz. "Prasmoje"/ ir kitų balsių ilgį dvigubais paprastųjų balsių rašmenimis /pvz. aa, ee/. i dvibalsius Daukantas rašo su j: aj, ej, ij, oj, uj; tik iš pradžių /pvz. "Prasmoje"/ jis ra-šė su i /ai.../. Priebalsių minkštinimui vartoja i, čia su-tikdamas su lenkais.

Rašmenys ô, û, ę, à, è, taip pat iš dalies ir ą, ą, turi ir morfologinę reikšmę, žr. 235 psl.

Šis raidynas Daukanto susidarytas iš įvairių šaltinių: ê, ą, ô, û, ũ - nusižiūrėjus tiek į Dauką, kuri, kaip matėme, jis labai gerbia, tiek į M. Lietuvos raštus bei gramatikas; ó, kuris vartojamas ir A. Pabrėžos, matyt, paimtas iš lenkų raidyno.<sup>17</sup> Vėlesniuose savo raštuose /"Būde" ir kt./ šios ó atsisako, pakeisdamas ù. Dar "Prasmoj" 14-15 Daukantas rašo: "Cze kîttî rasza, węito ù, ó; bet asz sekdamas senowês rasz-tus pîrm 500 metû raszitus, kaap tinai radau balsès ženklin-180

tas, teep îr cze iès paženklinau, idant paroditio toumi sza-  
 ļauiems, iog pas mus kaap senowie kad kaļbiejē teep îr nù  
 tebkaļb; nes ie kam netink gaļ ženklus parkieyste kaap tin-  
 kams; bet wîssados tūr wîssàs ļotinû baļsès ženklinte; nesgi  
 kaip wirsziaus regiejem, Zámaitiû kaļboje yra daugesnee bal-  
 siû ne kaip ļotinû; kaipogi ta balsie ù yra îsztarema it  
 Grekonû /ω/ tai yra oo, rodanti wîdutinļ baļsā tarp o îr u".  
 É buvo paļīstamas vokiečių ir rusų raidyne.<sup>18</sup> i dvibalsių  
 rašymas su j /aj .../ sutinka su lenkų rašymu.

## 2. V a l a n č i u s

Priešingai Daukantui elgėsi Valančius, kuris pasitenki-  
 no jau minėtu įprastiniu populiariųjų D. Lietuvos raštų rai-  
 dynu. Valančiaus raštuose randame apskritai<sup>19</sup> šiokią raidyną:  
 a e i o u; ą ę; aj ej ij oj uj; ie "ie" uo; b c cz d g h j  
 k l ų m n p r s sz t w z ź /ir: ź, ź, z/; svetimiams žodžiams  
 ir h ch f x y. Šiokių raidynų rašė ir daugelis kitų, daugiau-  
 sia tikybinių raštų autorių kunigų.

Valančiui, kuriam pirmiausia rūpėjo jo raštų /daugiausia  
 tikybinių/ turinys, buvo nepakeliui su Daukantu, kuris įsi-  
 vedė naujų įvairių diakritinių rašmenų, paprastajam skaity-  
 tojui šiaip nežinomų. Valančius pasirinko kuo paprasčiausius  
 rašmenis, vartojamus populiariųjų, pirmiausia tikybinių raš-  
 tų, plačiajai skaitančiajai visuomenei pažįstamus ir be jo-  
 kio specialinio pasiruošimo ar mokymosi paskaitomus, nors ir  
 ne viską tiksliai lietuviškajame rašte atvaizduojančius. Ši-  
 tas paprastumo, populiarumo motyvas čia Valančiui ir daugiui  
 kitų tikybinių raštų autorių turėjo būti svarbus. Jį pabrė-  
 žia ir A. Pabrėža 1835 m. laiške kun. J. K. Gintilai.<sup>20</sup>

## 3. U g e n s k i s

Filologo klasiko A. U g e n s k i o kai kurias mintis



raidyno klausimu randame paskelbtuosiuose jo laiškuose, rašytuose M. Valančiui 1858 - 1859 m. lietuvių kalbos žodyno reikalu.<sup>21</sup> Rinkdamasis tam žodynui medžiagą iš įvairių knygų, A. Ugenskis pastebėjo, kad ten nesama vienodo raidyno; rašyba esanti tikras "mixtum chaos".<sup>22</sup> Klausiasi, ką mano Valančius dėl Kuršaičio ir Schleicherio rašybos.<sup>23</sup> 1859.V.11 laiške jis rašo, jog jam rodosi, kad slavų raidynas būtų tinkamiausias lietuvių kalbai, tiktai reikėtų jį papildyti, ypač balsėmis.<sup>24</sup> Tačiau apie tai teužsimena vienu sakiniu, plačiau šios idėjos nedetalizuoja ir nepagrindžia. Priešingai, pasikartodamas kalba apie lotyniškojo lietuvių raidyno trūkumus ir jų pašalinimą. Šiuo pastaruoju atveju pagrindinė jo mintis - apskritai laikytis tradicinio D. Lietuvos raidyno; dėl to kai kuriuos rašmenis, vartojamus M. Lietuvos populiariuose ar kalbiniuose raštuose, jis atmeta. Tokiu būdu e nesąs reikalingas jokių diakritinių ženklų, kaip tai prasimanę vokiečiai /turi galvoje M. Lietuvos raštus, Nesselmanną, Schleicherį, Kuršaitį ir kt./.<sup>25</sup> Ypač, kad jie, neturėdami geros ausies, nežina, kur rašyti e, kur ie. Pats Ugenskis tevirtuoja e garsui "e" ir ie etimologiniam "ie", taip pat ir "è", nes jo žemaitiškoje tarmėje "è" nėra - jis išvirtęs į "ie".<sup>27</sup> Lygia dalia atmeta ir Pabrėžos bei Daukanto vartojamąjį ó; vietoj jo pakanką u.<sup>28</sup> Nosiniams garsams Ugenskis nepripažįsta raidžių su vąšeliais apačioje. Esą, čia reikią lietuviams laikytis prancūzų rašymo<sup>29</sup> /tad voc. † n/; bet jei an, en dvibalsiuos prieš n dar girdėti tikras nosinis garsas, galima, esą, lenkų pavyzdžiu, rašyti šiuos balsius dar su vąšeliais /taigi an, en/, kaip tai ir randas Valančiaus raštuose.<sup>30</sup> Tačiau vėlesniame laiške jis atsisako vąšelinų tiek i, u /kurių su vąšeliais populiariai, pirmiausia tikybiniai, D. Lietuvos raštai apskritai nevartojo/, tiek ir a, e: "...ne-manau brūkšniuoti i, u, kaip tai šiandien yra pratę daryti vokiečiai, esą, parodyti etimologijai, o aš manau, kad geriau bus taip: kur žmonės mėgsta tuos balsius tarti per nosį, tai

tokiu atveju reikia prie jų pridėti n, o priešingai i, u rašyti paprastai be kokių brūkšnių; net manau, kad a, e brūkšniavimas yra liekas tada, kai padėtas prie jų m, n verčia tokius skiemenis tarti per nosį";<sup>31</sup> ir Daukantas tų nosinių per daug turįs. - Puiki esanti vokiečių išmonė ū, nes kiekvienas skaitytojas "gali įsivaizduoti aną aukštutinę o čia prieš u, čia po u, arba į ją nekreipti jokio dėmesio skaitant, kaip paprastai daro žemaičiai tokių žodžių tardami visada tiesiai gryną ir pilną raidės u toną".<sup>32</sup> Iš ilgųjų balsių teužsimena M. Lietuvos raštų bei "vokiečių" vartojamąjį y, kurį jis atmeta: vokiečiai tiksliai jo nemoką vartoti, o žemaičių tarmėje tinką vartoti ij /pvz. wijnas/, kur j=rusų ū;<sup>33</sup> pats lietuviškai rašytame 1858 m. laiške Valančiui ilgojo nuo trumpojo "i" neskiria.<sup>34</sup>

Taip pat ir priebalsių srityje Ugenskis nepripažįsta naujovių - naujų diakritinių raidžių.<sup>35</sup> Trumpai pažymi, kad ć vietoj cz ir ś vietoj sz esą beprasmiški, nepagrįsti dalykai.

#### 4. T r a d i c i n i s p i r m ū j ū K u r š a i č i o k a l b i n i ū r a š t ū r a i d y n a s

Fr. Kuršaitis laikosi to meto Mažosios Lietuvos populiarinių raštų tradicinio raidyno, tik specialiniams fonetiniams gramatikos reikalams griebsiasi diakritinių rašmenų modifikacijų. Savo "Beiträge zur Kunde d. littauischen Sprache"/I-II, 1843 - 1849/ garsui "é" vartoja ē su brūkšneliu viršuje, pažymėdamas /II, 5/, kad šis rašmuo esąs ir su tašku viršuje /taigi è/ vartojamas; "ie" ir "uo" dvibalsiams ie ir ū, nosiniams - ą, ę: ž, ų, taigi pirmiesiems dviem vašeliu raidės apačioje /kaip ir dabar vartojame/, o antriesiems brūkšnelius, išambiai perkertančius tąsias raides iš apačios į viršų dešine kryptimi.<sup>37</sup> Pagal tą tradiciją specialiai teskiriamas rašte balsio "i" ilgis, trumpąjį žymint i, ilgąjį y;<sup>38</sup> šis žymėjimas įvestas jau nuo Kleino laikų. Tik kur specia-

liai norėta šiame kalbiniame rašte pažymėti, kad tartinas ilgas balsis, žymimas ir "u" ilgumas brūkšneliu raidės viršuje /ū/,<sup>39</sup> bet jei pasitaiko toks "u" kirčiuotame cirkumfleksinės ar akūtinės priegaidės skiemenyje, ilgio ženklą atstoja tas kirčio ženklas. Šiaip nei šiame veikalė, nei savo populiariniuose raštuose bei laikraštyje /"Keleiwyje"/ Kuršaitis, be tos vienos y, kitų balsių ilgio nežymi.

Eidamas kartu su M. Lietuvos tradicija, i dvibalsius Kuršaitis rašo voc. + i /t.y. ai, ei, oi, ui/.

Iš priebalsių "č" ir "dž" garsams žymėti rašo cz ir dz /I daly/ ir cž, dž /II d./, bet kartais ir čia cz, dž. Paties Kuršaičio pažymėjimu, dažniausiai rašoma /populiariniuose raštuose/ cz, dž.<sup>40</sup> Toliau ž "ž" garsui, vieną l/kie-tajam "l"/,<sup>41</sup> bet jau du rašmeniu "s", skiriamu pagal savo vietą žodyje /alografos/: žodžio pradžioje ir vidury /, o žodžio gale ir vidury tada, kai sudaro sudurtinio žodžio galūninį priebalsį, s /fergù: Pùsponis/.<sup>42</sup>

Priebalsių /Kuršaitis rašo: balsių/ minkštinimo ženklų, irgi sekdamas įsisenėjusia tradicija /visos M. Lietuvos gramatikos čia sutarė/, Kuršaitis rašo i. Kad tas i galys susimaišyti su balsiu, žymėti pvz. dviskiemeniems ia, io, iu samplaikoms, nesąs svarbus priekaištas, nes lietuvių kalboje vargiai rasime žodžių /išskyrus tokius sudėtinius, kaip pri-augti/, kuriuose vienas skiemuo balsiu baigiasi, o sekamasis skiemuo balsiu prasideda.<sup>43</sup>

## 5. S c h l e i c h e r i s. T r a d i c i n i o r a i d y n o p a t i k s l i n i m a s

A. Schleicheris stengėsi savo mokslinei lietuvių kalbos gramatikai ir tinkamą raidyną pritaikyti, bet kartu atsižvelgdamas į tradiciją, spaustuvės patogumus ir kitką.<sup>44</sup> Šitas dvejopas tikslas atsiliepė ir pačiam raidyno pobūdžiui: kai kas grynai moksliniam gramatikos reikalui taikoma kiek skyrėsi nuo praktiniam reikalui skiriamo raidyno

/nauji rašmenys tam tikriems garsams, balsių kiekio žymėjimas/.

Tokiam teoriniam, gramatikos ir žodyno, reikalui jo sudaromas naujas rašmuo plačiam garsui "e" bei "ę", kuris esąs tariamas kaip "e" su "a" priemaiša bei kaip "ã<sup>a</sup>" ir kuri senesniuosiuose raštuose jis rado žymint ea ar ia /pvz. "Knygoj nobažnystės"/.<sup>45</sup> Iš pradžių jis tą rašmenį manė žymėti įvairiais kirčio ženklais viršuj ir apačioj e, ę rašmenų /destis ar garsas kirčiuotas ar nekirčiuotas, ilgas ar trumpas/;<sup>46</sup> bet vėliau rašė tik su tašku apačioje: ę, ę ir - su kirčio ženklais: ę', ę'.<sup>47</sup> Šis rašmuo jo tevertojamas gramatikoje ir žodyne, bet ne chrestomatijoj.

Iš kitų jo lietuvių raidyno naujovių tėra kai kurių rašmenų formos pakeitimas /būtent ę', į, ū, v/.

Garsas "ie" Schleicherio laikytas vienabalsiu ir jo įtrauktas lentelėje į balsių, bet ne dvibalsių kategoriją.<sup>48</sup> Tam garsui žymėti iš pradžių /Briefe 544-5/ jis siūlė ê /kirčiuotam/ ir ę /nekirčiuotam/. Bet vėliau nuo šio rašmens atsisakė, LGr. 9 siūlydamas ę'. ie rašymas, svarbiausia, esąs netikęs dėl to, kad i prieš sekančią balsę pažymis prieš stovinčiojo priebalsio minkštinimą. Taigi rašmenų atskyrio /kontrasto/ motyvas abėcėlėje. "Lituanicoj" 3 /1853/ jis dar sumini, be kitko, tarminį ir tradicinį motyvą: ie kliudąs žemaičiui, nes žemaitis /suprask, M. Lietuvos/ vietoj šio garsu tariąs è; taigi, rašant ę', antrasis taškas ant è mažiau tekristų į akis negu visai netariama raidė, ypač kad jau spaudiniuose esą priprasta prie įvairiai ant e dedamo ženklo. Šioks rašmuo vartojamas rusų abėcėlėje ir gramatiniuose raštuose vokiečių.<sup>49</sup> Tačiau Schleicheris įsakmiai čia nepažymi, kad ę' tokia pat reikšme D. Lietuvoje jau anksčiau buvo vartojamas Daukanto.

Pagal ą, ę žymėjimo analogiją, t.y. kad vienokios kategorijos garsų ypatybė būtų raidyne ir vienaip žymima, Schleicheris įvedė ir "į", "ų" garsų žymėjimą su tokiu pat vašeliu

apačioje.<sup>50</sup> Pirma a, ę buvo žymimos kaip dabar, o "i" ir "ų" raidės su įkypais, per vidurį raidės į dešinę einančiais tiesiais brūkšneliais perbraukti /ǰ, ǰ/.<sup>51</sup>

Viengubą v Schleicheris įveda vieton "nereikalingo dvigubinio w", nusižiūrėjęs į kitas kalbas /čekų, prancūzų ir kt./; dvigubas w tesąs ten reikalingas, kur esąs dar skirtingas v. Ir čekai "nereikalingą w" išviję iš savo raštų.<sup>52</sup>

Sekdamas M. Lietuvos papročiu ir atsiskirdamas nuo Didžiosios, Schleicheris kietajam "l" rašė l, nes esąs lygus lenkų ǰ, o li=lenk. l.<sup>53</sup>

Sutikdamas su M. Lietuvos tradicija bei gramatikomis, bet atsiskirdamas nuo D. Lietuvos tradicijos, i dvibalsius Schleicheris rašė voc. + i.

Balsių /bei dvibalsių/ kiekio žymėjimo problemos raidyne Schleicheris nesprendė, pasilikdamas prie M. Lietuvoj vartojamų rašmenų, kurių tik vieno "i" kiekybė tebuvo specialiais rašmenimis žymima bei skiriama /i:y/. Kitų garsų, kurie gali būti trumpi ar ilgi /a, e, u/, kiekybę teskyrė gramatikos ir žodyno reikalui. Tai darė įprastiniu, prosodijoje iš seno pažįstamu būdu<sup>54</sup> -brūkšniu rašmens viršuje ilgiesiems balsiams, o, prireikus, pusrutuliu trumpiesiems /ā, ē, ū: ā, ē, ū/.Visų kitų garsų - é, o, ě, ů ir visų /t.y. likusių/ dvibalsių - ilgio rašmenimis nereikia žymėti, nes jie visada esą ilgi; taip pat ir "nosinių balsių" /nasalier ten vocale/ a, ę /ę/, i, u, kurios skiemens pradžioje irgi visada esančios ilgos, tik p i n i g a i ir k u n i g s teišskyrus, o skiemens gale trumpos tik tam tikrose morfologinėse kategorijose /vardažodžių ir negimininių įvardžių vn. ga./.<sup>55</sup> Todėl specialiai šių garsų ilgio žymėti rašmenimis nebereikia. Tačiau neretai Schleicheris savo gramatikoje, matyt, praktiniais sumetimais /dėl aiškumo/ pažymi dar brūkšneliu viršuje ir tuos a, ę, i, u /nekirčiuotus/ rašmenis. - Bet ir a, e, u ilgosios žymimos brūkšneliu tik nekirčiuotos. Kirčiuotosios - Schleicheris ilguosius kirčiuotus skiemenis žymėjo akūtu //, o trumpuosius

graviu /' / -nežymimos, nes jų kiekybė, kai kirtis pažymėtas, jau savaime aiški.

Minkštinamąją ženkłą žodžio viduryje Schleicheris priėmė tradicinį /lenkiškąją/ i, tik absoliutinėje galūnėje žymėjo akūtu šalia priebalsio, pvz. vėrk' = verkia.<sup>56</sup> Šitas akūtinis žymėjimas taip pat nusižiūrėtas iš lenkų,<sup>57</sup> lietuvių kalbai Schleicherio yra nuosakiai pritaikytas, nes anksčiau buvo tai žymima apostrofu /vis tiek ar tas priebalsis turėjo būti tariamas minkštai ar kietai/.<sup>58</sup> Šitokį žymėjimą jis tenusisprendė savo LGr., nes dar "Briefe" 558 buvo siūlęs, Kuršaičio pavyzdžiu, j.

#### 6. V e l e s n y s i s K u r š a i č i o r a i d y n o t a i s y m a s

K u r š a i t i s vėlesniuose savo kalbiniuose darbuose /žodyne 1870 - 1874, 1883 ir gramatikoje 1876/, norėdamas vengti painiavos ir trukdymų populiariųjų raštų skaitytojams, irgi pirmiausia laikosi tradicijos /M. Lietuvos/.<sup>59</sup> Skirdamas tą tradicinį lietuvių raidyną nuo kitų tautų raidyno, pažymi, kad lietuviai neturi garsų ph, f, ch, th, kurie tik svetimuose žodžiuose pasitaiką; lietuvių raidyne nesą rašmens h /spiritus asper/, taip pat ir v, z; todėl Schleicherio v atmeta, nes jo įvedimas į lietuvių raštus "nukrypsta nuo įprastinio lietuvių rašymo".<sup>60</sup> Tik kur fonetinės garso prigimties pažymėjimas arba raidės atskyris nuo kitų taip pat rašomų, bet kito turinio /garsinės vertės/ raidžių verčia ieškoti naujo ženklo, Kuršaitis tesiryžta pakeitimams. Todėl ir čia - lotyniškajame raidyne - beveik pasilieka prie "Beiträge" duotojo raidyno, išskyrus minkštino žymėjimą /galūnėje/ ir ie, tʃ rašmenų įvedimą. Pažymėtina, kad ir lotyniškame raidyne Kuršaitis vartoja β garsui "š" žymėti.

Gramatikoje siūlė c raidę pakeisti tʃ rašmeniu, nes, viena, čia garsas esąs sudėtinis /t + s/; o antra - svetimtau-

čia /vokiečiai ar kt./ prieš a, o, u klaidingai c tarią kaip k. Dėl to čia c liekās, kur jis jau įsisenėjęs, bet ypač prieš minėtuosius a, o, u rašās t<sup>61</sup>. Vis dėlto žodyne - tiek antrojoj, tiek pirmojoj daly - vartoja c. Ir čia, lotyniškame raidyne, šalia dź /"dž" garsui žymėti/, pagal aną gotiškąją M. Lietuvos tradiciją, iš analogijos rašoma ir cz /"č" garsui/, bet ne vėlesnysis lenkiškasis cz rašmuo,<sup>62</sup> kurį ir Schleicheris buvo priėmęs.

Apskritai, Kuršaitis nevertėjo χ, nes jį M. Lietuvos tradicija žymėjo l, o minkštąjį garsą li, absoliut. galūnėj<sup>63</sup>. Tačiau iš pradžių savo gramatikoje buvo manęs kietajam priebalsiui žymėti šalia l išvesti dar ir χ, nes jam buvo nepasirodą, kad negalima surasti rašybos dėsnio, pagal kurį būtų galima nustatyti, kada "l" kietas, o kada minkštas prieš priebalsius /pvz. valgau: valgyti/. Atskirti šio laikui "l" garsui vienam nuo kito prieš priebalsį galima buvo pažymint antroje žodyje "l" minkštumą. Bet tada būtų reikėję arba li, kas jau būtų visai nepatogu, nes po priebalsio i visur kitur reiš-  
kė balsį; arba l<sup>64</sup>, bet šis ženklas, užimdamas atskirą vietą tarp kitų raidžių, irgi būtų buvęs nepatogus; todėl pastarasis rašmuo jo tebuvo priimtas absoliutinėje galūnėje. Tad, norint tokių dviejų žodžių kietą "l" atskirti nuo minkšto, teko pažymėti "l" kietumą ženklu χ, kuris tokiais atvejais jau ir buvo vartojamas D. Lietuvos raštuose.<sup>64</sup> Tuo atveju Kuršaitis savo gramatikoje ir linkęs rašyti w a χ g a u, bet w a l g y t i,<sup>65</sup> kur l prieš priebalsius žymi minkštintinį priebalsį. Iš pradžių šio "l" kietumo Kuršaitis nežymėjo, nes M. Lietuvos tarmės ryškesnio skirtumo tarp minėtųjų žodžių "l" nepažįsta. Prieš gramatiką rašydamas susipažinęs su D. Lietuvos tarmėmis, pastebėjo, kad čia tarmėse esama ryškaus skirtumo, todėl būtina rašte žymėtino atskiru rašmeniu, nors to nedarė Schleicheris ir nebuvo įprasta M. Lietuvos raštuose. Tačiau šio žymėjimo vėliau jau ir į pačios gramatikos galą Kuršaitis atsisakė, nes jis surado garsinį dėsnį, kuris nusako, ka-

da čia "l" yra minkštas /išskyrus rytų ir vad. vidurio aukštaičių tarmes/, būtent: "l tarimas prieš priebalsius yra tada minkštas, kai po jo, jei ir betarpiškai, bet tame pačiame skiemenyje, eina minkštas arba minkštintinis balsis" /t.y. minkštintinis priebalsis/.<sup>66</sup> Taigi rašte šis dvejopas "l" tarimas čia nebuvo jo toliau žymimas, nes jo garsinę reikšmę žymėjo skiemeninė aplinka, panašiai kaip ir "l" minkštumas specialiai nebuvo žymimas prieš priešakinius balsius bei dvibalsius /i, y, į, è, ę, ie/.

Priebalsių minkštumui žymėti Kuršaitis vartojo i, bet absoliutinėje galūnėje, skirdamasis nuo Schleicherio, atvirkščią apostrofą priebalsio viršuje iš dešiniojo šono.<sup>67</sup>

Žodyne ir gramatikoje Kuršaitis tevirta, jog ilgam siaurajam balsiui žymėti, čia sutardamas su Schleicheriu, nors populiariuose raštuose, kaip ir jis pats pažymi, dažniau buvo vartojamas ē.<sup>68</sup> Aišku, pastarasis būtų buvęs tuo nepatogus, kad brūkšnelis kalbotyrinėje literatūroje žymi ilgį, ir tada šis rašmuo būtų turėjęs reikšti ilgą platųjį "e". Bet už tai plačiojo /šleicherinio/ "e" garso su "a" atspalviu specialiai nežymėjo /nė teoriniam reikalui/, pasitenkindamas e rašmeniu.<sup>69</sup>

"ie" garsui žymėti Kuršaitis atmeta Schleicherio ě dėl fonetinės to garso prigimties ir dėl tradicijos. "ie" garsą Kuršaitis laiko "mišruoju balsiu" /Mischvocal/, susidedančiu iš trumpo "i" ir "è" garsų junginio /matyt, remdamasis savo gimtąja tarpe, kur senoviniai "é" ir "ie" garsai buvo sutapę į vieną "ie"/, todėl senovinis rašmuo ie jam geriau atvaizduoja tą garsą. Vis dėlto jis pakeičia šį rašmenį ié rašmeniu dėl rašmenų atskyrio motyvo: mat, senoviškai rašomas tas garsas susimaišytų su ie, kuris kartais rašomas vietoj ia, t. y. vietoj a po minkštojo priebalsio.<sup>70</sup> Ar nebus šiam ié tam tikrą akstiną davęs ir Schleicheris, nes jis vienoj vietoj savo "Briefe" /556 psl./ vietoj savojo rašmens skliaustuose rašo ir iè.



Balsių ilgio žymėjimas toks pat, kaip jo "Beiträge" ir Schleicherio, taigi atskiru rašmeniu težymimas y, o kiti garsai tik tie, kurie gali būti ir trumpi /a, e, u; taip pat ą, ę, į, ų, nes M. Lietuvos aukštaičių tarmėje šie "nosiniai" galūnėje yra ir trumpi/. Žymimi jie irgi brūkšneliu raidės viršuje, kuri vėl kirčiuotame skiemenyje atstoja akūtas su cirkumfleksu, išskyrus y, kuris tada rašomas. Taigi šiuo atveju ilgį žymi: 1. - /gulstinis brūkšnelis/, 2. akūtas, 3. cirkumfleksas.<sup>71</sup>

Šitokią raidyną Kuršaitis tevartoja savo kalbiniuose darbuose - žodyne ir gramatikoje /LGr. ir "Beiträge"/. Populiariniuose savo raštuose jis taikosi prie M. Lietuvos raštų praktikos, vietoj savo iė, tŃ, ų rašydamas ie, 3, l.

7. K i t a t a u č i a i k a l b i n i n k a i s e k a  
S c h l e i c h e r i u

Tenka susipažinti ir su kitataučių kalbininkų nusistatymu bei projektais, nes žymesnieji, ypač vokiečių kalbininkai, kaip autoritetingi mokslininkai, vienokiu ar kitkiu būdu galėjo veikti lietuviškojo raidyno kūrimąsi. Žinoma, jiems raidynas rūpėjo čia pirmiausia moksliniu teoriniu požiūriu.

G. H. F. N e s s e l m a n a s laikėsi M. Lietuvos populiariųjų raštų tradicijos. Donelaičio raštų leidime pasisako atmetęs Schleicherio įvestąjį v ir vėl "gražina senajam w savo teise", nes "lietuviai, pradėję rašyti, priėmė lenkiškąsias raidžių reikšmes, o lenkų kalba nepažįsta v, bet tik w".<sup>72</sup> Matyt, dėl "ie" ir "é" garsų sutapimo kai kuriose M. Lietuvos tarmėse savo žodyne /1852/ tevartoja ẽ.

A. B i e l e n s t e i n a s, lietuviškuosius žodžius rašydamas savo latvių kalbos gramatikoje, sekė Schleicherio raidynu.<sup>73</sup> Taip pat J. S c h m i d t a s bendrojoje Ebelio, Leskieno, Schmidto ir Schleicherio indoeuropiečių kalbų chrestomatijoje duoda šleicherinį lietuvių kalbos raidyną, tik ę, ę nevartoja.<sup>74</sup> Lygiai ir lenkiškai rašęs J. K a r-

Ų o w i c z i u s nesvyruodamas priėmė Schleicherio raidyną, nes Schleicheris jam yra autoritetas tiek lietuvių rašybos, tiek apskritai lietuvių kalbos pažinimo srityje.<sup>75</sup> Slavistas A. B r ū c k n e r i s iš pradžių buvo linkęs į naujovę, įsivesdamas savo lietuvių kalbos skolinių studijoje č, š, ž, d'vietoje anuometinių cz, sz, ź, dź; esą, nors nenuosakiai, jau senesnieji žemaičių raštai vartoja ś, ć.<sup>76</sup> Vėliau kitame savo straipsnyje pažymi, kad, trūkstant spaustuvėje reikiamų rašmenų, negalėjęs visais lietuviškųjų žodžių rašymo atsitikimais pasekti Kuršaičio ortografija.<sup>77</sup> Tačiau Brückneris nebuvo pastovus: sakysime, recenzuodamas "Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft" 1882 - 1883 m. 3-5 sąsiuvinius, pastebi, kad čia rašymas w, cz, sz, ie /vietoje Schleicherio ė/ esąs racionalus,<sup>78</sup> vadinasi, pasisakydamas jau už šiuos rašmenis.

V. J a g i ć a s, recenzuodamas /žinoma, moksliniais, ne praktiniais motyvais/ A. Juškos 1880 m. dainų rinkinį, pritaria J. Juškos rašymui š, č, tik prikiša nenuosakumą dėl ź diakritinio ženklo: kodėl šalia š, č su stogeliais nerašoma ž? Taip pat ir Juškos minkštinamąjį ženklą ɛ, kuriuo atsiskiriama nuo balsio i, laiko priimtiniu. Ir kiti rašmens dainų tarnei atvaizduoti esą vietoje /tik pasigendama dvejos - kuršaitinės - priegaidės žymėjimo/.<sup>79</sup>

A. B e z z e n b e r g e r i s irgi vertėsi lietuvių žodžių transkripcijoje Schleicherio rašmenimis bei rašyba, nors ne visur nuosakiai. Geresniam fonetiniam žodžių atvaizdavimui prireikus, kaip ir suprantama, pasigaudavo ir kitų ženklų, pvz. 1882 savo "Litauische Forschungen" vartoja lenkų ś, ń, Ų, o palataliniams - latvių ģ, ķ.<sup>80</sup>

A. L e s k i e n a s ir K. B r u g m a n n a s savo "Litauische Volkslieder und Märchen" /1882/ irgi verčiasi šleicheriniu raidynu, taip pat ir kirčiavimu; tik Brugmannas dar vartoja ir Ų šalia li /!/, minkštajam garsui; ir pats prisipažįsta, kad tai be reikalo - kietajam būtų pakakę l.

Bet specialiam tarmės garsų atvaizdavimui, suprantama, juodu pasigauna ir specialių rašmenų /plg. Brugmanno Garliavos tarmės aprašymą 277tt./.

Pridurtina, kad ir praktinių M. Lietuvos lietuvių kalbos vadovėlių autoriai stengiasi neatsitraukti nuo M. Lietuvos populiariųjų raštų įpročių. Pvz. M. V o e l k e l i s vartoja ē, ie, ĵ , cĵ, dĵ, w; balsių ilgį /tų, kurie gali būti ir trumpi/ prireikus žymi akūtu, išskyrus y, kuris rašomas ilgajam balsiui.<sup>81</sup> K. R. J a c o b y savo mokyklinėje chrestomatijoje irgi rašo w, bet jau é, ě, cz.<sup>82</sup>

## 8. I v i n s k i s

L. I v i n s k i s galvojo apie tinkamą lietuvių kalbai rašybą, tad, bent vėliau, nesitenkino ir tokiu įprastiniu raidynu, kaip Valančiaus.

Petrapilio cenzūros komitetui rašytame prašyme<sup>83</sup> jis pripažino lietuvių raidyną tokį: a a b c d e e f g i j k l ų m n o p r s t u u /rus. y, y/ w z ź ž. F tesanti vartojama tikriniams vardams, o h, y /=~~6~~/, x "neįėjo į lietuvių kalbos sudėtį". Tačiau šiaip kitur jo vartojama dar ir ś, śz /=~~6~~, ~~u~~/, cz, kurie esą ne lenkų, bet lotynų rašmenys, kaip tai esą matyti iš rusų lotynų kalbos žodyno ir iš Klapprotho "Asia polyglotta". Skirtinas esąs šalia u dar kitas u, kuris tariamas kaip vok. žody Butter, Mutter. v /fau/ esą vartojama lotyniškame vokiečių šrifte; lietuvių abėcėlėje, kaip pusė raidės w, ji būtų naujovė. w esanti "anglosaksų" raidė. ź ir ž skiria lenkiškai: ź esanti suminkštinta z: źinia, źiema, źirnej /:zomatas/, o ž kieta: žalas, žagré, žadas.<sup>84</sup> Ilgajam "i" ir "u" kartais rašo teorinėse pastabose Ī, ū;<sup>85</sup> ilgajam "i" parašo ir ij.<sup>86</sup> "O Pisowni języka Litewskiego" dėl "dailiesnio skambėjimo ir paprastesnio rašymo" siūlo szcz junginio pirmąją z išmesti ir rašyti scz: esą, nors tariama aukščiau, rašome aukščiau, nes tarime visai maža tarp tų lyčių tebūsią skirtumo. Tai pateisinančios ir tokios lytyš

kaip kapstiti /su s/ šalia tarimo kapszcziu /su sz + cz/.  
Tad tinką čia tą pirmąją z išmesti ir rašyti kapszcziu. Gali-  
ma būtų, esą, išmesti ir abu z ir, lenkų bei lotynų pavyz-  
džiu, rašyti sc.

Savo kalendoriuje /po 1863/ ir kai kuriuose kituose raš-  
tuose a, e, ł, w, ź, ż nevartoja, nes tos raidės cenzūros  
buvo uždraustos dėl to, kad jos yra "lotyniškai lenkiško  
šrifto". Dėl tos priežasties buvo sulaukytas ir jo knygelės  
"Pasauga" /LB III Nr.1985/ spausdinimas. Savo prašyme Petra-  
pilio cenzūros komitetui Ivinskis sakosi nežinodamas pavar-  
tojęs toje knygelėje šias raides, o, antra vertus, teisinasi,  
kad tos raidės nesančios lenkiškos, bet iš pagrindo lotyniš-  
kos; be to, jų reikalaujanti lietuvių kalbos fonetika.<sup>87</sup> Ka-  
dangi šiomis raidėmis reiškiamiems garsams atvaizduoti lie-  
tuvių kalboje reikią tam tikrų rašmenų, Ivinskis šiame pra-  
šymo rankraštyje siūlo juos kiek pakeistos formos, kad skir-  
tųsi nuo lenkiškųjų /tad a, e, ł, w, ź, ż/.<sup>88</sup>

#### 9. B r o l i ū J u š k ū r e f o r m ū b a n d y m a i

Jonas Juška, su savo broliu Antanu, daugiau negu Schlei-  
cheris bandė reformuoti lietuvių raidyną. Jo rašybiniuose  
straipsniuose /Kalbose 50-56 "K'ali žodžej apė lėtuv'u stat-  
raszimą"; "Isztarimas raštženklu" ir kt./ daugiausia ir kal-  
bama raidyno klausimais. Iš vienos pusės jam rūpi raidyno  
pritaikymas visoms lietuvių tarmėms /1867 m. dainų rinkinio  
prakalboje/, iš kitos - raidžių formos prastinimas ekonomi-  
jos, taupumo sumetimais. Raidyno taikymo tarmėms tik princi-  
pas jo tepabrėžiamas; apie jį esame jau tarmės skyriuje kal-  
bėję. Be to, J. Juška stengiasi čia įtikinti ne tik visiems  
lietuviams, bet ir svetimtaučiams.<sup>89</sup>

Kai kurias naujoves /naujus rašmenis/ Juška pasiėmė iš  
Schleicherio, o kitus rašmenis pats mėgino perdirbti ir siū-  
lė juos lietuviams priimti. Iš Schleicherio jis pasisavino

ė, v, iš pradžių ir ě, nors savo kalbiniuose straipsniuose to ir nepasisako. ě atsisako jau 1867 m. dainų rinkiny, čia pasiūlydamas ie, o visuose vėlesniuose dainų rinkiniuose rašo iė, kur i minkštin. ženklas, è - siaurasis balsis. Taigi foentiškai jis ne visai atitinka šleicherinį ě. v vietoj w jis paremia rašymo ekonomijos pagrindu: "Dėl pastrukinimo rašymo g'ar'aus butu rašyti prastąjė gaudžę v vėtoje paprastaj devėmos keįmerinės w".<sup>90</sup> Taip pat priėmė Schleicherio ir M. Lietuvos raštuose bei Daukšos vartojamą ũ /vietoį uo/, kurią teįsina iš pradžių tarminių motyvų, manydamas, kad tuo rašmeniu geriau galima įtikti įvairioms lietuvių tarmėms, įvairiai tą garsą tariančioms, nors konkrečiau to įtikimo nepaiškina.<sup>91</sup> "Kaļbose" savo raidyno projekte dar nesiuo naujo rašmens plačiajam "e" garsui /su "a" atspalviu/, kaip tai padarė Schleicheris. Vėliau jis išranda reikiant ir šį garsą žymėti, bet tik iš karto nenusistato dėl to rašmens lyties. Gramatikos rankraštyje /1862/ priima šleicherinę ę. Tą patį rašmenį randame ir brolio Antano 1863 m. elementoriuje,<sup>92</sup> kurio raidynas, matyt, ne be brolio Jono įtakos susidarytas; taip pat ir Antano lietuvių lenkų kalbos žodyno rankraštyje.<sup>93</sup> Bet vėliau Juškos susidaro naują tam reikalui rašmenį, be taško apačioje: e , e .<sup>94</sup> Jis vartojamas lietuvių lenkų ir rusų kalbos žodyno rankraštyje /vietomis ir šalia e / ir Juškų dainų rinkiniuose /1878 - 1883/.

Svarbiausias Juškų /greičiausia, vėl filologo Jono iniciatyva/<sup>95</sup> rūpestis buvo raidyno prastininimas ekonomijos pagrindu, perdirbant sudėtinis dvigubinius rašmenis viengubiniais. Tokie sudėtiniai buvo cz, dz, dż /dź, dź/, sz ir minėtasis w. Iš pradžių ir patys vertėsi šiais rašmenimis, vėliau jie nori juos perdirbti vietisiniais diakritiniais; tokius vietisinius vėliau Juškos nuolat ir vartoja, tik dz, dż /dź, dź/ pasilaikydami. Būtent "Kaļbose" 53, 55 J. Juška siūlo, kaip matėme, vietoį w dvigubinio vartoti tiesiog viengubinį v, nes jis mažiau vietos teužimas. š rašmenį jis

194

šioje knygelėje ir pats vartoja. Linkęs iš principo ir dz viengubu keisti, bet jam pakaito čia dar nesiūlo. Tačiau matydamas, kad tai bus ryškus atsitraukimas nuo ligtolinių įpročių, šioje knygelėje pats dar nedrįsta tų naujų rašmenų įsivesti: "... bet asz sz'ame karte ne rižaus ant to, kad tamsta, skajjtitojau, isz jaunumo pripratęs pri dvingubu ženklų sz ir cz, ne užsikludinėtum beskajjtīdams ir manęs didej ne pejktum" /Kaļbos 53-54/. Dėl "š", "č", šalia dz, dž, rašmenų formos Juškų gerokai svyruota. - "š", "č" mėginta žymėti vienu principu, ir tai trejaip: 1. stogeliu viršuje /š, č/, o "š" ir apostrofu /š' arba net gotiniu rašmeniu ſ; <sup>93</sup> 2. "š", "č", "dž" tašku viršuje: ṧ, č̇, dž̇. Taškai čia dedami, matyt, iš analogijos su kitais taškuotiniais rašmenimis /ė, ė, ž/. Tokius rašmenis randame lietuvių lenkų kalbos žodyno rankraštyje, Antano abėcėlėje <sup>96</sup> ir Jono lietuvių kalbos skaitymų knygoje; <sup>97</sup> 3. "š", "č" žymimos kabliu /stačiakampiu, į dešinę nusuktu/ apačioje: ṣ̌, č̣. Panašus diakritinis ženklas, rankraštyje gal daugiau į mažą z panašus, dedamas d apačioje ir "dž" garsui žymėti: dẓ̌; "dz" - visai panašiai rašoma, tik gal su mažesniu diakritiniu z. Tokius rašmenis randame Juškos lietuvių lenkų rusų kalbos žodyno rankraštyje, Jono "Učebnaja kniga". Fortunatovas sako, kad dẓ̌ rašmuo buvęs Antano mėgintas žodyne įvesti, bet vėliau Jonas ištaisęs į dž /ir dz/, nes pirmasis buvęs keblus, matyt, spaus-tuvei. <sup>98</sup> Jono lietuvių kalbos gramatikos rankraštyje "č", "dž" garsai, matyti, dėl artimos fonetinės giminystės, žymimi č, dž, taigi kableliais apačioje, o "š" - apostrofu viršuje: ṧ; pastaruoju būdu žymima Jono ir "Knigoj dėl mokimos Liétuvių-ko Liézuvio". Gramatikos rankraštyje vartoja s, bet č; pastarasis rašmuo savo diakritiniu ženklu skiriasi nuo pirmojo, matyti, dėl to, kad jis gretinamas su dž, kuris šiame rankraštyje jau turi pakeisti sudėtinį dž̇. Dainų rinkiniuose lotynų raidyne terandame čia sudėtinis dz, dž, bet visur š, č /jau nekalbant apie nesvyruojamą v vartojimą/.

Vis dėlto Juškomis teko kovoti su skaitytojų nepasitenkinimu dėl š, č įvedimo. J. Juška 1881 m. dainų rinkinio pralaboje sako, jog vienas "didis mylėtojis savo lietuviškos kalbos p. B" atrasęs J. Juškai, kad, be ko kita, jo dainų rinkinio rašymas skaitytojams ne visai įtikęs. Skaitytojai nemėgstą š, č, nes mūsų raštas ir be jų esąs pasišiaušęs ir šerpetuotas; taigi nusiskundžiama diakritiniais ženklais. Juška pakartoja, jog š, č įvedęs dėl rašto prastinimo, nes jie esą vientisiniai, mažiau teuzimą vietos spaudoje, pigiau ir pati spauda teatsieinanti.

Šitų viengubų diakritinių š, č rašmenų idėja svetur jau seniai buvo iškelta; čekuose jau Husas pradėjo vartoti š, č.<sup>99</sup> XIX a. pradžioj prieš Jušką taip pat ir kalbotyrinėje literatūroje jie buvo vartojami. Pvz. F. Boppas savo veikalė "Über die Sprache der alten Preussen" /1853/ vartoja š. Lenkų irgi buvo siūloma pereiti prie viengubinių šių raidžių su diakritiniais ženklais viršuje ar apačioje.<sup>100</sup> š, č buvo vartojami J. Koncevičiaus redaguotame Maskvos studentų būrelio laikraštėlyje "Kol saula uztekes, rasa ir akis išes."<sup>101</sup>

Balsių kiekybei —ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams— skirti Juškos pasisavino M. Lietuvos principą, ir Schleicherio priimtą: paprastame, nekalbiniame tekste teskirti tik dvejopą "i", bet ne kitų balsių. Kaip ir Schleicheris, dėl kitų balsių /bei dvibalsių/ ilgio jie pasitenkina konstatavimu, jog tokie ir tokie balsiai yra ilgi /é, o, ū, a, é, i, u/, o kiti ilgi ir trumpi /a, e, u/, bet specialiai nekalbiniame tekste to ilgumo /ar trumpumo/ nepažymi; čia tik kirčiuotųjų skiemenų balsių ilgio pažymėjimą atstoja akūtas, o trumpumo gravis, kurie dedami Juškų dainų rinkiniuose.<sup>102</sup> Tik Juškos iš pradžių manė reikiant ilgajam "i" garsui įvesti kitą ženklą, nes y /ygrekas/ turis ne ilgo balsio reikšmę, bet kito — "placz'ojo kėto bałso y".<sup>103</sup> Antra, ir svetimtaučiai /"szajaujajai"/, nežinodami y reiškiant lietuvių kalboj ilgą balsį, tarią tą raidę kietai. Todėl ilgajam balsiui siūlo čia ĩ /su

196

dviem taškais/.<sup>104</sup> Bet kadangi rytiečiai vis dėlto turį ir kietą balsį, galima tam reikalui palikti y.<sup>103</sup> Bet dėl šio rašmens Juškų jau pat pradžioj svyruota, kol pagaliau priimta y: "Kaŭbose" J. Juška ir pats verčiasi ĩ, bet jau gramatikos rankraštyje /variantuose/ šalia ĩ rašo ir y; 1863 m. A. Juškos elementorius turi ĩ; 1878 m. Juškų dainų rinkinyje randame i tiek ilgajam, tiek trumpajam garsui, bet vėlesniuose dainų rinkiniuose ir vėl y. i dvibalsius J. Juška pats rašė ir kitiems patarė rašyti su j /ne su i/, t.y. rašyti aj, ej, uj, oj /ir ij/, ne ai, ei, ui, oi. Jis pažymi, kad ligi šiol lietuvių raštuose čia nesą sutarimo: daugiausia D. Lietuvoje rašoma pirmuoju būdu /su j/, kuris esąs kilęs nusižiūrėjus į lenkus; mažiau /M. Lietuvoje/ rašoma antruoju būdu, nusižiūrėjus į vokiečius. Lietuviams reikią priimti pirmąjį būdą, nes lietuvių kalboje šių dvibalsių tarimas arčiau stovįs slavų /rusų, lenkų, čekų ir serbų/, bet ne vokiečių kalbų. Esą, slavų kalbose čia antrasis dvibalsio sandas taip susilpnėjęs, kad jis įgavęs ypatybę to garso, kuri rusai rašą ũ/=j/, o kitos slavų kalbos j. Tą pat, esą, matome ir lietuvių kalboje. Pvz. žemaičių tarmėje antrasis dvibalsių sandas taip apsilpęs, jog kone visai išnykęs, palikdamas pailgėjusį pirmąjį /ā, ē, ī, ō, ū/. Todėl ir reikią rašyti čia j: ajszkej, vajkuj, tūj', bet ne: aiszkei, vaikui, tūi'.<sup>105</sup> Rusų raidėmis šiokių dvibalsius parašytume aŭ, eŭ, iŭ, oŭ, yŭ, bet ne au, eu, iu, ou, yu, o lenkiškomis aj, ej, ij, oj, uj. Kurie rašą ai, ei ... tvirtiną, kad dažnai akcentas tenka antrajam dvibalsio sandui, taigi aí, eí ... ir todėl jie išveda, kad antrasis sandas turįs būti i, bet ne j. Juška atsako, jog reikią abejoti, kad lietuvis pajustų akcentą ant silpno ir nykstančio balsio, juoba, kad žemaitis tada turėtų jį rašyti ant visai išnykusio balsio. Jei vokiečiai ir rašą akcentą aí, eí ... , tai jie taip darą manydami, jog abu dvibalsio sandai vienodai esą užgauti, kaip vokiečių žodžiuose mein, dein.<sup>106</sup>



Priebalsių minkštumui žymėti "Kałbose" J. Juška siūlo atsisakyti nuo i, nes tokiu būdu i tapęs dvireikšmis: vieną kartą žymis atskirą tariamą garsą, o kitą - priebalsio minkštumą. Lietuviai ir lenkai esą prie tokio minkštinimo pripratę ir gali teisingai perskaityti savo kalbos žodžius, bet tatai darą keblumų svetimtaučiams, kurie dėl to gali neteisingai perskaityti lietuvių kalbos žodžius. Esą, "Rusaj, Vokecej ir kitos tautos koźname minavotame žodįje padaris tĕk subals'u /syllabas/, kĕk ras bałs'u, t. ĩ. jĕ szejp skaj-tis: da-ri-au, sa-ki-au, tu-ri-u, bu-si-u, ar-kli-o, te-ki-ni-o, gar-bi-e, ni-eks, ne-tu-ri-e-je, da-ri-e, pa-da-ri-e, vi-e-na, di-e-na, ki-ek".<sup>107</sup> Minkštumo ženklui čia siūlo vartoti akūtą ant priebalsio. Kaip pastebėjo ir Schleicheris, kuris šį ženklą tevartojo absoliutinėje galūnėje priebalsio minkštumui žymėti, tas akūtas tam tikriems priebalsių minkštumo atvejams buvo lenkų vartojamas. J. Juška tą akūtą tevartoja priebalsiams prieš užpakalinės eilės balsius, vadinasi, apskritai, tais atvejais, kur ir minkštinamasis i buvo vartojamas. Šį akūtą jis ne tik siūlo, bet ir pats vartoja "Kałbose" ir gramatikos rankraštyje. Jį randame ir Antano 1863 m. "Abecełoj", tarpais ir žodyno rankraštyje. Bet toliau matome Juškas vartojant ir 1 /be taško/-daugiausia lietuvių kalbos žodyno rankraštyje, "Učebnaja kniga" ir lietuvių dainų rinkiniuose.<sup>108</sup> Tačiau Jono "Knįgoj dėl mokimos" matome minkštinamajam ženklui vartojant j. Nusileisdami Didžiosios Lietuvos raštų tradicijai, Juškos nepritaiko šio minkštinimo principo "l" garsui, bet vartoja kietajam ł, o minkštajam l. Teisindamasis 1881 m. dainų rinkinio prakalboje dėl rašybos prieš skaitytojus, J. Juška pastebi, jog ł pasilaikęs dėl to, kad "Liétuvej ir Žemajczej pripratę yra prĕ šio raštženkla" /XIII psl./. Vis dėlto J. Juška vėliau pastebi, kad jei tenorėtume vartoti vieną l, minkštąjį balsį reikėtų žymėti li.<sup>109</sup> Ir šito minkštinamojo ženklo įvedimu, kaip ir kitomis naujovėmis, kai kurie skaitytojai nebu-

vo patenkinti. Juška vėl atsako, kad reikią gi skirti i balsį nuo minkštinamojo ženkle /pvz. priaugti: apsisiaučiu/. Tai tik palengviną raštą ir nemokančiam lietuvių kalbą.<sup>110</sup> Tik absoliutinės galūnės minkštiesiems priebalsiams, kaip ir Schleicherio, J. Juškos pasilaikomas akūtas /"Liēt. dájnu" rinkiniuose/.

## 10. B a r a n a u s k a s

A. B a r a n a u s k a s, prieš pradėdamas dėstyti Žemaičių kunigų seminarijoj lietuvių kalbą, iki 1870 m. laikėsi D. Lietuvos įprastinio populiariųjų raštų raidyno.<sup>111</sup> Bet vėliau, jau dėstydamas lietuvių kalbą, kritiškai jį pervertino, bet irgi tesiryždamas nutolti nuo D. Lietuvos populiariųjų raštų vartosenos tiek, kiek tai priešinosi jo bendrinės kalbos sąvokai, tarmių derinimui etimologiniu pagrindu.

Pripažinus teoriškai idėją, kad garsinis tarmių derinimas reiškiasi raidžių polifonemizacija bei polifonetizacija, natūraliai galėjo kilti mintis, kad tas garsinis rašmenų daugiareikšmiškumas turi būti kaip nors specialiai įkūnytas ir vizoriniu būdu - raidžių forma. Vėliau šitą idėją kaip tik ryžosi įpavidalinti savo raidyne K. Jaunius. Bet Baranauskui ta mintis atrodo per sunki praktiškai realizuoti ir per daug galinti padaryti raidyną painų. Jau Gyliaus žodyno kritikoje, kalbėdamas apie tarmių derinimą rašte, jis sako: "Norint rašte kartu atvaizduoti visus etimologinius ir fonetinius skirtumus, tektų sudaryti milžinišką skaičių griežtai apibrėžtų raidžių, nes bet kuriam įvairių tarmių tų pačių etimologinių elementų tarties atšėšėliui atvaizduoti reikėtų atskiros raidės. Sutelktinės pastangos kalbininkų, veikiančių ta kryptimi, ilgainiui gal ir pasiektų pageidaujamų vaisių; bet jų darbų rezultatas - taip sudėtinga abėcėlė - būtų beveik kaip kinų, nepatogi mokytis".<sup>112</sup> Jis pažymi, kad lietuvių raidynas susidaręs iš lengvo per laiką; kai kurie rašmenys savo ypatybėmis ir išvaizda esą randami jau XVI - XVII a.

paminkluose, Daukšos, Sirvydo, Chilinskio ir kt. raštuose. Toliau prie lietuvių abėcėlės tvarkymo prisidėjęs Schleicheris ir Kuršaitis. Baranauskas pabrėžia reikšmę Schleicherio, kuris, rašydamas savo lietuvių kalbos gramatiką, rėmėsis, be kitko, Kleino, Ostermeyerio, Milkaus /Mielckės/, Nesselmanno, Boppo, Kuršaičio ir kitų svarbiais gramatiniais darbais ir tokiu būdu patobulinęs lietuvių abėcėlę. Šitoji abėcėlė savo kilme esanti bendroji europinė, susidariusi iš lotynų raidyno su kai kuriomis savomis lietuviškomis raidėmis; pastarosios rūšies esą: ū, ė, é, į, ū, minkštintinė ių, dvibalsės ai, ei, ui, minkštintinės iau, iai, iui, dž, grupė scz.<sup>113</sup> Lietuviškajame raidyne nesą lotyniškųjų dvibalsių ae, oe, eu, priebalsių f h ch ph th q x ir v.

Baranauskas apskritai priima Schleicherio raidyną, nes Schleicherio rašyba esanti geresnė už Kuršaičio /kurio vėl, savo eile, geresnis kirčiavimo žymėjimas/.<sup>114</sup> Schleicherio ė esąs tinkamesnis už Kuršaičio iė, nes pirmasis geriau atitinkąs bendrąją lietuvių kalbos fonetiką, o Kuršaičio rašmuo neatliepiąs M. Lietuvos ir dalies D. Lietuvos tarmėms, bet neatliepiąs ŽR ir ŽT.<sup>115</sup> Jauniaus ė nepriima dėl šio rašmens nepraktiškumo rankos raštui. Dėl tų "ie" rašmenų 1882 m. jis rašo H. Weberiui: "Kursz. iė dėlto man netinka kad dwi Źitari, kad é tapdama trumpa/wiėnas/, wisą sandorumą moksŲo apė jiŲgūsius ir trumpūsius balsius suardo ir maiszo, ir kad iė =ei = y kebŲu skaityti. Litera ĩ /ie, y, ei/ teip kaip ū /uo, ū, ou/, butu geresnė ne kaip ė; tiktai del akiv geresnė ė. Smulkiomis raszant ir spaudinant, mažutė e antraszyta ant i, wos teregima; dažnai bus wargu atskirti i nuo ĩ. Tai delto asz pasilėku pre Schleikerui, t.y. pre ė".<sup>115a</sup> Pažymėtina, kad Baranauskas, nebesutardamas su Schleicheriu ir Kuršaičiu, skyrė ne dvejoją, bet - pagal savo trijų morų teoriją /kalidingai apibendrintą visoms lietuvių tarmėms/<sup>116</sup>-trejoją balsių ilgį, o specialiais rašmenimis, kaip ir Schleicheris su Kuršaičiu, teskyrė praktiniam reikalui tik dvejo-

pą i:y balsių ilgį. Iš pradžių buvo linkęs kirčiuotuosius ilguosius balsius žymėti šleicheriškai /akūtu/, bet vėliau priėmė Kuršaičio žymėjimą /akūtą ir cirkumfleksą/, v,l /kietajam/ atmetė dėl tradicijos, nes "musu akys yra teip pripratę", rašė 1875 m. Weberiui.<sup>117</sup> X pateisinti Gyliaus žodyno kritikoje iškelia dar ir tarmini /tarmių derinimo/motyva. Esą, rašydami pagal Schleicherį ir Kuršaitį l:li /kietajam ir minkštajam priebalsiui žymėti/, mes nusidėtume ne tik istorinei tradicijai /t.y. D. Lietuvos/, bet ir tarmėms: prieš "ė", "e", "ei", "ę" pagal tą dėsni priebalsis "l" yra minkštas, o rytiečių tarmėse jis yra kietas, taigi, rašydami l, turėtume minkštą "l" ir skaityti, ir tokiu būdu rytiečių tarimo negalėtume pažymėti. Juoba, kad ir patys rytiečiai kai kur ir prieš e, ei tarią minkštą l /lepšis, leiba/. Tai gi išeina, kad prieš šiuos priešakinius balsius reikia turėti rašmenį ir kietam "l".

#### 11. J a u n i u s . K i l m i n i o i r t a r m i n i o p a g r i n d o p a b r ė ž i m a s

Trys priežastys daugiausia vertė K. J a u n i ū susidaryti savą raidyną: tarmių derinimas bendrinėje kalboje, ieškojimas kiekvienam lietuvių kalbos garsui etimologinės šaknies ir kai kurios svetimos /pirmiausia lenkų/ įtakos nepakentimas.

Jaunius kalbamuoju laiku tolydžio savo raidyną kūrė, papildinėjo, taisė. Tatai matyti ypač iš 1. "Pirmojo mėginimo"; 2. 1877 - 1879 m. laiškų Weberiui ir 3. 1879 m. laiško Ant. Juškai dėl pastarojo dainų rašybos.

1. "Pirmajame mėginime" jis sakosi noris sudaryti savą, lietuvišką raidyną, pritaikytą lietuvių kalbos ypatybėms, nes nei rusiškasis, nei lenkiškasis tam netinkas. Tačiau jis kartu pažymi, kad savo rašmenų kitiems pristesti jam nė į galvą neatėjo. Čia jo duodamas įvairių raidynų mišinys. Šalia

jau vartojamų naujų lietuviškų raidžių /<sup>o</sup> ū, <sup>ě</sup> ě, <sup>e</sup> é/ pasidaro rašmenų iš lotyniškų raidžių /<sup>l</sup> ĩ, <sup>â</sup> â, <sup>ã</sup> ã, <sup>ñ</sup> ñ/ arba pasiskolina iš kitų tautų lotyniškojo raidyno /ç, ĭ/, net ir iš graikiškojo /<sup>δ</sup> δ, <sup>σ</sup> σ, <sup>ϝ</sup> ϝ/. Nemaža jo raidžių yra polifoneminės bei polifonetinės reikšmės, nes, kaip matėme, tuo būdu jis derino tarmes.

ā žymi dvejopą garsą: "a" /trumpas, žemaičių/ arba "o" /aukštaičių/, pvz. rašā = raša /žem./, rašo /aukšt./ Čia Jaunius pagrindu šiam rašmeniui ima a /matyt, pagal diakritinį ū ženklą/, ne o, nors čia "o" esąs pagrindinis garsas /rašo-me ir t.t./.

ā irgi dvejopai gali būti tariamas: trumpas "a" /aukšt./ arba ir visai netariamas /žodžių galūnėse žemaičių/. Pvz.: dirbā=dirb /žem./, dirba /aukšt./.

Schleicherio ě Jauniui reiškia "ie" /žemaičių/ ir "ė" /aukštaičių/ garsą: kĕljau /=kĕliau/, vĕljau. —ė esanti giminė ě, tariama kaip lenkų "y", rusų "ѣ" /žem./, arba "è" /aukšt./: žemė, žvakė.

A. Bielensteino ĩ rašmeniu, šalia ū, Jaunius vaizduoja trejopai tariamus garsus: "ie", "uo" /aukšt./; "ei", "ou" arba "ī", "ū" /žem./. Čia pagrindiniai rašmenys i, u nurodą garsų kilmę /iš ide."i", "u"/, o mažas rutulėlis viršuje parodąs, kad reikia jus tarti ne kaip paprastuosius "i", "u", bet kitaip. Vietoj ĩ geriau esą rašyti ī.

Ilgųjų balsių Jaunius žymi čia, šalia y /= "ī"/, tam tikru kiek skirtingu rašmeniu ir u /mažasis "u" didžiosios formos/ /= "ū"/.

ϝ, δ - pasiskolinti iš graikų raidyno senovinių "tj" "dj" garsų junginių įvairiose tarmėse dabartinei tarčiai žymėti: jau ϝu /=jautju, jautšiu/, brīδu /=brīdju, brīdžu/.

ç Jauniūs vartoja "š" garsui žymėti: parças /=paršas/. Pagrindė c išlaiko dėl etimologinių sumetimų, nes liet. "š" kilęs iš "k" /"c"/, kuri mokytai vyrai užlaiką lotyniškoje transkripcijoje sanskrito ञ /= ç/: šimtas-lot. centum /sen.

kentum/, sanskr. çatam; paršas-lot. porcus ir t.t. Tačiau "š" nevisada esąs iš "k" kilęs /plg. vešju < vež + sju.../.

h žymi "ž" garsą. Toks rašmuo Jaunius pasirenkamas irgi etimologiniais sumetimais, nes liet. "ž" kilęs iš ide. "gh" /lot. "h", gr. "χ"/: žīma -hiems, χελμα.

sz, ž [z] rašmenis čia Jaunius atmeta dėl to, kad jie lenkiški: "sz ir ž [t.y. ź] nebegalem be rašyti, nes tūdu ženklų yra lenkišku, o musu rašybo nebtur nė kvapā lenkiškā be likti. Todėl aš išskyrjau tokju du ženklų, kurjūdu mums primintum, iš kur kilā musu š ir ž /sz ir ź/".

š tai "z" garsas, rašomas tais atsitikimais, kur lietuvių žodžiuose "t", "d" juo išvirsta prieš "d" /leiš damas/. Svetimuose žodžiuose Jaunius rašo z: zokanas etc.

ñ - nykstamasis "n" /plg. ñ/, kur voc. + n dvibalsyje vienoje tarmėje jis /n/ tariamas, kitose - ne: kañsnis, šjaudñ ir t.t. Šį rašmenį sakosi Jaunius pasiskolinęs iš Boppo, kuris juo žymi sanskrito anusvarą /esą, sanskr. hañsī=žem. sañsis/. Čia tą ñ po balsio Jaunius rašo ten, kur Schleicheris ir kiti rašo a, e, i, u /kablelį apačioje balsės/. "Musu rašytojai negal taip rašyti [t.y. šleicheriškai], vñna, dėlto kad tį raštženklei tur paveiduma su lenkiškais a ir e, antra, dėlto kad didi Lietuvos dalis lig šendñn tebištara ñ".

2. 1877 - 1879 m. Jaunius laiškuose Weberiui jau neberandame kai kurių minėtųjų rašmenų: pirmiausia visų paimtųjų iš graikiškojo raidyno /ŕ, ŝ, ō/, o taip pat iš kitų tautų lotyniškojo raidyno /ç, ħ/ ir savojo h bei šleicherinio ė.

Visą eilę naujų rašmenų jis vartoja 1877 m. laiške H. Weberiui.

Čia jis plačiau teisina ū šalia ĩ. Tiek pastarąjį, tiek pirmąjį rašmenį jis grindžia kilminiais /etimologiniais/ ir tarminiais /tarmių derinimo/ sumetimais. Žemaičių tarmės rodančios, kad šių garsų pagrinde esama "i" ir "u". Būtent vakariniai žemaičiai juos tarią kaip dvibalsius: "ei" ir "ou".

Ir juo toliau į rytus, juo pirmieji šių dvibalsių sandai, tariami tamsiau, asimiliuojąsi su antraisiais sandais: "e" tamsėjas, tariama "èi" /e tariamas čia kaip pranc. é ferme/, o "o" artėjas į "u". Ta pirmųjų sandų asimiliacija pasiekianti didžiausią laipsnį rytiniuose žemaičiuose, kur pirmieji sandai esą lygūs "i" ir "u", ir tokiu būdu atsirandanti diina /ĩ + ĭ/> dyná<sup>118</sup> ir dūna /ů + ů/> dŭna. Iš to Jaunius gauna ĩ ir ū rašmenų pateisinimą. ū esąs tuo geras rašmuo, kad jis pažymis pagrindinį garsą "u", o mažas viršuj jo rutuliukas pažymis tarminį garso "uo" įvairavimą. Vakariniai žemaičiai galį tą o dėti prieš u, ir taip tarti "ou"; aukštaičiai, arba lietuviai, po - ir tarti "uo"; pagaliau rytiniai žemaičiai nežiūrėti į o, ir tarti "u" /ilgą/. Tai gi ū geriausiai pažymi ir garso kilmę ir įvairius tarimo būdus. Tais pat sumetimais ir ĩ geresnis už kitus šio garso rašmenis: i pažymi garso kilmę, o uždėtasis mažas e įvairų tarimą /èi, iè, y =ĩ/. Schleicherio è iš tikrųjų nieko nepažymis, galis neapsityrusį suklaidinti, nes lietuvių "e" esąs kilęs iš "a", o "ĭ" iš "i". Jau geresnis esąs Kuršaičio iè, nes bent išlaikąs kilminį i, bet ir jis /tarminės/ tarties gerai nenurodąs, kaip nurodąs ĩ. Esą, pasižymėtina čia, kad ir Bielensteinas rašęs ĩ. Kreipdamas toliau dar didesnę dėmesį į tarmių derinimą raidyne, 1879 m. laiške Weberiui jis vartoja skirtingus rašmenis garsui "ie", tarmėse įvairiai tariamam: šalia ĩ dar įsiveda iè. ĩ rašo ten, kur rytiniai žemaičiai taria "èi", vak. žem. "y" /ĩ/; iè - ten, kur rytiniai ir vakariniai žemaičiai taip pat taria "iè". Pvz. griėkas, sviėtas /skoliniai/; taip pat arkliėna, ne arklina, nes žem. nesaką arkleina, arklyna; toliau: niėkas ir t.t. Taigi, kaip matome, Jaunius suplakė morfologines kategorijas su garsinėmis: kaip žinome, niekas, arkliena /apskritai priesaga -iena/ žemaičių tarmėje yra kitos morfologijos: nėkas, arklėna.

Toliau jis plačiau pagrindžia jau minėtųjų ä, â, ñ var-

tojimą.

Specialiais rašmenimis Jaunius skiria ilgusius "i" ir "u" balsius, rašydamas y: u /mažoji raidė didžiosios pavidalo/. Tokio skyrimo nepaaikškina Weberiui; bet tą paaikškinimą randame 1879 m. laiške A. Juškai. Taip pat laiškuose Weberiui /1877 - 1879/ vartoja é, š ir ž, tš /"č"/ ir ts /"c"/, l /kietajam/, v. Prie balsių minkštėjimo ženklų vartoja j. Ir jų paaikškinimą randame tame pat laiške Juškai.

Šiuos visus rašmenis, kurie rodo Jaunių gerokai atsitraukus nuo savo mokytojo Baranausko ir tradicijos, jis jau gal keletą metų anksčiau pradėjo vartoti; bent taip jis pasisako 1879 m. laiške Weberiui apie f, n.<sup>119</sup>

3. Raidyno reikalu plačiausiai jo mintys išdėtos 1879 m. laiške A. Juškai dėl pastarojo dainų rašybos.

Kai kuriuos rašmenis jis čia priima jau Schleicherio aprobuotuosius bei J. Juškos vartojamus, bet tam tikriems garsams žymėti pasiūlo naujų arba vietoj senesniųjų siūlo kitus rašmenis, daugiausia remdamasis tarmių derinimu bei etimologiniu pagrindu.

Pritardamas Juškos dainų rinkiny vartojamam v, jis pažymi, kad Kuršaičio vartojamasis dvigubinis w, pas mus per lenkus atvykęs iš vokiečių, mums esąs visai nereikalingas. Visai pakanką lotyniškojo v, kurį dėl to ir įsivedęs Schleicheris. Be kitko, v, bet ne w reikią vartoti dėl to, kad mūsų "v" labai dažnai kyląs ne iš dviejų "u", bet iš vieno; esą, šalia gau-ti, kurio liemuo yra gau-, turime gav-au, gav-ai, kur iš u prieš balsius atsirado v.<sup>120</sup> Taip pat Jaunius pritaria é rašmeniui dėl 3 motyvų: 1. tarminio, nes rašmuo rodąs tarimą žemaičių, kurie pridėdą "i" prieš "è" /viegie-lie/, ir aukštaičių, ištariančių "è" tamsiai, iš dalies tam garsui artėjant prie "i", lyg prancūzų é fermé; taigi abiem tarmėm gerai tą parodąs taškas ant é; 2. dėl etimologinio, nes tas rašmuo rodąs kilmę iš mūsų laikų trumpojo "e" /pvz. kel-u: kéljau/; 3. kiekybės pažymėjimo, nes tas ženklelis



"roda ant gala ir ilgumą balsės". Dar prideda tarp kitko ir tradicinį motyvą: taip rašą ir didžiausieji mūsų kalbos tyrėjai.<sup>121</sup>

Jaunius giria A. Juškos š, nes tai esąs fiziologiškai vienalytis garsas. Cituodamas lenkų kalbininką Malinowską, sako, jog rašyti dvigubą sz rašmenį čia būtų absurdas, nes toks garsų junginys esąs fiziologiškai neįmanomas: tegali į vieną garsą susilieti arba abu garsūs arba abu duslūs, taigi "t" + "s" arba "d" + "z", bet ne duslus su garsiu, kaip "s" + "z". Jau Boppas įsivedęs š /Vgl. Gram.<sup>3</sup> 1, 152/, taip pat Brückneris rašęs š /Die Slavischen Fremdwörter im Litauischen/. Ištarmė reikalaujanti rašyti š: kaip iš z /garsiojo/ su diakritiniu ženklu pasidarome ž, taip lygiai ir iš s /dusliojo/ su tuo pačiu ženklu diakritiniu pasidarome š.<sup>122</sup>

Dar geresnis esąs Juškos vartojamasis ū rašmuo irgi pirmiausia dėl dviejų motyvų - tarminio ir kilminio. Aukštaičiai čia tarią "uo", saulėlydiniai žemaičiai "ou", o saulėtekiniai žemaičiai "ū", todėl u pritinkas prie visų tarmių: "vīnī ded o vīno pūsė, kitī kitó, tretījai, neveizdėdamis į o viršutinį, ištara sava ū".<sup>123</sup> Antra, ū rašmuo labai naudingas tuo, kad parodąs, iš kur tas garsas kilęs: parašę d u o b è, mes jau tuo pačiu parašymu aiškiai parodą, kad tas žodis priklauso prie šaknies d u b /plg. dub-ti/. Toliau Jaunius priduria ir tradicinį bei tarminį pagrindą: Daukša jau rašęs ū, o garsingieji vyrai jį į savo raštus priėmę.<sup>124</sup>

Jaunius peikia A. Jušką, kam jis ilgajam "i" nevartoja atskiro rašmens: daugelio žodžių bei lyčių reikšmė teatskiriama iš "i" ilgumo ar trumpumo; antra, mokslo vyrai nemokėsią teisingai skaityti jo dainų, nes nežinosią, kur "i" ilgas, o kur trumpas, ypač kad čia tarmės įvairuojančios /Jaunius tarmėje pvz.<sup>6</sup> esą sakoma pryleistis, lūs "pluet", o apie Vištytį priliš ir t.t./. Ilgajam balsiui žymėti reikia turėti koki norint rašmenį, gal ir Juškos siūlomąjį i; bet vis dėlto geriau pasilikti prie y, "kurjū rañdam visugerjėjusjuñsi

Toliau Jaunius siūlo kitokius rašmenis tiems garsams, kurie lig šiol irgi turėjo savo rašmenis. - Šalia ū jis pataria vartoti ne ė ar iė, bet ƒ vėl dėl tų pačių motyvų, kaip ir ū, nes "ū tikras brólis yrà ƒ, kilęs iš i ir įvai-  
rei ištaramas Litúvju tarmėsí".<sup>126</sup> ƒ sutaikinas tarmes: aukš-  
taičiai ištaria tą garsą kaip iė /su mažomis pakaitomis/,  
saulėlydiniai žemaičiai kaip y /ilgą ī/. ƒ kaip tik visiems  
čia galis įtikti, nes vieni čia galį tarti e vienoj pagrin-  
dinio /šakninio/ garso i pusėje, kiti kitoje, o tretieji, "ne-  
veizėdamis į pakéltañjį ant aũgšta e ištar sáva ilgą i".<sup>127</sup>  
Schleicherio ė visai netikęs, nes nerodąs nei garso ištar-  
mės nei kilmės; ė rašmens pagrindu paimtas e turėtų rodyti,  
kad "ė" kilęs iš "e", bet tai apgaulė, nes "ė" /ƒ/ niekada  
negalįs būti kilęs iš "e".<sup>128</sup> Ir Kuršaičio iė netinkas, nes  
jis čia naiviai tesiremiaš tik savąja tarme. Bet ir ne-  
diskutuojant, kieno tarmė geresnė, tenką išspręsti klausimą,  
kaip pažymėti tą garsą, kurio tarimas šiandien taip įvairuo-  
ja mūsų tarmėse. Jaunius sako, jog jo motyvai tekalba tik  
už ƒ. Juoba, kad ir "dídís mūsų kalbės mylétojas ir tyréjas  
H. Weberis" priėmęs tą raštženklį, rašydamas A. Šyfterniui,  
kad pastarasis rašmuo esąs racionalesnis.<sup>129</sup>

Jaunius peikia A. Juškos č, kurią šis vartoja gretomis  
su š, nes "š" neinaš greta su "č". Pastarojo kilmė rodanti,  
kad tas garsas gretintinas su "dž". Kaip šalia senesniojo  
"dj" turime kalboje "dž" /žem. saulėlyd. vedjau: aukšt. ir  
saulėtek. žem. vedžjau/, taip ir šalia "tj" stovi "tš" /met-  
jau: metšjau/. Taigi iš etimologinės tų garsų analogijos  
Jaunius nusprendžia, kad "tas, kurs raša 'vedžjau' tur ra-  
šyti 'metšjau' ir tás rášymas tikrái prýder pry mūsų kalbės  
įstátymu".<sup>130</sup> cz netinka dėl jau minėtųjų motyvų sz rašme-  
niui. Bet netinkas nei č, kuris jau seniai įsimėtęs į slavų  
raštus. Slavų kalbos dėsniams /matyt, jų etimologijai/ tas  
č tinkas, nes ten "k", "c", "č" kaitaliojasi, bet ne mūsų

kalboje, kur mūsų pačių žodžiuose "č" nekilą iš "k". Todėl mums nei cz, nei č netinką.<sup>131</sup>

Vietoj lenkiškojo ž Jaunius rašo ž, o šalia ž rašo ir dž /d+ž/.<sup>132</sup> Kietajam "l", pagal kitų priebalsių analogiją, vartoja l, bet ne ʎ: esą, jei rašoma tankjaus, smagjaus su minkštinimo ženklų po "k", "g", tai reikia rašyti ir dailjaus; o jei rašysime dailaus /aukšt. laipsnis/, l laikydami minkštu priebalsiu, tai analogiškai reikia rašyti ir prievieksmį tankaus, smagaus tariant čia k minkšt./palat./ "k", o "g" - minkšt. /palat./ g, kaip ir l - minkšt. "l". Tada kietuosius /gaturalinius/ k, g tektų perbrėžti skersiniu brūkšniu /k, g ar kitaip/, kaip kietajam priebalsiui perbrėžiamie ʎ.<sup>133</sup> Bet tokie rašmenys lietuvių kalbai netinką, jie aptamsiną aiškų jos dėsningumą. Todėl reikia "l" kietajam tevertoti l, paliekant jo žymėjimą prieš priešakinius balsius /"i", "i", "e"/ ir "j", nors čia tariame jį minkštai; bet jei kurios tarmės šito minkštinimo dėsningumo nesilaiko, tas turi vartoti du l.<sup>134</sup> Čia Jaunius, žinoma, turi galvoje rytiečius /atsiminkim Baranausko argumentaciją dėl ž/.

Jaunius, nors Juškos priebalsių minkštinimą i /be taško/ ženklų laiko geresniu negu, lenkų papročiu, balsiu i, labiau pritaria priebalsių minkštinimui j /jotu/ ir pats jį vartoja /ir absoliutinėj galūnėj/.<sup>135</sup> Teisingai elgęsis Kasakauskis, rašydamas su j labjaus, dawjau ir kt. Mat, nors Juškos raidyne "i" balsis nesimaišąs su priebalsiu "i" /j/, bet nesąs Juška nuosakus, nes vieną kartą tą patį priebalsį rašąs j /jaunas/, kitą i /dawiau/.<sup>136</sup> Matyt, Jaunius čia savo tarpe daugiau remiasi, kur jáunas ir dawjau turi tokį pat priebalsį "j".

Atskirą rašmenį ilgajam šalia u /trumpajam balsiui/ Jaunius sako reikiant įvesti dėl tų pačių priežasčių, kaip ir y šalia i. Galima esą čia vartoti ū arba ir kitą kokią ženklą, svarbu, kad tik ilgasis balsis rašte būtų skiriamas nuo trumpojo.<sup>137</sup> Įdomu, kad Jaunius, čia siūlydamas ilgajam "u" tą

patį rašmenį kaip ir trumpajam, tik su diakritiniu ženklu /brūkšneliu viršuje/, nepastėbi nenuosakumo "i" balsių ilgio žymėjime, kur ilgasis nuo trumpojo skiriamas jau nebe diakritiniu ženklu, bet atskiru rašmeniu, nors, kaip matėme, z:ž bei s:š skirtumus tarė reikiant žymėti vienokiu /diakritiniu/ ženklu.

Taigi, kaip matėme, balsių ilgio ypatybės Jaunius nežymi kokiu nors vienodu principu. Iš balsių, galinčių būti ilgais arba trumpais, tik "i" ir "u" žymi ilgąsias atskirais rašmenimis /nors tai žymėdamas ne pagal vieną ženklo principą/; kitiems šios rūšies balsiams /"a", "e"/ atskirų rašmenų ilgumui nesiūlo. O ilgųjų balsių, taip pat ir dvibalsių ilgio, kaip ir Schleicheris su Kuršaičiu, specialiai ilgumo rašmeniu neparodo. Bet tą balsių ilgumo ar trumpumo žymėjimą papildė priegaidės ženklai. Jauniaus supratimu, balsių bei dvibalsių esama lietuvių kalboje laužtinių /t.y. stumtinės priegaidės/. Šis priegaidžių žymėjimas Jauniaus savotiškai siejamas su tų /kirčiuotųjų/ balsių ilgiu, būtent: visos kirčiuotosios balsės, žymimos cirkumfleksu, yra ilgos; bet akūto ženklu žymimos kirčiuojamosios tėra laužtinės /taigi ilgosios/ ilgos, o kitos - trumpos.<sup>138</sup> Šito balsių žymėjimo priegaidės ženklais jis reikalavo iš tokio darbo kaip Juškos dainos, kurios turi tiktai moksliniam kalbiniam tyrinėjimui.<sup>139</sup>

Vietoj J. Juškos siūlomų aj, ej, uj Jaunius sako reikiant rašyti ai, ei, ui; J. Juškos ij, oj /pvz. trijų, klóju/ nenagrinėja, nes jie šiai i dvibalsių grupei nepriklausą.<sup>140</sup> Juškos rašymą su j atmeta dėl etimologinių, fonetinių ir tradicinių motyvų. Juška teisingai pastebėjęs, kad lietuviai šį rašymą pasiskolinę iš lenkų, todėl ir ėmę netikusiai šiuos dvibalsius rašyti su j. Kaip reikia rašyti, moką mūsų kalbos dėsniai. Visi dvibalsiai senovėje išdygę iš paprastųjų vienabalsių, susijungus su a, ā; bet šie pastarieji išsprautieji balsiai dabar jau apkite: ā sutrumpėjo į a, o senovinis a prieš i susilpo į e; ar senovinis ā bei a kuriais

atsitikimais susilpęs į u, esą sunku pasakyti. Tokiu būdu Jaunius išveda, kad, pridėję a prie u, i ir e, kartais u prie i - gauname visus mūsų dvibalsius: au, ai, ei, ui. Pvz. iš šaknies dub /dub-ti/ atsirado, "įspraudus" a, d-a-ub-a, iš krip /kryp-ti/, "įspraudus" a, kr-a-ip /kraip-yti/, iš pik, "įspraudus" e, atsirado p-e-ik /peikti/ ir t. t. Pagal tai Jaunius ir išveda, kad kilmė rodanti, fog reikia rašyti au, ai, ei, ui.<sup>141</sup> Tą pat patvirtinanti ir ištarmė /= tarimas/. Ir iš ausies esą galima jau atskirti priebalsius v, j nuo balsių u, i tarimo. Tatai pvz. esą aiškiai girdėti iš žodžių gau-ti, taip pat ir vaikus; todėl negalima čia rašyti gav-ti, vajkis. Mūsų dvibalsiai au, ai, ei tik prieš balsius virstą į av, aj, ej /gauti:gav-o, ei-ti: ejau/; bet šių junginių jau niekas nebevedina dvibalsiais. Slavų kalbos savo dvibalsius sutraukusios į vienabalsius, bet lig šiol dar išlaikiusios oj, aj, ov, av /lenkų poj-ę, u-paj-am, słov-o, słav-a/, kurie, kaip ir mūsų av, ov, ej, aj, kilę iš au, āu, aj,<sup>141a</sup> ai ir kurių nesą galima lyginti su mūsų au, ai, ei.<sup>141</sup> ai, ei, ui rašymą paremią Schleicheris, Kuršaitis, Geitleris, Baranauskas; taip rašęs ir Daukša, Daukantas, nors pastarieji ir nesilaikę vienokios rašybos.<sup>142</sup>

## 12. R a i d y n o s v y r a v i m a s b ū s i m ū j ū a u š r i n i n k ū r a š t u o s e

Būsimųjų aušrininkų, kuriems rūpėjo susikurti bendrinę kalbą, beveik kiekvienas kiek žymesnis veikėjas, nors ir ne kalbininkas, rūpinosi ir raidyno reikalais. Rūpinosi tiek atskirai, tiek tam tikruose būreliuose, kur buvo susispietusi daugiausia mokslą einančioji jaunuomenė, studentai /Petrapily, Maskvoje/ arba ir šiaipvienas su kitu pasitardami, susirašinėdami.

S. R a i l a daug galvojo apie raidyną ir svyravo ypač dėl "ė", "ie", "š", "č" garsų bei ɣ, w rašmenų.

Iš pradžių savo laiškuose<sup>143</sup> jis vartoja tradicinį D. Lietuvos raidyną, rašo ą, ę, sz, cz, ɣ, w, u, i /ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams/; minkštajam priebalsiui gale rašo ń /mań/. Bet jau įsiveda é "è" balsiui reikšti. Susipažinęs su Kuršaičio žodynu ir Geitlerio "Litauische studien", jis ima keisti savo raidyną. Daugiausia galvojama dėl "š", "č", "ie", "uo" garsų žymėjimo. Ir čia gerokai svyruojama ir blaškomasi. 1875 m. balandžio 16 d. rašo savo draugui N. Baukui Venskavičiui, kad, su pastarąja knyga susipažinęs, išmokęs verstis be ɣ, nors tame pačiame laiške dar maišosi, painiodamas l ir ɣ kietajam priebalsiui.<sup>144</sup>

Čia pat pasisako ne visai jam patinkant Schleicherio ortografiją. Sako, kad ě ženklas nesąs priimtinas: "Isz koksio priežasties mes turiam mainiti ie, prie kurios wisi priprato ąt ě - niekam nežinomo žeklo ...."<sup>145</sup> Bet vis dėlto 1875 m. viename laiške tam pačiam Baukui pats jau vartoja tą ě;<sup>146</sup> nuo šio laiško rašo ir ũ, pamesdamas uo. Tačiau iš pradžių dėl neįpratimo įmaišo ir ie, uo. Bet jau pastarajam laiške pasisako prieš lenkiškuosius ɣ, sz, dz. l vienos pakanką, nes to priebalsio minkštumas pareinąs nuo po jo einančio balsio.<sup>149</sup> Etimologiniu motyvu siūlo vietoj sz, dz [t.y. č, dž. P.J.] tj, dj;<sup>148</sup> tolimesniuose laiškuose jis kurį laiką ir rašo di, ti /prieš a, o, u/ galūnėse, bet svečiuose žodžiuose cz, dž. - 1875 m. laiškuose dar vartoja w. é reiškia "è", bet ir "ie", nors pastarajam maišydamasis vartoja ir ě. Bet jau 1876 m. jo žengiama dar toliau - per einama prie v, š, č ir ž. 1876 m vasario 12 d. N. Baukui Venskavičiui rašo: "Noriu įvesti čekų rašimą š, č, kaip jis tau patinka".<sup>149</sup> Rašo čia ir v, nors daugiausia dar w.<sup>150</sup> 1876.VII.6 laiške Venskavičiui vartoja dar ir é /"ie"/, è /"è"/, taip pat v; tik galūninio n minkštinimui vartoja, lenkų papročiu, akūtą /pvz. mań/. Vėliau jo vėl ne tik ieškoma naujų rašmenų, bet ir grįžtama prie kai kurių senųjų, jo anksčiau atmestų. Pvz. 1883.III.6 laiške J. Karłowiczui

grįžta prie sz, cz; 1883.IV.22 ir 1883.V.3 rašo š, bet tš /šalia dž/. Tačiau jau 1883.IX.23 laiške Karłowiczui ir vėl jo grįžtama prie sz, cz. Šiuose laiškuose jo vėl vartojama w, ie, uo; bet jau rašoma y /ilgajam/, é /"é"/, l /kietajam/, ž.<sup>151</sup>

Bene dar daugiau raidyno reikalais rūpinosi minėtasis Railos draugas N. B a u k u s V e n s k a v i č i u s. Rodos, N. Baukus /nepasirašyta/ "4 Kowca 1876 m." laiške savo broliui sako, jog jis nepritariaš brolio siūlymui rašyti di, ti vietoj dz, cz, nes taip padėtume paplisti blogam žemaičių šių garsų tarimui. Antra, priėmę taisyklę di, ti skaityti kaip dz, cz prieš o, u, a, mes pamėgdžiotume lotynus, frankus. Jei jau mėgdžioti, tai naujesnes ir giminiškas tautas. Štai rusai rašą: chotēt, choczu /ne: chotiu/, lenkai bėdę -bėdziesz /ne: bėdiesz/, taigi kaip ištaria, taip ir rašą.<sup>152</sup> 1877 m. laiškuose broliui jo vartojamas naujas rašmuo ę garsui "ė" žymėti. Atmeta Schleicherio y ilgajam balsiui dėl nuosakumo, nes Schleicheris ilgiesiems "a" ir "u" neturįs atskirų rašmenų.<sup>153</sup> Savo rašte "Api Kurszato raszimą lietuviszkai", kuriam P. Vileišis rūpinosi gauti leidimą išspausdinti, bet kuris vis dėlto paliko rankraščiu, N. Baukus Venskavičius daugiausia ir liečia raidyną. Čia jis vartoja šiuos rašmenis: a ą b ts /"c"/ cz d e é ę f g h i /ilgajam ir trumpajam balsiui/ į y k l m n o p r s sz t u v z /"ž"/ w. Čia y ir w jis tevirtuoja dvibalsiuose /pvz. zemayczu, tikriaw/.

Pastarojo brolis J. V e n s k a v i č i u s irgi domėjosi raidyno reikalais, savo nuomone dalijosi laiškais su broliu Nikodimu. Iš 1876 - 1877 m. rašytų broliui Nikodimui laiškų matyti, kad jo daugiausia pasisakoma prieš ɣ, c, cz, dz vartojimą.<sup>154</sup> 1876.II.23 laiške sakosi pritariaš broliui nesant lietuvių kalboj c, taigi ir nereikiant šios raidės. Tai esą matyti iš lietuvių kalbos žodžių sugretinimo su slavų: Martinas - Мартин , tikus - cichy, мухъи , matit - wi-

dzieć, *bugroms*/liet. -t, slavų -c/ Bet pecius, ulici.../skolinuose/ jau reikia ir rašyti c, pastarąją raidę išstariant kaip kam geriau, neretai kaip lenkų cz. Atmeta ir cz bei dz rašmenis. Todėl siūlo rašyti butiuot' "bučiuot", tetiaus "tečiaus"... , nes: "1/apsiejtum be swetimu dwilipiu literu dz, cz, 2/ tuojaus matitumem nu ka paejna žodis/mediot', medžiot', nu žodžia medis/, 3/ negadintumem prawideł gramatyki". 1876.III.23 laiške siūlo ti, di /prieš užpakalinius balsius/ vietoj cz, dz, nes cza, dza... rašymas vietoj tia, dia... būtų gramatinės taisyklės išimtis, taigi remdamos morfologinės analogijos bei etimologijos motyvais. Tas šaknies analogijos momentas dar kartą jo pabrėžiamas 1876.VI.7 laiške. Čia pat sakosi sutinkąs su broliu, jog nereikia 1 /kietajam priebalsiui/. 1876.VI.7 laiške broliui siūlo vietoj z rašyti ź, o "ż" priebalsiui vartoti raidę z.—1877.I.17 laiške broliui kritikuoja pastarojo w ir y rašymą antriešiams dvibalsio sandams /aw, av šalia ay, aj/: lawkti: lavkas. Reikia pagal ištarimą laukti: loukas arba /jei aw, av vartosim/ rašyti atvirkščiai: lavkti: lawkas, nes ilgumas esąs antrajame sande, tai dviguba w ir pažymėtina /kaip brolis kad ir rašąs baysus, kur j esąs duplikuotas į y/.

P. V i l e i š i o Petrapilyje leistojo K a l w i o M i a Ķ a g i o raidynas, kaip matyti iš 1876 m. 2 minėtų rastųjų numerių, yra lenkiškas: a ą b c cz d e g i /ilg. ir trump./ j k Ķ l m n ņ /minkšt./ o ó p r s sz t u w z ž /z/. Čia ņ vartojamas minkštajam priebalsiui galūnėje /pvz. mań/, ó kartais rašomas plačiam "u" /pvz. kóris "kuris"/, "ie" dvibalsis dažniausiai žymimas e raide, "dž" -dz.—Leisdamas 1876 - 1877 m. savo knygeles, Vileišis buvo priverstas dar labiau atkreipti dėmesį ir į raidyną. 1876.IV.20 laiške J. Basanavičiui dėl leisimo elementoriaus raidyno naujovių t.k. rašo: "Neįveskite ponas į elementorių visokių ratelių ir ženklelių, kurie, mano nuomone, reikalingi tiems, kurie į lietuvių kalbą žiūri kaip į negyvą, mokslininkams, o paprastie-



siems yra nereikalingi ir jie nepripratę, be to, ir raidžių tam reikia kitokių".<sup>155</sup>

Todėl ir knygelėse /pvz. 1876 m. "Dwi Łabaj naud. sznekas"/ dar lenkiški rašmenys vartojami: cz, w, ł, ź, o taip pat minkštiesiems ir ń, ś, bet retkarčiais ir y ilgajam balsiui. Tačiau vėliau jau ima kitaip į raidyną žiūrėti, savo senąją nuomonę reviduoti. 1877.XII.13 laiške tam pačiam Basanavičiui jis rašo dėl vieno vertimo /Łyskowskio "Trzy nauki gospodarskie", kurių vertė bene stud. Petrusis Petrulevičius/ spausdinimo, kad maskviečiai garsį lingvistais, todėl tikisi, kad jie tam vertimui ir tinkamus rašmenis parinksia: "Tegul rašo tokiomis raidėmis, kokias išras geriau tinkančias. O kad jūs, maskviečiai, garsite lingvistais, tai tikiuosi, kad parašysite vietoj w -v ir pavartosite raides ą, ę, į, ą. Ź taip pat negalima nevartoti. Dėl ł lietuviams ūkininkams sunku sekti Schleicheriu. Žodžiu, tegu rašo taip, kaip taria būsiant reikalinga". Užsiminęs kalendorių /matyt, Ivinskio, kuriam buvo draudžiamos lenkiškos raidės/, sako: "A! Kalendorius išeis suterštas, be ł, Ź, ą, ę, ą, į - vien lotynų raidėmis. Vis geriau negu nieko /lepiej rydz jak nic/".<sup>156</sup>

Jau prieš Basanavičių Maskvoje veikė lietuvių būrelis, kuriam rūpėjo ir rašybos bei raidyno dalykai. Kažkoks Nemo 1894 m. Amerikos "Vienybėje Lietuvininkų" /Nr. 11/ rašo, kad prieš Basanavičių rašybos dalykais labai rūpinęsis filologijos studentas M a r k ū z a /1847 - 1892/: "Ta raszyba, kurios dartinės da laikosi p. Basanaviczia yra tai stacziai ta pati, kurią apie 1871 m. propagavojo tarp pažįstamų nabasznykas [t. y. Markūza. P.J.]. Ji ir tada nebuvo priimta, nors ir pripažino ją kiekvienas už racijonaliszką" /135 psl./.

Čia, žinoma, pirmiausia turimas galvoje raidynas, nes, kaip pamatysime, tik jo klausimais čia tesirūpino ir nuo kitų rašybininkų skyrėsi Basanavičius. Galimas dalykas, kad kai kuriuos rašmenis Basanavičius ir paėmė iš P. Markūzos, nes ir V. Pietaris 1892.II.8 laiške Basanavičiui tvirtina: "...sek-

214

damas Markuza, inwedi nauje forma del balso "c" [t.y. ~~č~~P.J].<sup>157</sup>

J. B a s a n a v i č i u s iš lengvo ilgainiui susidaro savotišką raidyną /1899 m. išleisdamas jo projektą net atskira brošiūrėle - "Prie istorijos musun rašybos"/.<sup>158</sup>

Bene 1874 m. jo buvo išversta iš lenkų kalbos "Abecele arba Elementorius diel Lietuwos kajmo mergajczų".<sup>159</sup> Rankraštis, atrodo, nebaigtas, tai gal ir raidynas galutinai nesutvarkytas. Čia duodamas šioks raidynas: a a b c ć d e e f g h i i j k l ł m n o ó p q r s t u ũ w v x y z ź ź. Tačiau lietuviškame tekste /žodžiuose/ nebevartoja ó, ć, v. Šalia ũ vartoja uo /dažniau/, taip pat ž, sz, cz, ū, ie, plačiam ir siaurajam balsiui /"e" ir "è"/ raidę e, ilgajam ir trumpajam i. Taigi, šalia lenkiškųjų rašmenų, čia jo vartojama i, ū, ũ, ž. Netrukus jo imama rūpintis raidyno reforma. Iš pradžių ypač stengtasi išmesti dvigubuosius sz, cz rašmenis. Basanavičius sako, kad 1878 m. sausio 5/17 d. jo medicinos užrašų knygelėje "...randama pamineta gromatą i P. Vileiši Petropylėje, kurioje užmanyta reformūt' mūsų rašybą, įvedant š, č...".<sup>160</sup> Šį projektą Basanavičius praktiškai laiko labai svarbiu.<sup>160</sup> Šitas projektas, kurį prieš keliolika metų buvo iškėlęs J. Juška /1861/ ir kurį čia parėmė lingvistai mokslininkai /atsiminkim Brückneri/, dabar keliamas Basanavičiaus; dar anksčiau, kaip matėme, jau šiuos čekiškuosius rašmenis vartoja ir S. Raila. - Toliau, šalia šių rašmenų, matome Basanavičių dar vietoj w, ł įsivedant v, l.<sup>161</sup>

J. S p u d u l i s, aktyviai domėjęs rašomosios kalbos klausimais jau nuo gimnazijos, negalėjo aplenkti ir raidyno, nors tarė, kad svarbesnis dalykas, kur raidės rašytinos, o ne kaip kuriuos garsus pažymėsime. Ir čia savo nusistatyme nebuvo tvirtas: iš pradžių, dar gimnazijoje bebūdamas, pradėjęs mokyti iš Baranausko gramatikos, laikėsi vieno nusistatymo, o vėliau, Maskvoje susipažinęs su Schleicherio, Kuršaičio, Fortunatovo, Brugmanno ir kitų darbais, savo nusistatymus keičia,<sup>162</sup> ilgainiui linkdamas į tradicinį raidyną.

Mokydamasis lietuvių kalbos iš Baranausko gramatikos bei tuo reikalu susirašinėdamas su Kauno seminarijos auklėtiniais, iš pradžių jis ir raidynu verčiasi baranauskinu. 1880 m. laiške V. Jerulaičiui vis dėlto jau ima kritikuoti patį Baranausko raidyno pagrindą bei to raidyno sudarymo metodą. Spudulio nuomone, Baranausko elgiamasi per saivališkai, aprioriškai, deduktyviai. Jis pasiimęs turimąją raidyną ir jį taikęs prie tarmių, sakydamas, kad tokia ir tokia raidė tokioj ir tokioj tarmėj taip ir taip esanti tariama. Bet čia tuoju kyla klausimas, kodėl būtent tokia, o ne kitokia raidė čia pasirenkama; vienas čia galys pasirinkti vieną, kitas kitą, ir taip nesą jokios atramos bendram susitarimui. Spudulio nuomone, čia tokį pagrindą galima būtų rasti jau pačioje raidyno pasirinkimo pradžioje pasiremiant tarmėmis. Būtent, norint rašte suderinti įvairias tarmes, ir raidyną reikią kurti atsižvelgiant į tartį ir etimologiją. Tenką iširti kurio garso ypatybes visose tarmėse ir tokiu indukcijos keliu nustatyti, kuri garso ypatybė yra vyriausia ir rašmeniu žymėtina. Raidei pasidaryti pagrindu turinti eiti tokia garso ypatybė, kuri yra įvairiose tarmėse aiškesnė; o tas aiškumas pasireiškias po kirčiu. "Ir taip dirbant raidę é, reikej' tójiaus pažiurėti, isz kokių ūginių raidžių ję dirbi. Kur dabar mes raszome é, tai ūgej' yra ie, atsimainiusi žemaičzöse raseiniszkiöšę į ii -î-y, o telsziszkiöšę į ei. Tartej ie wožnesne raidê yra e, nes ji tur smagumą [= akcentą], ir delto dirbant isz ūgines raidêš tarminę, reike ir užlaikyti grunte tą raidę, katra yra wožnesne isztarimui, t. y. grunte tur but e, o kad ję atskirti nó grynos e, tai reik, jai dōti žymę - ir tokiu pragumu pasidarê tarmine raidê é". Taip pat, kur Baranauskas rašas ū, "ūgyje" /etimologiškai/ esanti uo. Tartyje esanti ir čia svarbesnė o /nes ji turinti "smagumą"/, ir todėl ji turinti būti dedama į to garso rašmens pagrindą. Ir Spudulis čia susidaro ō šalia dviťaškio é, nes tuodu garsu tarmėse einą lygia-

greičiai. Čia pat Spudulis primena, kad gališ adresatas jo paklausti, iš kur jis žinąs, jog šių garsų pagrinde esą e ir o; skubėdamas šį laišką rašyti, tuo tarpu neturįs laiko atsakyti, tai gal vasarą galėsiąs padaryti. Tik primena čia veiksmažodžių formantų u:uo santykį: ve~~l~~ku: ve~~l~~ku-o-si arba we~~l~~kūsi. Daugiau šiame laiške Spudulis rašo  $\chi$ , cz, sz, w, ě, y, ž, taip pat kirčiuotiesiems ilgiesiems tarpais â, û. Tik "ě" garsui vartoja ê; minkštinimo ženklų čia, ir toliau visą laiką, vartoja i.

Bet jau Maskvoje jo linkstama į tolimesnį raidyno reformavimą. Pvz. 1881.VI.24 laiške J. Šliūpui<sup>163</sup> griežtai reformuojami priebalsiai: vietoj  $\chi$  rašo l, vietoj dvigubinių w, sz - v, š, bet vietoj cz rašoma tš /šalia ts/. Siaurajam balsiui atsiranda ě, dvibalsiams ie ir uo; visa tai, taip pat ir l kietajam priebalsiui, toliau nebekaitaliojama. Tačiau nuo kitų šiame laiške priimtųjų priebalsių naujovių atsisakoma. 1882.VI.7 laiške iš Šiaulių tam pačiam Šliūpui jo<sup>164</sup> jo vėl grįžtama prie tradicinių sz, cz, w, taip pat ir i ilgajam ir trumpajam balsiui; kitkas kaip 1881.VI.24 laiške. Šiokio raidyno laikosi ir gerokai po "Aušros" sustojimo.<sup>165</sup> Jį savo laiškuose A. Dambrauskui, savo gimnazijos mokslo draugui, taip paaiškina.<sup>165</sup> l dvejopumo nereikia, nes iš kitų priebalsių rašymo analogijos išeina, kad kietąjį priebalsį žymime paprastuoju jo rašmeniu, o minkštąjį prireikus rašome su i, taigi pakanka l:li dvejybės, ir visai nereikia naujo rašmens / $\chi$ /.<sup>167</sup> sz, cz, w reikia vartoti dėl tradicijos, nors nesudėtiniai rašmenys ir mažiau vietos užima.<sup>168</sup> y atmeta dėl šių motyvų: 1. jei ilgajam "u" nevartojame atskiro ženklo atskirti nuo trumpojo, tai nereikia ir ilgajam "i"; arba, norint būti nuosakiam, šalia i:y, reiktų ir ilgajam "u" kokią naują rašmenį praminti; 2. daugelis neįpratusių neatskiria i nuo y [matyt, ilgojo ir trumpojo balsio. P.J.]; 3. "Treczia priežastis ira ta, kad lietuviai musu paprato y laikiti per lenkiszka y [...] priegtam ir ne-

kuriose musu tarmėse ira y, kaip ir tu paskutiniuje gromatoje padawei; tam gi dalikui, raszant tarmiszka po mokintus rasztus, y prawerstu, bet jeigu jinai ženklintu €rus., bet ne i". Čia pat prideda, kad per didelio tikslumo, tobulumo nereikią siekti, nes "gaudidamas dawadnumą padarisi taip, kaip Juszkus /Kazaniuje/, katras wiens tiktai moka taip rasziti, kaip jis pramanė".<sup>169</sup> Kadangi mūsų rašyboje laikomasi Baranausko įvesto etimologinio principo, reikią rašyti ie, uo /bet ne ě, ū ar ĭ/, nes tuodu garsu esą dvibalsiai; taip įrodęs savo paskaitose Maskvos universitete prof. Fortunatovas, "kurs dideliai moka ir iszmano lietuwiszką kalbą".<sup>170</sup>

Iš išlikusiųjų J. Š l i ū p o laiškų galima kone pamečiui pasekti šio aušrininko ir vieno iš "Aušros" redaktorių raidyno svyravimą.

Būdamas gimnazijoje /Mintaujoje/, jis keletą metų verčiasi tradiciniu Didžiosios Lietuvos populiariųjų raštų raidynu. Nuo 1872 maždaug iki 1878 m. savo laiškuose broliui<sup>171</sup> vartoja cz, sz, Ķ, w, e "e" ir "ė" balsiams, arba ir tradicinį ie balsiui "e" žymėti; ilgiesiems ir trumpiesiems i, u, dvibalsiams ie, uo. Tik 1878 m. jo eilėraščiuose<sup>172</sup> retkarčiais pasitaiko ě šalia ie; su ja Šliūpas galėjo susipažinti per Baranausko mokinius klierikus. 1879.III.31 laiške broliui randame jau ir y ilgajam balsiui. Mat, apie tą laiką jis skaito Kuršaičio "Keleiwį", įsigyja Schleicherio, Kuršaičio gramatikas, žodyną.<sup>173</sup> Ypač daug raidyno naujovių matome Šliūpo laiškuose, kai jis nuvyksta studijuoti į Maskvą. Čia, matyt, jo gaunama progos plačiau susipažinti su įvairiomis lietuvių kalbos gramatikomis, kalbininkais ir kitais žmonėmis, kuriems rūpėjo lietuvių raidyno tvarkymas. 1880. VIII.16 laiške iš Maskvos broliui jis vartoja baranauskinį raidyną; taigi šalia cz, sz, Ķ, w ir ě, y; ě, ū... Netrukus žengiama dar toliau. 1881.I.25 laiške broliui iš Maskvos, kaip ir Spudulis apie tą laiką, jis jau vartoja l, v, š, bet

218

tš; é, ie, uo. Ilgiesiems balsiams mėginama pasigauti stogelio raidės viršuje /î, û, taip pat ir â.../, vėliau ilgieji specialiai nebežymimi /rašoma i, u.../. 1881 m. lapkričio mėn. Maskvos studentų būrely skaitytame referate "Mindaugas, Lietuvos Didis Kunigaikštis", kuris pakeista rašyba buvo išspausdintas "Aušros" kalendoriuje 1885 metams, randame vartojant: š, tš, ts /"c"/, l, v; é; i, u /ilgiesiems ir trumpiesiems/, ie, uo. 1882. VIII.4 laiške /iš Rakandžių/ matome Šliūpo raidyne aiškiai reiškiantis Jauniaus įtaką: š, tš /šalia ts/, v, bet i ilgajam balsiui, ĩ /"ie"/, taip pat minkštinamajam ženklui j. Pats J. Šliūpas tiek atsimenąs apie savo ir kitų to meto /1880-1882/ Maskvos studentų būrelio bei to būrelio leidžiamos "Aušros" rašybą: "Svyravome tarp Šleicherio, Baranausko, Kuršaičio ir Jauniaus. Ketinome išsivesdinti čechiškus ženklus: č ar tš, ts ažuot c, š, vartojome ū ir uo, e ir ie, ir t.t."<sup>174</sup> "Su Spuduliu mudu tik pasvarstydavome, kaip kas geriau būtų rašyti - bet nemanėme, kad tokia reforma tuoju vykdytina. Tai liečia raidyną /v, č, š, ė, ū etc./. Sumanymų iniciatorius buvo Spudulis. Kiek pamenu, teko man Kaune su kn. Jauniumi tais reikalais taip pat kalbėti. Tojo kalbiškas lobynas man labai imponavo."<sup>175</sup> Šliūpas sakosi, kad apie raidyną tekę kalbėtis ir su prof. Fortunatovu. Šis palaikydavęs š, č, Šliūpas dar pridėdą, kad, rodos, ir ū;<sup>176</sup> bet, greičiausia, Fortunatovas pritarė uo, plg. 218 psl.

1882 m. paruoštame rankrašty 1883 metų kalendoriui, kurį sudarė kartu su Spuduliu, rašomi vėl tradiciniai cz, sz, w, ie, uo, i /ilgajam ir trumpajam balsiui/, bet pasilaikoma é siaurajam balsiui; matyt, kad reikėjo skirti "e" ir "è" garsus. Kalendoriuje naujieji rašmenys būtų apsunkinę plačiuosius skaitytojų sluoksnius, todėl jų ir atsisakyta liaudiniame leidiny. 1883. I. 21 rankraštyje "Ková už laisvę, darbą ir apszvietą" vartoja: cz, sz, v, l /kietajam/; é; i, u /ilgiesiems ir trumpiesiems balsiams/, ie, uo.<sup>177</sup>

Iš dviejų laiškų,<sup>178</sup> rašytų tik "Aušrai" pradėjus eiti V. Kudirkai, patiriame, kad ir būsimojo ižymaus bendrinės kalbos normintojo J o n o J a b l o n s k i o /1860-1930/ raidyne nebūta nusistojusio. 1883.IV.4/26 laiške /iš Maskvos/ jis vartoja š, č, v, ž, ilgajam balsiui y, bet šalia tik u /nors eilėrašty tarpais ilgajam ir ū parašo/. Siaurajam ilgam "e" vartoja e /norečia, reiketu/ - taigi tašku šalia priebalsio /iš Juškos?/. Tačiau jau 1883.VII.15 /iš Rygiškių rašytame/ laiške jis nebevartoja š, č, y /ilgajam/, bet sz, cz, i. Matyt, taikomasi prie "Aušros". Tačiau dar maišomasi, parašoma ir š, y: asz ištarsiu /greta!/, atsakimo: Rygiszkei, žygiu [lenkiškai po š, ž?].

J. M i l i a u s k i s M i g l o v a r a, kuris sakosi nuo 1878 m. ryžęsis pagrindžiai išmokti liet. kalbą,<sup>179</sup> apie 1879 m. susipažino su Kuršaičio ir Schleicherio gramatikomis, raidynui skyrė daug dėmesio. Susidarė dar prieš pat "Aušrą" ar pačioj "Aušros" pasirodymo pradžioj tokį savą raidyną, kurio neišsižadėjo iki savo mirties. Jo svarbiausias mintis šiuo klausimu randame "Poczta Litewsko-Literacka" /1883/, "Jozapa Miglovaras Rasztuose" /1884/ ir kai kuriuose laiškuose.<sup>180</sup>

Pagrindinis jo raidyno principas - laikytis lietuviams lotyniškojo raidyno, vartojamo "visų žemės tautų". Tas raidynas turįs būti imamas grynas, be jokių pridėtinių rašmenų bei diakritinių ženklų /bez užycia jakich bądź dodatnich liter lub znaków szczególnych/; jis niekuo neturįs skirtis nuo lotyniškojo.<sup>181</sup> Pagal šį nusistatymą todėl jis savo "Poczta Litewsko-Literacka" ir siūlo perreformuoti tuometinį lietuviškąją raidyną, išmetant nelotyniškąsias raides /su diakritiniais ženklais/: 1. vietoj ą, ę, į, ū reikią rašyti an, en, iu, un; 2. ilguosius i, u rašyti dvigubais rašmenimis - ii, uu; 3. y, kaip graikų raidę, išmesti, ją tevartojant tik iš graikų ir lotynų kalbos paimtuose žodžiuose; 4. vietoj w priimti v, nes pastaroji niekuo nuo w nesiskirianti, o pati e-

220

santi lotynų raidyno; 5. priimtina l /ne ʎ/, nes ji pagal savo padėtį žodyje esanti arba kieta arba minkšta; 6. vietoj ž siūlo zsz, bet sutrumpintai galima esą rašyti ź. Tokį raidyną randame ir minėtuose jo "Rasztuose". Čia jis t. k. dėl pastarojo rašmens rašo: "Zsz gal' buoti sutrumpinta par apostrofa, kurin turem virszui dieti atvirstinai diel atskiiri-ma nuu paprastai statoma ', ženklinanti atmesta minkszta balsine"; tad rašytina ž.<sup>182</sup> Taip pat čia vartoja dar rašmenis: ea /kartais ir ia/ plačiajam "e" žymėti, o "o" ir "uo" garsams.

J. A. V i š t e l i s, nors pats mažamokslis, bet stengėsi susidaryti savo raidyną, pyko, jei jo spausdinamų raštų rašybą taisydavo.<sup>183</sup> Bet jo raidyne gerokai svyruota, nebūta nuosakaus. Iš pradžių, prieš pat "Aušrą", jo rašoma Didžiosios ir Mažosios Lietuvos raidyno mišiniu, iš pastarosios raidyno daugiausia diakritinius kirčio ženklus pasiskolinant. Mat, jis, kaip pats sakosi, prenumeravosi "Keleivių" ir susirašinėjo su Fr. Kuršaičiu nuo 1873 m.<sup>184</sup> Viename 1880 m. laiške<sup>185</sup> vartoja sz, cz, ʎ, ź, w, ą, ę, į, ū, y /ilg./, ie, e /"e", "è"/. Tokiais rašmenimis ir jo "Witoloraudos" /1881-1882/ vertimas; bet čia yra ū, dar tarpais įmaišo ir ē/"è"/, ć šalia cz: Minėtame 1884.I.26 laiške maišo š, č su sz, cz; i, u su ī, ū /ilgosioms/, rašo e /"è"/, l ir ʎ, ū, ie, vartoja diakritinius kilmininko ženklus.

J. M i k š a s, apskritai, laikėsi tradicinio M. Lietuvos raidyno, bet su kai kuriais nukrypimais. 1882 m. laiške J. Kraszewskiui jis iš tos tradicijos išsiskiria tik l:ʎ vartojimu.<sup>186</sup> "Niamuno Sarge" matome irgi visas tradicines M. Lietuvos populiariųjų raštų raides /be ʎ/, plg. pvz. jo redaguotus<sup>187</sup> 1884 m. numerius. Bet vėl iš 1884 - 1885 m. jo laiškų<sup>188</sup> matyti, kad jo, šalia tų tradicinių M. Lietuvos raidžių, vartojama ir v, šalia ē, y, sz, cz; greta ź vartoja ir ž su rageliu; pastarąjį ž randame 1885 m.



Šis hektografuotinis laikraštėlis daug dėmesio skyrė ir raidynui. Jame ieškoma, svyruojama, bet galutinai nenusistatoma. Prospekte sakoma, kad "Raides musu abeceles bus tokios: a b c d e /bajme/, è /sėnas/ g j k l ų m n o p r s t u ũ v z ž ą ė į ū; cz dz dž sz szcz ks; ia io iu ie; ai Ąi ui ũi ei; iai iui au āu".<sup>189</sup> Kaip matome, šalia įprastinio D.Lietuvos raidyno, čia įvedama v, ũ, è /"e plat."/ šalia e /"ė"/ ir dvibalsių ai, au, ui, dvejopas skyrimas pagal priegaidę, kaip tai patiriame iš Nr.1. Čia pat pridedama, kad "Ilgainiu pagaŲ parodimą raides bus permainomos..."<sup>189</sup> Nr. 1 /1880 m. gruodžio 21 d. data pasirašytame/ straipsnyje "Abecelė" pabrėžiama raidyno nustatymo reikšmė rašomajai kalbai visiems lietuviams. Mat, jei bus pakankamai tinkamų rašmenų gyvajai lietuvių kalbai atvaizduoti, jau kiekvienas tuo pačiu galėsiąs ir rašyti bei skaityti: "Mės norim, idant musu abecelė dūtu Lėtuvnikam galejimą paraszit kožną zodį teip, kad ir žmogus nežinodamas gramatikos galetu gėrai skaitit paraszitą".<sup>190</sup> Čia pat pažymima, jog nereikia žymėti balsių ilgio: "...lėtuvnikas ir beto gėrai skaitis ir supras mįslį, o jeigu svetimas nores mokytis, tai jis gales dasižinot apė tai teip, kaip ir lotyniškoj kalboj".<sup>191</sup> Toliau tame pat straipsnyje nepasirašęs autorius sako: "Imant tą viską ant uvogos asz mįsliju, ka bus g/ėra/<sup>192</sup> tokė abecelė: Baleses: a, ia; e /turejau/, è /gėras/, é /Dėvas;/ i, j, o, io; u, iu; ũ, iũ; Nosbaleses: ą, ę, ū, į, ią, ių;/ Dvibaleses: ai, āi, ai, Ąi, ei, ėi; ui, iui; au, āu, iau. Skirtumas ai nog āi, ei-ėi, au-āu pasirodó isz szitu žodžiu: vaikas, rāinas; daugel, kāuszas; sveikas, svėikīti. Subaleses: b c ċ /cz/ ě dz g k l m n p r s t š /sz/ šč /szcz/ v z ž. Be Ų galima apsieit žinodami, kad jeigu po l pripūla kėta balse, arba jeigu suvis ner ne jokios baleses, tai iszsitare kaip Ų, kitūs gi dalikūs skaitos kaip l".<sup>193</sup> Taigi čia jau

siūlomos š, č šalia senųjų sz cz, nors ir pats autorius tekste verčiasi sz, cz.

Nr. 2<sup>194</sup> ilgesniame straipsnyje be parašo /Ištirinėjimai létuviškos rašibos/ grįžtama prie raidyno klausimų. Str. autorius /J. Spudulis?/ pasisako už balsių ilgio žymėjimą. Esą, iki šiol balsių ilgį retai kas žymėjęs, išskyrus ilgąją i, kurią "vokiečiai" rašą y. Toliau autorius rašo: "Ne pažiment ilgumo garsų, randasi didis keblumas skaitime, nes musu kalboje atsitinka ilgi garsai ir nebudami po smugiu [kirčiu. P.J.] ir atsitinka labai tankei, užvis garsai i, e. Norent gi pažymėti ilgumą garsu, užtektu ant raidės trumpo garso uždėti kokę žimelę ir nereiktu suvisam įvadžioti rašiban naujų įpatingų raidžių del pažimejimo ilgųjų garsų. Man rodosi kad gana bus ant viršaus raidės padėti stogėlį /~/: â, ô, î, û, ê, ê /toliau aš parodisiu, kad gales apsieiti ir nežimejant ilgumą garsų o, è/. Pradedant vétoj ilgos î rašiti y, katra ira dvilipe [..] i, suauguse iš i + j, reiktu rašiti ką pavėdiną in w, y, aa ... vistai norent buti vénopu savo rašiboje. Matiti kad tokiu budu pasidaugis tiktai skaitlius raidžiu, o lengvumo rašiboje ir nauodos ne kokios ne bus. Jei garsai ira kûmi artimi, tai gerai labai butu kad ir raidės tų garsų butu maždaug vėna į kitą pavedinos; i trumpa ir î ilga ira labai artimos, tai ir rašiba i ir î butu artima ir artimesne negi rašiba i ir y. Skirius tarp i ir y nėra taip labai didelis, ir jeigu jau y butu įvesta, tai ne verta butu stumti ję laukan ir įvesti kitą î, bet y dar neįvesta, atskirus mažą dalę Létuvos Prususe, tai kad jau įvesti i visą Létuva, tai man rodosi greičiaus išpultu įvesti î prė katros ir seniams lengviaus butu priprasti ne prė y".<sup>195</sup> Deja, straipsnis nebaigtas, ir tolimesniuose turimuose numeriuose jo tęsinio nėra, todėl kitų raidyno klausimų platesnių paaiškinimų neturime.

Kaip jau iš šio straipsnio citatų matyti, įsivedamos š, č raidės; jos palieka ir kituose numeriuose. Taip pat, kaip

ir paties šio straipsnio autoriaus, ir toliau nežymimi balsių ilgumai /ir i rašmeniu žymimas ilgas ir trumpas balsis/, išskyrus kai kuriuos paradigminius pavyzdžius bei tarminius tautosakos tekstus, kur pasigaunama kirčio ženklų ir ilgių žymėjimo.

Nr. 3 įvedama è siaurajam balsiui ir ie dvibalsiui: "Délto kad atsitinka žimėti e /ouvert/ tankeu nekaip e /fermé/ tai toleu désim žimì ant e fermé teip è. Į vietą è rašisim ie".<sup>196</sup> 1881 m. vasario 23 d. data pažymétame "Aušros" numeryje<sup>197</sup> randame š, tš šalia č; taip pat è, ie, uo. Ilgajam ir trumpajam i, u, nors kartais ir Ī pavartoja. Vis dėlto tautosakos priede /jei tik iš tikrųjų tas turimasis priedas šiam "Aušros" numeriui priklauso/ balsių ilgis žymimas stogeliu: î, û, taip pat â, ê /pvz. rašîti, mêtû, sniegêlis/.

Tokiu būdu maskvinėje "Aušroje" į galą linkstama į šias raides: š, č /tš/, l /kiet/, v, dž; e, è; i, u /ilgiesiems ir trumpiesiems "i", "u"/; ie, û /uo/; a, ę, į, u; priebalsė v ir priebalsių minkštinimas i ženklų nuo pradžios iki pabaigos be svyravimų palaikomas.

14. "A u š r o s" r a i d y n a s. J o į t a k a  
b e n d r a d a r b i a m s b e i s k a i t y t o j a m s  
i r j ų r e a g a v i m a s

Kadangi, kaip matėme, iki pat "Aušros" /1883 - 1886/ pasirodymo, net ir vėliau, nebuvo prieita vienodo raidyno, tai to vienodumo nerandame nei "Aušroje". Tai pabrėžia ir patys "Aušros" redaktoriai bei artimieji jos bendradarbiai. J. Šliūpas sako, kad, pradėjus "Aušrai" eiti, jie, t.y. aušrininkai, neturėję vienodos rašybos /čia pirmiausia turima galvoje raidynas/. M. Jankus, 1885 m. perduodamas "Aušrą" Mikšui spausdinti bei redaguoti savo spaustuvėje, atsisveikindamas t. k. rašo /Nr. 7-8/: "Vieno dalyko melsciau tolesniojo Auszros

rėdytojo, o tai, kad musu rasztininku kožnojo raszybai pasirupinęs reikalingu literu atspaustu vieną kniğą, katroje visos raszybos, kaip ant kokio paveisklo ir mėginimo, viso svėto mokslincziams butu parodomos. Katra raszyba rodosi geriaus pritiks, tai prie tos ir visi neatbutinai turėtu laikytiesi. Kitokiu budu vargs ir vėl vargs musu tėvynės rasztininkai". /249 psl./.

Tas raidyno įvairavimas nevienodai pasiskirstęs "Aušroje". Jis priklausė nuo redaktorių kaitymosi, bendradarbių /bei korektorių/ ir iš dalies spaustuvės, kuri ne visada turėjo tam tikrų rašmenų.

Pagal tai, žiūrint tik pačių būdingiausių dalykų, galime visus "Aušros" numerius skirti čia į 4 periodus.

Pirmajam periodui priklauso 1883 m. Nr. 1-4, kuriuose rašmenys gerokai maišomi bei kaitomi. Mikšo stiliaus redakcijos atsakyme J. Miglovarai Nr. 4 sakoma, kad "Musu statraszas /tiesrasztis, ortograpija/ yra Schleiker'io pastatytasis; tik genetyvas pluralio yra su stogeliu paženklintas cze, kur reikia jį nu singulario instrumentalio atskirti, teip pat ir žodžiū antrosiôs deklinacijôs genetyvas nu nominatyvo pluralio atskiriamas" /120 psl./. Tačiau raidynas čia kiekviename numeryje kitoks ir nenuosakus. Visuose numeriuose /net ir Nr. 5/ apskritai vartojamas ˆ, sz, cz, ˆ, ie, taip pat kilmininko diakritiniai ženklai. Be jų, Nr. 1 randame uo, e /"e" ir "è" žymėti/. Atrodo, kad šioks rašmenynas sutinka su Vištelio, kuris bus skaitęs šio numerio /ir kitų/ korektūrą. Basanavičius, kaip matėme, tuo metu laiškuose vartoja š, č, l /kiet./. Kai kurie kiti raidyno nenuosakumai šiame numeryje, pvz. l:ˆ, i:y maišymas, bene daugiausia parėjo nuo atskirų autorių. Pvz. J. Šliūpo straipsnyje /Nr. 1, 13-15 psl./ nėra vartojama ˆ ir y. Nr. 2 įvedami Maž. Lietuvos tradiciniai ū /ši raidė ir Daukšos vartojama/ ir ē /"è"/. Bet ir čia didelio nuosakumo nematyti, nors jo esama daugiau negu Nr. 1: šalia ū tarpais, Didž. Lietuvos autorių straips-

niuose, pasitaiko ir uo; šalia Ų kartais ir l.—Nr.4 atsi-  
randa viena naujovė, kuri išlieka be svyravimo iki "Aušrai"  
einant: taupumo sumetimais w dvigubas išmetamas. Jau cituo-  
tame redakcijos atsakyme Miglovarai toliau rašoma: "Sąbalsis  
v, kursai paprastam dvigubam w isztarmėje lyginas, yra szie  
me numeryje įvestas, nės tokiu budu žodžei, kuriūse v ran-  
dasi, susitrumpina /w antrą tiek vietōs užima nekaip v/"  
/120 psl./. Čia priduriama ir dėl to raidyno nenuosakumo:  
"Skaitytojai taigi tenerugoja už nekurektą tiesrasztį.Veik  
bus geriaus spaudinta" /ibid./.

1883 m. Nr. 5 randame staigią raidyno atmainą - š, č;  
visa kita kaip ir Nr. 4. Juos įvedė čia Basanavičius, kuris  
tą numerį redagavo. 1883 m. spalio 18 d. laiške iš Prahos  
Basanavičius trumpai rašo M. Jankui dėl "Aušros" Nr.5 rai-  
dyno: "Vietoje w tegul visur v spausdina, teipogi raštžen-  
klus į,ą, ę, ū. Vietoje - kaip rankraščiūse stovi - sz te-  
gul spaudina š, o vietoj cz - č".<sup>197a</sup> Kad vis dėlto ir šia-  
me numeryje išlieka Ų ir kilmininko diakritiniai ženklai,  
matyt, juos bus palaikęs arba Vištelis arba ir kiti, kurie  
prižiūrėjo to numerio korektūrą. Pats Basanavičius, kaip ir  
iš šios ištraukos matyti, nevartoja nei Ų, nei šių diakriti-  
nių ženklų. Bet už tai tuo laiku juos vartojo Vištelis, kuris  
bus, greičiausia, ir šio numerio korektūrą skaitęs ar bent  
pataisų darinėjęs, nes dėl to numerio spausdinimo Basanavi-  
čius M. Jankui rašo: "Spaustuvėje, kur suderėsi spaudinimą,  
insakysi, kad visus dėl korektūros arkušas pas manę atsiuns-  
tu: korektūrą tad aš, arba J. A. W. Lietuvis vesime".<sup>198</sup> J.  
Basanavičius savo atsiminimuose 1903 m. rašo, kad "...penk-  
tame numerije jau buvau įvesdinęs š, č, kurių pirmiau netu-  
rėta";<sup>199</sup> bet vargu ar tam spaustuvė buvo kalta. Ar tik iš  
pradžią ne Mikšas su Višteliu palaikė tradicinius sz, cz, ku-  
riuos, kaip matėme, jis ir pats vartojo. J. Šliūpas sako, kad  
dėl spaustuvės kliūčių nebūdavo - ji visada stengdavosi pa-  
sirūpinti reikiamų rašmenų; gal tai jo redagavimo metu, kada  
226

"Aušra" buvo spausdinama Mauderodės spaustuviėje, plg. 228 psl.

Nuo 1883 m. Nr. 6 iki pat "Aušros" galo teturime du periodus, kurių kiekvienas jau turi, galima sakyti, nuosakų ir pastovų raidyną. Būtent nuo Nr. 6 visai išmetami š, č, ž, y /ilgajam/ ir kilmininko diakritiniai ženklai. Taip rašoma iki 1884 m. galo. Tą reformą padarė J. Šliūpas, nuo Nr. 6 ėmęs redaguoti "Aušrą". Pats J. Basanavičius rašo: "Šliupui apėmus redakciją, situodu ženklu [t.y. š, č. P.J.], kaip ir ilgas y išmesti tapo. Tai buvo pirmą reformą, kurią jis, nieko nesiklausęs, laikraštini įvedė".<sup>200</sup> š, č, ž ir y išmetimas visai sutinka, kaip matėme, su paties J. Šliūpo ir J. Spudulio vartoseną bei rašybos principais. O diakritiniai kilmininko ženklai vėl visai D. Lietuvai nebuvo įprasti.

Nors J. Šliūpas buvo priverstas nuo "Aušros" redagavimo pasitraukti jau 1884 m. vidury ir "Aušros" redaguoti grįžo Mikšas, vis dėlto tie patys rašmenys vartojami iki 1885 m. pradžios, nuo kurios vėl gražinamas y ilgajam žymėti. Jo gražinimo pagrindai matyti iš redakcijos atsakymo 1884 m. Nr. 5-6 Antanui iš Bugnu: "Teisibė, nepripratusiam prie dabarnikszczio 'Auszros' statraszo sunku skaititi nešant nei jokio perskirimo tarp ilgojo ir trumpojo i, kuri balsė, a atitraukus, daugiausiai lietuviszkos kalbos žodžiūse randasi. Kad prie u nei jokio skiriaus nedaroma, tai cze neko nekenkia, nes ta balse retai musu kalbos žodžiūse tesiranda. Szvėžų, nepriprastą žodį atrasdamas kartais, nežinai nei ką pradėti, nei kaip jį išstarti" /211 psl./. Bet įvesti ilgąją y Mikšas tesiryžo nuo naujų, 1885, metų, nes redakcijoje nenorėta "inkonsekvencijos kaltais pasidariti" /A 84,388/ Iš 1884 m. Nr. 12 redakcijos atsakymo sužinome, kad "Aušra" norėjusi ir A. Juškos rašybą priimti: "Butu geras dalikas jo raszibą priimti, vienok dėl nekuriu priezaszcziu tai dar neeina padariti" /421 psl./. Matyt, dėl mažaraščių skaitytojų bei apskritai daugumo skaitytojų konservatyvumo. 1885 m. su Nr. 9, nuo kurio "Aušra" spausdinama Mikšo /nebe Maude-

rodės/ spaustuvėje, įvedamas ir čekiškasis stogelinis ž, vietoj senojo akūtinio /ž'.

i dvibalsių rašymas "Aušroje" yra visai nusistojęs - be perstogės rašoma voc. + i, taigi ai, ei, oi, ui. Mat, iš pradžių Mikšo buvo taip pradėta rašyti, o vėliau kitiems redaktoriams, matyt, neišrodė bereikiant keisti. Mikšo rašymas yra suprantamas: voc. + i rašė Kuršaitis, Schleicheris ir kiti juo pasekę kalbininkai, o tas sutiko su Maž. Lietuvos raštų tradicija /tik prieviksių rašybą teišskyrus, kur buvo rašoma voc. + y/. Nors D. Lietuvos raštai, lenkų rašybos pavyzdžiu, čia rašė voc. + j /anksčiau voc. + y/, vis dėlto po Mikšo ėmę redaguoti nei Basanavičius, nei Šliūpas neišrado reikiant Mikšo nusistatymo taisyti. Praktiškai rašto skaityti šis voc. + i rašymas niekam nekliudė, ir autoritetingųjų kalbininkų nusistatymas paėmė viršų. Juoba, kad jau, kaip matėme, ir anksčiau J. Šliūpo su J. Spuduliu taip rašyta.

Iš pradžių "Aušros" raidynui bei jo margumui turėjo įtakos ir techninės spausdinimo aplinkybės - kai kurių rašmenų spaustuvė neturėjo. Ir pati redakcija 1883 m. Nr. 4 skundėsi: "Pirmasis numeris turejo su didei daug kliaudu iszeiti; nės literu su rasztzenkleis reikalingais buvo stoka; ir dabar dar kartais nepritenka" /120 psl./. Gal ir minėtąją Basanavičiaus pastabą dėl š, č reikia suprasti taip, kad anksčiau šių ženklų negalima buvo įvesti dėl to, kad spaustuvė jų tada neturėjo. Raidyno margumą padidino ir ta aplinkybė, kad tam tikri spaustuvės raidžių tipai neturėjo kurių rašmenų. Pvz. 1883 m. Nr.2 įvedamas ū, bet antraštėje vartojamas uo, nes, matyti, stambusis šriftas neturėjo ū. Taip pat Nr. 4 matome, kad kursyvas ir juodas stambusis šriftas neturi ē /plg.<sup>v</sup> 92, 105, 107 psl./. Nr. 5 matome, kad tas pats kursyvas neturi š, č /plg. 141, 142, 143, 144, 148 psl./. Tačiau bent normaliesiems straipsniniams šriftams /pirmiausia paprastajam korpusui/ ilgainiui spaustuvė netrukdė. Tatai

228

patvirtina ir Šliūpas: "Mauderodės spaustuvė, jei kokių raidžių ir neturėjo, tai stengėsi įsigyti, jei buvo reikalaujama".<sup>201</sup>

Apskritai, "Aušros" raidynui leliamąjį žodį turėjo tas iš redaktorių bei korektorių, kuris ypač vietoje prižiūrėdavo jos korektūrą. Tokie žmonės buvo J. Mikšas, J. Basanavičius, J. A. Vištelis ir J. Šliūpas. Kaip matėme, Šliūpas, 1883 m. paėmęs Nr. 6 redaguoti, tuojau, Basanavičiaus /tur būt, ir kitų, pvz. Vištelio/ neatsiklausęs, išmetė š, č, y, diakritinius kilmininko ženklus. Prieš to paties Basanavičiaus norą ir vėliau neduota vietos jo raidyno naujovėms. Pvz. 1885.VI.29 laiške M. Jankui J. Basanavičius t.k. rašo pastaboje: "P.S. Galetumete palengva Aušroje tulus artikus mano rašyba /su t̄, d̄, etc./ spaudinti, idant galetu skaitytojajai prie jun priprasti".<sup>202</sup> Bet "Aušra" tuo metu ne tik jo t̄, d̄ niekur nevartoja, bet nei š, č, nei e /vietoje ē/, nei an, en, in, un vietoje a, e, i, u ir t. t.

1884.I.26 laiške, rodos, J. Šliūpai,<sup>203</sup> Vištelis irgi skundžiasi ir protestuoja, kam jo rašyba taisoma. "Tai man labiausiai per szirdį aina kad mano gerai sutaisyta maniszka tiesraszti ir net žodžius apkeiczia"; "Punktus [t.y. skiriamuosius ženklus. P.J.] galit sav statyt kaip jus norit, bet žodziu neigi ortograpijos perkeist ne tinka priesz mano norą", rašo jis ryšium su kokio jo straipsnio išspausdinimu, kurio du egzemplioriu pasiuntęs Basanavičiui, o šis juos perdirdbęs ir atsiuntęs šio laiško adresatui.

Kai kurie "Aušros" bendradarbiai stengdavosi iš to laikraščio mokytis, pasekti jo raidynu. Ir pats J. Šliūpas pastebi, kad "iš rašto mokėmės visi". Bet kai kurie, ypač kurie būdavo labiau apsityrę ir savarankiškesni, jį ir kritikavo ir reikšdavo savo pageidavimų "Aušrai". Tų pageidavimų, kad ir nedaugiausia, vis dėto buvo, nors - tiek laiko nuo "Aušros" praėjus - pvz. J. Šliūpas sakosi dabar apie skaitytojų pageidavimus nebeatsimenąs.<sup>204</sup> Bet ir tas pats J. Šliū-



pas primena, kad "Miglovara [J. Miliauskis] norėjo, kad jo rašyba taptų priimta".<sup>205</sup> Kaip matėme, jis, jau "Aušrai" pradėjus eiti, "Paczoje" 1883 m., o 1884 m. ir savo eilėraščių rinkinio knygelėje piršo savąją raidyną, bet "Aušra" jo nepriėmė. Miliauskis, kaip minėta, pats sakosi "Aušrai" vis siūsdavęs sava rašyba rašytus straipsnius, bet "Aušra" vis ištaisydavo.

Kai kurie ir kiti aktyvesnieji "Aušros" skaitytojai atidžiai sekė to laikraščio rašybą bei raidyną, iš jos mokėsi arba ją kritikavo. Pvz. D a v a i n i s S i l v e s t r a i t i s, matyt, Basanavičium pasekdamas, dar prieš 1883 m. "Aušros" Nr. 4 išėjimą savo laiškuose vartoja š, č, v, bet vis dėlto nepritaria "Aušrai", kai Nr. 5 pasirodė su š, č. Laiške bene J. Šliūpai, matyt, dėl to Nr. 5 kalbėdamas, specialiam prie laiško pridėtam lapelyje rašo: "Didele ir klaida kad jūs [kožną] numerį Aušros išleidzet kitonišk[o] rašibo ir per tat žmonis ne... priimti ir skaityti ne gal nes kiekvienas numeris rejke mokintis [iš naujo skajtititi]. Rejke tikietis, kad iš tos priežastes skajtitoju Aušros ne prasiplatins. Jus dabar ant surinkimo literatiško-lietuviško ape tą pakalbiekete koke rašiba rejke prisilajkiti. Dabar pas mumis kas galva tej razumas. Protingesni lietuvej sako, kad tejp bus darita, tej niekaj bus iš to darbo, nes k[ni]gos nesiplatins".<sup>206</sup> Dėl to J. Šliūpas 1883 m. "Aušros" Nr. 8-10 redakcijos atsakyme Vėversui [=D. Silvestraičiui/ paaiki- na: "Rasziba 5 numere "Auszros" raiba ne per mano kalczią. Istorija tą daliką pareiszkins" /296 psl./. Kaip matome, nors priešinasi naujovėms, bet Silvestraitis ir pats dar rašo š, č, įsias vartoja ir 1883 m. galo laiškuose.<sup>207</sup> Silvestraitis stengėsi taikytis prie "Aušros" rašybos. 1883. XI. 25 laiške Kūokščiui [= J. Šliūpai/ jis t. k. rašo: "Rašičiau pagal jusu rašibos jegut tikt tropičiau. Meginsiu vienok, nes man ne tiek rup prisilajkimas rašibos, kajp myslis, tas yra svarbesniu".<sup>208</sup> Bet jau 1884 m. pradžioj matome rašant

sz, cz /pvz. 1884 m. kovo 13 /1/ laiške Basanavičiui/.<sup>209</sup>  
 1884 m. kovo 10/23 laiške Basanavičiui jis t. k. rašo dėl savo surinktų patarlių leidimo: "Kožna nauina rasziboj gales pamažinti skaitliu skaititojų - reik ant to rokūti. Ukinikai labai sunkei skaito č, š, isztardami kaip c, s ir sakidami paskui, kad nesuprantami cze ira žodzei, ne mokant skaititi. Dar tos en, an, un, in galetus įsivesti o apei kitas ne žinau. Viską galetumem padariti kad tarpo rasztinīku butu sutarimas vienokiszka rasziti. Man rodos kad reiks rasziti: akeczes, aje /eje/ aveles ir t.t. Asz galiu apsimti ir teip rasziti kaip pats nori, ale tada bus mažiau permananczių raszta ir par tat mažas skaitlius skaititojų".<sup>210</sup> Apie tų pačių patarlių leidimą kalbėdamas 1883m.kovo 13/1/ laiške Basanavičiui t. k. sako: "Asz maždaug laikisius Ausz. [Auszros. P.J.] raszibas perraszant, kitų dalių raszibos butu man sunku pasisaugoti. Galiu vienok rasziti tenai sz, cz, arba š, č... pagal tavo noro. Raszik ar turtingas esi ir ar nori buti priimtoju."<sup>211</sup> Per tat pradejau sz, cz, rasziti, kad man sunku keles raszibas vartoti".<sup>212</sup>  
 Ir dar 1885 m. vasario 24 laiške Basanavičiui jis kar-toja: "Raszimas vel pagal Tamstos raszibas butu del manęs labai sunkiu darbu ir prie to dar cze ir sze galecziau suklisti nes ne esu prie jos priprates. Žmonis ir senoves raszibą mažai mokedami skaititi, neką cze ne susektu ir par tat prasiplatinimas jų butu labai sunkus".<sup>213</sup> 1887 m. rugs. 20 d. laiške Basanavičiui Silvestraitis, kalbėdamas apie "Aušros" žlugimo priežastis ir užsiminęs jos rašybą, sako: "Ne giriu vel tus, kurie smarkei spi-res pri savo raszibos kurios platesne visotibe ne numano, nes par tat suardo kelį del praplatinimo savo misles, kuri tur buti svarbesne už li-teras".<sup>214</sup> Taigi šios pastabos Silvestraičio, kuris arčiau sueidavo ir su platesnių "Aušros" skaitytojų būriais, rodo, kad naujienų "Aušros" raidyne ypač mažamoksliai skaitytojai nemėgo, todėl, matyt, ir Basanavičiaus naujovės neprigijo

laikraštyje. Tai tvirtina ir J. Šliūpas.

Ir kai kurie kiti skaitytojai bei bendradarbiai aktyviai reagavo į "Aušros" rašybą. J. K e k š t a s [= Mačys], kaip matyti iš 1884 m. "Aušros" Nr. 10-11 /388 psl./, siūlė tam tikrų reformų. Redakcija pasižadėjo jas kiek galima priimti; vieną dalyką jau įvesianti nuo naujų /1885/ metų; ir iš tikrųjų, kaip matėme, liko gražintas y. Taip pat ilgainiui taikosi ir kiti. 1885 m. "Aušros" Nr. 2-3 redakcijos atsakyme Pranui Aszakaicziui [=Pr.Mašiotui] t. k. sakoma dėl jo atsiųstojo straipsnio "Apie bites" rašybą: "Tamstai esame dėkingi už tai, kad rasziba pagal tąją Auszros taikinama. Nereikia mums beperraszyti. Dėkui" /93 psl./. Tų pačių metų Nr. 6 redakcija atsako J. Konc. [=Koncevičiui?], kuris, matyt, informavosi dėl autoritetinės rašybos: "Zinomoji draugystė<sup>215</sup> priims tąją statraszą, kursai sziu metu Auszroje ir Niamuno sarge yra vartojamas. Butu vert, kad tamsta savo aritmetiką pagal aną rszybę sutaikintumei" /173 psl./.

Atskiru savu raidynu matome verčiantis "Aušros" metu P. K r i a u č i ū n a. Pvz. bene Mikšo albume randame /apie 1885 m./ įrašą, kuriame pasireiškia Jauniaus įtaka: ĩ, minkštinimo ženklų vartojamas priebalsis j /plg. Mokytojas Senapiles skyrjū/...<sup>216</sup> Tokį raidyną šiame albume matome ir J. A n d z i u l a i č i o /Kalnėno/ 1886.V.17 datuotame įrašė.<sup>217</sup> Šiame albume labai savotišką raidyną vartoja V. B r u o ž i s. Čia jo įrašytas eilėraštis "Lietūviska tu giminėle", kuris 1885 m. buvo išspausdintas "Aušroje" /340 - 341 psl./ pakeista rašyba. Šiame albume jo pvz. rašoma e /"ę"/, s /"š"/...<sup>218</sup> Matyti, Bruožis irgi norėjo sudaryti savotišką raidyną: 1885 m. "Aušros" Nr. 6 randame "Birutės" draugijos visuotinio susirinkimo skelbimą, kur darbų tvarkoj pažymėtas ir dr. Bruožio pranešimas "apie naują prie visų kalbų vartotiną ir žodžių isztarimą aiszkei paženklinančią raszybę" /176 psl./.

Įpratusieji į M. Lietuvos raidyną, bent kai kurie, "Aušra" nebuvo patenkinti. Čia pacituosiu būdingą pasisakymą J. Sauerweino, kuris lietuviškai išmoko M. Lietuvoje, ten rašė lietuviškus straipsnius vietos laikraščiams ir jų rašmenimis vertėsi. Sauerweinas savo "Littauische Frage - Lietuwiszskasis klausymas" /1888/ dėl to veikalėlio rašybos sako: "Wisą r a s z y m o b u d ą / o r t h o g r a p h i j ą / rods n'ier galima pėrtaisyti. Turiu primėti, kad pons spaustuwininks, anūmet ir iszleistojis dwiejū laikraszcziiū, meilingay apsiimdams, prastąjį mano patiėš rankrasztį dēl žodźiu statytojo aiszkiaus nuraszyti, per kokį nesusipratimą, ir r a s z y m o b u d ą a n a m, kurs anūse laikraszcziiūse sykį priimtas buwo, lygumi padaryti užmane. Sutaisytojis, kuriam ans naujey užmanyntasis raszymo budas musū Lietuw'ninkams wisay ne rodos tinkąs, dēl tokio, jam pacziam nieko nežinant, lyg slaptomis įwesto apmainymo, o ypaczey del iszmėtimo ženkleliū ant u letrōs / ũ ir ũ / tokią apmaudą pajuto, kad t o d ē l wisa knygute pusantrą metą begulinti pasiliko. Ale ant galo jam tikt rodes geriaus esant, pagal keliū prieteliū raginimą, ję ir tokia, kokia yr', į swietą iszleisti, nekaip tiktay del perkreipto raszymo budo ję nū szwiesōs atlaikyti ir kawoti. Skaitytojis tay, minau, tur atsimėti, kad wiso to susimaiszymo, kurs, anus reikalingiausius ženklelius atmetus, tūjaus tur atsirasti, ne sutaisytojis pats yra kaltas" /XVII - XVIII psl./.<sup>219</sup>

Žinoma, ne visi tokio nusistatymo kaip Sauerweinas buvo. Juk ir tas jo "rašymo būdo" pakeitėjas, greičiausia, čia yra tas pats J. Mikšas, kuris ne tik pats nevartojo kai kurių tradicinių M. Lietuvos raštų rašmenų, bet dar ir kito raidyną "perkreipė".

### III. Rašybos dėsniai

Kaip jau minėta, rašybos dėsniai bei pagrindai, kuriais tie dėsniai remiasi, nagrinėjamoju laikotarpiu nebuvo taip aktualūs ir nesukėlė tokio domėjimosi ar svarstymo kaip raidynas. Čia svarbiausia priežastis yra ta, kad tie dėsniai, o ypač jų apibendrinimas, yra daug abstraktesnė sritis už raidyną, jų svarstymas reikalauja daugiau kalbinio išsilavinimo. Todėl pačius rašybos principus tekelia beveik vieni kalbininkai, mokslo žmonės ar didesnio apsitrymo mėgėjai /Schleicheris, Kuršaitis, Baranauskas, Jaunius.../. Teoriškai rašybos pagrindu teformuluojamas garsinis ir kilminis,<sup>220</sup> taip pat tarminis, bet vartosenoje dar randame ir kitų atvejų, kurių šie pagrindai nebeapima /morfologinį, polifoneminį bei polifonetinį ir kt./.

Čia teks apsiriboti bendrųjų rašybos pagrindų nagrinėjimu, teatkreipiant dėmesį į svarbesnius jų detalizavimo atvejus bei būdingesnius dėsnius; smulkus nagrinėjimas visų klausimų bei atvejų nuogaliai nebūtų nei reikalingas, nei prasmingas.

#### 1. D a u k a n t a s

Rašomajai kalbai pasirinkęs savą raidyną, Daukantas stengėsi ir dėsningiau tuos rašmenis vartoti, remtis vieningesniais, aiškesniais pagrindais negu iki tol buvo įprasta D. Lietuvos populiariniuose, ypač tikybinuose raštuose.

Kaip matyti ir iš jo paties pasisakymų, ypač iš jau anksčiau minėtų pastabų dėl Ivinskio kalendorių rašybos ir kalbos, Daukantas rašybos dėsnius stengiasi susidaryti nusižiūrėjęs labiausiai į Maž. Lietuvos raštus bei gramatikas /kaip matėme, jis pats mini Milkaus gramatiką/, taip pat į Daukšą ir Sirvydą. Iš jų jis ir stengiasi susidaryti rašybos dės-

nius, kurie tiktu jo rašomajai kalbai, kuri ypač, kaip matėme, iš pradžių remiasi jo tarmės /pajūrinų žemaičių/ pagrindu. Ir štai čia, nors nenuosakiai, matome Daukantą laikantis ypač trijų pagrindų: fonetinio, morfologinio ir etimologinio.

Balsius Daukantas rašo fonetiniu pagrindu, bet galūnėje, kur jam reikia rašte atskirti vienodas garsines lytis, pasiremia ir morfologiniu. Tuo fonetiniu pagrindu Daukantas rašo pvz. kai kurias diakritines raides, kurias jis įsivedė savo tarmės garsams tiksliau pavaizduoti /ó, ù, ĭ .../. Galūnėje ir etimologinį a bei ai po minkštojo priebalsio rašo fonetiškai, plg. "Būda": pópnosejs, platwejdejs 2, gĩrnas trejes, kėtweres 75, essantĩje waldimieraj 99.

Bet morfologiniu/tiksliau - linksnų skiriamuoju/pagrindu Daukantas rašo à, è: tuodu rašmenys vartojami arba absoliutinėje galūnėje, kur jie atstoja dvibalsius ai, ei/bet tai teatsitinka rečiau, nes galūnėje Daukantas, kaip matėme, daugiausia šiuos dvibalsius įsakmiai ir rašo/, arba -ā-, - -ē- kam. dg. ga. /galūnėje -às, -ès/. Pvz. "Prasma": Rąkàs 14, Mårtès 14, Tàs kimiosès gaudès 5, nesontès 4, skludiosès ir kĩmiosès, Ÿonkoutinès arba deklinacĩjès 11; "Būdas": pirmosès 10, gywenantès 6, padangès 2, dowĩnàs 52, kòjès 57. Tuos à, è čia Daukantas rašo tam, kad galėtų šių kamienų dg. ga. grafinį vaizdą atskirti nuo dg. va.: mat, be diakritinių à, è abu tie linksniai Daukanto rašte /ne tartyje/būtų sutapę. Šios rūšies grafinio vaizdo skyrimo principas pažištamas jau D. Kleino gramatikoje: pvz. taškuotomis á, é jis irgi skiria vn. įn. nuo vn. va.: va. wiena dũna, tei|e: įn. wiená dũná, tei|e.<sup>221</sup> Morfologine reikšme Daukantas te vartoja ir û, kuris rašomas dg. ki. galūnėje. Nors Daukantas, kaip raidyne matėme, ir sako tą rašmenį /fonetiškai/ reiškiant "un", bet, be galūnės, kitur jo nerašo /šaknyje rašo un/. Čia, matyt, šią raidę morfologinei kategorijai žymėti jis nusižiūrėjo iš Maž. Lietuvos raštų, kartu ir jos

fonetinę vertę savaip interpretuodamas /žemaitiškai perfonetizuodamas/.

Iš pradžių Daukantas morfologiniu pagrindu rašo galūnėje *ê*, iš dalies ir *ô*, būtent *-ā-* ir *-ē-* bei *-jā* -kam. vn. ki. Taip rašant matome jį pvz. "Prasmoje": *kaļbôs* 3, *swetimôs* *kaļbôs* 11, *Pirmosês* *Ķonkôutinês* 12, *Ketwirtosês* *skwarmôs*, *Žwakês* 13, *patiôs* 19, *asabôs* 38; taip pat ir asmeninių įvardžių vn. ki.: *munês* 18, *Tawês* 18, *sawês* 18. Šis rašymas Daukanto pasisavintas iš M. Lietuvos raštų; kaip jau tarmių skyriuje minėta, *-ā-* kam. vn. ki. ir visą garsinę lytį iščia jis pasiėmė, nes Daukanto tarmėje nekirčiuotoje galūnėje tariama ne *o* /t.y. *uo*/, bet *a*. Kad čia *o* turi morfologinę vertę, matyti iš to, jog Daukantas tokį pat "*o*" kitose lytyse rašo be diakritinio ženklo, pvz. dg. vie. *-os*, *-o*, būt. l. III asm. *-o* ir t.t.: "Prasma": *Rakose* 14, *szio/vie./* 19, *skwarno /vie./* 120, *waldo* 112, 116 ir t.t. Bet vėliau, pvz. "Būde", Daukantas šių *ô*, *ê* linksniams skirti nebevartoja, gal pastebėjęs, kad D. Lietuvos skaitytojams tas "prūsinis" rašymas netinka. Vis dėlto ir "Prasmoje", ir "Būde", ir kitur vartoja *ô* dar ir fonetine reikšme, jo paaiškinimu, kaip matėme, garsui "*uo*" /Daukanto tarmės/ žymėti, bet labai nenuosakiai, pvz. "Prasma": *zôdiusî* 4, *zôdee* 4: *zodee* 8, 11, *niekados* 24: *wissadôs* 45, 112; "Būdas": *wôs* 5, *kôpas* "kuopos": *potas* "puotas" 1, *trôbesius* ir *Ķowâ* 57 ir t.t. Vėliau /"Būde" ir kituose raštuose/ Daukantas morfologine reikšme vartoja *ę* vn. ki. /paprastai *-ē-* kam., kur ji ankstyvesnį *ê* atstoja, bet rašo ir kitų kam. vn. ki./, pvz. "Būdas": *pirmosês* 10, *sziaurês* 1, *ugnês* 5, *isz panosês* 34, *žmônystês* 35, *nedielês* 75, *senowês* 88; "Pasakas Phedro" /1846/: *ugnês* 17, *sâwês* 18, *gîltînês* 17, *senowês* 29, *tawês* 29, *dorybês* 39...

Kaip paštabose dėl Ivinskio kalendorių pasiaiškina, jis *ę* vartoja čia nusižiūrėjęs į Dauką bei Sirvydą, ir tuo būdu Daukantas atskiria šį vn. ki. nuo dg. va., kuriuodu jo tarmėje /tartyje šakninio kirčiavimo atsitikimais/ vienaip

skamba. Taigi vėl nėra reikalo tame ki. ieškoti kokio etimologinio ę, kaip anksčiau kai kurie kalbininkai buvo bandę daryti, ir atstatinėti čia vn. ki. formantą su -en-. Ir Baranauskas pastebėjo, kad Daukantas "kartais nosbalsį deda, kur jo girdėti nesitikėjome".<sup>222</sup> Taip pat morfologine reikšme Daukantas vartoja šią ę ir vn. ga., nes vienaip skambančiame vn. va. /tartyje šakninio kirčiavimo atsitimais/ jis jos nerašo, bet rašo e, plg. "Būdas": uksinę marę 1, Aziją 4, girrę 6, jaunouję 53: va. sambije 7, źinicze 11, Galima laikyti morfologiniu ir būt. l. III asm. rašymą galūnėje: "Būdas": sówarę 3, tenuwejkę 4, jis teigę 18, wadioię 57 ir kt. Šaknyje ę rašo Daukantas tautosilabiniam dvibalsy ęn, ęm, čia fonetiškai atvaizduodamas savo tarmės tarimą "en", "em", /plg. an, am/, nors irgi labai nenuosakiai: "Būdas": pęrkiolektamīie 99, szwęntęs 136: szenden 160, abejojentem 160 ir t. t.

Panašiai kaip ę, rašoma Daukanto ir ą: šaknyje fonetiškai /kur jis lygus yra Daukanto tarmės "o" garsui/, o galūnėje morfologiškai, vn. ga. žymėti. Todėl Daukantas šaknyje tautosilabiniuose dvibalsiuose a + n, m rašo su ą, taigi an, am. "Prasmoje" paprastai tik tai vn. ga.: daktą essamą 8, stogą 26, lutą 27; soukimą 48. "Būde" vn. ga. ir šaknyje dvib. an, am: dabą ir tikybę 4, jurą 9, beržą ar oužoužą 13; gywenantius 1, tankej 2, ant 7, amziouie 6, ramstantis 14 ir kt.

Savo pastabose dėl Ivinskio kalendorių tepabrėžia morfologinę ą reikšmę: ą reikia vartoti linksniams skirti, nes nemirtingasis kanauninkas Daukša ir Sirvydas visur skiria ga. ą, tačiau ą čia "tariama lengvai, ne kaip lenkų ą, pvz. turem gerą Poną".

Priebalsius Daukantas rašo įvairiai - iš kilmės arba iš iš garsų. Vientisiniuose žodžiuose daugiau jo linkstama dupleosius prieš skardžiuosius arba atvirkščiai rašyti pagal kilmę, bet vėl nenuosakiai. Pvz. "Prasma": mīgte 4, augte 5, dingsti 8, dingstys 10, sīrgtėriete 48, nubriežte 48; taip



pat: pagrižtu /I asm./ 116; "Būdas": dąngstątyš 3, nuwertgi 4, iženkti 6, snigtĩ 15, stengtĩ 63, griebsti 65, laukdamis 53; taip pat ir: akiwajšdo 6, sóraisgytas 13, slengstą 57, kuriuos, geričiausia, čia reikia laikyti etimologinio priebalsių rašymo hipernormalizmais. Priešdėliai irgi mišrai rašomi: už+s-, iš+s fonetiškai /M. Lietuvos tradicija/, o kitų rašymo taisykle eina etimologinis principas, tačiau ir vėl nevisai nuosakiai. Pvz. "Prasma": išswaidau 116; "Būdas": išszokusejš 3, óssĩjousĩ 5, ossĩtwereę 9, ĩssiplitę 11, neĩssižadieę 63, óssĩdengósis 64, óssĩkietęš 89, ózdengtus 18, óžkiszo 25, óstalie "užstalėje" 53, óžkąndos 61.

Sekdamas M. Lietuvos raštais bei gramatikomis, Daukantas kai kuriuose žodžiuose rašo dvigubus priebalsius. Jie rašomi paprastai po trumpojo balsio, bet, kaip ir tuose Maž. Lietuvos raštuose, - tai jau ir Ostermeyeris savo gramatikoje /1791/ pastebėjo, - nenuosakiai. Tų žodžių bei jų lyčių tėra nedaug. Pvz. "Būdas": gĩrriesĩ 2, Gĩrrulejš arba Gĩrrónais 2, gĩrrĩms 3, gĩrrès 4, uppys 5, wĩssadós 7, essanti 6, wĩssó 7, essós wĩssũ waldimiers 7, wĩssados 75, kĩttũ wĩssũ gĩrriũ 125..., bet ir gĩrę 3, Gĩrulejš arba Girionais 8, kĩtas 11, kĩtajs 11 ir t. t.

Priebalsių minkštumą, priešingai D. Lietuvos tradicijai, kartu su M. Lietuvos raštais, Daukantas težymėjo prieš užpakalinės eilės balsius; bet po joto minkštinamasis ženklas /i/ neberašomas, pvz. "Būdas": jura 11, rejós 25, jũ 37 ir t. t.

Daukantas visai atsiskiria nuo D. Lietuvos populiariųjų raštų lenkiškosios rašybos ir nerašymu minkštinamojo ženklo /i/ po k, g prieš "e". Plg. "Prasma": aiszkėsnee 7, kepùre 8, Kòke gera marti 16, Buwau Łaikės 90; "Būdas": ligej 18, kòkej 18, išzkéłtas 21, Łąngelis 24, dąnkepys 26, werkę 53, saugej 66. Prieš i rašymą tokiais atvejais nevieno žemaičio rašytojo būta nusistačiusio. Pvz. 1835.III.20 laiške kun.J. K. Gintilai tokį rašymą, matyt, rekomenduoja A. Pabrėža; esą,

238

iš pradžių būsią nelengva, "po g, k nerašyti  $\frac{1}{2}$ , jei po jų eina balsis e, pvz. gers, ne giers, kers, ne kiers, nes g, k, turėdamos po savęs e, i, y, tampa minkštomis".<sup>223</sup>

## 2. V a l a n č i u s

Visai kitokią negu Daukantas vartojo rašybą Valančius: tiek raidyne, tiek rašybos pagrinduose jis vengė nutolti nuo tikybinių raštų įpratimų, tradicijos. Mat, jam rūpėjo ne pačios rašybos tobulinimas ar gerinimas, bet pirmiausia tikybinis turinys, kurį savo raštuose įprastine tradicine rašyba ir stengėsi išdėti platiesiems čia nepretenzingų paprastųjų skaitytojų sluoksniams. Kaip ir toji tradicija, ir Valančiaus rašyba nepasižymi griežtesniu dėsningumu.

Balsiai bei dvibalsiai apskritai Valančiaus rašomi fonetiškai, tad po minkštojo priebalsio jis rašo e, ej vietoj etimologinių a, ai; taip pat iš savo tarmės tautosilabinius dvibalsius an, am, en, em, kurių tarimas jo tarmėje yra, on, om, en, em. Pvz. "Žiwatas Jez. Kristaus" /1853/: Karalej 5, Tokiem 9, iszgirduses /dg. va./ 9, žodems 16; nusiganda 11, apsikamsze 22, kāmbari 165, wēnkart 7, 8, pēnkis 10, tēn 24, su manēm 14, su tawēm 16, bet ir: tukstanti 5, kāmbari 12, rākas 12, aplākiti, tēsies 9, nuļėkusi 13, szwenti 17, ženklą 23 ...; "Prade" /1862/: iwajres pasakas /ga./ 8, apjėkimas 12, priderant 8, ant 10, amžiu 10, kan 12, szwenta 8, atejšent 10, gulėns "gulis" 137. Bet vn. ga. a, e turi morfologinę reikšmę; e rašoma ne tik -ē- kam., bet ir -jā- kam. galūnėje, nes čia tos galūnės Valančiaus tarmėje skamba vienaip. Pvz.: "Žiwatas" /1853/: Oną 7, tą panelę 7, kurę 7, Pradę 9, baznicę 11, duszę 14, žinę 16, nuļsuse ir iszaļkuse 17, Tą patę 22, aną 23; "Prade" /1862/: wieną kningielę 5, duszę 10, kokię 18.

Vientisinių žodžių šaknies galų dusliųjų /k, p, s, š../ prieš priesagų skardžiuosius priebalsius ir atvirkščiai ra-

šymo taisykle eina etimologinis pagrindas, bet kartais parašoma ir fonetiškai. Pvz. "Žiwatas" /1853/: dirbti 9, rods 9, nužengs 13, džiaugsma 16, kĳausdamis 18, aprejszdamas 18, nemiegtantims 24, bet pasitaiko ir: begriszti 7, žwiĳkteries 16, griszti 24, beneždamas 207. Ir šaknies galo -d-, -t- prieš priesagos d rašoma arba s pagal darybinę bendraties ir pan. darybos lyčių analogiją, arba fonetiškai. Pvz. "Žiwatas": misdamu 7: meĳzdamis 119. Taip pat ir "Prade" /1862/: eĳgties 5, apskielbtu 10, nepasibajgtu 14, digti 70, vogti 72, apgraužtus 72: griszti 14, nebsugrisz 16, žinksne žengti 19; giejzdamis 70, suprazdamis 70. Priešdėliniai priebalsiai rašomi etimologiškai. "Žiwatas" /1853/: užtems 13, užstoti 16, užtekieima 28, Iszganitojuy 189; "Prade" /1862/: užsachie 11, užpampii 12, užsidari 16, iszsitijse 19, iszgriauti 215.

Priebalsių minkštumas, jau seniai įsigalėjusia tradicija, prieš priešakinės eilės balsius nežymimas, terašomas tik prieš užpakalinės eilės balsius /a, o, u .../. Tačiau tam yra dvi išimtys. Viena, sekant lenkų rašyba, po k, g rašomas minkštinamasis ženklas /i/ prieš "e" balsius /e, ė/, pvz. "Žiwatas": jogiej 5, ajszkiej 6, augies /dalyvis/ 8, Gieraj 15; "Prade" /1862/: prisikielti 11, jogiej 14, kiętiesent 11... Antra, prieš užpakalinės eilės balsius po joto /j/ minkštinamasis ženklas nerašomas. Plg. "Žiwatas" /1853/: Jog 23, jums 23, Jo krauja 78, jumis 147, Iszganitojuy 211, jau 223...

### 3. K u r š a i t i s i r S c h l e i c h e r i s .

V i e n i n g ū p a g r i n d ū i e š k o j i m a s

Fr. Kuršaitis savo "Beiträge" II /1849/, skirtame lietuvių kalbos garsų ir akcentologijos mokslui, gavo susidurti ir su tuometinės lietuvių kalbos rašybos trūkumais. Tiksliau negu ankstyvesnės lietuvių kalbos gramatikos aprašęs lietuvių kalbos garsus, jis pamatė, kad ligtolinė lietuvių rašy-

ba turi nemaža trūkumą, blogai garsus teatvaizduoja. Taigi ir siūlo čia kai ką pakeisti. Bet kadangi specialiai jis čia rašybos klausimo nesvarsto, o antra, nenori per daug nutolti nuo tradicijos, iš kitos pusės, laikosi ir tradicinių įpročių. Svarbiausia čia jo naujovė yra nuosakus priebalsių minkštinimo žymėjimas prieš užpakalinės eilės balsius ir priebalsių dvigubinimo atmetimas, taip pat etimologinio a rašymas po minkštojo priebalsio.

Ligi Kuršaičio buvo visų M. Lietuvos lietuvių kalbos gramatikų priimtas principas priebalsių minkštinamąjį ženklą i prieš užpakalinės eilės balsius /Kleino, Sapūno, Schulzo, Haacko, Ruigio, Ostermeyerio, Milkaus/, bet, kaip Kuršaitis pastebi, keistu būdu tuo principu ligi šiol labai maža tepasinaudota. To priežastį Kuršaitis mato toje aplinkybėje, kad daugiausia /M. Lietuvoje/ lietuviams rašė vokiečiai, kurie, kartais ir gerai lietuviškai prasilavinę, vis dėlto nepajėgė aiškiai atskirti kietųjų priebalsių nuo minkštųjų.<sup>224</sup> Kuršaitis reikalauja nuosakiai tą minkštinimą žymėti: nors tai kai kam atrodytų, kad tokiu būdu įvedama rašyboje naujovė. Bet tai nesanti naujovė, tik pripažinto ir seniau priimto principo nuosakus pritaikymas - tvarkos įvedimas į ligšiolinę netvarką. "Mažas trukdymas, kurį dėl to patiri skaitydamas, bus su kaupu atsvertas malonaus jausmo regint tvarką vietoj ligšiolinės maišaties", - išveda Kuršaitis.<sup>225</sup> Tačiau griežtai nuosakus šioje knygoje ir jis čia nebuvo, nes aiškiai nenusistatė, ar rašytinas i prieš e, kilusį iš a po minkštojo priebalsio, ar ne, pvz. na. Misziei, -szi. Po j Kuršaitis minkštinamojo ženklo prieš užpakalinius balsius neberašė; čia jis ėjo kartu su to meto įprastine vartoseną. - Siekdamas tik paties minkštinimo principo nuosakumo, Kuršaitis pasiliko prie tradicinio to minkštinimo žymėjimo jotu po lūpinių priebalsių b, m, p, w: Lôbjo, Giesmjû ir t.t. Tačiau pridūrė pastabą, kad lietuvis, jei tik jis nėra davęsis suklaidinti tuo j rašymu, čia j neištaria visai taip

kaip priebalsį, nors minkštinamojo i garsas po šių lūpinių iš tikrųjų stovįs arčiau j negu kitur.<sup>226</sup>

Kitas jo svarbus priebalsių reformos pasiūlymas - priebalsių dvigubavimo atmetimas, kuris, nusižiūrėjus į vokiečius, buvo įsigalėjęs M. Lietuvos raštuose prieš tą priebalsį stovinčio balsio trumpumui žymėti.<sup>227</sup> Tačiau čia nei gramatikose, nei raštų vartosenoje nebuvo nuosakumo. Kuršaitis tą paprotį atmeta dėl šių motyvų: 1. norint visus trumpuosius balsius žymėti dvigubų priebalsių rašymu, dvigubinimui tiesiog nebūtų galo, pvz. reikėtų rašyti manna*}}*i*}}* We*z*im-mukka*}}* būwo paggaddinta*}}* vietoj mana*{*is We*z*imukas būwo pagadintas. Kai kurios lietuvių kalbos gramatikos stengiančios tą dėsni nuosakiau taikyti, bet ligi šio pavyzdžio ribų nedrįstančios eiti. Taigi tada neaišku, kur tokio dvigubavimo ribos; 2. to paties žodžio įvairias morfologines lytis, taip pat tų lyčių fonetinius trumpinimus tektų dvejopai rašyti: pennū: pēna /nes pastarojoje lytyje e ilgas/, rėtas: rėtts ir t.t.; 3. ta dvigubavimo blogybė dar padidėtų, jei, kaip daro vokiečiai, norėtume balsio trumpumą žymėti priebalsių dvigubinimu tik kirčiuotame skiemenyje /daugia-skiemeniame žodyje/: kadangi lietuvių kalboje kirtis šokinėja iš vieno skiemens į kitą, tai pagal tai tektų daugelio žodžių žymėti dvigubą priebalsį čia viename, čia kitame skiemenyje. Be to, priebalsio dvigubinimas čia būtų ir kirčio žymėjimas /Tonbezeichnung/; bet tai iš dalies būtų nepakan-kamas būdas, nes taip nebūtų galima pažymėti galūninio atvi-ro /absoliutinės galūnės/ balsio /pvz. gerà/, iš dalies būtų liekas, nes kirčiams yra įvesti lietuvių kalboje tam tikri ženklai.<sup>228</sup> Kuršaitis išranda esant nepagrįstą kai kurių jam duotą patarimą neišvesti rašyboje naujovės /čia naujove laikomas jo priebalsių dvigubavimo atmetimas/ ir tuo būdu nepadidinti maišaties rašyboje. Lig šiol nesą lietuvių kalboje net bent iš dalies pripažintos rašybos vartosenos: kiekvienas lietuviškai rašas laikąs savos rašybos, net tame

pačiame rašte vieną ir tą patį žodį įvairiaip rašydamas /pvz. Milkus savo žodyne rašąs mettu: pametu ir t.t./.Tik kai lietuvių seminare Karaliaučiuje pradėjęs rimtai galvoti apie lietuvių kalbos rašybos dėsnius, jis pamatęs visą lietuvių kalbos rašybos priebalsių dvigubinimo beprasmiškumą.<sup>229</sup>

Remdamasis fleksijos lytimis vardažodžių linksniavime po kietojo priebalsio /pvz. -o, -ui, -ams/, Kuršaitis prieina išvada, kad po minkštojo priebalsio panašiais atsitikimais reiktų rašyti a /-etimologinį/, a, nors jis tariamas kaip e ir taip esąs rašomas. Taigi rašytina *Ĵôdĵiams, Kėlias, Apaczia, Kelią...* Taip pat vietoj *iei* arba *ei dg. va. ir ša.* rašytina *-iai: Ĵôdĵiai, Ĵalcĵiai*. Čia šiokią rašybą jis paremiąs priebalsių *d, t /dj, tj/* suminkštėjimo /t.y. asibiliacijos/ dėsniu: prieš *ei, d, t* neišvirstą *dĵ, cĵ*.<sup>230</sup> Tačiau, kaip minėjome, matyt, per neapsižiūrėjimą, daug kur yra palikęs čia lyčių su *iei /ei/*.<sup>231</sup>

Kitur Kuršaitis pasiliko šiame tyrinėjime prie tradicinės M. Lietuvos rašybos. Balsių *i, u* ilgį težymėjo čia tik tais atvejais, kur specialiai norėjo tarti parodyti. Šiaip tik ilgąjį "i" /t.y.:y/ terašė, ir tai pagal tradiciją, kurią jis čia palaiko, tais atvejais, kai jis kirčiuotas /nekirčiuotas rašomas i/: walgiti: sakýti.<sup>232</sup> Kartu Kuršaitis pažymi, kad, gal dėl kaligrafinių priežasčių, dažnai ir kirčiuotas y nerašomas, jei po jo eina j /tokiu būdu gal norint išvengti y+j/.<sup>233</sup> Taip pat pasiliko prie i dvibalsių rašymo semantinio pagrindo, būtent -ay, -ey, -uy rašymo prieviksių galūnėse ir -ai, -ei, -ui visur kitur /*Ĵalcĵiai: ūstacĵiey, priev./*.<sup>234</sup>

A. S c h l e i c h e r i s, ruošdamas mokslinę lietuvių kalbos gramatiką, pergalvojo lietuvių kalbos rašybos sistemą.<sup>235</sup> Kadangi lig tol nebuvo nei formuluotų teorijoje nei praktikoje prigijusių vienodų rašybos dėsnių, jam teko kaip nors nevienodumą nugalėti. Atsižvelgdamas daugiausia į Maž.

Lietuvos raštų vartoseną ir į kitų kalbų, lietuvių kalbai giminių, rašybą, jis čia lietuvių kalbos rašybą nori remti dviem svarbiausiais pagrindais - etimologiniu ir fonetiniu. Apie juodu, kaip apskritai apie rašybą, savo mokslinėje lietuvių kalbos gramatikoje arba ir ankstyvesniuose savo pranešimuose Vienos akademijai apie savo lietuvių kalbos studijas vis dėlto tekalba labai trumpai, kiek tai syji su kalbos dalyku apskritai; savo lietuvių kalbos gramatikoje kalba mažame poskyryje, pavadintame "Tarties nukrypimai nuo rašto" /26-28 psl./.

Etimologiniu priebalsių rašymu Schleicheris sakosi einąs įprastiniu lietuvių rašybos keliu, tik esąs nuosakesnis.<sup>236</sup> Čia jis pasiremia ir artimos lietuvių kalbai giminės slavų kalbų /pvz. čekų/ etimologiniu rašybos principu. Esą, ir čekai rašą vezti, nŭž ir t.t., bet taria vesti, nŭš, "nes kitaip tarti neįmanoma, taip pat ir lietuviškai rašoma pagal etimologiją".<sup>237</sup> Griežtas fonetinis rašymas čia iki nepažįstamumo iškreiptų žodžius. Antra vertus, tam tikri rašto nukrypimai nuo tarties esą savaime suprantami, būtent: 1. galūniniai skardieji /media/ virstą dusliaisiais /tenues/: dŭd tariama dŭt, pirm nĕng - pirm nĕnk; 2. skardieji prieš dusliuosius virstą dusliaisiais ir atvirkščiai: lĭpdams tariama lĭbdams, bĕgsi - bĕksi, todėl ir bĕgk tariama kaip bĕk, dĕlgkotis kaip dĕlkotis, uższĕlti kaip uszĕlti ir t.t.; 3. ž prieš l tariamas kaip sz: mĕžlai tariama esą mĕszlai, użlaikŭti - uszlaikŭti ir kt.; 4. sz ir ž prieš sibiliantus /dantinius arba liežuvinis spirantus/ asimiliuojasi arba - tai tą pat reiškia - pastarųjų yra išstumiami: iszsirĭnkti tariama isirĭnkti, użstŭti - ustŭti; taip pat ir atskirų žodžių susitikime: isz savĕs tariama isavĕs.<sup>238</sup>

Čia Schleicheris tą etimologinį priebalsių rašybos principą tenusako bendrai, jo smulkiau nedetalizuodamas. Todėl kai kurie dalykai galėjo palikti neaiškūs tiek teorininkui, tiek praktikui; juoba, kad kai kurių kitų lyčių rašymas nebeišsi-

244

tenka šio principo ribose.

Pirmausia, Schleicherio nenusakoma, kas yra konkrečiau šis etimologinis pagrindas: jei tai yra žodžių kilmės pagrindas, tai kaip toli į senovę čia galima siekti; be to, kaip elgtis tada, kai ta senovė, jos senovinė lytis nežinoma. Taigi pvz. Schleicheris sako, kad vietoj metti, vedti tariama mèsti, vèsti; taip jis čia ir rašo.<sup>239</sup> Bet pastarasis rašymas jau nėra etimologinis, bet fonetinis. Taip pàt vietoj metdamas, veddamas esą tariama, mèsdamas, vèsdamas ir t.t.; taip šio tipo lytys Schleicherio ir rašomos.<sup>239</sup> Jau šis rašymas nėra nei etimologinis, nei fonetinis: etimologiškai turėtų būti metdamas, veddamas, o fonetiškai - mezdamas, vezdamas; plg. Jauniaus kritiką 257 psl.

Jau etimologiniu ir fonetiniu pagrindu remdamasis, Schleicheris griežtai pasisako prieš minkštinamojo ženklo rašymą po č, dž /cz, dž/; taigi rašo jauczo, žodzò, czulbèti ir pan. Kuršaitis, rašydamas czi, dži, aiškiai klystąs, nes: 1. pirmykščių tj, dj junginių j /žem. jautiu, žòdiu/ pereinąs į sz ir ž, taigi grupės cz ir dž jau turinčios j; 2. czi, dži rašymas priešinąs tarimui, nes iš tikrųjų esą tariama pvz. czo /tszo/, czu, dzo, dzu kietai, bet jokių būdu ne minkštai /taigi ne tszio, tsziu, džio, džiu/. Rašymas po šių priebalsių i, Schleicherio nuomone, greičiausia, esąs klaidingas kitų priebalsių minkštinimo žymėjimo analogijos vaisius.<sup>240</sup> Čia pat pažymėtina, jog Schleicheris sakė, kad prieš i, e, è ... nereikia rašyti priebalsių minkštinamojo ženklo; taip pat, jei tas e, ei būtų iš etimologinio a, ai kilęs, taigi rašytina žirnei, ne žirniei ir t.t. Kuršaitis rašęs žirniai; toks rašymas etimologiškai ir gramatiškai esąs teisingas, bet nesutinkąs su tarimu.<sup>241</sup> Tačiau daug kur savo gramatikoje, tai užsimiršęs, Schleicheris čia jau rašo i.

Schleicheris atmeta tuometinį M. Lietuvos įprotį po minkštųjų lūpinių b, p, m, v rašyti j. Šios rūšies minkštie-



ji priebalsiai, kurie paprastai rašomi bj, pj, mj, vj, nesą pagal jų rašymą tariami. Tik iš dalies šį rašymą lietuviai pasisavinę iš knygų arba iš blogai kalbančių dvasininkų. Kiekvienas lietuvis, jei jis laisvai kalbąs, tariąs šiuos priebalsius minkštai, maždaug kaip lenkų v', p', v', m', po jų i ar j /slavų/ garsas tesąs labai silpnai girdimas. Todėl tariama k a l v i u kaip k a l v' u, taip pat k ù r m i u ir t. t.<sup>242</sup> Tik skiemens pradžioje /im anlaute/ i esąs aiškiai girdimas, pvz. piauti. Gramatikoje susumuoja, kad tarimo ir priebalsių minkštavimo žymėjimo analogijos sumetimais visais tais atvejais rašytina i, ne j.<sup>243</sup>

Schleicheris, kaip ir Kuršaitis, atmeta priebalsių dvigubavimo įprotį; lig šiol tas dvigubinimas sudarąs didelę maišatį lietuvių rašyboje. Lietuvių kalboje /kaip ir slavų/ nesą dvigubų priebalsių, išskyrus tariamąsias geminatas, kurios atsirandančios iš etimologinio rašymo /pvz. attolinti/<sup>244</sup>.

Prisidėdamas prie ligtolinės tradicijos, balsius Schleicheris rašo "visai fonetiškai" /durchaus phonetisch/, išskyrus tuos tarties niuansus, kurie neišmanomi šiaip rašmenimis pažymėti;<sup>245</sup> "...taigi aš rašau ten, kur, pavyzdžiui, e tarime trumpinama pereina į e, ne gramatikos reikalaujamą è, bet e".<sup>246</sup> Pagal tą dėsnį pvz. vn. ga. ir įn. ir dg. ga. žodžio žvakė tariamas su e /trumpas platus garsus/ ir taip rašomas: žvakę, žvakè, žvakès, nors tai priešinąsi gramatinei analogijai ir, greičiausia, esąs vienas iš daugelio tik naujesniais laikais atsiradusių kalboje galūnių sutrumpėjimų.<sup>247</sup> Bet ir šito principo jis nei detalčiau tiksliai nusako, nei nuosakiai pritaiko.

Gramatikoje pažymi, kad šitam fonetiniam principui te darąs vienu atveju išimtį, kartu nukrypdamas nuo įprastinio rašymo, būtent rašydamas a po minkštojo priebalsio bei j. Šis toks rašymas jo remiamas tuo, kad tai esąs jau etimologiškai teisingas ir, greičiausia, labai senais laikais ir su tarimu sutinkąs rašymas, nors tarimas jau keli amžiai /pvz.

Kleino ir dar senesnių raštų laikais/ pakitėjęs ir visos jam žinomos lietuvių tarmės, net gryniausios aukštaitinės, turinčios čia jau e. Todėl jis rašo: žálias, žalià, kója, telyczà, bet esą tariama: žálies, žaliè, kóje, telyczè.<sup>248</sup>

Kadangi senovėje galėjo būti čia a ir tariamas, tai, pagal savo fonetinį dėsnį, Schleicheris taria gramatikoje geriausia duoti abi formas, o senuosiuose tekstuose palikti originalo ia /a/; liaudies dainose ir pan. reikią vartoti grynai fonetišką, tarmę griežtai atvaizduojančią rašybą.<sup>249</sup> Taigi gramatikos paradigmosse arba ir šiaip pavyzdžiuose Schleicheris ir rašo pvz. LGr. gerajām, gerajēm 208, "kokià, tariama kokiè" 199, bet tik: geraíseis 208, gražeíseis 208, gérarjei 208, /su/ gerája 209 ir t.t. Šitas etimologinio ai po minkštinamojo priebalsio rašymas ei bei iei atitinka M. Lietuvos raštų tradiciją. Pavyzdžiui, Rėzos psalmyne<sup>250</sup> randame: Lie-szuwieis V, 10, szinksnei XVII, 5. Taip pat ir etimologinio a rašyme po minkštojo priebalsio randame tuose raštuose svyravimą. Tame Rėzos psalmyne pvz. rašoma: Duszę /ga./ VI, 5: Duszię /ga./ III, 2: Duszią /ga./ VII, 3, 6, ir t.t.

Bet Schleicheris, taip pat, matyti, sekdamas tradicija, priima ir kitą šio balsių rašymo dėsnio išimtį, nors specialiai tos išimties ir neišskaičiuoja, būtent vad. nosinių ą, ę, į, ų rašymą. Jis pats pažymi, kad "Nosinumas /Nasalirung/ nesąlygoja nė mažiausio skirtumo tarime. Tai tėra grynai etimologinis ženklas".<sup>251</sup> Taigi Schleicheris nepastebėjo, kad jo balsių rašyboje esama pažymėtos kitos išimties, kur balsiai rašomi ne fonetiškai, bet etimologiškai; jis ir pats tai, matome, pažymi, bet ten, kur specialiai kalba apie to dėsnio išimtis /LGr. 26-27/, jos nepaminė.

Šiuos etimologinius ą, ę, į, ų, suprantama, Schleicheris terašo tokiose lytyse, kurios ano meto patyrimu buvo išaiškintos kaip kilusios iš mišriojo dvibalsio voc. + n; taigi, be žodžių šaknies, jis rašo juos visų linksniuojamųjų žodžių vn. ga. galūnėje /vardažodžių, įvardžių, dalyvių/: LGr. poną

175, žolę 184, akmenį 191, degantį 212, gerąjį 208, gerąją 208... Tačiau nosinių nerašoma linksniuojamųjų žodžių dg. ki. /LGr. pónū 175, gerúju 208/, antrinėje būdvardžių galūnėje /LGr. ĩn. geráje 209, ga. geráses 209, ki. gerúju 209/, tariamojoje nuosakoje /LGr. sùktu 229/. Tačiau kitoj vietoj, nebe paradigmoj, Schleicheris pagal žem. plonanses /ga./sako, kad tikslesnis rašymas būtų plonases /LGr. 75/. Taip pat LGr. 77 pastebi, kad vardažodžių dg. ki. galūnė -u irgi išriedėjusi iš -un. Tatai rodo ir žem. pavyzdžiai: visokiun javun grudai, daug gerun daiktu - randas žemaitiškuose raštuose. Bet čia nematęs dėsnių, kada -u, kada -un stovi; gyvosios žemaičių kalbos plote apie Klaipėdą tegirdėjęs -u. Dėl to, matyt, ir nesiryžtama jo rašyti "nosinės" -ų šioje galūnėje.

i dvibalsius Schleicheris rašo visur su i, taigi ai, ei, ui. Senesnis prieviksminių galūnių ay, ey rašymas atmetamas, nes tarime nesą nė jokio skirtumo; <sup>252</sup> vadinasi, Schleicheris nepripažįsta čia semantinio pagrindo rašyboje.

Balsių ilgis Schleicherio žymimas pagal aną dėsni tik gramatikoje: nekirčiuotuose skiemenyse rašomos ilgųjų garsų raidės, bet kirčiuotųjų skiemenų ilgasis atstoja kirčio ženklas /akūtas/, jei jis rašomas pvz.: LGr. āsà 15, szālù 239, áugās 210, dāngūs 190, sūnūs: súnūs 190, tūrintījī 214 ir t.t.; tik ilgasis y, kadangi tam turimas specialus rašmuo, rašomas visais atsitikimais. Bet chrestomatijoje "u" ilgasis /ir naujieji ilgieji - pailgėjęs po kirčiu - a, e/ niekur nepažymimi; tai neretai atsitinka ir LGr.

Nors teoriškai ir nepaslaiškindamas, sutrumpėjusių žodžių lytis /kur antrasis sandas yra linksnis su atkritusia galūne/ rašo kartu: sziēnākt /ir: sziē nāktī/ 264, Szīmēt /ir: sziē mēta/ 264, sziēpus /ir: sziē pūse/ 264. Bet k a s rašoma skyrium: LGr. kās dēn 264, kās mēta 264, kās rýt 264 šalia kās rýtą 264. Ne su veiksmažodžiais rašo kartu: LGr. nesakiau 264, às nepažįstu 274, nemók trijų darbáczu 274,

gédos nedarykit 274, nevéizd dantú 275, ko nedainóji 276. Po-  
linksni g i taip pat kartu: LGr. jisaigi 338, kàsgi 338, nù-  
gi "nun, nun denn" 334, argi 322, bésigi /bésigi nežino?, sol-  
te ers nicht wissen?/ 323.

Šiais pirmiausia gramatikos reikalui taikomais savo  
dviem dėsniais ir jų konkrečiais pritaikymo atvejais Schlei-  
cheris visų lietuvių kalbos rašybos klausimų toli gražu nepalietė. Pvz. visai čia nekeliamas raidžių semasiologizaci-  
jos atvejas /didžiųjų raidžių rašymas/, svetimybių rašymas  
ir kt.; taip pat teoriškai nenagrinėjamas ir minėtasis vienu  
bei dviem žodžiais rašymas. Su šios rūšies klausimais jam  
teko susidurti leidžiant Donelaičio raštus, kuriuos jis sa-  
vaip, sava rašyba perredagavo /Chr. Donaleitis Litauische  
Dichtungen, 1865/. To leidinio prakalboje užsiminęs apie sa-  
vo rašybos, kuri remiantis apskritai Kuršaičiu, pritaikymą,  
trumpai paliečia vienu bei dviem žodžiais rašymą: Donelaitis  
daugelį žodžių surašęs kartu, kuriuos jis, Schleicheris, ski-  
riąs: to dėl, po tám, szí mét ir pan.<sup>253</sup> Taigi čia dvišak-  
niai, nors ir sutrumpėję /su atkritusiomis antrojo sando ga-  
lūnėmis/, Schleicherio rašomi jau skyriumi - nebe taip, kaip  
LGr. Taip pat jis čia pasisako, kad šiame leidiny nutaręs  
/taip nusistatęs jau seniai/ po i, j, cz, dž kaip e tariamą  
a palaikyti, nors leidinyje tarpais ir pasitaikąs e vietoj  
a.<sup>254</sup>

K u r š a i t i s, ruošdamasis leisti lietuvių kalbos  
žodyną ir gramatiką, aiškus dalykas, turėjo dar labiau gi-  
lintis ir į rašybos pagrindus, negu tai darė "Beiträge"  
/1849/, nors specialiai apie rašybą ir nėra pasisakęs. Jau  
vokiškai lietuviškojo žodyno prakalboje /1870/ pastebėjo,  
kad "Lietuvių spaudiniuose iki šiol nėra konsekvencijos,  
principo".<sup>255</sup> Daugiausia, nusižiūrėjus į vokiečius, esą links-  
tama į etimologinį pagrindą, mažiau - į garsinį; tik mažiau  
apsišvietę, bet ne šviesuoliai, laikąsi rašydami dėsniu "ra-  
šyk kaip kalbi". Ir Schleicheriu pasekti rašybos dėsniuose

Kuršaitis išranda negalint, nes anas nebuvo nuosakus: "Pats Schleicheris lietuvių kalbos rašyboje buvo nenuosakus, kai jis balsiuose daugiau žiūrėjo ištaramo, priebalsiuose etimologijos".<sup>256</sup> Bet kuo tas nenuosakumas konkrečiai pasireiškė, Kuršaitis aiškiau nepasisako; tik gramatikoje pažymi, kad Schleicheris "balsiuose atsižvelgė į tarimą, gal būt, per daug /bis zum Übermass/, nors jis yra palyginti judriausias /nepastoviausias/ ir todėl mažiausiai užfiksuojamas; dėl to jis savo gramatikoje tik prūsinę, šiaurinės dalies vidurio Lietuvos kalbą teatvaizdavo" /70 psl./. Priebalsius jis rašęs nuosakiai etimologiškai /ibid./. Gal būt, kad jis tame balsių rašybos principo nenuosakume pirmiausia turėjo galvoje nevienodą kilminių a, ai rašymą po minkštojo priebalsio. Kaip ten bebūtų, bet Kuršaitis norėjo, kad visą rašybą galima būtų remti vienu paprastu principu. Ir tokį principą jis, nusižiūrėjęs į graikų kalbą, tarėsi radęs garsinį. Ypač jis manė jį jam tinkant, kad jo kalbiniai darbai /žodynas ir gramatika/ pirmiausia turėjo tarnauti praktiniam reikalui, tiksliai atvaizduoti gyvajai kalbai. Jis pats minėtojo vokiškai lietuviško žodyno prakalboje rašo: "Kai aš, pradėdamas šį žodyną, buvau priverstas greitai nusispręsti dėl vieningo principo, po ilgo svyravimo, pritariamą savo gerbiamojo draugo dr. Schadės, pasirinkau garsinį rašymą, kaip graikų kalboje" /XII psl./. Ir gramatikoje sakosi, kad jis šio nusistatymo ir toliau laikėsi ir kiek galima nuosakiau rašęs ir balsius ir priebalsius fonetiškai /70 psl./. Kur, rašant priebalsius iš garsų, iškyla abejojimų dėl tikrosios priebalsio prigimties, Kuršaitis skliaustuose prie to žodžio, po šaknies  $\sqrt$  ženklų, duoda etimologinį priebalsį:  $\int$  niėks / $\sqrt$ g./.<sup>257</sup>

Pagal šį principą Kuršaitis pirmiausia atmeta Schleicherio minkštinimo nežymėjimą po č, dž < tj, dj prieš užpakalinės eilės balsius. Šie priebalsiai esą tariami minkštai, ir, šleicheriškai rašydami, negalėtume jų beatskirti rašte

nuo č, dž lytyse ginczas, ginczùks, kur jie esą iš tikrųjų kieti. Todėl čia, norint tiksliau atvaizduoti tartį, kaip jis ir daras, po č, dž reikia rašyti minkštinamąjį ženklą /i/.<sup>258</sup>

Tuo pačiu principu remdamasis, Kuršaitis vokiškai lietuviškojo žodyno dalyje vietoj etimologinio ai po minkštojo priebalsio rašo iei, nes čia a ypač šiaurinėje Lietuvos dalyje esąs tarime lygus e /neretai taip ir rašomas/. a po minkštojo priebalsio terašo e tik įvardžiutinių būdvardžių galūnėje, "nes tais atsitikimais ia gerokai į e susilpnėjęs /verdünnt/". Todėl čia ir rašo: *žodžie*i*, š*u* ger*a*je ir t.t.*<sup>259</sup> Tačiau jis taip rašė tol, kol rėmėsi daugiausia M. Lietuvos tarmėmis. Savo lietuvių kalbos gramatikoje Kuršaitis vėl grįžta prie iai, ia rašymo, nes rytiečiuose /in Ostsamogizien/ pastebėjo, kad čia a po minkštojo priebalsio dar aiškiai ištariamas ir skiriamas nuo e. "Tik rytinėje Samogijoje<sup>260</sup> tokio suminkštėjusio a susilpnėjimo /Verdünnung/ prieš i aš neradau. a junginyje iai ten turi visą savo reikšmę, ir todėl gramatikoje aš pamečiau iei rašymą ir rašau taisyklingai iai".<sup>261</sup> Bet būs. l. dalyvių formante rašoma -es, -en-: *š*u*k š*e*s, š*u*k š*e*nti, š*u*k š*e*nczi*o*, š*u*k š*e*nczi*a*m etc.*<sup>262</sup> Matyti, šių lyčių jis tik tokį tarimą tegirdėjo.

Tačiau Kuršaitis šio fonetinio principo irgi nuosakiai nepritaikė. Ir jis, kaip ir Schleicheris, rašo a, e, i, u, nors vokiškai lietuviškojo žodyno dalyje ir pats pripažįsta, kad jo metu M. Lietuvoje jau jokio nosinumo šių garsų tarime nebuvo pastebima, ir šie garsai buvo čia tariami kaip paprastieji a, e, i, u balsiai - arba ilgai, arba trumpai.<sup>263</sup> Tik gramatikoje - gal atsižvelgdamas į kitas D. Lietuvos tarmes - išsitaria jau ne taip aiškiai: "Jų *√*vašelinų raidžių. P. J/ tarimas tačiau yra dažniausiai toks kaip ir nenosinių /uncancellirten/ balsių" /13 psl./. Tad tąja pastaba lyg ir pateisintų a, e, i, u rašymą ir savo principu, jei jų tarimas būtų skirtingas. Tačiau vargu ar tikėtina, kad tada vakarų aukštaičių tarmėje to skirtingumo bebūta.<sup>263a</sup>

Bet ir priebalsių srityje Kuršaitis visai nuosakiai savo principo nepritaikė. Pirmiausia čia savotiškumą įnešė ypatingas jo skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių asimiliacijos supratimas. Jis, kaip ir Schleicheris, tvirtina, kad skardieji priebalsiai, stovėdami prieš dusliuosius, virsta dusliaisiais, bet - jau priešingai Schleicheriui - sako, kad jei duslieji stovi prieš skardžiuosius, tai pastarieji jokios įtakos neturi pirmųjų tarimui. Šalia /ergù Kuršaitis tvirtina esant tariama ir, jo dėsnium, reikiant rašyti /iřkti /k iš g prieš duslųjį t/, bet šalia werkiù tik weřkdamas /ne weřgdamas!/, nes skardusis d čia nepaveikias dusliojo k tarimo.<sup>264</sup> Dėl to Kuršaičiui rašymas weřkdamas, išeitų, nesipriešina jo fonetiniam rašybos principui. Schleicheris neteisingai tvirtinęs savo gramatikoje, kad pvz. šalia lipù tariama libdamas; taip pat, priešingai Schleicheriui, nesą sudurtinėse lytyse tariama izbégk, izžwejóti, bet iřbégk, iřžwejóti, greitai kalbant net iřwejóti.<sup>265</sup> Tačiau ir pagal taip jo suprantamą priebalsių asimiliacijos dėsnį Kuršaičio nerašoma visai fonetiškai: gramatikoje pvz. randame iřsi- iřiėpiù 320, iřsigāstù 322, bet ir: iřji iřk)tu 315, Gelbt 304, gėlžkeliais 383. Pagal jo paties to dėsnio paaiškinimą, čia visur prieš dusliuosius turi stovėti duslieji, o užsi-, išsi- turi virsti usi-, isi-, bet Kuršaitis rašo su dvigubomis ss: uřsi, iřsi- /LGr. 39 psl./. Ir vokiškai lietuviškojo žodyno dalyje pvz. jo rašoma: iřstoti 149, iřsiuřpti 149, iřkelbė 157 ir kt. Taip pat, kaip ir iš cituotųjų pavyzdžių matyti, jo etimologiškai, bet ne fonetiškai, rašomas liepiamosios nuosakos formantas. Plg. dar LGr. 275 paradigmoje jo duotąsias lytis /řukk, řukkiwa, řukkime etc.

Kad čia Kuršaitis rašybos dalykų iki galo visų nepergalvojo, net nevienodumą neišlygino, daug svėrė ir tai, kad jis savo gramatiką paskubomis išleido /plg. LGr. XI psl./. Baranuskas laiškuose Weberiui sako, kad, apsilankęs Didžiojoje Lietuvoje ir susirinkęs daug naujų faktų, būtų turėjęs gra-

matiką gerai perdirbti, bet sakėsi to jau nebeapaslenkās padaryti.<sup>265a</sup>

Iš kitų Kuršaičio rašybos dalykų, kurių neapima kalbamasis fonetinis principas, minėtinas dar jo jau "Beiträge" skelbto priebalsių dvigubinimo atmetimo pakartojimas.<sup>266</sup> Iš kartu bei skyrium rašymo minėtinas gramatikoje ne, be, te rašymas su brūkšneliu: LGr. ne-daug 373, te-gūl 372, ne-ŕniŕga 375, be-gūlint 376, te-ne-baŕdo 440, tai ne-triwóti-na 414. Taip pat rašomi vieną sąvoką sudarą žodžiai: ŕeptýnes-děŕimt 415, dewýnes-děŕimt 415.

#### 4. J u š k a

J. J u š k a apskritai laikėsi Schleicherio principų, bet kai ką ir pakeisdamas. Nors specialiai ir neužsimindamas, Juška "Kaļbose" ir vélesniuose savo raštuose atmetė Schleicherio cz, dž rašymą prieš užpakalinės eilės balsius be minkštinamojo ženkle.

Brolio Antano dainų rinkiniuose /nuo 1878/ jis dar įveda a, e + n, m /aŕ, aŕ, eŕ, eŕ/ mišriųjų dvibalsių rašymą. Tiesa, šis rašymas specialiai taikomas veliuoniškių tarnei, kurioje, J. Juškos tvirtinimu, tie dvibalsiai taip /a, e pro nosį prieš n, m/ tariami. Bet ir pats J. Juška savo įžangos žodyje prie šių dainų rinkinių tokius dvibalsius vartoja.

Didžiųjų raidžių rašymas, taip pat rašymas vienu ar dviem žodžiais J. Juškos /kaip ir kitų anais laikais/, matyt, nelaikytas svarbiu dalyku, nes nieko apie tai nekalbama. Tačiau pažymėtina, kad n e su veiksmažodžiais iš pradžių /matyti, rusų, lenkų pavyzdžiu/ rašoma skyrium, pvz. Ne rejķ /Kaļbos 8/. Šiaip enklitiniai bei proklitiniai žodžiai, taip pat vieną sąvoką sudarą, rašomi su brūkšneliu: rĭtu-Lėtuvú kaļboje /Kaļbos 15/, Prusu-Lėtuvú kaļba /ib.22/; Per-pujķĭ mergėlė 27 /Liėt. dájnos, 1883/, kajmýnai-kavaliėrej 39 /ib./, Žálas be-žalúsi 46 /ib./, Ne-tiėsa, sunėli, Ne-wiėrni žodė-



lej 6l /ib./, be-prausiant 6l /ib./, be-káľbant 177 /ib./, močiuतेj-gimdýtojej 499 /ib./ ir t.t. Bet didelio nuosakumo nėra. Lenkų ir rusų papročiu tautovardžiai bei kurios vietovės /tarminės/ žmonių vardai rašomi didžiosiomis raidėmis: dajnŭjamaŭ nu Kaltinéniszsk'u Žamajczŭ ir nu Puszaľotiszsk'u Létuv'u /Kaľbos 43/.

#### 5. B a r a n a u s k a s

A. B a r a n a u s k a s, kurdamas bendrinę rašomąją kalbą, turėjo atsidėjęs tvarkyti ir rašybos klausimą. Bet tai jis tepradėjo daryti nuo 1870 m., ėmęs mokyti lietuvių kalbą seminarijoje bei versti Schleicherio gramatiką į lietuvių kalbą.<sup>267</sup> Ligi tol jis maždaug laikėsi tradicinės D. Lietuvos rašybos, kuri buvo toli gražu nenuosaki ir rėmėsi lenkų rašyba; tik Baranauskas čia vartojo ir kai kurių savotiškumų, pvz. rašydamas jj, mm, nn, ll, ʎʎ, rr tęstinės priegaidės skiemenyse.<sup>268</sup>

Nuo 1870 m. jis tą rašybą pameta, kurdamasis kitą naujais principais. Šitoji naujoji jo rašyba remiasi jo bendrinės kalbos teorija, kurioje derinamos visos tarmės. Tam derinimui arba, kaip Baranauskas sako, atvaizdavimui kalbos apskritai, geriausiai tinkanti ne fonetinė, bet etimologinė rašyba. Fonetinė rašyba, pastebi Baranauskas, geriau tinka tarmei atvaizduoti, o etimologinė kalbai apskritai, ne vienai kuriai tarmei.<sup>269</sup> Bet etimologinės rašybos galima skirti dvi rūši: griežtai ir negriežtai etimologinę. Griežtai etimologinė rašybareikalautų atstatyti daug senų kalbos lyčių, kurios jau iš gyvosios kalbos yra išnykusios, ir tokiu būdu atvaizduotų ne gyvąją kalbą, bet kažkokią mirusią, neišsiskyrusią ir praktiniam reikalui netinkančią kalbą arba vieną kurią jos buvusių momentų.<sup>270</sup> Todėl Baranauskas, norėdamas surasti rašybos principą gyvajai lietuvių kalbai, renkasi nuosakųjį etimologinį pagrindą, kuriuo atvaizduojami tik gyvosios kalbos faktai, atmetant tuos kilminius kalbos mo-

254

mentos, kurie jau pasenę ir iš gyvosios kalbos išnykę. Pagal tai Baranauskas sako reikiant rašyti pvz. wargstu šalia wargau, bet jau westi, mesti, ne wed-ti, met-ti, nes pastarųjų gyvojoje kalboje dabar jau nesą.<sup>271</sup> Kadangi gyvosios kalbos faktai yra įvairiai pasiskirstę ir po įvairias tarmes, kurios neretai kai kurias etimologines lytis paryškina, todėl Baranauskas kartu remiasi ir tarmėmis. Taigi jo pagrindinis rašybos principas yra ne tik etimologinis, bet kartu ir termininis.

Šitokiai rašybai kurti jau daug esąs padaręs Schleicheris ir Kuršaitis. Jie apibrėžę balsių kaitą, išaiškinę priebalsių pakitimus įvairiuose junginiuose, suradę tikslius garsų kokybinio ir kiekybinio atskyrio ženklus ir t.t. Jų darbuose esą dar trūkumų, bet, juos ištaisius ir papildžius, jau galima sudaryti gerą rašybą.<sup>272</sup> Suprantama, kad, pagal savo principą, Baranauskas labiau vertino Schleicherio negu Kuršaičio rašybą. Rašyba esanti geresnė Schleicherio, bet kirčių /bei priegaidžių/ žymėjimas Kuršaičio.<sup>273</sup> 1876 m. sausio 26/14 d. jis t. k. rašo H. Weberiui "...peržiūrėjęs Schl. [eicherio] raszybą, radau ją gerą kaip tiktai reikia, wos dydumą tepataisęs".<sup>274</sup> Kuršaitis, rašydamas fonetiškai skardžiuosius bei dusliuosius priebalsius, daug žodžių sumaišęs: wokti /iš wagia ir iš wokia/, sekti /iš sega ir iš seka/ ir t.t.<sup>275</sup> Bet ir savo fonetinio principo nuosakiai Kuršaitis nesilaikęs, nes rašęs a, e, i, u, kurios teturinčios etimologinę reikšmę, nors ir pats savo žodyne /vokišk. lietuviškoje dalyje/ pastebėjęs, kad šių garsų tarimas jo M. Lietuvoje nesiskiria nuo a, e, i, u. Toliau Baranauskas atmeta Kuršaičio rašymą minkštinamojo ženklo prieš ei /<-ai/, pvz. rugiei, szuliniei, nes e jau esąs minkštas, tai prieš jį jau ir nereikia minkštinamojo ženklo berašyti.<sup>276</sup> Taip pat pritaria Schleicheriui, kuris išrado Kuršaitį klaidinškai rašius "nosines" tokių veiksmažodžių šaknyse, kurios esamajame laike turi intarpą n; būtent Kuršaitis "Beiträge"

rašė pvz. suprat̃au /šalia supranta/, pl̃ikti /šalia plinka/  
ir t. t.<sup>277</sup>

Taigi dėl šitokių trūkumų Baranauskas atmeta Kuršaičio rašybą ir priima Schleicherio, bet ir ją, kaip jau minėjome, kiek pataisdamas. Būtent pirmiausia Baranauskas atmeta Schleicherio svyravimą a, ai: e, ei /ie, iei/ rašyme po minkštojo priebalsio. Čia Baranauskas nustato griežtą etimologinį rašymą: kur yra kilminis a, ai, ten jį visur ir rašo, o kur e, ei - ten taip ir rašo. Šitam skyrimui jam pirmiausia padeda tj, dj išvirtimo afrikatomis č, dž dėsnis, kurį, kaip matėme, jau Kuršaitis "Beiträge" primena: a, ai po minkštojo priebalsio /t.y. ia, iai/ rašo Baranauskas tose formų kategorijose, kur tj, dj išvirsta č, dž, kur ne - e, ei. Taigi rašytina rugys: rugiai, nes yra gaidys - gaidžiai.<sup>278</sup> Be to, fleksijoje a rašymą parodo jam ir kitų linksnių formos: a po minkštojo priebalsio /t.y. ia, ne e/ reikia rašyti ten, kur vn. ki. turi -io-, ne é: dūszià, dwasià šalia dūsziõs, dwasiõs. Šalia šito fonetinio bei morfologinio kriterijo "Moks̃le lēt. kał̃bõs" jis dar išskaičiuoja ir tarminį: rytiečiuose aiškiai atskiria ia, iai nuo e, ei.<sup>279</sup> Jau visai skirdamasis nuo Schleicherio, Baranauskas -ā-, -jā-, -ē-, kam. vn. įn. rašo "nosinę" galūnėje: su ranką, su gėrybę, szirdžą, duszią.<sup>280</sup> Taip pat ir: kada, tada, visada /žr. jo laiškus Weberiui ir Baudouinui de Courtenay/. Šitoks rašymas jo įsivestas remiantis aukštaičių rytiečių tarmėmis.<sup>281</sup> Priebalsių minkštinimo ženklas i terašomas griežtai prieš užpakalinės eilės balsius /a, o, u .../, bet, remdamasis Schleicherio argumentavimu, minkštinamojo ženklo nerašo čia po cz, dz; taip pat, žinoma, ir po l, kurį jis vartoja šalia ł, bei po j, kuris visada minkštas. Pastebi, kad po minkštųjų lūpinių priebalsių p, b, m, w nors rašoma i, vis dėlto esąs tariamas j.<sup>282</sup>

K. J a u n i u s, pripažindamas tarmių derinimą fonetikoje, rašyboje turėjo laikytis tarminio principo, kuris remiasi polifonemizacija bei raidžių polifonetizacija, t.y. kad ta pati raidė simbolizuoja visų derinamųjų tarmių garsus. Toks derinimas, žinoma, pirmiausia liečia balsius bei dvibalsius, nes fonetikoje toje srityje tarmės daugiausia išsiskiria. Tą patį tarminį rašybos pagrindą priėmė ir Baranauskas, bet Jaunius čia nuo jo atsiskiria tuo, kad Baranauskas tą dėsniį tepripažino idealiai /teorijoj/, o Jaunius jį norėjo konkretizuoti ir realiai - vizoriniu būdu - specialiais rašmenų ženklais. Tuo polifonemizaciniu bei polifonetizaciniu tarminiu pagrindu, kaip matėme raidyne, jo rašoma šie balsiai:  $\grave{a}$ ,  $\grave{a}$ ,  $\grave{e}$ ,  $\acute{e}$ ; dvibalsiai:  $\acute{i}$ : iè,  $\acute{u}$ , iš priebalsių  $\mathcal{V}$ /"č"/,  $\mathcal{D}$ /"dž"/...

Polifonemizacija bei polifonetizacija iš esmės yra tarminių garsų derinimas. Matyt, prie šio principo Jaunius taikė ir etimologinio ai rašymą po minkštojo priebalsio, rašydamas -ei. Bet taip jis terašo minėtajame "Pirmajame mėginime" ir laiškuose Šyfnieriui bei Weberiui /1877-1879; čia pvz. randame: Vĳkšneĩ, Šjauleĩ, Anykštšeĩ, Rasėinei, Telšeĩ, Vaĩnei/, o 1879 m. laiške A. Juškai dėl jo dainų rašybos jau rašo nebe fonetiškai -iai.

Priebalsių srityje, kur tarminių išsiskirstymų, - išskyrus tj, dj junginių likimą, - beveik nėra, ir Jaunius taiko ne tarmių derinamąjį, bet etimologinį pagrindą.

Pirmiausia, kaip ir Schleicheris, etimologiškai rašo dusliusius prieš skardžiuosius ir atvirkščiai /dirbti, šaukdamas.../. Ir jis čia nori būti nuosakesnis už Schleicherį, kuris rašęs leisdamas, keisdamas /iš leid-damas, keit-damas/ nei fonetiškai, nei etimologiškai. "Pirmajame mėginime" sakoma: "Ta jo [Schleicherio] rašyba yra nei šis nei tas! Nes jei rašom pagal žodžugą /etimologice/, tad reik rašyti leid-

damas, keitdamas, dėlto kad tše yra lfmũ leid-, keit-, kuryñ taip rašydamiš turem ušlaikyti, kaip rašant: augštas, užlaikom lfm. aug, nors visi ištaram aukštas; jeigu rašom pagal balsã, ištarmės, tad turem taip rašyti, idant butum ženklas lygus lenkiškam s, dėlto kad stiprus garsinis s prieš silpna d tur butinai pavirsti i silpna z: leizdamãs. Iš to matom, kad Schleikeris, rašydamas: leis-damas, keis-damas nei pagal kiltis žodzju rašė /nes pagal kiltis butum leid-damas/, nei pagal ištarmės /nes pagal ištarmės ne s bet z yra girdama/. Aš tokiuñsi atsitikuñsi rašau grekiška ♂, ištardamas kaip lenkiška z: leiðdamas, keiðdamas, ir tas rašymas yra tikrai pagal ištarmės nes atskirã nu s, kurs gal stovėti prieš silpnas: b, g, d, ir k". Tad jis rašo: ukvaiðdei, veiðu, barðda /esã iš barda/ ir t.t. Bet ♂ tik lietuviškuose žodžiuose terašomas; svetimuose /skoliniuose/ z: zokanas ir kt.<sup>283</sup>

Afrikatinių priebalsių č, dž /< tj, dj/ minkštinimo žymėjime Jaunius nepritaria Schleicheriui, nes prieš užpakalinės eilės balsius sako reikiant rašyti minkštinamąjį ženklą. 1877 m. laiške Weberiui jis aiškina, kad tie priebalsiai esã minkšti. Esã, nėra nė vieno gimimo lietuvio, kuris lytysse mat-š-jáu, éd-ž-jau ir t.t. negirdėtų j. Todėl lietuvių rašytose knygosese esã ir rašomas priebalsis j: matšjáu ir k. /paprastai esã rašoma macziau/, vedžjáu /rašoma: vedžiau/.<sup>284</sup> Ir Kuršaitis, kuris šiaip sekęs Schleicheriu, nerašęs maczau, bet macziaũ, wedžiaũ. Kuršaitis, turėjęs gerã klausã, esãs mums didesnis autoritetas. Teorinis Schleicherio paaikkinimas, kodėl čia po cz, dž nereikia rašyti minkštinamojo ženklo, esãs neteisingas. Schleicheris sakã, kad iš junginių tj, dj atsiranda tš, dž, j pavirtus į sibiliantã /s,ž/, taigi to jotø jau ir nebėsant, nebereikiant todėl ir rašyti. Jauniaus nuomone, čia ne j pavirsta į š, ž /kai kur ir s,z/, bet tj, dj junginiuose, kurie esã per sunkūs tarti, išispraudžia "parazitiniai sibiliantai" /parasiticae sibilantes/ š,

258

ž /ir s, z/. Tuo pat metu j paveikia ir po jo einanti balsi a, versdamas į e. Todėl žem. vn. ki. šalia pařš-a /su -a/ turį ne jáutš-a, bet jáutš-e /su -e/. Tokios lyties žemaičiai neturėtų, jei čia j būtų stačiai pavirtęs į š, nepalikdamas pėdsakų /tada būtų jáutš-a/. - Taip pat ir Kuršaičio esąs keistas aiškinimas, kad priebalsis j persiskyręs į dvi dali, kurių viena virtusi sibiliantu, o kita palikusi sveika. Kaip tada galima būtų išaiškinti žem. formų ánt-š- Valkis /šalia antvalkis, kuris irgi vartojamas/, ít-š-geris, ít-š-naujis /greta vartojamas ir itgeris, itnaujis/, kur nesą, kas galėtų virsti į š, nes pvz. ant-š-Valkis, žinoma, esąs kilęs iš anta-Valkis. Čia esą lengviausia tokias lytis aiškinti į-  
spraustiniu parazitiniu š; žodyje antšvalkis tv junginys būtų nelengviau ištariamasis kaip tj.<sup>285</sup>

#### 7. S c h l e i c h e r i o r a š y b a p r i i m a k a l b i n i n k a i k i t a t a u č i a i

Kitataučiai kalbininkai po Schleicherio lietuvių kalbos gramatikos ir kitų lietuvių kalbą bei jos rašybą liečiančių darbų pasirodymo kone visi pasekė jo rašyba.

A. B i e l e n s t e i n a s savo latvių kalbos gramatikoje lietuvių kalbos žodžių transkripcijoje laikosi Schleicherio rašybos.<sup>286</sup> Kad J. Schmidas bendrojoje Ebelio, Leskieno, Schmidto ir A. Schleicherio "Indogermanische Chrestomathie" /Weimar 1869/ lietuvių kalbos tekstus rašo šleicherine rašyba, tai yra suprantama.

J. K a r ų o w i c z i u s savo rašte "O języku litewskim" visiškai priima Schleicherio rašybą ir keliomis progomis primena, kad tikslai ji tetinkanti lietuvių kalbos žodžiams transkribuoti. Savo rašto pradžioj pasisakęs, kad tiek tarmės, tiek rašybos požiūriu laikąs Schleicherio, Karłowicziaus t.k. sako: "Einu paskui Schleicherį todėl, kad žinomieji jo darbai davė lietuvių rašybai visišką aiškumą, o formoms - išaiškinimą..."<sup>287</sup> Toliau, kalbėdamas tame pat rašte

apie reikalą išleisti lenkų visuomenei lietuvių kalbos gramatiką, chrestomatiją, žodyną, senuosius lietuvių kalbos paminklus, dainas, sako: "Visa tai turi būti parašyta Schleicherio ortografija, nes tik toji įgalina tiksliai atvaizduoti lietuviškuosius garsus ir į juos atsižvelgia".<sup>288</sup> Minėtinas J. Karłowicziaus pasiūlymas dg. ki. galūnėje rašyti "nosinė" -ų. Jis čia remiasi žemaičių tarmėmis, kur tas galūninis nosinis "ų" išlikęs tokiose lytyse kaip "anún žąsiún, žodžiun". Šitoji įdomi senybė atliepianti pirminiam bei sanskrito -ām /vāc-ām/, graikų λύκ-ῶν, lot. voc-um ir kt. Dėl to Karłowiczius ir išveda: "Gal dėl to derėtų tuo pagrindu visada lietuviškai daugiskaitos kilmininke rašyti "ų".<sup>289</sup>

L. G e i t l e r i s "Litauische studien" /1875/ irgi pasisako už Schleicherio rašybą.

A. B e z z e n b e r g e r i s taip pat eina Schleicherio pėdomis, nors ne visur griežtai jo laikosi. "Litauische und Lettische Drucke" /1874/ jis sakosi, jog savaimė suprantama, kad lietuviškuosius žodžius duodąs Schleicherio rašyba /I d., VIII psl./ Apskritai, tokia rašyba ir jo "Litauische Forschungen" /1882/.<sup>290</sup>

A. L e s k i e n a s ir K. B r u g m a n n a s savo lietuvių dainų ir pasakų rinkinyje /Litauische Volkslieder und Märchen, 1882/ seka Schleicherio rašyba, nors Brugmanas šiek tiek ir skiriasi. Leskianas visai laikosi Schleicherio. Savotiškas, tarp kitko, yra jo minkštinamojo ženklų po cz, dž nerašymo prieš užpakalinės eilės balsius pateisinimas. Jis čia tai, skirdamasis nuo Schleicherio, tiesiog grindžia tuo, kad cz, dž, - nors, tiesa, jis kalba čia tik apie jo užrašytų vietų /Vilkyškių apylinkės/ tarmę, - visada esą minkėti, todėl nesą reikalo specialiai minkštinamuoju ženklu žymėti.<sup>291</sup> Brugmannas išsiskiria priebalsių minkštumo žymėjimu: priešingai Schleicheriui ir Leskienui, prieš priešakinės eilės balsius jis niekur nerašo i, rašo: vèrke,

260

velnei, žinė /ne: verkie, velniei, žinię/. Čia jis laikosi garsinio dėsnio: visi priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius minkšti, todėl nebereikia specialiai minkštumo bežymėti. Fonetiškai vėrke /seniau \*verk-ia/ galūninis e nesisikirias nuo vaikė /ša.; kamienas vaika- ir vaike-, plg. οἰκο-, οἰκῆ-; tad verkie tik etimologiškai rašant tepateisintinas.<sup>292</sup> Bet jau po cz, dž prieš užpakalinės eilės balsius Brugmannas rašo minkštinamąjį ženklą i.

8. Š l e i c h e r i n ė s, b a r a n a u s k i n ė s  
r a š y b o s p l i t i m a s p r i e š "A u š r a"

Schleicherio rašybos principas daugiau turėjo įtakos negu Kuršaičio; kai kurių buvo pasisavinama Baranausko pataisyta šleicherinė rašyba. Tačiau toli gražu ne visų vienaip į tas rašybas žiūrėta; ne vieno kritikuota, o ir tų, kurie jas stengėsi pasisavinti, jos daugiau ar mažiau siūlyta taisyti.

Baranausko rašyba pirmiausia, žinoma, turėjo paplisti Baranausko mokinių, klierikų, o vėliau ir kunigų tarpe. Tatai mes matome ir iš to laiko susirašinėjimų, kuriuose klierikai verčiasi Baranausko rašyba. Viename 1881 m. laiške J. Žebrys /klierikas/ t. k. rašo baranauskiene rašyba J. Šliūpui, kuris matyti, jam atrašydavo kitokia rašyba: "Asz, kaip matai, raszau sawą raszybą ne isz prėžastės puikybes, arba pasiturėjimo lankiszkuo, bet delto jog newėnos raszybos nepaskaitau dar užu iszrenktą".<sup>293</sup> Taip pat ir kiti apie tą laiką klierikai rašo baranauskiene rašyba ir ją gina.<sup>294</sup>

Kitų ano meto veikėjų tarpe daugiau autoriteto ir pasisekimo turėjo Schleicheris, nors ir ne be kritikos.

S. R a i l a maždaug nuo 1875 m., kaip matyti iš jo laišku N. Baukui Venskavičiui, įsitraukia į rašybos klausimus ir kritikuoja tiek Kuršaitį, tiek Schleicherį, nors tuose laiškuose pats kokių principų aiškiau neformuluoja. 1875 m. bal. 16 d. laiške N. Baukui nepatenkintas Kuršaičio "mandria ortografija", kam jis skiria stumtinės priegaidės i ir u dvi-



balsius nuo tęstinės, pirmųjų antrąjį sandą rašydamas su nykstamuoju i, u /grafiškai tai pažyminti, u mažučius/, pvz laikas: laibas, plaukti "płynąć": plaukti "kłosić się". Stebisi Kuršaičio fonetiniu priebalsių rašymu tokiose lytysė kaip weszti, bėkti, wanaks "vanagas".<sup>295</sup> Nors Geitleris /Lit. studien/ giriąs Schleicherio rašybą, bet ji jam nepatinkanti; nepritaria ir Schleicherio dža, džo, džu, cza, czo, czu rašymui.<sup>296</sup> Apskritai, Raila remiasi etimologiniu pagrindū, nors, nebūdamas lingvistas, jo aiškiai neįsivaizduoja ir tiksliau neformuluoja. Jis tik negališ pripažinti principo rašyti taip, kaip kalbi. Reikia ieškoti bendrųjų kalbos ypatybių, pasiremiant net ir svetimomis, giminėmis kalbomis.<sup>297</sup> 1876 m. laiškuose matome jį dž, cz prieš užpakalinės eilės balsius rašant šleicheriškai, taip pat Schleicherio pėdomis einant ir etimologinių a, ai po minkštųjų priebalsių mišriame /etimologiniame ir fonetiniame/ rašyme. Taip pat tuo metu ir vėliau randame jį dg. ki. galūnę rašant -ų.<sup>298</sup> Vėliau po "č", "dž" jau rašo prieš užpakalinės eilės balsius i, taip pat ir a, ai po minkštųjų priebalsių linkęs rašyti etimologiškai.<sup>299</sup> Apskritai, griežtai viena kuria kalbininkų sistema Raila neseka. 1883 m. gegužės 3 d. laiške J. Karłowicziui rašo, kad "Kilo tarp mūsų /t.y. lietuvių/ duma surinkti pinigus ir uždėti Kaune sawo spaustuwę, kurioje galėtumėm spausti sawo knižas tokia ortografija, kokią išdarbinawo naujasis mokslas, nes senowės lenkiško-lietuwiška wisiškai ne prider', o ir Schleicher'o ir Kurschat'o ortografijas priimti ne galime".<sup>300</sup>

S. Railos draugas N. B a u k u s V e n s k a v i č i u s, nors parašė straipsnį apie Kuršaičio rašybą, vis dėlto, kaip irgi ne lingvistas, aiškiau rašybos principų nemokėjo nei iškelti nei formuluoti. Pažymėtinos jo kelios pastabos iš minėtojo rankraštinio straipsnio bei iš laišku Railai arba sawo broliui. N. Baukus irgi taria nereikiant po "č", "dž" minkštinamojo ženkle berašyti /prieš užpakalinės eilės bal-

sius/, nes visi lietuviai tarią tuos priebalsius minkštai. Taigi, išeitų, ir nežymint čia minkštumo, skaitant negalima būtų paklysti /perskaityti kietai/.<sup>301</sup> a, ai, am ...po minkštojo priebalsio rašo etimologiškai, matyt, čia pasekdamas daugiau Kuršaičiu negu Schleicheriu.<sup>302</sup> Savotiškas vėl N. Baukaus i, u dvibalsių rašymo bandymas. Jis juos rašo bent trejopai: su i, u /ai, au/ žodžio galūnėje, su j, u negalūnėje /pvz. dajktas/; išimtį negalūnėje sudaro tęstinės priegaidės dvibalsiai, kurie rašomi su y, w, nes šie rašmenys, matyt, suprantami lyg dvigubiniais j, u, kurie tokiu būdu lyg geriau iškelia labiau tęsiamą šios priegaidės dvibalsių antrąją sandą, pvz.: Szleykerą, zemayczu, tikriaw.<sup>303</sup> Šitam tęstinės ir stumtinės priegaidės dvibalsių skyrimui rašyboje akstiną bus davęs tas pats Kuršaitis, apie kurio rašybą N. Baukus ne be reikalo ir rašo straipsnį.

Iš laiškų matyti, kad N. Baukaus Venskavičiaus brolis J. V e n s k a v i č i u s taip pat svarstė rašybos klausimus. Gal tokiu būdu abu su broliu kai kuriais klausimais ir bendrai priėjo sprendimų. Iš 1876 - 1877 m. jo laiškų broliui matyti, kad jo etimologiškai skiriamas a, ai: e, ei rašymas. Pvz. 1876.III.23 laiške jo sakoma, kad reikia rašyti Sausia, medžia /ki./, ne Sause, medže, nes prieš e d neišvirsta į dž.<sup>304</sup> Skiriantis nuo brolio, pagal kitų priebalsių minkstinimo analogiją, ir po cz, dž jo rašoma minkstinamasis ženklas prieš užpakalinės eilės balsius. Tame pačiame laiške jis sako, kad rašytina macziau, badžiau, ne maczau, badžau, nes rašoma walgiau, sakiau; dž, cz esančios kietos, ir be minkstinimo ženklų po jų negalima būtų teisingai žodžių perskaityti. 1877.I.17 laiške<sup>304</sup> kritikuoja brolio rašymą av, aj,aw, ay /lawkti: lavkas/. Reikia rašyti pagal ištaraimą laukti: loukas arba, jei aw, av vartoti, rašyti atvirkščiai - lavkti: lawkas, nes ilgumas esąs ant antrojo sando, tatai dvigubu v ir pažymėtina; tai būtų prisigretinimas prie jo /brolio/ rašymo baysus, kur j esąs reduplikuotas į y. Taigi po panašių

minčių pasikeitimų N. Baukus Venskavičius, matyti, ir bus priėjęs prie minėtojo i, u dvibalsių dvejojpo rašymo.

J. M i l i a u s k i s M i g l o v a r a, nors rašė gramatiką ir laikėsi skirtingos savo rašybos, net, "Aušrai" pradėjus eiti, spaudoj ją demonstruodamas /Jozapa Miglovaras Rasztai, 1884/, vis dėlto, dėl nedidelio savo išsilavinimo, neduoda formuluotų rašybos principų /daugiau tik raišyboje tesirūpindamas/. Priebalsių rašyboje laikosi /šleicherinio/ etimologinio pagrindo.<sup>305</sup> Tik jis čia daro vieną savotišką, tiksliai nepajėgtą pergaltoti išimtį: šaknies galo -d-, -t- prieš galūninius d, t /ir s/ dažnai rašydamas z /ir zs/: iszviizsti /Rasztai 23/, kliizt "klysta" /Rš D 830<sup>306</sup>/, surazs /Rš 496<sup>307</sup>/. Bet čia jis dėsni, matyti, nesuvalgo, nes rašo ir: su skauzmu /Rš 496/ ir kt. a, ai rašoma daugiausia fonetiškai /bene tik es. laiko -ia galūnę teišskyrus/.<sup>305</sup> Pastaruoju atveju jo einama tuo pat keliu, kaip ir Kuršaičio vokiškai lietuviškojo žodyno dalyje.

Maskvinėje A u š r o j e pasisakoma, kad lietuvių dar neturima vienodos rašybos. Jos prospekte viena sakinio dalimi užsimenama, kad kiekvienas tegu rašas "teip kaip isztarè".<sup>308</sup> Nr. 1 irgi sakoma, kad "rodos galesim raszit kožnas pagaž savo isztarimą".<sup>309</sup> Nr. 2 randame nepasirašytą ilgęsnį straipsnį "Ištirinėjimai létuviškos rašibos" /bene J. Spudulio?/, kuriame pasisakoma už etimologinę rašybą: "... vėnodą rašibą gale įvesti tiktai etimologiškai arba pagal ugio žodžiu rašant, kaip tai parode k. Baranauskis ir kaip tai kožnas gale matiti gerai įsimislijęs".<sup>310</sup> Toliau tame pat straipsnyje pabrėžiama, kad tuo etimologiniu principu neturi būti siekiama toli į praeitį ir atstatinėjama nebegyvų formų, o tik pažymimos rašte šiūdienės lytys, "nes mės norem įvesti rašibą ne senoves lėžuivio bet lėžuivio musu valandos, givos kalbos. Kur antrikštį garsą išpūla užlaikiti rašiboje bus paskui parodita".<sup>311</sup> Bet to parodymo turimoje "Aušroje" nerandame, nes straipsnis nebaigtas ir to etimo-

264

loginio principo sukonkretinimo nėra. Šiame laikraštėlyje kai kur yra baranauskinės rašybos lyčių, kur -ā, -ē- kam. vn. in. rašomas a, e /plg. Nr. 1 ir 2 motto: Su aušra ir diena/. Bet šiaip laikraštėly daugiau linkstama į schleicherinės, bet ne baranauskinės, rašybos principus. Tai pasireiškia griežtesniu fonetiniu e, ei rašymu vietoj etimologinių a, ai po minkštojo priebalsio; net minėtasis rašybos tyrinėjimų straipsnis, kuriame pasisakoma už Baranausko rašybą, parašytas su fonetiniais e, ei vietoj etimologinių a, ai. Nr. 3 prie duotųjų daiktavardžių linksniavimo paradigmu randame pastabą: "Pirmoj' pabaigoj' vienaskaitlio padėjom es ir e pagal ištarimą ing vietą ias ir ia; teipogi ir kito-se pabaigose dėjom e į vietą ia".<sup>312</sup> Paskutiniame numeryje randame pastabą net dėl iau fonetinio rašymo po minkštojo priebalsio /-ju- kam. vardažodžių vn. ki. ir ša./, atitaisant anksčiau duotas paradigmas /lenteles/ su etimologiniais balsiais: "Praeigusem laiške [=numery? P.J.] į vietą iaus tur buti eus 2<sup>o</sup> tob. pabaig. vardu, 2<sup>a</sup> pabaiga nu -ius. Teipgi ir 5 pab. ne iau, bet eu".<sup>313</sup>

J. Spudulis prisipažįsta, kad jo pirmasis "tiesraščio" mokytojas buvęs A. Baranauskas, iš kurio gramatikos užrašų jis ir mokėsi rašybos dalykų.<sup>314</sup> Tik vėliau, Maskvoje susipažinęs su kitų kalbininkų /Schleicherio, Kuršaičio, Bezenbergerio, Fortunatovo, Brugmanno ir kt./ darbais, ėmė kiek skirtis.<sup>315</sup> 1880 m. laiške /iš Šiaulių/V. Jerulaičiui<sup>316</sup> jo sekama Baranausko rašybos principu, tik vietoj a, ai po minkštųjų priebalsių rašoma fonetiškai e, ei. Bet jau 1882 m. laiškuose Dambrauskui randame jį čia su Baranauskų /ir Kuršaičiu/ rašant a, ai.<sup>317</sup> Taip pat minimajame laiške Jerulaičiui rašoma ir -ų vardažodžių dg. ki. /matyt, J. Karłowicziaus įtaka/, bet netrukus tos kilmininko rašybos atsisako. Vėliau J. Spudulis dar atsiskiria nuo Baranausko Schleicherio rašymu minkštojo ženkle į po cz, dž prieš užpakalinės eilės balsius. Taip matome jį rašant 1882 m. laiškuo-

se A. Dambrauskui. 1883 m. /"siekio 3 d."/ ir 1884.I.25  
laiškuose jam plačiau pagrindžia tą savo nusistatymą. Nors  
jau seniai M. Lietuvos gramatikai teigę, kad cz, dž esą kie-  
ti, bet A. Schleicheris pagaliau įtvirtinęs tą rašymo būdą  
/be minkštinamojo ženkle po cz, dž/, kurį paskui palaikęs  
Baranauskas ir kiti. Tačiau Schleicherio šių priebalsių ra-  
šymo argumentacija esanti neteisinga. Pirmiausia, netiesa, kad  
dž, cz < dj, tj yra kieti: kad D. Lietuvoj jie yra minkšti  
"mes wisi žinome gerai"; taip pat, kaip tvirtina toks gyvo-  
sios lietuvių kalbos žinovas, kaip Kuršaitis, jie esą minkš-  
ti ir M. Lietuvoje. Tik Kuršaičio argumentavimas, jog tas  
minkštumas dž, cz < dj, tj aiškintas tuo, kad j čia pasiskirs-  
tė į dvi dali, kurių viena virto į sz arba ž, o kita pa-  
siliko minkštinamuoju ženklu, esąs keistas. Kad dž, cz čia  
esą minkšti, tvirtinęs Leskienas ir Brugmannas savo lietu-  
vių dainų rinkiny /1882/, taip pat Baranauskas savo gramati-  
koje. Tokiu būdu, "negalima ira abejoti, kad cz, dž nėra kie-  
tos, jeib tiktai jos wirtos isz ti, di /tj,dj/ stowincziu  
prieš balsinę a, o, u. Ir taip kur tikt cz, dž wirtos isz ti,  
di, mes turim czi, dži".<sup>318</sup> Be to, mes negalį sakyti, kad dž,  
cz junginiuose garsai ž, sz /cz=tsz/ yra kilę iš j, nes tas j  
neišnyksta; ir dži, czi junginiuose, kilusiuose iš di, ti, gau-  
name visai naujus elementus sz, ž. Jeigu tad dž, cz yra minkš-  
ti, tai tatau reikia ir rašte pažymėti, po jų rašant i, nes  
"kitaipgi koku budu mes raszisime atwejus, kur cz arba dž  
ira isztiesos kietos, - kaip rasziti czaižiti, ginczas, dža-  
la?..."<sup>319</sup> 1884.I.25 laiške, iš kurio matyti, kad ir Dambraus-  
kas sutinka cz, dz < dj, tj esant minkštus, Spudulis dar pa-  
brėžia, kad teoriškai netinką aiškinti cz, dž išvirtus iš tj,  
dj, bet geriau sakyti prie d, t atsiradus naujus elementus  
/ž, sz/; "Toks pareiszkinimas kilties dž, ir cz, man rodosi,  
ira nekas kits, kaip tiktai apraszimas fakto, sznekals gi,  
kad dž kilo, susilidžius d su j, arba kaip Schleikeris sako  
wirtus j į ž ira tiktai teorija ir hipoteza".<sup>320</sup> "Kaip tai

nebutu, mes matom kad dž cz ira minksztos po wisą Lietuvą ir žemaczius, ir tai ira swariausiu stigawojimu, kad gre-ta dž, cz reikia dėti i, kaip minksztumo žimelę, nės ki-taip butu prieszais principo musu tiesraszczio, kaip auksz-cziaus iszrodžiau. - Asz isz gilumo szirdies sakau, kad Schleicherio naujieną laikas jau pamesti, užwis kad ta nau-jiena dideliai biauroj bereikalo musu raszta, budama suwisu swetima musu g i w a i k a l b a i. Toks mokintas wiras, kaip Brugmann's /iszduotojas dainu drauge su Leskien'u, Strassburg 1879/, be žodžio atmetė Schleicherio raszimą tame dalike, kaip tik iszgirdo giwą lietuwiszką kalbą".<sup>321</sup>

J. Š l i ū p a s, kaip pats sakosi,<sup>322</sup> Maskvoje /apie 1880 - 1881/ su J. Spuduliu svarstė rašybos klausimus. Šliū-pas prisipažįsta, kad savo kalbine nuovoka Spudulis impona-vęs; jis buvęs ir rašybos sumanymų iniciatorius. Reikia ma-nyti, kad ir rašybos pagrindų srityje J. Šliūpo pritarta J. Spuduliui. Tačiau apie 1879 - 1880 m. matome čia J. Šliūpą svyruojant tarp Schleicherio, Baranausko ir tradicinės D. Lietuvos rašybos pagrindų; to meto jo laiškuose, užrašuo-se<sup>323</sup> matome maišantis, kaitantis šias rašybas bei kai ku-rias jų ypatybes. Mat, apie tą laiką jis susipažįsta su Schleicherio, Baranausko, Kuršaičio gramatikomis;<sup>324</sup> apie 1881 m. kalbasi dėl rašybos ir su Jauniuni Kaune. Tokiu būdu pvz. apie 1879 m. /jo užrašų knygelėje/ matome po cz, dž rašant i prieš užpakalinės eilės balsius, e, ej po minkšto-jo priebalsio vietoj etimologinių a, ai, vėliau cz, dž šlei-cheriškai, bet a, ai po minkštojo priebalsio /t.y. ia, iai/, dar vėliau vėl ei /vietoj iai/, bet tši, dži /< tj, dj/ prieš užpakalinės eilės balsius.<sup>325</sup> 1881 m. jau matome rašant ba-ranauskiškai -ā-, -ē-, kam. vn. įn. /su meilę; taip pat:ka-dą, visadą .../.<sup>326</sup> Įdomu, kad pastarąją rašybą randame ir jo straipsniuose, išspausdintuose prieš "Aušros" išėjimą M. Lietuvos laikraščiuose.<sup>327</sup>

Kalbant apie tolimesnę rašybos raidą, svarbu susipažin-

ti būsimųjų "Aušros" redaktorių rašybos dėsniais. Apie Šliūpą ką tik kalbėjome; lieka J. Basanavičius, J. Mikšas ir J. Vištelis.

J. B a s a n a v i č i u s, universiteto studijų laikais ir vėliau, kaip matome iš jo laiškų, griežtesnio nuosakumo nesilaiko. Apskritai, iš pradžių sekama daugiau Schleicheriu, o vėliau, po šio gramatikos pasirodymo, pasiimami kai kurie dėsniai iš Kuršaičio.

Iki 1883 m. pabaigos rašęs vardažodžių vn. ga. a, e, i, u, "Oškabaliun dainose" /1884/, atmetęs a, e, i, u rašmenis, rašo aŋ, eŋ, iŋ, uŋ /vėliau paprastai an, en, in, un/. -un /un/ rašo ir dg. ki., kurį randame jo 1874 "Abecelės" rankraštyje ir laiškuose /pvz. 1883 m./. -ų dg. ki. atsiradimas "Abecelės" rankrašty būtų įdomus, nes mes jį čia turėtume dar prieš 1875 m. Karłowicziaus studijos pasirodymą, kur tas -ų ir siūlomas rašyti. -ų čia Basanavičiui galėjo duoti akstiną rašyti arba Schleicherio gramatikos pastaba dėl dg. ki. arba galėjo čia turėti įtakos jam ir kurie kalbininkai Maskvoje; o gal tas -ų rankraštyje atsirado ir vėliau /po 1874/, kai jau buvo išėjusi Karłowicziaus studija. Šitos -ų Basanavičiaus laikytasi iki 1883 m.; tatai matome, - jei tik laiškas be klaidų išspausdintas, - ir iš 1883. I.7 Basanavičiaus laiško J. Mikšui.<sup>328</sup> Etimologinio a rašyme po minkštojo priebalsio Basanavičiaus ilgą laiką /dar ir "Aušros" metu/ laikomasi Šleicherio dėsnių - rašoma kone vien fonetiškai. Taip pat dvibalsy ai, net ir dvibalsyje au: du-sze /va./, pirmuceuze, keuszinius, mažeusį, tankej/ visi 1874 m. "Abecelėje", slunčema, Toblyčę, pateme /visi 1883. VIII.26 laiške Jankui/,<sup>329</sup> keuninen /Ošk. dainos 7/. Jeigu šio a fonetiškam rašyme ir pasireikėtų Šleicherio garsinis balsių rašybos principas, tai jau minkštinamojo ženklų /i/ rašymu po č, dž prieš užpakalinės eilės balsius Basanavičius atsiskiria nuo Šleicherio /taigi sutardamas čia su Kuršaičiu, Jauniumi ir kt./.

J. V i š t e l i s, mažo mokslo žmogus, didesnio nuosakumo nesilaikė. Jo 1880.IX.8 laiške kaž kuriam M. Lietuvos veikėjui ir 1881 - 1882 m. "Witoloraudos" vertime matome jį maišant Didž. ir tradicinę M. Lietuvos rašybą. Iš tradicinės M. Lietuvos rašybos ypatybių minėtame laiške pvz. randame: prievėksmių galūnės -ay,-ey rašymą /patoley,ney,prigulinczey/, dg. ki. retkarčiais -û; "Witoloraudos" vertime jau daug dažniau dg. ki. -û: tokiū aŭtoriû 9: widuj žaliūjancziu liepu 9; -ay, -ey priev.: gailingay 30, dykay 76; dvibalsiuos voc. + i: Spakainey 84; su waikeleis. Bet a rašyme po minkštojo priebalsio jo maišomasi - rašoma a ir e: neprieteliai 31, Puszczebaciai /va./, pacziai /na./, plieniniai rykai 76: pirszlei 72 /va./, su jeis: su broliais 16 ir t.t.; ė kartais etimologinį "en" žymi: paszwęntint's 9. Gal būt, į tą tradicinę M. Lietuvos rašybą Vištelis įprato beskaitydamas M. Lietuvos spaudą, nes nuo 1879 m. jis sakosi susirašinėjęs su Kuršaičiu ir skaitęs jo "Keleiwį".

## 9. A u š r a

Rašybos klausimas "Aušrai" buvo aktualus. Tai ne tik dėl to, kad pačioj vartosenoj nebuvo vienodumo /ypač skyrėsi D. Lietuvos raštų rašyba nuo Mažosios/, bet ir kalbininkai teorininkai bei šiaip eiliniai rašybos nagrinėtojai, kaip matėme, ne vienur nesutarė. Antra, ir patys kalbininkai lietuvių kalbos rašybos klausimo iš esmės nenagrinėjo, ir todėl visų rašybos problemos atvejų nepalietė. Kalbininkai, ypač Schleicheris, rašyba tiek tesirūpino, kiek jos reikėjo lietuvių kalbos mokslui - fonetikai, morfologijai ir iš dalies etimologijai pavaizduoti. Todėl tų klausimų, kurie tiesiogiai su šiomis sritimis nesyjė, jie nesprenė. Kaip minėta, Schleicheris nieko nekalba lietuvių kalbos gramatikoje apie svetimybų, tikrinių vardų, didžiųjų raidžių rašymą, neužsimena specialiai apie vienu ar dviem žodžiais rašymą ir t.t. Tik kartais iš atskirų lyčių parašymo galima pasidary-



ti išvadą, kurio tais klausimais esama jo nusistatymo. Panašiai pasielgė su rašyba ir A. Baranauskas, kuris ir pats sekė Schleicheriu. Jis, galima sakyti, tiek liečia rašybos klausimus, kiek jie syji su jo svarbiausiu lietuvių "kalbomokslio" rūpesčiu bendrinės kalbos srityje - su tarmių derinimu rašomojoje kalboje. Fr. Kuršaitis, kaip matėme, tik priebalsių rašyboje tarėsi visus klausimus išsprendęs - teorijoje visur čia pritaikydamas garsinį pagrindą. Tačiau jo šia griežta naujove, priešinga ne tik kitiems kalbininkams, bet ir lietuvių raštų tradicijai, kitų nepasekama.

Tad ir "Aušrai" dar rašyba buvo aktualus reikalas: ne tik reikėjo nusistatyti, kas pasirinktina iš ligšiolinės rašybos vartosenos ar įvairių teorininkų siūlymų, bet ir pačiai dar kai kuriais konkrečiais klausimais nusistatyti. Todėl nei kokio griežto vienodumo, nei pastovumo joje nematome. Tas svyrinėjimas daugiausia sutampa su redaktorių pasikeitimais /Mikšas, Basanavičius, Šliūpas/. Žinoma, prie to įvairavimo prisidėjo kiek ir tai, kad dalis laikraščiu siunčiamų straipsnių buvo skirtingomis rašybotomis bei raidynais parašytų, ir juosne visada atitinkamam redaktoriui pasisekė visur ištaisyti, išlyginti pagal savąją rašybą ar išvengti korektūros klaidų. Bet vis dėlto randame "Aušros" rašybos dėsnuose ir tam tikrų bendrybių, kurios palieka visą laiką. Čia pirmiausia panagrinėsime konkrečiau tas bendrybes, o vėliau ir skirtybes. "Aušros" rašybą iškelsiu kiek smulkiau, nes tuo būdu galima konkrečiai pailiustruoti, kokia susidarė praktinė rašyba mūsų nagrinėjamojo laikotarpio gale visiems lietuviams skiriamame tautiniame laikraštyje.

Galima sakyti, kad "Aušrai" pagrindu eina Schleicheris; pati redakcija laikraščio ėjimo pradžioje /Nr.4/ pabrėžia, kad jos "státraszas /tiesrasztis, ortograpija/, yra Szleiker'io pastatytasis", nors kai kuo ir skirijasis.<sup>330</sup>

a. B a l s i a i. - Daugiausia čia nusistojimo matome vad. "nosinių" balsių rašyboje, mažiau - etimologinių grynų-

270

jų bei dvibalsių.

1. Žodžio šaknyje rašoma a, e, i, u ten, kur aukštaičių vakariečių tarmėje prieš sibiliantus bei kai kuriuose kitus priebalsius /s, š, ž; l, m, n, r; j, v/ iš senovinių dvibalsių an, en, in, un atsirado ilgi balsiai. Pvz. pasiūsti 83, 21, pažįstamūse 83, 33, išgązdėti 83, 46, grįštie 83, 131, gįsi 83, 131, pasidrasina 84, 238, kąsnelį 85, 113, kęst 85, 192, prajūkįsiu 85, 272, žąsies 86, 45...; taip pat ir analogiškai atsiradusios daugiausia vakarų aukštaičių tarminės lytys: atgaivitoju 85, 185, pagrąžidavo 85, 314, atsimiti 86, 107, burtinikai 86, 175. Čia priklauso ir tos lytys, kurios klaidingos analogijos bei hipernormalizmo keliu prie šio dėsnių priskirtos, žr.166 psl.

Žinoma, praktiškai "Aušros" redaktoriai bei bendradarbiai čia tą rašybos dėsnį įsivaizdavo ne taip, kaip esame teoriškai formulavę, bet arba atsimindavo iš patyrimo, kaip kalbininkų bei spaudoje šis žodis rašomas, arba abstrahavosi dėsnį palygindami vakariečių tarmę su kitomis, arba vieną to paties žodžio lytį su kita, kur vienabalsis kaitosi su tautosilabiniu dvibalsiu a, e, i, u + n. Plg. kentėti: kęsti, žąsis: žąnsis /žem. dūn./, žonses, žouses /žem.doun./, žūsis .../ryt./ ir t.t.

Pagal to meto etimologiją su "nosiniais" rašomi ir šie žodžiai: kniġos 83, 19, kunġas 85, 173, kniġutės 85, 190, kunġas 83, 51, kunġaikštis 86, 137, kunġai 84, 267, kunġėliai 84, 245, sąvaitę /nedėlę/ 84, 269, pinigai, ėpaczei 86, 6, ėpacz 85, 257.

2. "Nosiniai" galūnėse rašomi ten, kur jų etimologija tuo metu buvo žinoma:

a. linksniuojamųjų žodžių vn. ga.; įvardžiutuotiniuose būdvardžiuose pirminėje ir antrinėje galūnėje: žaliuojantį 83, 7, vertibę 83, 7, gražųjį 83, 19, išzleizdintą 83, 21, wokiszkaġį 83, 25, pirmąjį 85, 239, senesnįjį 85, 290, jįjį 86, 136... Dėl e < a po minkštojo priebalsio žr.284 psl. Taip

pat rašoma ir asmeniniai įvardžiai: sawę 83, 65, manę 83, 76, savę 83, 181, manę 85, 319 ; jų vn. ki. irgi rašomas su "nosine": sawęs 83, 27, manęs 83, 29, tawęs 83, 32, tawęs 83, 35.

b. dalyvių vn. ir dg. va. Tik -jo- kam. ir visuose būsimąjo laiko vn. ir dg. va. lytyse rašomas ne a, ia, bet e: norę 83, 170, noręs 84, 144, gausę 83, 43, raszysę 83, 43, galēsę 83, 166, busę 83, 193, pagausę 84, 124, mokinę 84, 139, mirsę 85, 135. Kaip matyti iš Schleicherio gramatikos, čia e laikytas etimologiškai teisingu, o ne fonetiškai iš a kilusiu po minkštojo priebalsio, nes Schleicheris prieš tą e nerašo i.

Tariamasis nuosakos ir siekinio galūnė nebuvo etimologiškai paaiškėjusi, todėl rašoma -u: kad... matitu 83, 143, kad... atrastu 83, 144.

Grynąjų balsių srityje esama kiek svyravimo dėl etimologinio plataus "e", kur jis kartais rašomas "Aušroje" ir ia; taip pat jis parašomas ir tautosilabiniuose dvibalsiuose e + l, m, n, r, pvz.: trianksmo 83, 20, Paniamunyj 83, 68, Lankų 83, 158, givianant 84, Paniamunes 84, 267, keliatą, 84, 72, keliatą /ga./ 85, 153, Niamuns 85, 159, Cziakijoje 85, 400, keliatas 86, 59. Šitoks rašymas yra suprantamas, nes platus "e" /ypač kai kuriose tarmėse/ artėja į supriešakėjusį "a". Rasti ribą, kur e, kur a rašytina, "Aušros" žmonėms nebuvo įmanoma, nes ir pats Schleicheris negalėjo savo gramatikoje duoti dėsnio, kur platusis "e" vartojamas. Rašant, tuo pačiu Schleicherio dėsniu /balsiai rašomi iš garsų/, ir teko kartais svyruoti čia tarp e ir ia.

Žodžio galūnėje rašoma ia /iai/ arba e /ei/ pagal tai, kurio pagrindo laikomasi - Schleicherio garsinio ar Baranausko etimologinio. Kadangi čia tie atvejai buvo aiškūs ir gramatikų paradigmosė sužymėti, tai pagal minėtuosius dėsnius ir jų rašyba buvo nesunki. Vis dėlto ir čia kiek esama maišymo etimologinių e ir a, pvz.: lapinias kepures /ga./.

P r i e b a l s i a i. - Priebalsių rašyba daug daugiau kėlė klausimų negu balsių. "Aušroje" matome atsisakius Kuršaičio garsinio priebalsių rašymo principo ir apskritai sekant Schleicherio etimologiniu pagrindu bei lietuviškąja raštų tradicija, kuria, kaip matėme, iš dalies ir pats Schleicheris rėmėsi. Bet to principo laikymasis toli gražu neišsprendė visų atskirų konkrečių priebalsių rašybos atvejų, dėl kurių nei pačių kalbininkų tarpe, nei kitų praktikoje nebuvo sutarimo. Tokiais atvejais ir "Aušroje" svyruojama, rašant vienaip ir kitaip.

1. Nusistojusią etimologinę rašybą "Aušroje" randame sudėtinių žodžių bei priešdėlių, pvz.: gelžkeliu 84, 156, attolinkit 83, 30, kasžin 84, 53, iszsigabendawę 83, 64, užtrukdavę 83, 97.

2. Taip pat nusistojusi etimologinė rašyba yra ir šaknies galo skardžiųjų b, g, z, ž bei dusliųjų p, k, s, š prieš formantus /išskyrus s + s ir iš dalies š, ž, s, žr. toliau/, pvz.:

a. uždegtu 83, 19, džiaugsites 83, 22, užmigti 83, 32, apiplėszdawo 83, 62, rugsztu 83, 48, daigtai 83, 72, žvilgterėkime 83, 74, pasistengs 83, 110, augsztos 83, 106, gelbsiti 83, 121, augszcziaus 83, 168, sugrižk 85, 207, žengtu 85, 354, Augsztam 85, 390, palaužti 85, 399, džiaugsmą 86, 119.

b. Traukkit 83, 30, isztraukk 83, 48, Pažwelgkit 83, 71, bėgkim 84, 19, Augkie 85, 217...

Fonetiškas rašymas čia tik retkarčiais tepasirodo, pvz. Žvilgterėkime 86, 136 ir kt. Gal tai tik korektūros ar redakcijos neapsižiūrėjimo kaltė.

Pirmosios grupės lyčių /a/ rašybos nusistojimas yra visai suprantamas, nes čia sutarė ne tik kalbininkai, bet ir raštų vartoseną. Tik Kuršaitis savo kalbiniuose raštuose, kaip matėme, laikėsi garsinio principo, bet savo populiariuose rašiniuose jo atsisakė ir prisidėjo prie lietuvių raštuose vartojamos etimologinės rašybos. Čia "Aušra" nuo

populiarinių tik tuo tesiskiria, kad tą principą nuosakiau, sakytume, raštingiau pritaiko, tuo tarpu kai ne visai gramatiškai išlavintų kai kurių populiarinių raštų autorių čia buvo klystama, ne visur tesuvaikant tą rašybos pagrindą.

3. Šaknies galo sibiliantai prieš formantinį s /daugiau- sia būsiamajame veiksmažodžių laike/ jau nevienodai rašomi.

a. s prieš s rašomas visur vienu s /s+s> s/, pvz. pails 83, 72.

b. Bet jau ž ir š prieš s rašyme susvyruojama: papras- tai rašoma - fonetiškai š: nesugrįsz 85, 390, nulusz 85,399. Bet parašoma kartais ir etimologiškai žs, net ir pusiau eti- mologiškai - "asimiliaciniu" junginiu žš: Grįžsiu 84, 19, iszdaužszime 83, 172 pagrįžsz 83, 291.

Čia š rašymas remiasi tiek Schleicheriu bei Baranausku, tiek Kuršaičiu. Bet žš, kadangi retai tepasitaiko, matyt, tėra neapsityrusių bendradarbių netikro morfologinės žodžio sudėties /šaknies galo priebalsis + būs. l. -s-/ suvokimo vaisius.

4. Daugiau nenusistojimo matome šaknies galo dantinių d, t prieš formantinį d rašyboje. Tuo tarpu, kai prieš duslų- jį formanto t šie šaknies galo priebalsiai tartyje išvirsta s ir taip yra rašomi, prieš skardųjį d randame "Aušroje" vi- są laiką rašant arba s arba z, taigi svyruojant tarp sd ir zd, pvz.:

a. iszsiwesdawo 83, 63, Išleisdami 83, 149, kašdama 83, 171, atsibusdami 83, 180, iszleisdami 83, 181, numesdami 83, 181, Žaisdas /ga./ 83, 197, nesuprasdamas 84, 54, geisdami 84, 72, kirsdamas 84, 94, prisiųsdinti 84, 215, Pusdam's 84, 239, mesdamas 84, 322, nebekęsdamas 85, 221, nesuprasdami 85, 239, kirsdams 86, 164.

b. neraždami 83, 20, iszleizdintą 83, 21, gazditi 83,46, išleizdami 83, 121, grimzdanti 83, 171, iszvezdinti 84, 156, melzdamiesi 84, 195, spauzdina 84, 271, iszleizdamas 84,313, spauzdinti 84, 321, Spauzdamas 84, 321, geizdami 84, 359,

neapleizdami 84, 393, neapsileizdami 86, 21, atspauzdino 85, 42, iszleizdama 85, 58, iszgaždinti 85, 400.

P r i e b a l s i ū m i n k š t i n i m a s. - Aiškiai nuo šleicherinės rašybos skiriantis matome "Aušroje" rašant minkštuosius č, dž /< tj, dj/, minkštuosius priebalsius prieš e, e<'a, 'a; taip pat iš dalies ir minkštuosius b, p.

1. Jau laikraščio ėjimo pradžioje Nr. 4 redakcija įsakmiai pažymi, kad "Aušroje" po č, dž < tj, dj rašomas minkštinamasis ženklas /i/.<sup>331</sup> Pvz. siuncziami 83, 22, Didžios 83, 23, walscziaus 83, 81, bucziau 83, 249, žodžiu 84, 80, viensėdžio 84, 191, džiaugsmas 84, 289, paukszccziu 85, 45, macziau 85, 167, Vaikszcziodams 85, 215, pradžios 85, 369, svetlycziose 86, 59, kupczius 86, 92, žodžius 86, 139, mindžioti 86, 157. Tik vieninteliame, J. Basanavičiaus redaguotajame, numeryje /1883 m. Nr. 5/ terandame kur-ne-kur parašnat šleicheriškai, be minkštinamojo ženklo. Tą rašymą su minkštinamoju ženklu nulėmė sutartinai raštų tradicija, taip pat daugis žymių kalbininkų ir gyvosios kalbos jausmas. Ir iš tikrųjų, J. Mikšas, taip pradėjęs rašyti, rėmėsi Maž. Lietuvos raštų tradicija, kuri čia skyrėsi nuo Schleicherio ir, nors ne visur nuosakiai, rašė i. D. Lietuvos raštuose, kuriuose vokiškosios tarties įtakos nebuvo, galima sakyti, visur nuosakiai buvo rašomas po šių č, dž minkštinamasis ženklas, taigi iš D. Lietuvos kilusiems "Aušros" redaktoriams ar bendradarbiams tatau buvo įprastas dalykas. Be to, kaip matome, tokį rašymą pagrindė ne tik gerai gyvąją lietuvių kalbą pažinęs Kuršaitis, bet ir toks išymus pasaulinis kalbininkas, kaip Brugmannas.<sup>332</sup> Stojęs po Mikšo "Aušros" redaguoti, J. Šliūpas tokią rašybą irgi palaikė, nes jis, tardamasis dėl rašybos dalykų su J. Spuduliu, bus pripažinęs pastarojo argumentą būtinai čia reikiant "pamesti Schleicherio naujieną" ir nedarkyti gyvosios kalbos.

2. "Aušroje" po priebalsio visą laiką nerašoma minkšti-

namojo ženkle i ne tik prieš priešakinės eilės etimologinius e, é, ę, bet ir, skiriantis nuo Schleicherio ir kitų, prieš e, ę, kilusius iš a, ą po minkštojo priebalsio. Matyt, laikytasi dėsnio, kad /aukštaičių vakariečių ir žemaičių tarmėse/ visi priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius yra tariami minkštai, todėl nėra reikalo tą minkštumą dar rašte bežymėti. Kaip matėme, tokius argumentus kaip tik ir kėlė J. Spudulis.

3. Minkštojo b, p rašyme šaknyje prieš užpakalinės eilės balsius "Aušroje" visą laiką neprieita vienodo nusistatymo. Rašoma bi, pi arba bj, pj, pvz.:

a. papiauto 83, 74, rugpiutis 83, 119, rugpiucio 84, 217, biauribes 84, 288, biauribe 84, 245, piaunas 84, 258, biauriojancziu 84, 269, labiausiai 84, 268, biauribėmis 84, 290, piauja 84, 384, rugpiucio 85, 177.

b. rugpjuties 83, 153, spjaudo 83, 158, bjauriausi 83, 169, bjauriai 83, 202, pjaunamas 83, 217, Rugpjuties 83, 218, spjaudalu 83, 220, pjovėju 83, 284, pjaudamas 83, 291, perpjovimas 84, 58, iszpjautu 84, 58, apibjaurinimo 84, 72, iszpjovė 84, 265.

Taigi, apskritai, atrodo, kad bj, pj rašyta šliūpo redagavimo metu, o Mikšo ir kitų "Aušros" redaktorių čia laikytasi Schleicherio bei Kuršaičio rašybos.

V i e n u i r d v i e m ž o d ž i a i s r a š y m a s.  
- Proklitiniai, enklitiniai žodžiai, ypač n e, g i, žodžiai sudarą vieną sąvoką, rašomi ne vienaip - bent trejopai: su brūkšneliu, skyrium ir kartu /vienu žodžiu/. Pvz.:

a. abc-knigutės 83, 20, wienu-wienai /vn.na./ 83, 42, ne-dywai 83, 105, ne-isz kur kitur 83, 105, ne-tiktai ...taworai, bet...ir 83, 115, Anglį-gi gauname dvejopai 83, 209, Torpos-gi turi kitoniszką paeigą 83, 210, Ore-gi 83, 219, lietuviu-iszeiviu draugistė 83, 220, lietuviszkai-rusiszko žodino 83, 248, į kepurę-gi įstatita truba 83, 261, szį-tą 83, 288, visi-ikvienam 83, 294, Barzdžiūse-Bijotūse 84, 11, 276

kaip-kada 84, 165, po deszinei-gi 84, 168, Jegut-gi 84, 169, ko dēl-gi 84, 248, to dēl-gi 84, 236, o-gi 84, 268, Ar-gi 84, 369. N e tarp dviejų žodžių /įvardžių, prieveiksmių.../, sudarančių vieną sąvoką, rašoma tarp brūkšnelių: kur-ne-kur 83, 182, szioskios-ne-tokios 83, 210. Ši rašymą parėmė Kuršaitis, kuris savo gramatikoje kai kuriuos priešdėlius /ypač ne, be, te/ rašė su brūkšneliu.

b. Skyrium, ypač n e su veiksmažodžiais, parašoma: ne nor 83, 148, ne mok 83, 148, kažin kokio 83, 289, ne gali 83, 289, be galo paplitus 84, 180, kitą sik 84, 206, tiek pat 85, 17, ne labai mato 85, 116, kas žin koki 85, 116. N e rašymas skyrium su veiksmažodžiais remiasi lenkų bei rusų rašybos pavyzdžiu.<sup>333</sup>

c. Sakykitegi 83, 45, kalnolink 83, 45, labiauseigi 83, 84, Arbagi 83, 92, tepjau 83, 117, teippat 83, 119, kelisyk 83, 141, teipogi 83, 141, deltogi 83, 148, Kadagi 83, 149, kodēlgi 83, 215, tenaipat 83, 216, teipjau 83, 216, Ponaigi [priež.] 83, 219, kitigi, 83, 221, 222, kitiemsgi 83, 221, žmonēsgi 83, 222, kasžinkas 84, 11, viēgi 84, 20, kasžin koku minėjimu 84, 53, nekarta 84, 74, Taipogi 84, 159, perdaug reikalavę 84, 177, nereikia tikėti 84, 207, begalo smagu 84, 212, neperdaug prasikeiktu 84, 213, nedaug vietu 84, 360.

Tad šis rašymas kartu čia remiasi Schleicheriu ir juo pasekusiais kalbininkais.

S v e t i m y b i ū r a š y m a s. - Svetimųjų žodžių rašymas "Aušroje" irgi nenusistojes.

Svetimieji bendriniai žodžiai kartais parašomi iš lietuviškos tarties, ypač su hiatiniu j: biblijotekos 83, 21, patrijotininkais 83, 110, audijenciją 83, 115, patrijotizmą 83, 195, komicijume 83, 280, socijologija 84, 120, bijologija 84, 120, arkidijakono 84, 241, fizijologas 85, 155, tejologo "teologo" 85, 155. Bet kartais iš dalies pagal svetimą rašybą: patriotizmą 83, 194, taigi -io- pagal origina-



lą, bet z /vietoj s/ pagal lietuviškąją tartį; patriotismą 83, 180 - jau atvirkščiai: -ijo- pagal lietuviškąją tartį, bet -s- pagal originalą.

Keli pavyzdžiai pagal originalo bei svetimąją rašybą: typui 83, 3, polytikiszkas 83, 5, polytikos 83, 5 /plg. vok. tarimą: polytiš/, separatismo 83, 196, matematiszkus 84, 119, ekonomija 84, 120, barbarismu 84, 147, katekismas 84, 241, musikos 84, 251.

Tikrinių vardų, žmonių tarpe plačiau nepažįstamų, paprastai palaikoma originalo rašyba; jei pridama lietuviška galūnė, ji rašoma po apostrofo: mie~~χ~~asis Massow 83, 60, Prusu karo ministeris, Bronzart's v. Schellendorf 83, 114, Viennoj' 83, 138, Gross'ą 83, 182, Jacobį 83, 182, Mezzofanti 83, 210, 211, Kettlerio 83, 230, Bohlenas 84, 72, Volkelis 84, 73, Milleris 84, 251, Schleicher'is 85, 38, 40, 41, 42, Gorlitz'e 85, 156, vyskupas Venentius Fortunatus 85, 183, Jokubas Grimm'as 85, 292, Bopp'as 85, 292, Schleicher'io 85, 292, Ziegler'is 85, 367, Fick'as 85, 378. - Bet w stengiamasi pakeisti į v: Kaz~~χ~~ovskis 83, 115, Kraszevskis 84, 136, Kundrataviczius 84, 138, Nevton'as 85, 47, Vroclavą /Bresliavą/ 85, 195, Ochorovicz'ius 85, 324. Bet plačiau visuomenei pažįstami vardai rašomi iš lietuviškos tarties lietuviškais rašmenimis bei rašyba: Pariziu 83, 138, in Szveicariją 83, 138, Drezdeną 85, 201.

Kur dažnai vartojami, bet jau ne taip plačiai pažįstami vardai, iš dalies originalo, iš dalies lietuviška rašyba parašomi, ypač vok. ilgąjį e, sch keičiant į e, sz, taip pat ch, į k ir t.t. Pvz. to paties Schleicherio pavardė dažniausiai rašoma Szleikeris, žr. 83, 184 /red. ats./ et passim.; Silesijoje 84, 283. Vis dėlto panašiais atvejais esama daug svyravimo, nenusistojimo; net tame pačiame straipsnyje parašoma yra ir vienu ir kitu pagrindu, pvz. Brzzovskis 84, 250, G. H. F. Neselmonas 84, 251, Giseviiaus 84, 251 /vok. Gise-  
278

vius/, Szleikeris, Schleicher /abi lytys!/  
84, 251, Leskino 84, 252, su Brugmanu 84, 252, Bezenbergeris 84, 252, /visi viename str./... Kitoj vietoj jau vėl: K. Brugmann'as 85, 349, A. Leskieno 85, 349.

Didžiųjų raišymas. - Didžiųjų radžių rašyme lietuviams tiek "Aušroje", tiek ankstyvesniais laikais teko nusižiūrėti į kitas, pirmiausia kaimynines lenkų, rusų /iš dalies ir vokiečių/ tautas, su kurių kalba bei literatūra lietuvių artimiau pasipažinta bei santykiauta. Kadangi nei gramatikose, nei šiaip rašybos nagrinėjimuose anuo metu šis klausimas nebuvo svarstomas, tai jis nebuvo ir taip svarbus ar aktualus.

Čia paminėsiu tik vieną atveją, kuris kartu parodo ir tą lenkų bei rusų rašybos įtaką. Tai tautovardžių rašymas. Jie rašomi ir didžiosiomis, ir mažosiomis raidėmis. Pvz.: pawirstumem ar in Wokieczius, ar wel in Slowenus /Lenkus ar Gudus/ 83, 4, tikybes senowês Lietuwiû, Slowênû, Wokiecziiû, Grykû ir Rymijonû 83, 49, szmeižia Lietuwiu dorumą 84, 270, kaip Lietuwininkai kalbêjo 84, 395, tikram Lietuwiui 85, 27, nugabendino Maskolei 85, 333, kalbos Trajênu, Mysu, Lydu, Traku, Tramiliu 85, 387, vercziami tai į Prusus, tai į Lenkus, tai vel į Gudus 86, 99, buvo Rymijonai 86, 137, kad Lenkai ir Lietuwei tai viena gentė 86, 157. Taip pat: dainu-ja Veliûniecziiai Lietuwiiai 84, 309; į Kryzokû rankas 83, 97. Tautovardžių rašyme čia nusižiūrėta į lenkus, kurių jie buvo rašomi didžiosiomis raidėmis.<sup>334</sup> Vis dėlto, greta didžiosiomis raidėmis rašomų kitų tautų vardų, žydo vardas mažąja rašomas: ýdai 83, 141, ýdą 83, 145, yr' ýdu 83, 147, ýdelei 83, 147, ýdû 83, 83. Gal čia tautovardis sutapatybinamas su tikybovardžiu /plg. 83, 83: "Sziauliû gimnazijoje, kiap raszo lenkiszkas nedêlrasztis 'Kraj', buwê pernai isz 523 mokintiniû 363 katalikai ir 77 ýdai, o Kauno, isz 633 - katalikû tik 178, o ýdû 275!"/

Bet nuo 1883 m. Nr. 6 /153 psl./ iki 1884 m. Nr. 4

/152 psl./, t.y. Šliūpo redagavimo metu, tautovardžius randa-  
dame rašant mažosiomis raidėmis: Į darbą kas lietuvis! 83,  
153, lietuviu giminė 83, 155, ar ne lietuvis? 83, 189, ne  
lenkai 83, 189, patis lietuviai 83, 274, kariu lietuviu ir  
lenku su žuvėdais 83, 285, broliai lietuviai 84, 7, mokin-  
tojais lietuvių ir žamaicziu 84, 23, taipogi vokiečiai,  
lietuviai, gudai bei daugybė žydu 84, 43, skaitlius lietu-  
viu 84, 49. Šitas rašymas pirmiausia remiasi rusų rašyba,  
kur, nors didelio griežtumo nebuvo, vis dėlto daugumo buvo  
rašomi tautovardžiai mažosiomis raidėmis;<sup>335</sup> vėliau ir Gro-  
to ta rašyba buvo priimta.

T r u m p i n i m a i. - Trumpinimų kalbamuojų metu  
lietuviams teko mokytis iš kitų, kaimyninių tautų /lenkų,  
rusų, vokiečių/. Čia irgi nėra vienodumo. Keli pavyzdžiai:

1. dras., drs., d-ras, Dr.: vardas dro. Kurszaczio 83,  
104, dro. Jireczek'o 83, 102, drs. v. Schlieckmann's 83, 114,  
garbės viro, Dr. Ed. Vekenstedt'o 83, 274, dro. Flieger'io  
84, 230, iszdavė Dr. Paulickio 85, 186, d-ras Bruažis 85,  
362, 366, d-ras Ziegler'is 85, 367, d-rui B. 85, 289, d-ras  
Geitleris 84, 241, 85, 212, d-ras J. Bs. 85, 289, d-ras O-  
chorovicz'ius 85, 324.

2. l., lak., lk. "lakštas, puslapis": 1 /X/ 83, 24, 56,  
88...; 84, 104, 152, 216, 296 ...; 85, 32, 96...; lak. 38, 39  
-85, 384, 108; 85, 384; lk. 86, 33.

3. Svetimoji literatūra paprastai ir svetimais sutrumpi-  
nimais cituojama, pvz. išnašoje: E. Meyer. Geschichte des  
altertums. Stuttgart 1884. Bd. I, s. 237-85, 382.

4. n, N "Nr.": 1-4 N.N Auszros 83, 193, 35 n. [numery]  
85, 372, n. 1 85, 335, "Gazeta Swięteczna", n. 248 86, 91.  
Kelis numerius žymi N.N, n. n., nn.: 1-4 N.N. musu raszto  
[Aušros] 83, 193, nn. 1-14 85, 245, nn. 3-5 85, 245, n.n.4,  
5, 6 85, 324.

5. p., p-as "ponas": p. ministeris 83, 81, p. drs. v.  
Schlieckmann's 83, 114, p. Jankus 83, 212, p-ui d-rui B.85,  
280

289, p-nas Ed. Volteris 85, 368, p-no Volterio 86, 158, p. d-ro Bruažio 86, 185.

6. p., pag."puslapis, pagina": pag. 21 85, 349. "Puslapiai" žymimi pp. /paginae/: pp. 85, 20, pp. 578 85, 349.

7. slg. "sulygink, t.y. palygink, cf.": 86, 33, 69.

8. t. l. /tam lygu/s/, "tomu podobnoe": pūdsus su vingeis rasztais ir t. l. daigtus 85, 386.

A p o s t r o f a s. - Apostrofas populiariniuose raštuose tiek Didž. Lietuvoj, tiek Mažojoj buvo jau seniau vartojamas; jis tarnavo pažymėti atkritusiam ar iškritusiam balsiui /priešakinės ar užpakalinės eilės/. Schleicheris tą paprotį atmetė. Atkritus galūnėje priešakiniam balsiui, Schleicheris galūninio priebalsio minkštumą, lenkų pavyzdžiu, žymėjo akūtu priebalsio viršuje.<sup>336</sup> Kuršaitis savo kalbiniuose raštuose apostrofą tevartoja žymėti atkritusiam e žodžiuose, sudarytuose priešdėliui ne, be, te susidūrus su balsiu prasidedančia žodžio šaknimi, pvz.: n'ateit.<sup>337</sup>

"Aušroje", nors gana nenuosakiai, irgi randame vartojant apostrofą. Jis čia tarnauja dviem tikslams: 1. žymėti atkritusiam /absoliutinėje galūnėje ir sudėtinio žodžio pirmame sande/ ir iškritusiam /neabsoliutinėje galūnėje/ balsiui; 2. svetimo /paprastai, tikrinio/ varžo lyčiai atskirti nuo prikergtoslietuviškos jos galūnės. Apostrofas daugiau vartojamas eilėraščiuose ir Basanavičiaus /1883 m. Nr. 5/ bei Šliūpo redagavimo metu; į "Aušros" galą jis prozoje labai retai besutinkamas /beveik minėtajam 2 tikslui tevartojamas/. Pvz.: 1. užpakalij' 83, 138, menesij' 83, 141, toj' pačioj' gimnazijoj', 83, 146, vadžiodam's 83, 158, laikit' 83, 158, patikt' 83, 159, ginas' [es. l.] 83, 161, kur's 83, 148, pirm' 83, 140, žmog's [eilėr.] 83, 65, Welycz' 83, 78, gywoj' [es. l.] 83, 78, gulėdam's 83, 158, ir' "yra" 83, 291, Puszkin's 84, 239, szirdij' 84, 165, tur' 84, 337, jus' "jūsų" 85, 36, motyn' 85, 37, n'atboj 85, 387, bucz' 85, 347, neb-įveikus' [vn. va.] 86, 137, žiurėj' [būt. l.] 86, 137, tei-

sing's 86, 173...

2. Gross'a 83, 182, "Dziennik'sas Poznanski's" 83, 195, Mannhardt'o 84, 193, Gebetner'io ir Volf'o 84, 295, su Hellvald'u 84, 310, Schleicher'is 85, 41, 42, "Tilsiter Tageblatt'e" 85, 57, Dusburg'as 85, 147, Smoler'is 85, 195, 197, Geitler'is 85, 211, A. Fick'as 85, 378, "Kraj'aus" 85, 370, Pasteur'as 86, 173.

Dabar tenka susipažinti su tomis "Aušros" rašybos ypatybėmis bei skirtybėmis, kurios tėra būdingos tik tam tikriems laikraščio numeriams. Čia galima skirti bent tris "Aušros" rašybos dėsnių dalis, kurias galėtume pavadinti: 1. J. Mikšo, 2. J. Basanavičiaus ir 3. J. Šliūpo rašybotomis. Būtent pirmąją dalį sudarytų 1883 m. pirmieji keturi numeriai /1-120 psl./ ir nuo 1885 m. iki "Aušros" sustojimo, kai faktinai "Aušrą" redagavo Mikšas; tik 1886 m. paskutiniai numeriai J. Andziulaičio redaguoti, bet savo rašyba nesiskiria nuo pirmesniųjų tų metų numerių; antrąją - 1883 m. Nr. 5 /121-152 psl./, paties Basanavičiaus redaguotą, kur pastebimi tam tikri Basanavičiaus rašybos skirtumai; trečiąją - nuo 1883 m. Nr. 6 /nuo 153 psl./ iki 1884 m. galo /1-424 psl./, kur J. Šliūpo redagavimo metu reiškiasi baranauskinės rašybos įtaka. O pirmojo etapo dalis iki antrojo pabaigos /1-152 psl./, nors jie turi ir skirtumų, galima būtų sujungti į vieną.

Pirmąjį etapą pati "Aušros" redakcija /matyt, Mikšo lūpomis/ savo "gromatnyčioje" atsakydama J. Miglovarai, kuris vis sava rašyba "Aušrai" rašydavo ir, matyt, nenorėjo taisytis, taip nusako: "Musu statraszas /tiesrasztis, ortografija/ yra Szleiker'io pastatytasis; tik genetyvas pluralio yra su stogeliu paženklintas cze, kur reikia jį nū singulario instrumentalio atskirti, teip pat ir žodžiū antrosiôs deklinacijôs genetyvas singulario nū nominatyvo pluralio atskiriamas; dar randasi musu statrasze suminksztinąsis i po liežuviniiu sąbalsiū cz, ź [t.y.dž. P.J.] /cziaudėti, mel-

džiu/. Pirmasis numeris turėjo su didei daug kliaudu iszeiti; nės literu su rasztženkleis reikalingais buvo stoka; ir dabar dar kartais nepritenka".<sup>338</sup> Taigi čia skelbiamas Schleicherio rašybos mišinys su tradicine M. Lietuvos populiariųjų raštų rašyba. Bet iš pastarosios čia tepaimtas tik morfologinis principas - kilmininko žymėjimas /su stogeliu/. Tas žymėjimas yra svarbiausias atskiriamasis šio etapo požymis. Keli pavyzdžiai: keliū metū 83, 3, Lietuvōs senowēs paminejimas 83, 8, iš tōs prastōs priežastiēs 83, 123 ... To M. Lietuvos rašybos principo įvedimas bus J. Mikšo darbas, nes jam, kaip M. Lietuvos tradicijoje išaugusiam žmogui, ši rašyba atrodė įprastinė, prigijusi. Juoba, kad, kaip matėme, ir Vištelio "Witoloraudos" vertime šiuo principu pasinaudota, o ir Basanavičiaus raštai M. Lietuvos laikraščiuose buvo taip spausdinami /pvz. "Liet. Keleivy" 1880 m., 28-9: Kam teks tewyne musū ir kt./. Bet šitas kilmininko skyrimas išnyksta nuo 1883 m. Nr. 6, kai redaktorium tapo J. Šliūpas ir tą žymėjimą išmetė; jis daugiau nebegrąžinamas ir Mikšui vėl grįžus į redakciją. Šliūpo žygis suprantamas, nes, viena, to principo nė vienas žymiųjų kalbininkų lietuvių rašyboje nevartojo; o antra, D. Lietuvos populiariųjų raštų tradicijai jis irgi buvo svetimas.

Antra šio etapo ypatybė, apimanti jau visą šią dalį /1883, 1-152 psl. ir visus 1885-1886 m./, yra fonetinis etimologinio a rašymas po minkštojo priebalsio, t, y, e, ę, ei vietoj ia, ią, iai. Pasitaiko čia ir etimologiškai rašomų atvejų, bet nedaug. Pvz.:

a. ipaczei 83, 3, wisokeis 83, 3, daugiausei /adv./ 83, 4, 6, 16, pirmucziausei 83, 4, 5, laikraszczei 83, 5, galiausei 83, 5, gimdytojei 83, 11, zódzei 83, 14, paupeis 83, 17, pagirtojei /dg. va./ 83, 26, skaitytojei 83, 27, laižytojei /dg. va./ 83, 61, aiszkei 83, 65, brolei 83, 71, Wokiečei 83, 131, upelei 83, 131, 133, pavasareis 83, 131, apščeį 83, 139, tankiausei 83, 140, priderančei 83, 144,

miestelei 83, 145, nekantrei 85, 2, skaisčiai 85, 3, musisz-  
kei 85, 9, zódžeis 85, 11, bureleis 85, 35, apytamsei 85,  
51, dobilėlei 85, 63, brolei 85, 165, labiausei 85, 167, ne-  
bijojei 85, 235, tankei 85, 295, svetimtaucei 85, 337, Lie-  
tuvei /dg. va./ 86, 19, labiausei 86, 31, kunigaikszčiai  
86, 95, vokiečiai 86, 167, gražei 86, 185... -e vietoj eti-  
molog. 'a paprastai terašoma antrinėj galūnėj po j /pirmi-  
nėj ia/: su prigimtaje 83, 59, gražiaje /įn./ 83, 119. Taip  
pat ir cze 83, 5.

Taip pat ir ę vietoj etimologinio 'ą /ia/: gražiąjė  
kalbą 83, 19, prigimtąjė /ga./ 85, 135.

b. -iai pasitaiko daugiausia -jo- ir -jā- kam. lytyse:  
rinkejai /dg. va./ 83, 7, gyventojai /dg./ 83, 101, valdžiai  
/na./ 85, 5, žvejais 85, 63, rėdytojai /va./ 85, 169, pase-  
kėjai /va./ 85, 235, gyventojai /va./ 85, 313.

2. Basanavičius savo redaguotame numeryje /121-152 psl/  
balsių rašyboje, atrodo, stengėsi daugiau laikytis Schleiche-  
rio teorinio principo - balsius rašyti iš garsų /fonetišk-  
kai/. Todėl jo ne tik -ei /pirminėj ir antrinėj galūnėj/ra-  
šoma vietoj -iai, bet ir e, ę /taip pat pirminėj ir antri-  
nėj galūnėj/, net eu vietoj -ia, ią, iau. Pvz.: a. slapče  
124,<sup>339</sup> šyrdže /įn./ 125, zódžems 128, kokeme 131, visokes  
/ga./ 133, beldže 134, išleidže 134, degančes /ga./ 134, ver-  
žesi /es. 1./ 134, pače /įn./ 135, graže vilče /įn./ 138,  
jauce /es. 1./ 139, valdže 140, paleidže 140, labiause 140,  
inleidžemi 140, pirmiause /adv./ 141, užkenke /es. 1./ 141,  
reike 141, ne reike 142, vidurevimas 142, atšaluses /ga./  
143, trubije /es. 1./ 146, šinkūje /es. 1./ 147, daugiause  
147. Bet kartais pasitaiko taip pat ir a, ai: rašytojas  
129, pasakoją 130, rašytojai 130, gyventojai 130...

b. bjauriausę 133, pačę, dvasę 134, pridėrančę 143. Bet  
ir čia nenuosakiai, pvz. savają 145.

c. apseupę 132, kareudami 132, keuras 134, žėugčiojimo  
139, skreudžemi 144, mažeu 145, graičeu 145. -eu tokiose  
284

lytyste mes matome Basanavičių vartojant jau 1874 m. "Abece-  
lėje".

Basanavičius mėgina po č, dž nerašyti minkštinamojo i.  
Tai daugiausia sutinkame Basanavičiaus straipsnyje "Apie se-  
novės Lietuvės pilies" ir kai kur įžanginiame /St. Szunbajo-  
rio = Railos/: Tačau 121, 148, aukščau 129, žodžū 129, In-  
stručo 130, Wokiečū 130, 131, 133, 134, plačos 130, pekščū  
131, su didžause 132, prabočū 133, pradžoje 133, sveczūse  
133, praboču 133, degančus 134, degančomis 134... Bet: trokš-  
tančių 133, žėugčiojimo 139. Kitur beveik visur randame ra-  
šant su minkštinamuoju ženkle, net ir tolimesnį Basanavi-  
čiaus straipsnį. Gal būt, šiuos prieš išspausdinant bus spė-  
jęs peržiūrėti J. Šliūpas, kuris Nr. 5 gale, perimdamas  
"Aušros" redagavimą, rodos, dar spėjo ir savo pasiaiškino  
žodį /Zine nuog Redakcijos/ įdėti.

Dar viena būdinga šio numerio ypatybė - neretai pasitai-  
kęs daugiskaitos kilmininko galūninis -ų: musų 121, 122, vai-  
kai ukininkų 121, Lenkų 121, prietelių 121, tų ponų 123, gi-  
minių 123, laukia vaikų 124, aniūlų 135, itališkų liegijonu  
137-8, miestelio Rabunų 144, žydų 144, tokių brolių Lietuvių  
144, blogų darbų 144, šitų sudų 144, ant reikalų Lietuvių  
144, visų Szventu 144, giventojų 145, rudbarzdzių 145, bur-  
lokų 145, svetimų žmonių 145, rublų 146, Dumšiškių 146, žmo-  
nių 147, Žyžmarių 148, Sekančių numerių 149, nūg pačiu musų  
skaititojų 149, brolių 149, jujų 149, visų Lietuvės kampų  
149, musų 150, pazinstamų 151. Įdomu, kad -ų nevartoja Basa-  
navičius savo paties straipsniuose, o jį randame įžanginia-  
me St. Szunbajorio /St. Railos/ straipsnyje, taip pat Rym.  
/= J. Rimkevičiaus/, kažkokio rb. ir parplio /= J. Mikšo/  
straipsneliuose bei korespondencijose; taip pat ir paskuti-  
niame Redakcijos straipsnyje, kuris, tur būt, paties J. Šliū-  
po rašytas. Bet vėl kitur /korespondencijose/ ir Railos ne-  
bevartojama -ų; gal jos buvo anksčiau atsiųstos ir kieno  
nors /pvz. Mikšo/ ištaisytos, arba ir jo paties tada nevarto-



ta -ų, nes ir Railos rašyboje dažnai svyruota. Šliūpas, matyt, prisitaikydamas prie suredaguoto ir, gal būt, jau išspausdinto numerio, vartojo šiame redakcijos žodyje -ų /kaip ir rašmenis š, č/, nes paskui savo redaguotose numeriuose jo atsisakė. Tad gal būt tas -ų čia buvo kaip įvesdintas S. Railos iniciatyva, kuris, kaip matėme, jį vartojo ir savo laiškuose. Kad tai yra galimas dalykas, spręstina iš anksčiau psl. 101 minėtojo J. Karłowicziui rašyto S. Railos laiško,<sup>340</sup> kuriame jis sakosi, kad Basanavičius siūlęs jam, Railai, "persikėlus į Kauną apimti rėdybą Aušros". Basanavičius neišvengia šiame numeryje /savo ir, matyt, jo taisytuose straipsniuose/ ir lenkų rašybos įtakos, pvz. rašymo y po sibiliantų bei t, d, kartais m: rąstu pušyniu 124, šyrdis 125, šyrdij' 127, žyba 128, šyrdingai 137, Vašyngtoną 137, susimynkštinate šyrdį, šyta liga 140, šylytine 141, konstytycijos 83, 138.

3. J. Šliūpas savo redagavimo metu ne tik, kaip matėme, pritaikė savą raidyną, bet ir kiek skirtingus rašybos dėsnius. Čia pasireiškia šios baranauskinės rašybos ypatybės:

a. -ā, -ē- kam. vn. įn. -ą, -ę: ties kalbą 83, 156, su ...giminę 83, 156, didžiausią jos silą /įn./ 83, 157, jąją vieną /įn./ 83, 174, minta lietuviszkąją dūną 83, 176, su melinąją jurą 83, 223, su brangiąją liekaną 83, 279. Taip pat Zovadą /adv./ 83, 176, tadą 83, 155, kadą 83, 155, visadą 83, 156, kadą 84, 153, 382...

Tačiau ši rašybos ypatybė nėra visuotinai pritaikyta. Įvairūs bendradarbiai ir korektūra čia bus kalti. Ypač 1884 m. gale -ą, -ę palyginti retai tepasitaiko - beveik vien paties J. Šliūpo straipsniuose. Matyti, Šliūpui jau 1884 m. pirmojoje pusėje pasitraukus iš redakcijos, kiti bendradarbiai su šia rašybos naujove dar nebuvo apsipratę, todėl jos ir nevartojo, o grįžęs redaguoti J. Mikšas irgi nematė reikalo tuos -ą, -ę rašyti ten, kur jam, bent geriau su Baranausko rašyba nesusipažinusiam ar jos nepripažinusiam, atrodė jų

286

nereikiant. Todėl 1884 m. dažnai randame: kaip-kada 165, kada 167, tada 170, tada 183, 286, 388 /Šliūpo straipsniuose/, kada 203, 255, 310, vadinosi melinaje arba jure 311, visą szirdžia /in./ 159... Ir atvirksčiai, J. Šliūpo straipsniuose net ir 1885 m. randame dar -ą, -ę /kadą 85, 22 ir kt./.

b. Etimologinis a po minkštojo priebalsio, taigi rašant ia, iai: lietuviai 83, 154, drąsiai 83, 154, drabužiais 83, 155, gražiai /adv./ 83, 160, smarkiai 83, 167, išsleidžia 83, 175, laikrszcziai 83, 177, užrubežiniai lenkai 83, 187, valdžia /in./ 83, 191, amžiais 83, 197, medžiai 83, 209, a-teinancziame 83, 241, glaudžia 83, 255, szventiniczia /va./ 83, 273, vaikszziojanczias zvakeles /ga./ 83, 279, draudžia 83, 292, Pradžia 83, 295, žiniczia /in./ 84, 41, Atvažiavusi 84, 17, vokiecziai 84, 37, iszlekia 84, 47, aiszkiei 84, 91, szirdžia /in./ 84, 113, nugriaužia 84, 177, szirdžiai 84, 197, amžiai 84, 201, didžias /ga./ 84, 259, zodziais 84, 329, kopliczia 84, 375, Skaititojai 84, 393, Žemaitija /va./ 84, 401, Gaileviczia /va./ 84, 410. Taip pat ir: czia 83, 217; 84, 23, 39, 41, 45, 97, 175, 191...

Taip pat rašoma ir -ią linksniuojamųjų žodžių vn. ga.: žinia 83, 167, gausią 83, 171, prisilaikanczią 83, 201, kurią 83, 201, valdžią 83, 231, kliuvusią 84, 133, szią 84, 205, iszleidžianczią 84, 236, paczią 84, 239.

## APIBENDRINAMASIS ŽVILGSNIS

Išnagrinėjus laikotarpio tarmės ir rašybos klausimus, dera analizės gaumenis sutraukti ir apibendrinti.

Šiame darbe iš esmės tenagrinėjama Didž. Lietuvos bendrinės rašomosios kalbos problema, į Maž Lietuvą, kur ta kalba vakarų aukštaičių tarmės pagrindu buvo apskritai nusistojusi prieš porą šimtmečių, tekreipiant dėmesio kaip į vieną veiksnių, prisidėjusių prie D. Lietuvos bendrinės rašomosios kalbos kūrimo.

Nors kai kam teoriškai galėtų atrodyti, kad D. Lietuvai anuomet buvo galima tiesiai perimti jau nusistojusią ir ilgesnės tradicijos įtvirtintą M. Lietuvos rašomąją kalbą, bent tarminio pagrindo bei rašybos požiūriu, tačiau faktiškai taip neatsitiko. Mat, tarp tų dviejų lietuvių gyvenamų sričių, atitvertų skirtingų valstybių sienomis ir kelis amžius gyvenusių skirtingą politinį, visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, nebuvo tada platesnio bei glaudesnio santykiavimo. Todėl D. Lietuvai iš esmės teko nagrinėjamoju laikotarpiu pačiai spręsti bendrinės rašomosios kalbos problemą.

Kad šiuo laikotarpiu ilgokai dar nebuvo D. Lietuvoje susidariusios vienos bendrinės rašomosios kalbos, tam buvo kaltas didesnis ir į daugiau tarmių bei šnektų susiskirstęs D. Lietuvos plotas negu M. Lietuvos, o taip pat apskritai nebuvimas centralizuoto rūpinimosi kalbos reikalais.<sup>1</sup> Be to, D. Lietuvoje čia daug svėrė šios sąlygos bei aplinkybės: nebuvimas dėstomąja lietuvių kalba aukštesniosios mokyklos su vienodais lietuvių kalbos vadovėliais, kurie būtų pagrindę bendrinės kalbos vartoseną; nebuvimas periodinės spaudos, kuri paprastai skiriama visam kraštui; nebuvimas, bent iš pradžių, geriau pasirodusių kalbininkų lietuvių, kurie būtų galėję sėkmingiau šią problemą spręsti. Tačiau ilgainiui, ypač į nagrinėjamojo laikotarpio galą, atsiranda veiksnių,

28?

skatinančių vienos visiems lietuviams bendrinės rašomosios kalbos sprendimą bei kūrimą: lietuvių kalbos dėstymo įvedimas tikybiniam reikalui į Kauno kunigų seminariją, o taip pat periodinių leidinių, skiriamų visiems lietuviams, leidimas, ypač "Aušros", bet gera dalimi ir Ivinskio kalendorių. Turėti vieną visiems lietuviams rašomąją kalbą vertė ir ekonominis, kultūrinis bei tautinis veiksnys /pastarieji du ypač svėrė pasaulinio turinio raštų autoriams/.

Šiame darbe nagrinėjama tarmė ir rašyba, nes tuodu dalykai čia glaudžiai susiję. Mat, rašyba pirmiausia remiasi fonologija bei fonetika, kur ir tarmės ryškiausiai išsiskiria; antra, šiuo laikotarpiu nevieno autoriaus manyta, jog rašte, skiriamame įvairių tarmių skaitytojams, rašmenys turi atspindėti įvairias tarmes bei jų derinimą rašyboje.

Tarmės problema šiuo laikotarpiu buvo dvilypė: vienas jos aspektas reiškėsi autoriaus, rašančiojo, požiūriu, antrasis - skaitytojo požiūriu. Autorius turėjo pasirinkti tokią tarmę bei tarminį savo rašto pagrindą, kuriuo kartu galėtų įtikti ir skaitytojams.

Šiokio pobūdžio tarmės pasirinkimą nagrinėjamoju laikotarpiu labiausiai lėmė šie veiksniai: autoriaus paties tarmė, raštų tradicija, kalbininkai /lietuvių kalbos gramatikos bei šiaip lingvistų pasisakymai/, įvairiatarmiai skaitytojai ir tarmės tinkamumas bendrinės rašomosios kalbos funkcijai.

Nors tada įvairūs autoriai rašė įvairiomis tarmėmis, tiksliau - įvairiais tarminiais pagrindais, vis dėlto, bent nuo XIX a. pradžios ir net anksčiau, kai kurie pagrindiniai bažnytiniai raštai /evangelijos, Giedraičio "Naujas Istatimas"/ ima sukti į vakarų aukštaičių tarmės kelią.<sup>2</sup> Tačiau tai nebuvo visuotinis pasukimas, ir kone visą nagrinėjamąjį laikotarpį tiek tikybiniai, tiek labiau tautiniu ir kalbos kultūros požiūriu nevienur daugiau susirūpinę pasaulinio turinio raštų autoriai dar neprieina vienos bendros visiems lietuviams rašomosios kalbos tarmės.

Kai kurie autoriai tarėsi galį rašyti savo tarme. Vieni tos grupės atstovai, gal neturėdami kokių platesnių tikslų, manė, kad jie, taip rašydami, ir teturį įtikti savo tarmės žmonėms, kaip V. Ažukalnis /Zagurskis/, rytiečiams rašydamas rytietišškai ir norėdamas ir kitus paraginti taip rašyti. Kiti vėl, nors manė galint kiekvienam autoriui rašyti savo tarme, faktiškai nesprendė klausimo, kaip tada įtikti kitų tarmių atstovams, nors patys ir nebūtinai teturėdami tikslą rašyti tik savo tarmės skaitytojams. Taip pvz. patarė daryti J. Juška, nors jis, atrodo, ir nebuvo įsigilinęs į visą bendros visiems lietuviams skiriamos rašomosios kalbos problemą, matyt, sutikdamas, kad skaitytojas tokį raštą gali persiskaityti pagal savo tarmę.<sup>3</sup> Treti, norėdami savo raštais įtikti visiems lietuviams ir turėdami prieš akis įvairiatarmius skaitytojus, manė, jog galima rašyti savo tarme, ypač jei toje tarmėje yra daugiau mokačių skaityti /kaip kad aiškinosi Daukantas/, o įvairiatarmiai skaitytojai gali vėl kiekvienas tokį raštą persiskaityti pagal savo tarmę, tad apskritai remdamiesi rašmenų daugiagarsmeniškumo /polifonemizacijos/ bei polifonetizacijos principu, nors tam specialiai ir nepritaikius rašmenų /t.y. kad rašmenys patys signalizuotų tarminį fonemos išsiskirstymą pagal tarmes/.

Vėl kita grupė asmenų bei autorių tarė, kad rašomajai kalbai, skiriamai visiems lietuviams, turinti būti parinkta ne bet kuri, bet tam tikra, tinkama, viena kuri nustatyta tarmė. Nevienas šios grupės atstovų, nebūdamas nei kalbininkas, nei geriau susipažinęs su lietuvių kalbos tarmėmis, negalėjo tokios parinktinės tarmės nei geografiškai, nei jos sistemos požiūriu nusakyti. Tuo būdu Ivinskis, kuris leido kalendorius<sup>4</sup>, lyg ir pirmą D. Lietuvos periodinį leidinį, skirdamas jį visam kraštui, o, be to, rašė ir lietuvių kalbos žodyną, tarė rašomajai kalbai reikiant pasirinkti vieną tarmę, kaip rodanti kad ir prancūzų rašomoji kalba; tačiau pa-

290

sitenkino tik bendru teigimu, kad lietuviams tai turinti būti "vidurinė tarmė", mažiausiai per amžius tepasidavusi svetimųjų kalbų įtakai. Vis dėlto jo raštų vartoseną rodo, kad čia jo iš esmės turėta galvoje vakarų aukštaičių tarmė, kuri ir D. Lietuvoje tuo metu buvo vis labiau išigaunanti raštuose ir į kurią ir Ivinskio, kaip mokėta, sukama net iki hipernormalizmų, verčiant savo žemaitiškąsias lytis į vakarų aukštaičių tarmę.

Prie šios grupės skirtinas ir Valančius, kuris iš pradžių nors ir rašė savo gimtosios žemaičių dūnininkų tarmės pagrindu, bet ilgainiui, ypač likęs vyskupu ir vairavęs visą ano meto savo vyskupystės tikibinę raštiją, gavo patirti, jog žemaitiškais raštais negali patenkinti visų, kad ir Žemaičių vyskupystės, įvairiatarmių skaitytojų. Todėl jis tolydžio ėmė atsisakyti didžiųjų savo žemaitiškųjų, kliudančių aukštaičiams jo raštus skaityti, pirmiausia imdamas vartoti dvibalsius ai, ei, ui žodžio viduryje ir galūnėje, o taip pat ir aukštaitiškuosius ie, uo, kuriais juk ypač ryškiai aukštaičiai atsiskiria nuo žemaičių, neretai ir senovinius junginius dj, tj versdamas aukštaitiškaisiais atitikmenimis dž, č /Valančiaus rašyba dž, cz/. Taigi ir Valančiaus sukama į vakarų aukštaičių tarmę, nors vėl toli gražu ne visur nuosakiai ir mokamai, neretai prieinant hipernormalizmą /ypač dj, tj verčiant aukštaitinėmis afrikatomis/.

Specialiai nustatytinos tarmės rašomajai kalbai šalininkas buvo ir A. Baranauskas, kuris stengėsi jau lingvistiniu būdu tokią tarmę apibrėžti. Žinodamas atskirų tarmių ribotumą tiek žodyno, tiek formų požiūriu, Baranauskas bendrajai lietuvių rašomajai kalbai tarė žodyną ir morfologines bei sintaksines lytis esant pasirinktinai tokias, kurios plačiausiai Lietuvoje pažįstamos, o fonologines tevertoti tokias, kurios gali būti suvedamos į etimologinę prolytę. Ypač pastaruoju požiūriu Baranauskas tarėsi gerai suderinąs įvairias lietuvių kalbos /faktiškai anuometinės Kauno guberni-

jos/ tarmes, nes iš bendrųjų etimologinių prolyčių juk ilgainiui ir tarminiai išsišakojimai atsirado. Tačiau, kadangi bendros šnekamos kalbos tada nebuvo, o žmonėms pamokslai turėjo būti sakomi ir kai kurios kitos tikiybinės apeigos atliekamos įvairiose krašto vietose, tai Baranauskas tarė, jog šnekamosios bendrinės kalbos nereikia, ypač kad jau ir iš seniau bažnyčios buvo verčiamasi "parapijos kalba", kaip tai, be kitko, ir iš K. Kasakauskio lietuvių kalbos gramatikos prakalbos matyti. Baranauskui bendrinė kalba tebuvo reikalinga tada raštui, o skaitoma ji turėjo būti pagal įvairias tarmes, taigi iš esmės remiantis polifonemizacijos bei polifonetizacijos principu, nors, nenorėdamas raidyno supaininti, Baranauskas ir nesignalizavo specialiais /diakritiniais ar sudėtiniais bei analitiniais/ rašmenimis tarminio garsmenų /fonemų/ išsiskirstymo pagal įvairias tarmes. Į pastarąjį dalyką ypač kreipė dėmesį Baranausko mokinys Jaunius, kuris susidarė praktiškai daug tiksliau atšviečiantį tarminį garsų išsiskirstymą raidyną, bet už tai praktiškai painų vartoti ir apskritai maža įtakos teturėjusių lietuvių bendrinės rašomosios kalbos raidai.

Būsimieji aušrininkai, labiausiai Maskvos ir Petrapilio studentai lietuviai, kuriems rūpėjo lietuvių tautiniai, kultūriniai bei liaudies švietimo reikalai, ruošdamiesi rašyti raštus, įvairių tarmių lietuviams paskaitomus, tuo pačiu stengėsi nusistatyti ir dėl tarmės pasirinkimo rašomajai kalbai. Čia jie buvo veikiami, kaip kad pvz. J. Šliūpas prisipažįsta, Baranausko bei Jauniaus teorijų, Schleicherio ir Kuršaičio gramatikų ir M. Lietuvos rašto tradicijos, o taip pat kitų kalbininkų /kaip Fortunatovo, Karłowicziaus/, kurie lietuvių kalbos gramatinio aprašo požiūriu pasekė Schleicheriu. Todėl ir Maskvos "Aušroje", rankraštiniame studentų lietuvių laikraštelyje, faktiškai matome sukant į vakarų aukštaičių tarmę, nors iš dalies svarstant ir Baranausko "etimologinės tarmės" teoriją.

Bet jau aiškiai atsistojama ant vakarų aukštaičių pietiečių patarmės pagrindo pirmojo tautinio, visiems lietuviams skiriamo laikraščio, Prūsusoje ėjusios "Aušros" /1883-1886/. Tą dalyką labiausiai lėmė jos redaktoriai. Pirmasis "Aušros" redaktorius buvo vakarų aukštaitis pietietis J. Basanavičius /kilęs iš Ožkabalių, Bartninkų vls./, kuris irgi buvo veikiamas ką tik minėtų kalbininkų įtakos ir jau priešaušrio metu bendradarbiavęs M. Lietuvos spaudoje. Ir faktiniam "Aušros" redaktoriui J. Mikšui, kuris, nors kili-  
mo buvo M. Lietuvos žemaitis /nuo Virkytų, Šilutės aps./, rašymas tradicine M. Lietuvos aukštaičių /taigi apskritai vakarų aukštaičių pietiečių/ tarme atrodė savaime suprantamas.<sup>4</sup> Ir kitas "Aušros" redaktorius, J. Šliūpas, buvo vakarų aukštaitis /gruzdietis/, o taip pat ir svarbus laikraščio bendradarbis Vištelis, kuris, atrodo, savo įtaką reiškė ir "Aušros" kalbos bei tarmės požiūriu, irgi buvo vakarų aukštaitis pietietis /kilęs nuo Zapyškio/. Ir apskritai išžymesniųjų aušrininkų tarpe daugiau buvo vakarų aukštaičių atstovų.

Vakarų aukštaičių pietiečių tarmės iškilimui raštuose turėjo reikšmės ir geresnis tos tarmės tinkamumas bendrinės rašomosios kalbos funkcijai.

Jau Schleicheris pažymėjo, kad jis pasirinkęs lietuvių kalbos gramatikos aprašo pagrindu M. Lietuvos aukštaičių tarmę dėl to, kad ji geriau išlaikiusi galūnes negu žemaičių tarmė, kurioje, atitraukus kirtį į šaknį, tos galūnės gero-  
kai "nustojusios pilnumo ir aiškumo", ir kad apskritai Maž. Lietuvos aukštaičių tarmė, su kuria sutampanti M. Lietuvos rašomoji kalba, esanti svarbesnė ir vaisingesnė mokslui. Schleicheriu čia pasekė ir kiti išžymūs kalbininkai, todėl ir pačių lietuvių akyse tai turėjo vakarų aukštaičių tarmę iš-  
kelti ne tik kaip reikšmingesnę mokslui, bet ir apskritai tinkamesnę bendrinės rašomosios kalbos pagrindui. Be to, ypač praktiniu vartosenos požiūriu buvo labai svarbu, kad tada



tik toji vakarų aukštaičių tarmė tebuvo tinkamai gramatiškai aprašyta ir paaiškintos atitinkamos jos formos bei pateiktos jų paradigmos.

Prie to vakarų aukštaičių tarmės pagrindimo prisidėjo ne viena vakarų aukštaičių garsų sistemos ypatybė. Buvo svarbus praktinis motyvas, kad vakarų aukštaičių tarmė garsiniu požiūriu yra ir kitiems /rytų/ aukštaičiams artimesnė negu žemaičių tarmė, kuri juk ir žymiai mažesnę plotą teužima negu aukštaitiškoji. Čia vėl savo reikšmę galėjo turėti tai, kad ir Baranauskas, rašomosios kalbos reikalui suvesdamas lietuvių kalbos tarmes į etimologinę prolytę, apskritai priėjo vakarų aukštaičių tarmę.

Vakarų aukštaičių pietiečių tarmė geriau tiko bendrinei rašomajai kalbai negu pvz. kuri žemaičių tarmė ypač tuo, kad pirmoji geriau skiria galūnines morfemas negu pastaroji, kur tos morfemos /pvz. skirtingų linksnių galūnės/ neretai sutampa. Plg. kad ir šiuos pavyzdžius Pāgramančio /žemaičių dūnininkų/ šnekto, kuri palyginti dar geriau išlaikiusi senesnes galūnes negu pvz. šiaurės vakarų žemaičių šnekto /pirmoj vietoj duodamos suprastintos fonetinės lytys, antrojoj, po dvitaškio, jos perrašytos apskritai pagal nagrinėjamojo laikotarpio pabaigos rašybą, o po tildės duodami dabartinės bendrinės kalbos atitikmenys/:

vn. na. vārna: varna ~ varna

vn. na. vārnā: varna ~ varnai

vn. ga. vārna: varna /varnā?/ ~ varnā

vn. įn. vārna: varna ~ varna

vn. ki. kāula: kaula ~ kaulo

vn. ga. kāula: kaula /kaulā?/ ~ kaulā

dg. 4va. kāulā: kaula ~ kaulai

Kaip matome, Pāgramančio šnektoje pirmojo žodžio bent trys linksniai savo galūnėmis sutampa grafemiškai /o gal ir visi keturi, jei vn. ga. nebūtų rašoma etimologinio -ą, ku-

294

ris šnektos tartyje čia nesiskiria nuo va. ir įn./, o bendrinėje kalboje tik du. Antrojo žodžio šnektinės galūnės grafemiškai vėl bent dvi sutampa /dėl trečiosios galūnės tinka ką tik minėtoji pastaba/, o bendrinėje kalboje jos višos skiriasi.

Žinoma, nevienu atveju tokios homografos paaiškėja iš konteksto, bet neretai jos ir apsunkena minties suvokimą. Čia, rodos, ir bus viena priežastčių, kodėl Valančius ir kiti žemaitiškai rašiusieji ilgainiui ėmė vartoti vad. i dvi-balsius galūnėje, o taip pat ir šaknyje.

Dėl tų ir kitų priežasčių "Aušra", kurioje atsispindėjo paskutinyšis nagrinėjamojo laikotarpio rašomosios kalbos tarmės raidos tarpsnis, jau rėmėsi vakarų aukštaičių pietiečių tarme pirmiausia garsiniu ir gal kiek mažiau morfologiniu /kaitybiniu/ požiūriu. Čia "Aušros" kalba apskritai beveik nesiskyrė pvz. nuo Kuršaičio gramatikos duodamųjų linksniavimo ir asmenavimo lyčių, ir bendradarbių atsiųsti jai kitomis tarmėmis parašyti raštai redaktorių jau buvo ištaisomi pagal laikraščio priimtąją tarminę pagrindą. Žinoma, ano meto sąlygomis, nesant dar prigijusių labiau vienodų įpročių, ir tuo požiūriu "Aušros" kalba dar nebuvo vienalytė, nekalbant jau apie sintaksę, posakius ir žodyną, kuriems kokių ryškesnių bei tvirtesnių vartosenos normų tada nebuvo.

Kaip minėta, rašyba syji su tarme, ypač garsyno srityje: mat, rašmenų garsinė vertė apskritai atstovauja arba vienai kuriai tarmei, kuri eina rašomosios kalbos pagrindu, arba, jei rašomoji kalba remiasi polifonemizacija, kartu kelioms tarmėms. Ypač polifonemizacija, jei ji rašomojoje kalboje konkretizuojama, verčia įsivesti į raidyną visą eilę specialių rašmenų garsų skirtumams tarmėse pavaizduoti /pvz. Jau-niaus á, â, ñ, í/. Bet tai raidyną praktikos reikalui plačiajai visuomenei kartu supainina ir apsunkena.

Nagrinėjamoju laikotarpiu raidyno raidoje išsiskiria dvi kryptys: viena tradicinė, pirmiausia tikybinių raštų,

kuri verčiasi jau anksčiau prigijusiu raidynu; kita - lietuvių kalbos gramatikų, kalbinių bei pasaulinių autorių, kuriems rūpi geresnis to tradicinio raidyno pritaikymas lietuvių kalbai.

Iš pastarosios grupės pirmasis išsiskiria Daukantas, kuris įsiveda keletą diakritinių rašmenų, pirmiausia norėdamas geriau atvaizduoti savo tarmės garsus /ī, ó, ù .../ Vis dėlto įtakos jis neturi. Tolimesnei raidyno raidai impulsą duoda Schleicheris, kuris savo lietuvių kalbos gramatikoje stengiasi nenutolti nuo M. Lietuvoje vartojamo raidyno, išskyrus ė, ę, ė, v įvedimą. Didesnių reformininko užsimojimų turi J. Juška su savo broliu Antanu, kuriuodu stengiasi tradicinį raidyną prastinti bei racionalizuoti. A. Juškos rašybą buvo ketinusi įsivesti "Aušra". Juškos priima Schleicherio aprobuotąją v /taupumo sumetimais/, o jo ė pakeičia iš pradžių į Kuršaičio iė, vėliau savo iė; taip pat ę, ė - į ę, ę Vengdami ryškaus garsinio rašmenų dvireikšmiškumo, atmeta i priebalsių minkštinimui žymėti, siūlydami akūtą /'/, o vėliau r /be taško/; taip pat paneigia y ilgajam /nes šis graikiškasis rašmuo neturįs ilgumo reikšmės/, jo vieton mėgindami siūlyti i', bet pagaliau ir patys nuo pastarojo atsisakydami. Šalia v, ir kitus dvigubinius priebalsius atskiroms fonemoms žymėti - sz, cz, dz, dž - stengiasi prastinti, versti viengubiniais, kol pagaliau nusistoja prie čekiškujų stogelinių š /vis dėlto šalia ž/ ir č; tačiau dz, dž /gal dėl techninių sunkumų/ palieka neišmetę. - Teoriniais sumetimais dar didesnės reformos griebiasi Jaunius, kaip jau minėta, ypač savo polifonemizacijos principui surealinti. Eidamas kartu su kalbininkais mokslininkais, jis, šalia š, vartoja tokį pat stogelinį ž /taip pat ir dž/, bet, žiūrėdamas taip pat fonetinės gretybės, šalia dz ir dž /skardiesiems priebalsiams/ vartoja ts ir tš /dusliesiems/. Lygiai ir priebalsių minkštumo žymėjimui priima kalbotyroje vartojamą j. Juo matome čia pasekant kurį laiką ir kai

kuriuos būsimuosius aušrininkus /J. Spudulį, J. Šliūpą ir kt./. Tuo pačiu nuosakumo principu, šalia y, reikalauja skirtingo rašmens ir etimologiniam ilgajam "u". Visa eilė Jauniaus įsivestų rašmenų /tiek diakritinių, tiek sintetinių/ ypač polifonemizacijos bei polifonetizacijos tikslu apskritai neturi įtakos tolimesnei raidyno evoliucijai. - Kai kurie, remdamiesi etimologiniu pagrindu, cz, dž pakeisti siūlo ȳ, ȳ /pvz. Markūza, Basanavičius/. - Tokiomis aplinkybėmis, pradėjus "Aušrai" eiti, dar nėra nusistojusio raidyno. Atsižvelgiant ypač į platesnius skaitytojų sluoksnius, suaugusius su tradicija, šio laikraščio nuo didesnių raidyno reformų atsisakoma, kuri laiką, kaitantis redaktoriams, svyruojama /y išmetant, įsivedant š, č.../, kol į galą nusistojama prie tradicinio M. Lietuvos raidyno su Schleicherio pataisa vašeliniais į, ą /šalia a, e/, v ir čekiškuoju ž /anksčiau z/ bei ê, ô, û atmetimu vardažodžių kilmininkams žymėti.

Apskritai, pagrindiniai veiksniai, turėję įtakos laikotarpio raidynui, rašmenų /grafemų/ bei jų formos pasirinkimui, buvo dviejų rūšių: kalbiniai ir nekalbiniai. Kalbiniai - tai rašmenų funkcijos veiksniai, kurių pagrindinis tas, kad viena grafema žymėtų vieną fonemą /pvz. cz, sz keičiant į č, š/. Bet taip pat šiuo laikotarpiu matome reiškiantis ir eilę kitų rašmenų funkcijos veiksnių, pvz. etimologinį /vn. ga. ranką .../, tarminį, polifoneminį /pvz. Jauniaus ƒ, ū rašmenų formos argumentacija/, koreliacinį /garsinį paralelizmą pažymint grafiniu paralelizmu, pvz. dz: ts, dž: tš; ƒ: ū, ẽ: õ/.

Turėjo įtakos rašmenis pasirenkant ir nekalbiniai veiksniai: techniškinis /spaustuvės turimos raidės, nors iki tam tikro laipsnio tai nebuvo griežta kliūtis naujiems rašmenims įsivesti/, praktiškumas /pvz. Baranausko teigimas, kad Jauniaus ƒ raidė esanti rankos raštui nepraktiška: mažas e čia kartais nuo taško nebeatskiriamas/, taupumas /w: v atvejas/,

tautinis /pvz. Jauniaus pastangos apvalyti lietuviškąją raišymą nuo lenkiškosios įtakos/, tradicinis inertinis /ypač paprastieji skaitytiniai nemėgo raidyno naujovių/ ...

Rašybos dėsnių /grafemų distribucijos/ raidoje nagrinėjamoju laikotarpiu irgi pastebimos dvi kryptys: tradicinė, daugiausia tikiškinė raštų, kur, nors griežtesnio nuosakumo nėra, balsiai apskritai rašomi fonetiškai, o priebalsiai daugiausia etimologiškai /tiksliau, morfofonemiškai/; kalbinių raštų bei raštų su kalbinės kultūros tendencija, kurie remiasi fonetiniu /bei polifoneminiu/, morfofoneminiu ir morfologiniu atskiriamuoju /diferenciniu/ pagrindu.

Daukantas, remdamasis senesniaisiais D. Lietuvos raštais /Daukša, Sirvydu/ ir M. Lietuvos gramatikomis, balsius rašo fonetiškai, tik galūnėje pasiremia morfologiniu atskiriamuoju principu jo tarminio rašto grafiškai sutapusioms skirtingoms morfemoms atskirti, o priebalsius rašo morfofonemiškai, išskyrus priešdėlius už-, iš-, kurie prieš s- /pagal M. Lietuvos tradiciją/ rašomi fonetiškai /su dvigubu ss/: uss-, iss- /t.y. Daukanto paprastai óss-, íss-/. Tiksliai nustatyti rašybos pagrindus bei dėsnius stengiasi Schleicheris savo lietuvių kalbos gramatikoje. Remdamasis ligtoliniais lietuvių rašybos įpročiais ir nusižiūrėjęs į slavų kalbas, jis formuluoja du rašybos pagrindus: balsiams - "griežtai" fonetinį, nors ir pats rašo a, e, i, u etimologiškai, o priebalsiams etimologinį /morfofoneminį/, nors ir vėl jo griežtai nepritaiko /pvz. vesdamas, mesdamas.../. Dėl to Kuršaitis, norėdamas būti nuosakesnis, savo kalbiniuose raštuose vėliau priėmė vien fonetinį rašybos pagrindą, bet populiariniuose ir pats juo nesinaudojo, nusileisdamas tradicinei M. Lietuvos rašybai. Kadangi vienas fonetinis rašymas kai kur nebeatskiria intelektualinės žodžio reikšmės, Baranauskas apskritai priėmė Schleicherio principus, tik balsių rašyboje atsiskirdamas nuo jo etimologiniu e, ei: a, ai rašymu /nors po minkštojo priebalsio abi kategorijos tartyje sutampa/, taip

pat -ą, -ę daiktavardžių -ā-, -ē- kam. vn. įn. Jaunius iš pradžių norėjo balsiams pritaikyti vieną polifonemizacijos pagrindą, bet vėliau rašė ir etimologinius ą, ę, į, ų žodžių galūnėje, juos čia suvartodamas ir polifonemizacine reikšme.<sup>5</sup> Praktiniam reikalui skiriamuose raštuose, "Aušroje" ilgainiui nusistoja Schleicherio priimtieji pagrindai, nors visai griežtai jie čia nepritaikomi, ir iš pradžių maišosi ir kitų rašybų ypatybių /M. Lietuvos tradicinis morfologinis atskiriamasis - su diakritiniu ženklu - kilmininko rašymas, Baranausko vn. įn. -ą, -ę ir -iai, -ia ir kt./.<sup>6</sup>



## ŠALTINIAI IR LITERATŪRA BEI JŲ TRUMPINIMAI

### I. S p a u d i n i a i

- A - Auszra, laikraštis, išleidžiamas Lietuvos myletoju. 1883-1886.
- /Akelaitis, M./, Akelaičio laišakai /paskelbė A. Janulaitis TŽ III, 292-321; IV, 433-443/.
- , Lamentorius arba pradžia mokslo sudeta maziems wajkeliems. Wilniuja Spaustuweja A. Syrkin. 1860.
- , Akelaičio laiškas M. Jankui 1886 m. /pask. V. Maciūnas MS II, 324-325/.
- Akielewicz, M., Gramatyka języka litewskiego. Głosownia. Poznan 1890.
- Alminauskis, K., D. Poškos "Mužiko" kopija /Aph. III, 85-107/.
- /Arminas, P./, Nežinomi Petro Armino eilėraščiai /pask. V. Biržiška MS II, 654-659; III, 134-137/.
- Atsiminimai iš 1873-1883 m. /Varpas 1903. 3, 93-96/.
- Bagdonas, J., Iš mūsų rašybos istorijos /Kalba 1930. I, 55-59/.
- /Baranauskas, A./, A. Baranausko laiškas "Aušros" redakcijai /pask. V. Maciūnas MS II, 148-150/.
- , Antano Baranausko nespausdintos eilės /pask. V. Biržiška TŽ VII, 345-351/.
- , Dar iš nespausdintų A. Baranausko eilėraščių /pask. M. Biržiška, Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos II, 160-165/.
- , Nežinomieji A. Baranausko eilėraščiai /pask. M. Biržiška, ibid. II, 158-160/.
- , Vyskupo Antano Baranausko laišakai Hugo Weberiui /pask. K. Alminauskis Aph. Itt./.
- Baranowski, A., Dwudziestopięciolecie biskupstwa Jego Ekscelencji Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza, biskupa Kujawsko-Kaliskiego /Przeгляд Katolicki 1884, 125-131/.
- Baranowski, A., Zamětki o litovskom jazykě i slovarě. S.-P. 1898 /atsp. iš "Sbornik otd. russk. jazyka i slov. I. A. N." LXV/.
- Baranowski, A. -Weber, H., Ostlitauische Texte. I. Weimar 1882.
- BarBaud. = A. a. Kunigo vyskupo Antano Baranausko laišakai į profesorių Joną Baudouin'a de Courtenay /LT I, 408-433; ir atsp. Vilnius 1909/.
- /Basanavičius, J./, D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija /LT V, 5-195; ir atsp. Vilnius 1936/.
- Basanavičius, J., Etnologiškos smulkmenos. Tilžeje 1893. Spaustuweje Otto v. Mauderodes.
- /Basanavičius, J./, Iš Dr. J. Basanavičiaus archyvo: 1875-1879 m. laišakai /MS I, 603-622/.
- Basanavičius, J., Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo /1873-1883/ /Varpas 1903. 3, 65-76/.
- Basanavičius, J., Oškabaliu dainos. Tylžeje. Spaustuvej' iš Mauderodes. 1884.
- , Prie istorijos musun rašybos. Tilžeje 1899. Spaustuweje Otto v. Mauderodes.



Basanavitius, J., Žiponas bei žiponė ir auksingumas bei sidabringumas lietuviškun dainun. Tilžeje spaustuveje Otto iš Mauderodes 1885.

Bassenowicz, J., Rubežej ir skajtlus Lietuwiū tautôs /Naujasis Keleiwis 1880, Nr. 17/.

Baudouin de Courtenay, J., Charakterystyka psychologiczna języka polskiego /Encyklopedia polska Akad. Umiejętności, tom II, cz. I./.

-, Do charakterystyki ś. p. Kazimierza Jawnisa /Odb. z litewskiego miesięcznika "Draugija"/. Kowno 1908.

Baudouin de Courtenay, Dr. Jan Karłowicz: O języku litewskim /Rec./Przegląd Krytyczny 1876, 308-314/.

Baudouin de Courtenay, J., Jan Juszkiewicz badacz litewski /Kraj, Dział Literacki, 1886, Nr. 29-31/.

Baudouin, J., Kilka słów s powodu wzmianki Tygodnika Ilustrowanego o rozprawie Dra J. Ew. Purkyniego, O korzyściach z ogólnego rozprzestrzenienia łacińskiego sposobu pisania w dziedzinie języków słowiańskich /Przełożył s czeskiego J. I. Niccisław Baudouin. Warszawa 1865/. Warszawa 1865.

Baudouin de Courtenay, J. Kwestya alfabetu Litewskiego w Państwie Rosyjskiem i jej rozwiązanie. W Krakowie 1904.

-, Několik poznamení o pòlském pravopisu. V Praze 1867.

-, O związku wyobrażeń fonetycznych z wyobrażeniami morfologicznymi, syntaktycznymi i semazjologicznymi /Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 1908. Roczn. I, 9-28/.

Baudouin de Courtenay, J., Podrobnaja programma lekcij J. A. Boduena-de Kurtene v 1877-1878 učebnom godu. Kazan' - Varšava 1881.

Baudouin de Courtenay, J., Rozbiór Gramatyki polskiej księdza Malinowskiego /Szkice językoznawcze 264-401/.

-, Ś. p. Jan Juszkiewicz /Prace Filologiczne I, 762-764; ir atsp./.

Becker, F., Der kleine Littauer. Das wichtigste aus der Sprachlehre, mehrere alphabetisch geordnete Worteregister und 200 Sprichworte... Tilsit 1866.

Becker, H., Dialektlaute als schriftsprachliche Phoneme /TCLP IV, 240-246/.

Bielenstein, A., Lettische Grammatik. Mitau 1863.

Biržiška, M., Aušros gadynė /LE II, 336-343/.

-, Baranauskas Antanas /LE II, 1158-1179/.

-, Basanavičius Jonas /LE II, 1420-1438/.

-, Darbay senuju Lituwiu yr Žemaičiu /LE V, 1508-1509/.

-, Daukantas Simonas /LE VI, 137-156/.

Biržiška, M., Dėliai L. Ivinskio "Aitvaro" /Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos I, 333-350/.

-, Mūsų raštų istorija. I. Kaunas 21925.

-, Simano Daukanto biblioteka /Iš mūsų kult. ir liter. istorijos II, 141-154/.

Biržiška, V., Aušra /LE II, 326-336/.

Biržiška, V., Białobrzescio ir Filipeckio pamokslų vertimas į lietuvių kalbą /XXVII knygos mėgėjų metraštis I, 156-158/.

-, Iš mūsų laikraštijos praeities. Kaunas 1933. /Atp. iš "Bibliografijos žinių" 1931-1932/.

-, Lietuviškųjų knygų istorijos bruožai. Kaunas 1930.

-, Lietuvių knygos augimo etapai. Kaunas 1930. /Atp. iš "Mūsų Žinyno" Nr. 69/.

Biržiška, V., Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. I. Martyno Jankaus knygų prekybos užrašai /TŽ IV, 316-319/. II. Martyno Jankaus laiškų archyvas /TŽ IV, 370-425; V, 308-343; VI, 411-444/.

-, Nežinomi senieji lietuviški tekstai /TŽ VII, 253-352/.

Bopp, F., Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen. Berlin 1857-1861.

Brenderis, P., Baranausko stiliaus antikiškumas /Atheneum 1937. VII, 70-80/.

-, Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft. Von Eduard Hermann [rec.] /APh. III, 205-209/.

Brückner, A., Grafika i ortografia /Encyklopedya polska Akad. Umiejętności, tom II, cz. I., 269-288/.

-, Grammatik der littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kur-schat [rec.] /AfslPh. II, 661-668/.

-, Litu-Slavische Studien. I. Die slavischen Fremdwörter im Li-tauischen. Weimar 1877.

Brückner i Lehr-Spławiński, Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich. Lwów 1929.

Buga, K., Baltica /atp. iš 1911 m. "Russk. Filol. Věstnik". Varšava 1911/.

Buga, K., Išrašai iš žemaičio Jumskio žodyno /TŽ I, 352-366/.

Buga, K., Lituanica. S.-P. 1912.

Buga, K., Rašybos mažmožiai. Kaunas 1913.

Čilvinaitė, M. Daktaras Jonas Spudulis /MS II, 101-107/.

Dambrauskas, A., D-ras Jonas Spudulys /Užgesę žiburiai 185-187. Kaunas 1930/.

/Daukantas, S./, Abecieļa Līgtuviū-Kalnienū ir Žiamajtiū kalbos Petropilie. Isspausta pas K. Kraju. 1842.

-, Budą Senovės Lėtuviū Kalnienū ir Žiamajtiū Išsraszē... Jokyb's Zaukys. Petropilie Spaudinie pas C. Hintzk 1845.

-, Dajnes Žiamajtiū pagaž Zōdiū Dajninikū iszraszytas. Pirma-sis Pēdelis. Petropilie 1846. Spaudinie pas C. Kray.

-, Darbay senuju Lituviu yr Žemaycziu 1822. Spaudai paruošē Vac-lovas ir Mykolas Biržiškai. Kaunas 1929.

-, Daukanto laiškai /pask. A. Janulaitis MS I, 690-793/.

-, Pamōkima kajp rinkti medīnēs siekīās pargōldē isz gudū kaļ-bos i žiamajtiū kaļbā Jonas Purwys. Petropilie. Isspaustas pas E. Pratza. 1849.

-, Parodimas kajp apinius auginti pagaž Naujū prītirimū, kō-rius apskēlbē teutoniskaj B. A. Grunards o Iszģōldē i Žiamajtiū kaļbā Jonas Ragaunis. Petropilie isspausta pas K. Kraju. 1847.

Dokuments apie lotyniškas literas lietuviškoje literaturoje /Varpas 1899, Nr. 1/.

Dvidešimtmetinės "Auszros" sukaktuvės. /1883-1903/. Perspaus-dinta iš "Varpo" Nr. 3. Tilžē 1903.

Fontana, J., Kilka uwag nad pisownią polską. Paryż 1869.

/Fortunatov, F. F./, Iz lekcij F. F. Fortunatova po fonetike li-tovskago jazyka po zapisi V. K. Poržezinskago /Russkij Filol. Věstnik, t. XXVIII, 210-230. Varšava 1897/.

Ganszyniec, R., Dzieje naszego abecadza. Lwów 1935.

Geitler, L., Beiträge zur litauischen Dialektologie /Aus dem Jahrg. 1884 des Sitzungsber. d. phil.-histor. Classe d. Kais. Akad. d. Wissensch. C. VIII Bd. I H. 339 S. besonders abgedruckt/ Wien 1885.

Geitler, L., Litauische studien. Auswahl aus den ältesten denk-  
mälern, dialektische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaft-  
liche beiträge. Prag 1875.

Gerullis, G., Litauische Dialektstudien. Leipzig 1930.

Gil'ferding, A. Litva i Žmud' /Sobr. sočin. II. 1868/.

[Gimžauskas, S.], Linkmenų apylinkės padavimai /pask. K. Būga  
TŽ I, 128/.

Girėnas, Die Littauische Frage einiger Zeitungen mit einer deut-  
schen und littauischen Antwort. Keliū laikraszcziū Lietuwiszkas  
klausymas su wokiszku bey lietuwiszku atsiliepinu. Tilžeje 1888.

Grot, J. K., Spornyje voprosy russkago pravopisanija ot Petra  
Velikago do nynė. S.-P. 1873 /Filologičeskija razyskanija 459-  
618/, 1876, 1885.

Gustaitis, M., Kunigas Antanas Tatarė. Vilnius 1913.

-, Petras Kriaučiūnas. 1926.

Hayránek, B., Studie o spisovném jazyce. Praha 1963.

-, Ukoly spisovného jazyka a jeho kultura /Spisovná čestina a  
jazyková kultura 32-84. Praha 1932/.

-, Zur Adaptation der phonologischen Systeme in den Schrift-  
sprachen /TCLP IV, 267-278/.

Henzen, W., Schriftsprache und Mundarten. Ein Überblick über  
ihr Verhältnis und ihre Zwischenstufen im Deutschen. Zürich und  
Leipzig 1938.

Hermann, E., Die litauische Gemeinsprache als Problem der all-  
gemeinen Sprachwissenschaft /Nachrichten der Gesellschaft der Wis-  
senschaften zu Göttingen. Phil.-historische Klasse. 1929. Heft I,  
65-125/.

Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-tais metais /Aušrinė  
1910, Nr.2/.

Iš Maskvos lietuvių studentų gyvenimo /Aušrinė 1910, Nr.3/.

Iviński, L., Genawejte pasaka wiena tarp gražiausiu ir werks-  
mingiausiu... Wilniuje 1863. Zawadzka spaust.

Kalendorius arba metskajtlius ukiszkasis...1846tt. [ne visais  
tepasinaudota].

[Ivinskis, L.], Lauryno Ivinskio laiškai /pask. V. Biržiška TŽ  
VII, 341-344/.

Jaberg, K., Sprachtradition und Sprachwandel /Rektoratsrede/.  
Bern 1932.

[Jablonskis, J.], Jablonskio raštai I-V. Red. J. Balčikonis.  
Kaunas 1932-1936.

Jablonskis, J., Keli draugo atsiminimai iš V. Kudirkos gyvenimo  
/Varpas 1924, 142-146/.

-, Mūsų rytas /Sekamoji Diena 1921. 39, 2/.

Jacoby, R., Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch. Memel  
1880.

J[agić], V., O języku litewskim napisał Dr. Jan Karłowicz [rec.]  
/AfsłPh. II, 363-367/.

Jakštas, A., Apie katalikiškus lietuviškus šventraščių vertimus.  
Kaunas 1933. /Atsp. iš "Sotero"/.

J[ankevičius?], Nikodemas Venskavičius /Panevėžio Balsas 1927.  
Nr.50/.

Jankus, M., Šis-tas apie "Auszros" išleidimą ir platinimą /Var-  
pas 1903. 3, 104-105/.

-, Šis-tas iš Auszros pradžios /VL 1903, 623-4/.

Janulaitis, A., Mikalojus Akelaitis /ŠD 1920, 11, 46-59; 12, 33  
304

-39/.

Jaunius, K., Apie kun. A. Juškos dainų kalbą /LT I, 549-562/.  
Javnis, K., Grammatika litovskago jazyka. Litovskij original i russkij perevod. Petrograd 1908-1916.

Jensen, H., Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. Glückstadt und Hamburg [1934-5?].

Jonikas, P., Apie "Aušros" rašomąją kalbą /Vairas 1933, 418-433/.

-, Apie lietuviškojo raidyno pagrindus /GK 1941, 22-27/.

-, Fridrikas Kuršaitis /Vairas 1935, 73-77/.

-, Idėja = P.J., Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu /APH. VI, 36-74/.

-, Iš aušrininko albumo /MS II, 647-654/.

-, Iš lietuvių kalbos rašybos istorijos /APH. VIII, 22-30/.

-, Jablonskinės rašybos pagrindai /Židiny 1940. I, 43-51/.

-, Jonas Juška /Tautos Mokykla 1936, 286-288/.

-, Jonas Spudulis - aušrininkas kalbininkas /Vairas 1936, 746-753/.

-, Kleino gramatikų bendrinė kalba /APH. VII, 57-72/.

-, Lietuvybės veikėjų būreliai prieš "Aušrą" /Trinitas 1940, Nr. 24-25/.

-, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas prieš "Aušrą" /MS III, 1-53/.

-, Mažosios Lietuvos laikraščių ginčas dėl rašomosios kalbos gerumo 1885 m. /MS III, 186-188/.

-, Mažosios Lietuvos rašto kalba /Židiny 1935, 514-519/.

-, Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema /Židiny 1937, 529-544/.

Joniks, P., Par Andreja Dīrika leišulatiešu valodas vārdnīcas rokrakstu /Celi VI, 203-208/.

-, Tarmės ir bendrinė rašyba /Donum Balticum, Stockholm 1970, 230-240/.

Jordan, K., Einige Worte über die litauische Sprache und Professor Schleicher /Preussische Provinzialblätter 1883. IV, 432-437/.

Juška, J., Kalbos lėtuviszko lėžu'v'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija. Spaustuveje MoksŲ Akademijas. Peterburge 1861 /Atsp. iš "Izv. IAN" X t./.

Juškeviče, A., Abečėla arba lementorūs dėl mažų vajkel'u ... Vilniuje 1863.

-, Liėtuviškos dajnos. Kazan' 1878. /Atsp. iš "Učennyje Zapiski Kazanskago Universiteta"/. Tipografija Universiteta.

-, Liėtuviškos dajnos. 1880-1883.

Juškevič, J.A., Litovskija narodnyja pėsnī. S perevodom na russkij jazyk. S.-P. 1867.

Juškevič, J., Zapiska o knigė A. Šlejchera "Handbuch der litauischen Sprache". S.-P. 1857. /Atsp. iš "Izv. II otd. IAN" V tomo/.

KaŲuźniacki, E., Historische Uebersicht der Graphik und der Orthographie der Polen /Sitzungsberichte d. phil.-histor. Classe der kaiserl. Akad. d. Wissenschaften. 99 Bd., 947-986. Wien 1882/.

Kapsukas, V., Iš "Aušros" archyvų [Įvairiomis antraštėmis] /Kibirkėtis 1924-1926/.

-, Jonas Mačys-Kėkėtas /Varpas 1904. 3, 45-48/.

Kapsuk/-as, Kelios naujos žinios iš "Aušros" gyvenimo /Varpas 1904. 3, 33-42/.

KarŲowicz, J., O jėzyku litewskim /Rozpr. Akad. Umiejėtności II. 1875; ir atspaudas/.

Kaupas, V., Die Presse Litauens. Erster Teil. Von Anfang bis zum Jahre 1904. Bd. I. Klaipėda 1934.

Kirkor, M. J., Pamjatnaja knižka Suvalskoj gubernii, na 1872 g. Suvalki.

-, Pamjatnaja knižka Suvalskoj gubernii, na 1875 god. Suvalki. Kitkiewicz, A. Hymny Ojców Świętych i wielkich w Kosciiele Mę-  
żów. Wilno Drukarnia Marcinowskiego 1848.

K. L., Petras Arminas-Trupinėlis./1853-1885//Varpas 1903.3,105-110; 4-5, 134-139/.

Knaake, E., Geschichte des Königlichen Realgymnasiums zu Tilsit 1839-1889. Tilsit.

Korsakas, K., ir Lebedys, J., red. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, feodalizmo epocha. Vilnius 1957.

Kossakowski, K., Grammatyka języka Żmudzkiego... Kałbrieda le-  
zuwio ziamaytiszko. Wilno 1832.

Kraszewski, J. I., Witolorauda... Lietuwiszkaizszgulde su isz-  
reiszkimais nepaprastū žodžiū J. A. W. Lietuwis. Poznaniuje 1881-1882.

Kristupas, J., Keli atsiminimai iš laikų "Auszros", pirmojo mu-  
sų laikraščio /Varpas 1903. 3, 99-102/.

Kruopas, J., S. Daukanto leksikografiniai darbai /Lietuvių Kał-  
botyros Klausimai IV, 1961, 301-316/

-, S. Daukanto pastabos dėl G. Meselmano žodyno /ibid. V. 1962,  
227-238/.

-, S. Daukanto pastabos dėl L. Ivinskio kalendorių, arba met-  
skaitlių, kalbos /Literatūra ir Kalba III, 1958, 477-491/.

Kūjus, M., Dr. Jurgis Sauvervelnas. Jo gyvenimas, veikla ir raš-  
tai. Kaunas 1937. /Atp. iš "Darbų ir Dienų" VI knygu/.

Kuoksztis, J. S. Izzganymas wargdienio. Naujorkas. Spaustuweje  
"Lietuwiszkojo Balsas". 1886.

Kurschat, F., Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. Kön-  
igsberg. I Heft 1843. II Heft 1849.

-, DL I = F.K., Wörterbuch der littauischen Sprache. I Theil.  
Halle 1870-1874.

Kurschat, LGr. - F.K., Grammatik der littauischen Sprache. Halle  
1876.

-, Wörterbuch der littauischen Sprache. II Theil. Halle a. S.  
1883.

Kurschat, [Fr.], Zur Geschichte der littauischen Bibel /Evan-  
gelisches Gemeindeblatt Nr. 34. Königsberg 1864/.

[Kuršaitis, F.], F. Kuršaičio laiškai A. Baranauskui /pask. V.  
Maciūnas MS III, 149-153/.

Lehr-Spławiński, T., Troška o rozwój i kulturę języka polskiego  
w przeszłosci i obecnie /Szkiez dziejów rozwoju i kultury języka  
polskiego 128-152. Lwów-Warszawa 1938/.

[Leonas, P.], Petro Leono laiškai Matui Pranckevičiui 1885-1887  
m. /MS II, 151-167, 325-340/.

Leskien, A., Aus Arbeiten litauischer Gelehrter über ihre Spra-  
che /IF Anzeiger XIII, 79 tt/.

Leskien, A., und Brugmann, K., Litauische Volkslieder und Mär-  
chen aus dem preussischen und dem russischen Litauen. Strassburg  
1882.

Lietuwiszkas Auszros kalendorius ant metu 1885. Bitėnai. Kasztu  
M. Jankaus ir J. Mikszo.

Lietuwiszkas Auszros kalendorius ant metu 1886. Tilžeje 1885.  
Kaszta ir spauda Mikszo Jurgio.

LM 1921 = Lietuvos Mokykla. Kaunas 1921 /Tomo Žilinsko jubilee-  
jinis numeris/.

Łoś, J., Pisownia polska w przeszłości i obecnie. W Krakowie 1917.

Maciūnas, V., A. Ugianskis /Židinys 1936, 517-528/.

-, Lituanietinis sąjūdis XIX a. pradžioje. Kaunas 1939. /Atsp. iš "Darbų ir Dienų" VIII knygu/.

Mažecki, A. Gramatyka języka polskiego większa. Lwów 1863.

Malinowski, F. K. Krytyczno-porównawczą gramatyka języka polskiego z dzisiejszego stanowiska lingwistyki porównawczej... W Poznaniu 1869.

Marcińskas, M. F., Gramatyka Litewsko-Polska. Gramatika arba spasabas išsismokinimo lenkiszkos kalbos. Warszawa. Drukarnioje kunigu missionoriu pas Szwenta Križiū. 1861.

Marciński, M. F., Gramatyka Polska dla Litwinów uczących się języka Polskiego... W Suwałkach 1833.

Mašiotas, P., Iš mūsų kalbos praeities /Mokslo Dienos 1937, Nr. 3/.

-, Kai knygas draudė. Kaunas Marijampolė 21938.

Matusas, J., Apie lotynų raidžių draudimą /Atheneum 1934, Nr. 4/.

-, Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas. Kaunas 1937.

Medžiaga L. Malinauskaitės-Eglės ir J. Šliūpo biografijoms /paruošė K. Vairas-Račkauskas; Literatūra ir Kalba V, 1961, 465-499/.

Merkelis, A., Jonas Jablonskis /Kalba 2, 7-36/.

Mielche, Chr. G., Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebe Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden... Königsberg 1800.

Miežinis, M., Lietuviška gramatika. Tilžė 1886. Mikšo spaust.

Mykolaitis-Putinas, V., Naujoji lietuvių literatūra. I. Kaunas 1936.

/Mikšas, J./, J. Mikšo laiškas J. Kraševskiui 1882 m. /pask. V. Maciūnas MS II, 508-511/.

Mikuckij, S. P., Otčety vtorom odděleniju Imperatorskoj Akademii Nauk. S.-P. 1855-1856.

/Miliauskis, J./, Juozo Miliausko gramatikos prakalba /pask. P. Jonikas MS III, 481-488/.

-, Jozapa Miglovaras Rasztai. Iivaires Eilas. Pirmas pluksztas. Tilžiej 1884. Spaustuvieje Otto v. Mauderodes.

Mokšas skaytima raszta lietuviszka dieļ Mažu Wayku... Wilnius. Spaustuwien M. Zymelowiczee Typografa. 1860. [32 psl.].

Nesselmann, G. H. F., Christian Donalitius Litauische Dichtungen. Königsberg 1869.

-, Wörterbuch der littauischen Sprache. Königsberg 1851.

Niamuno Sargas broliams Lietuwininkams žines parneszas 1884-1887.

"Niamuno Sargo" Lietuwiszkos Kalendros ant metu 1885. Ragainėje Spaustuvė J. Syberto.

Olechnowiczius, K., Elementorius arba lengvus mokšas skaytit raszto Szwento Lietuwiszkey del wayku Lietuwniku... Wilnui, Metuasi 1858 pas Dworca.

-, Pasakos pritikimaj weselos ir giesmes... Wilnui. Drukarnioi' išspaustos Pinigays A. Dworca. Metuosi 1861.

/Fabrėža, A./, J. A. Pabrėžos laiškai kun. J. K. Gintilai /pask. K. Sendzikas MS II, 489tt./.

Pietaris, V., Iš Mano Atsiminimų. Chicago 1905.

Poļujanski, A., Wędrówki po gubernji Augustowskiéj w celu naukowym adbyte. Warszawa 1859.

Prabočių Anūkas, Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymes-

niejie lietuvių kalbos mylėtojai. Tilžeje 1920.

Prawidła Pisowni polskiej podane przez Deputacyą ortograficzną w r. 1830. W Warszawie 1835.

Problèmes de recherches sur les langues de diverses fonctions /thèses/ /TCLP I, 7 tt/.

Purkyne, J. E., O korzysciach z ogólnego rozprzeźtrzenia łacińskiego sposobu pisania w dziedzinie języków słowiańskich. Przełożył z czeskiego J. I. Niecisław Baudouin. Warszawa 1865.

Rhesa, L. J., Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel... I-II. Königsberg 1816-1824.

Rimka, A., Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir "Auszros"- "Varpo" gadynės /1883-93/ socialekonominiai raštai /VDU Teisių F-to Darbai, VI t., 3 kn./ . Kaunas 1932.

Römer, M., Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. 1908. Rozwadowski, J., Językoznawstwo a język literacki /O zjawiskach i rozwoju języka I, 12-25. Kraków 1921/.

Salys, A., Baranauskas kalbininkas /LE II, 1179-1183/.

-, Fonetika ir rašyba /Atheneum 1930. I, 65-70/.

-, Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai /ŠD 1927, 17tt/

-, Lietuvių kabos tarmės. Su tarmių žemėlapiu. V. D. U. skaityto kurso santrauka. Stud. phil. J. Laboko [litografuoti] užrašai. Kaunas 1935.

Schleicher, Briefe = A. Sch., Briefe an den Secretär, über die Erfolge einer nach Litauen unternommenen wissenschaftlichen Reise /Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Bd. 9, 524-558. Wien 1853/.

Schleicher, A., Christian Donaleitis Litauische Dichtungen. S. Petersburg 1865.

-, Litauisches Lesebuch. Prag 1857.

-, Lituanica /atsp. iš 1853 m. Sitzungsberichte der phil.-histor. Classe der kais. Akad. der Wissenschaften XI. Bd. 76

-, LGr. = A. Sch., Litauische Grammatik. Prag 1856.

Schmidt, J., Litauisch /Indogermanische Chrestomathie... Bearbeitet von H. Ebel, A. Leskien, Johannes Schmidt und August Schleicher, 295-322. Weimar 1869/.

Schmitt, A., Volksmundart, Gemeinsprache und Schriftsprache /Germanisch-Romanische Monatsschrift XIX, 434-448/.

Skardžius, P., Bendrinė kalba ir jos vartojimas /SD 1927, 33tt./.

-, Simanas Daukantas, Darbay senuju Lituwii ir Zemayczii [rec.] /Aph. VII, 192-199/.

Słoński, S., Historia języka polskiego w zarysie. Lwów-Warszawa 1934.

Sokolov, N. N., Litovskaja ortografija i eja reformatory. Vilno 1915.

Spaudos laisvės ir Amer. liet. organizuotės sukaktuvės. Antra laida. Pranaičių Julės lešomis. A. Milukas & Co., Philadelphia, Pa. /Spudulis, J., Jono Spudulio laiškai kun. Dambrauskui /pask. E. Eimaitytė MS II, 510tt/.

Stakauskas, J., Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją /Tiesos Kelias 1937, 281tt.; 1938, 16-28/.

Stanewicze, S., pakart., Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba zemaytyszkos, nuo nekurio nobažnaysz draugistes Jezaus kunyga łotynyszky paraszitas yr spāustas Wynliuz<sup>1</sup>, metūse 1737, o dabarczui atrastas, yr ysznauja swiętuy parōditas... Wynliuje... 1829.

Szlupas, J., Godotiniem ir pagarbintiem virām p.p. Sauerweinui ir Bassanavicziui /Liet. Ceitunga 1882, Nr. 31-32/.

- Szober, S., Teoria pisowni polskiej /Język a człowiek i naród 171-212. Lwów/.
- , Zarys historii pisowni polskiej /ibid. 150-171/.
- Šakenis, K., "Auszra" ir jos gadynė. Kaunas-Marijampolė 1933.
- Šliūpas, J., "Aušra". Paskaita laikraštinių kursuose Kaune 1922 m. VIII - 3 ir 4 d. Kaunas 1923.
- , Jaunatvė - gyvenimo pavasaris. Rinkinys biografiškų bruožų iš gyvenimo Dr. J. Šliūpo. Šiauliai 1927.
- [Šliūpas, J.], Lietuviškieji rasztai ir rasztininkai. Tilžėje 1890.
- Šliūpas, J., Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 19-tame šimtmetyje.
- Šliūpas, J., Šis tas apie "Aušrą". Kaunas 1936.
- Tatarė, A., Pamokslai isminties ir tejsibes iszguldineti prigilnimaję gažwocziu wisu amžiu deš Lietuvos wajkielu. Ispausti Suwałkuose. 1851. Metuase.
- , Žiburys rankoje duszios kryszczioniszkos... Suwałkuose 1848.
- Tolutienė, B. A., Juška leksikografas /Literatūra ir Kalba V, 1961, 87-377/.
- Tomsa, F., Über die čechische Rechtschreibung. Prag 1802.
- Tumas, J., Antanas Baranauskas. Kaunas 1924.
- , Aušrininkų grupė = J.T., Lietuvių literatūros paskaitos... Kaunas 1924.
- , Broliai Juškos = J.T., Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir Broliai Juškos-Juškevičiai. Kaunas 1924.
- , Broliai Juzumai-Juzumavičiai ir Kazimieras Skrodzakis. Kaunas 1924.
- , Lietuvių literatūros draudžiamąjį laiką paskaitos. /Vienažindys, Kriščiukaišis, Sakalauskas, Jankus/. Kaunas 1925.
- , Lietuvių literatūros paskaitos. L. Ivinskis. Kovotojai. Kaunas 1924.
- [Ugenskis, A.], Dar iš prof. Andriaus Ugianskio korespondencijos /pask. V. Biržiška MS II, 141-145/.
- , Profesoriaus Andriaus Ugianskio laišškai į vysk. Valančių /pask. V. Biržiška TŽ VII, 326-336/.
- Vachek, J., ed. Prague School Reader in Linguistics. Bloomington 1967.
- [Valančius, M.], Nespausdintieji vysk. Valančiaus ganytojiški laišškai /pask. V. Biržiška MS II, 113-119, 301-306/.
- , Paaugusių žmonių kningele. Berlin 1807. [Naudotasi egzemplioriumi be titulinio lapo, prasidedančiu 3 psl./
- , Pastabos pačiam sau. Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sutaisė ir savo pastabų pridėjo doc. J. Tumas. Klaipėda 1929.
- , Pradė ir išsiplietimas kataliku tikieima. Wilniuje. Kasztu ir spaustuwiej Juzupa Zawadzkie 1862.
- , Valančiaus laišškai Baranauskui /MS II, 314-315/.
- [Vileišis, P.], Jons ir Aniuta. Sudeja W. S. Peterburgas 1877.
- Vileišis, P., Mano 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsiminimai /Lietuva 1925, Nr. 250-252/.
- Vinogradov, V., Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII-XIX vv. Moskva 1938.
- Visztalius, A. J., Apie apsireiszkima "Auszros" /VL 1903, 270/.
- , Apie barnis D-ro Basanavicziaus su Martynu Jankumi /VL 1903, 462-463/.
- , Laishkai isz Argentinos /VL 1904, kone kiekviename numeryje; svarbesni: Nr. Nr. 19, 21, 25, 26, 28, 29/.
- , Zodis in "Varpą" /VL 1903, 583-584/.



- Voelkel, M. J. A., Der Tonwandel in der lithauischen Deklination. 1873.
- , Lithauisches Elementarbuch. Heidelberg 1879.
- Wołonczewskis, M., Istorije szwenta Senoje Istatima... Wilniuj Spaustuwieje Jozapa Zawadzka 1852.
- , Istorije szwenta Senoje Istatima... Wilniuje. Kasztu ir spaustuwieje J. Zawadzka 1858.
- , Kantyczkas arba kninga giesmiu... Wilniuj. Kasztu ir spaustui Jozapa Zawadzka. 1864.
- , Żemajtiu Wiskupiste. I-II. Wilniuj. Spaustuwieje Jozapa Zawadzki. 1848.
- , Żiwataj szwetuju tu kuriu wardajs żemajczej użwis gieb wadinties... Wilniuj. Kasztu ir Spaustui Jozapa Zawadzka 1861.
- , Żiwatas Jezaus Kristaus... Wilniuj, Spaustuwiej A.Dworcziaus. 1853.
- Vol'ter, E., Katichizis = E. V., Litovskij katichizis Daukši. S.-P. 1886.
- Volteris, E., Lietuviška chrestomatija. I-II. 1903-1904.
- Volter, E., Litauische Schriftsteller des 19. Jahrhunderts /MLLG III, 10ltt/.
- Vostokov, A., Sokraščennaja russkaja grammatika. Vilna 1874.
- , Sokraščennaja russkaja grammatika. Vilna 1859.
- Zwierzina, K., Schriftsprache als Mundart. /Die feierliche Inauguration des Rektors der Grazer Universität/. Graz 1930.
- Żelwovicz, J., Gesmes arba poezja. Pirma dalis... Vilniuje. Spaustuvije Józapo Zawadzkie. 1858.

## II. S v a r b e s n i e j i r a n k r a š č i a i

- Akelaičio, M., lietuviškai lenkiškas žodynas /LMDr. 44/.
- Ažukalnis-Zagurskis, V., Pisma litewskie... Rasztey letuwiszki od roku 1838 - do roku 1856 /LMDr. 49, XIII/.
- Baranauskas, A., Moksłas lētūwizskos kaļbōs /Rš E 137 - nuorašas iš Leipzigo Indogermanistikos Instituto/.
- , O mowie ludu Ŗmudźkiego i Litewskiego /LMDr.; išsp. Litwa 1911, Nr. 11-12/.
- Baranovskij, O provopis = A. B., O litovskom slovarě i Pravopisanii /Rš F 402, St. Didžiulio 1878 m. nuorašas; naudotasi ir LMDr. nuorašu/.
- Baukus-Venskavičius, N., Api Kurszato raszimą lietuwiszkai /Deutsch-littauisches Worterbuch/. Nikodimas Baukus-Venskovič, O litovskoj ortografii Kuršata... Peterburgas... 1878 /VDUBr./.
- , Budvardzu Dirbimasis. 1876 /VDUBr./.
- , Dajktavardzu Kvormavimas arba Kvormojimas. 1872 m. /VDUBr./.
- Čia ir: Analizas abecelės - 1876 m. /.
- Daukanto, S., lenkiškai rašytos pastabos dėl L. Ivinskio "Kalendarioriaus ukiszko" /LMDr./.
- Daukantas, S., Pamoksłas kajp Girės kirštì, sietì ir dijktì dieļ Alwieno Ukinyko paraszia Antanas Dagsy metuse 1854 /LMDr. 23/.
- , Pasakas Phedro-Iszgūldē Īsz Żotyniszkos Kaļbos i Żamajtiszka Motiejus Szauklys /LMDr. 23; cenzūros leidimo pažymėjimas 1846/.
- Ivinskis, L., O pisowni i iloczasiu Języka Litewskiego /LMDr. 6 Gl/.

- , O Pisowni języka Litewskiego /LMDr. 6 G2/.
- Jauniaux, K., laiškai A. Schiefneriui: 1. rašytas tarp 1875-1879; 2. 1878 Petropili.
- Jauniaux, K., laiškai Hugo Weberiui: 1. Petropili a. d. XII Kal. Decembres 1877; 2. 1879 m. Februarii 14 die. Petropili /išrašai iš Leipzigo Indogermanistikos Instituto/.
- Jaunius, K., Pirmasis mėginimas Jaunjaus užvesti moksliskus raštzenkljus, visas tarmenis svarbjausjūse dalykūse sutaikinatšjus /LMDr. kažkieno nuorašas/.
- Jaška, A., Lėtuviška Abeceļa arba L'amentor'us dėl mažū vaik'al'u surašita par Kunigā Antanā Juškavičē /LMDr. 28 I, 2/.
- , Žema'tiška Abeceļa arba Lėmentor'us dėl mažū va'kel'u surašita par Kunigā Antanā Juškevičē /LMDr. 28 I, 1/.
- Žodininkas Lietuvių lenkų kalbos žodynas /LMDr. 25/.
- Jaška, J., Kniga dėl mokimos Lėtuviško Lėzuvjo /variantas: Kniga dėl mokimos Lėtuviško Lėzuvjo/ /LMDr. 31 III/.
- Juškevič, J., Ručnoj Litovsko-Ruskij slovar' /LMDr. 31 I/.
- , Učebnaja /variantas: Praktičeskaja/ Grammatika Litovskago jazyka /1862 goda/. Lėtuviška Kalbrėdė /var.: Lietuviška Kalbrėdė/ /LMDr. 30/.
- , Učebnaja kniga Litovskago jazyka /LMDr. 30/.
- Milewski, J., Materyaļ do Gramatyki Litewskiej /Rš F 496/.
- , Poczta Litewsko-Literacka [pasirašyta: Ryga 15 Pazdziernika 1883 roku] /Rš D 770/.
- Miliauskis, J., Miglovara Jozapas, Lietuviszkoses Kalbos Mokslas. Gramatika /Rš D 830/.
- SpudJer. - J. Spudulio 1880 m. "Karwele 4 d." laiškās V. Jerulaičiui /LMDr. 55, V2/.
- ŠIJ. = J. Šliūpo laiškai P. Jonikui: I: 1933.III.16; II: 1933.VI.9; III: 1933.VI.24; IV: 1940.II.23; V: 1940.III.14.
- Šliūpas, J., Ková už laisvę, darbā ir apszvietā /1883.I.21/ /LMDr./.
- , Mindaugas Lietuvos Didis Kunigaikštis [skaityta Maskvoje 1881 m. lapkr. mėn.] /LMDr./.
- , Niekniekiej Jona Szlupawiczės 1878 /LMDr./.
- Valančius, M., Pasakoimas Antana Tretinika /LMDr. 11 A/.
- Weberis, H., Hugo Weberio laiškai Antanui Baranauskui 1875-1897 /LMDr./.
- Vištel. 1880=1880.9.8 [A. Vištelio] laiškās kažkokiam Mažosios Lietuvos veikėjui /pastoriui/.
- Vištelis, A., J. A. W. Lietuwis, Witolorauđa /vertimas/ /LMDr. 53, V. Prakalba pasirašyta 1878 m./.

### III. A p k l a u s i n ė t ų j ų l i u d i n i n k ų a t s i m i n i m a i

1. Kun. Aleksandro Dambrausko Jakšto
2. Martyno Jankaus,
3. Juozo Miliausko Miglovaros,
4. kun. Pelikso Sragio,
5. dr. Jono Šliūpo.

### IV. K i t i t r u m p i n i m a i

1.

- Aph.- Archivum Philologicum. Kaunas 1930tt.  
 GK - Gimtoji Kalba. Kaunas 1933tt.  
 IF - Indogermanische Forschungen. Strassburg 1892tt.  
 LB - Vaclovo Biržiškos, Lietuvių bibliografija I-IV d. /iki 1910 m./  
 Kaunas 1924tt.  
 LE - Lietuviškoji Enciklopedija. Kaunas 1933tt.  
 LMDr. - Lietuvių Mokslo Draugijos rankraštis.  
 LT - Lietuvių Tauta. Vilnius 1907tt.  
 MLLG - Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft.Hei-  
 delberg 1880tt.  
 MS - Mūsų Senovė. Kaunas 1921tt.  
 RŠ - Katalogizuotas Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos rank-  
 raštis.  
 ŠD - Švietimo Darbas. Kaunas 1920tt.  
 TCLP - Travaux du Cercle Linguistique de Prague. Praha 1929tt.  
 TŽ - Tauta ir Žodis. Kaunas 1923tt.  
 VDUBr. - Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos rankraštis.  
 VL - Wienibe Lietuwniku. Plymouth, Pa. 1886tt.

2.

- Adv. - prieveiksmis, adverbium  
 asm. - asmuo, persona  
 aukšt.- aukštaitiškai  
 būt.l.- būtasis laikas, praeteritum  
 būs.l.- būsimasis laikas, futurum  
 cons. - consonans, priebalsis  
 dg. - daugiskaita, pluralis  
 dv. - dviskaita, dualis  
 es. l.- esamasis laikas, praesens  
 ga. - galininkas, accusativus  
 įn. - įnagininkas, instrumentalis  
 kam. - kamienas, Stamm  
 ki. - kilmininkas, genetivus  
 mot.g.- moteriškoji giminė, genus femininum  
 na. - naudininkas, dativus  
 plg. - palygink, cf.  
 pvz. - pavyzdžiui, exempli causa  
 ša. - šauksmininkas, vocativus  
 t - tolesnysis, sequens  
 t.k. - tarp kitko  
 tt - tolesnieji, sequentes  
 va. - vardininkas, nominativus  
 vie. - vietininkas, locativus  
 vyr.g.- vyriškoji giminė, genus masculinum  
 vn. - vienaskaita, singularis  
 voc. - balsis, vocalis  
 žem. - žemaitiškai  
 žr. - žiūrėk, vide.

Dar kitų šiame darbe vartojamų gramatinių terminų paaiškinimą  
 žr. P. Joniko, Pagrąmančio tarmė /Kaunas 1939/.

## IŠNAŠOS

### Į v a d a s

- 1 Žr. Skardžius, ŠD 1927, 337tt; Aph. III, 198-9.
- 2 Plg. Lietuvių kalbos Draugijos priimtą apibrėžimą: "Bendrinė, rašomoji ir šnekamoji, kalba yra sutartinė visai tautai bendra kultūrinė kalba" /GK 1938, 143/. Dabar Lietuvoje vartojamas "literatūrinės kalbos" terminas, plg. rus. literaturnyj jazyk.
- 3 Plg. Schmitt, Volksmundart, Gemeinsprache, Schriftsprache; Henzen, Schriftsprache und Mundarten 12tt.
- 3 a. B. Havránek, Studie o spisovném jazyce 30tt; B. Havránek, Adaptation der phonologischen Systeme 267tt.
- 4 Smiles, Pareiga ir tiesumas /s.v./. Kaunas 1924.
- 5 Plg. Kurschat, LD 106: eifena "der Gang, die Gangart; die Art der Bewegung beim Gehen; Juškevič, Lit. slovar': Eisena "pochodka, chód": Iš lyties, iš eisenos kita nesijūk. Gražios eisenos vaikiš.
- 6 Plg. Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura; TCLP I, 15-17: Jonikas, Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema.
- 7 Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura.
- 8 Jaberg, Sprachtradition und Sprachwandel 4: Neben der Schriftsprache steht als höhere Form die Literatursprache, als tiefere die Umgangs- oder Verkehrssprache, d. h. die gesprochene Varietät der Schriftsprache. Man mag alle drei unter dem Begriffe der Gemeinsprache oder nach schwedischem Vorgang dem Reichssprache zusammenfassen.
- 9 Plg. Havránek, ibid.; Jonikas, Poezinės kalbos skirtybės.
- 10 Plg. Fr. Slotty, IF XLVII, 192.
- 11 Plg. Hermann, Litauische Gemeinsprache 69-70; Jonikas, Rašomoji ir bendrinė kalba.
- 12 Plačiau plg. Jonikas, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas prieš "Aušrą" lt.
- 13 /Šliūpas/, Liet. rasztai ir rasztininkai 179.
- 14 SlJ. IV.
- 15 Jonikas, Lietuvybės veikėjų būreliai prieš "Aušrą"; Mykolaitis-Putinas, Naujoji lietuvių literatūra I, 60tt.
- 16 Jonikas, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas 36-8.
- 17 Jonikas, ibid. 38-9.
- 18 Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją /1938/ 20.
- 19 Dambrauskas, D-ras Jonas Spudulys 185.
- 20 Gustaitis, Petras Kriaučiūnas 23.
- 21 /Šliūpas/, Liet. rasztai ir rasztininkai 175.
- 22 Jablonskis, Keli draugo atsiminimai iš V. Kudirkos gyvenimo.
- 22 Ibid.
- 22 a. Mašiotas, Iš mūsų kalbos praeities.
- 23 Mašiotas, Kai knygas draudė 9-10
- 24 Gustaitis, Petras Kriaučiūnas 18.
- 25 K. L., Petras Arminas-Trupinėlis 109.
- 26 Jacoby, Litauische Chrestomathie /prakalboje/.
- 27 Knaake, Geschichte des Königl. Realgymnasiums zu Tilsit 33.
- 28 Ibid. 80.
- 29 Knaake, l. c. 86: "Lietuvių kalbos nuo 1885 m. Mikolinių buvo

- mokoma dar po 1 val. per savaitę, o nuo 1886 m. Velykų visai nebemokyta dėl per mažo lankytojų skaičiaus".
- 30 Šliupas, Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 16.
- 31 Jacoby, Lit. Chrestomathie /prakalba/.
- 32 Jonikas, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas 42tt.
- 33 LM 1921, 155.
- 34 LM 1921, 524t.
- 35 Matusas, Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas 74.
- 36 Lietuvos istorija /red. Šapokos/ 483.
- 37 Plg. Šachmatov-Jagić, AfslPh. XXXVII, 243t.
- 38 Plg. MS II, 671.
- 39 ŠlJ. V.
- 40 Merkelis, Jonas Jablonskis 15.
- 41 Plg. Baudouin de Courtenay, Podrobnaja programma lekcij J. A. Boudena-de-Kurtene 62-65; Jonikas, Lietuvių kalba ir jos gaivinimas 52.
- 42 A. Ugenskis, prašydamas Valančių atsiųsti jam į Kazanę lietuvišką knygą, t. k. rašo: "Itak kniažki przysłane od W. B. M. będą dla wielu tutejszych najmilszym darem, zniewalającym do wdzięczności, jest tutaj takoz kilku studentow Litwinow, dla których również miło będzie wspomniec swój ojczysty język..." /TŽ VII, 326-7/.
- 43 LMDr.
- 44 Lietuvos istorija /red. Šapokos/ 498.
- 45 Čia įdomus yra jau ankstyvesnio laikotarpio pavyzdys Pabrėžos, kuris savo tikiolinius raštus kitokia kalba /su barbarizmais ir t. / ir rašyba /tradicine/ rašė negu pasaulinių, plg. A. Salys, Kretingos vienuolyno lietuviškieji rankraščiai.
- 46 Dvidešimtmėtinės "Auszros" sukaktuvės 17-18.
- 47 Ibid. 18.
- 48 ŠlJ. V.
- 49 Daukantas /LMDr. Ivinskio kalendoriaus kritikoje/; Kaupas, Presse Litauens 83.
- 50 Plg. Maciūnas, Andrius Ugianskis
- 51 J. Baudouin de Courtenay, Jan Juszkiewicz; plg. Jonikas, Jonas Juška.
- 52 Jo nuorašas iš Leipzigo Baltistikos Instituto buvo Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekoje.
- 53 Baudouin de Courtenay, Do charakterystyki Jawnisa 3.
- 54 BarBaud. 20.
- 55 Plg. Tumas, Antanas Baranauskas 111.
- 56 APh. I, 101.
- 57 APh. VII, 134.
- 58 Baudouin de Courtenay, Do charakterystyki Jawnisa.
- 59 Słōnski, Zarys historii jęz. polskiego.
- 60 Vinogradov, Očerki po istorii russk. literat. jazyka.
- 61 Socin, Schriftsprache und Dialekte im Deutschen; Henzen, Schriftsprache und Mundarten.
- 62 Plg. Blese, Latviešu literāriskā valoda /Latvieši II, 375tt/.
- 63 Schleicher, LGr. 4-5.
- 64 Kurschat, DL I, VIII.
- 65 Kurschat, LGr. 9.
- 66 Laiškas išsp. MS I, 782-3. —Jau S. Stanevičius, 1829 m. išleistas 1737 m. anonimo gramatiką, prakalboje sulygino Maž. Lietuvos raštų kalbą su sodais, kur medžiai esą žmogaus ranka dailiai sudodinti, o Didž. Lietuvos prilygino miškams, augantiems savaime,

- be sargo ir be jokios priežiūros. Prakalbą išspausdino Volteris MLLG III, 458.
- 67 Marciński, Gram. Litewsko-Polska 145
- 68 savo "Učebnaja Gramatika Litovsk. Jazyka. Létuviška Kalbrédė".
- 69 MS II, 321.
- 70 Ibid. II, 503-4.
- 71 Plg. ibid. II, 506tt., 664tt.
- 72 Plg. MS II, 316tt.; rankraščiai VDUBr.
- 73 Jo laiškas VDUBr.
- 74 Pastaryjų laiškai LMDr.
- 75 Apie ją plg. Biržiška, Maskvos "Aušra".
- 76 VDUBr.
- 77 Plg. Jonikas, Idėja 60.
- 78 Plg. Vol'ter, Katicizis XXIX-XXX.
- 79 Plg. Kasakauskio Gram. jėz. Žmudzkiego XI: "...któz nie uzna potrzeby pewnych prawidel, maiących na celu sprostowanie owej różności, ktorą postrzegamy w mowie i pismach naszym?".
- 80 Laiškas VDUBr.
- 81 Marciński, Gram. Litewsko-Polska 145.
- 82 Laiškas VDUBr.
- 83 Laiškas VDUBr.; laiške vietoj čia išspausdinto š rašoma gotiškas *š* rašmuo.
- 84 Aph. I. 76; plg. ir I, 93.
- 85 MS II, 507.
- 86 Plg. Jonikas, Idėja 60.
- 87 "Tū tarpu lenkai, kuriems atėję Jegailiunai, ilgą suteikė tiką /taiką. P.J./, ėmė taikinti savo kalbą prie raszto ir pataisė ją literarizšką ir bendriszką /kaip raszoma ir tarp mokintu kalbama/. Musu senucziai negalėjo ju pasekti, nės turėjo kariauti už vieszpatavimą ant gudu, o kad musu ponai taipat suzmoniszkėjo, jie po gudus sumiszę su tokiais, kurie nemokėjo lietuvizskai, ėmė pasigesti bendriszkos t. e. iszdailintos ir pralavintos kalbos o susirinkimūse nebegalėjo apsieiti su vieną lietuv. kalbą." /A 83, 155/.
- 88 A 85, 112 /pirmieji du skaitmenys čia, taip pat ir visur kitur reiškia "Aušros" ėjimo metus, kiti - puslapius/. Iš kur E. Hermannas, Lit. Gemeinspr. 96, ištraukė, kad tuos žodžius parašė prūsų lietuvis /ein preussischer Litauer/?
- 89 Dėl termino plg. lenkų jėzyk literacki.
- 90 VDUBr.
- 91 Plg. Jonikas, Idėja 44.
- 92 VDUBr.
- 93 MS II, 507.
- 94 1875 m. spal.26 d. laiškas N. Baukui Venskavičiui /VDUBr./.
- 95 Juška, Kałbos 55; Juškėviče, Liėt. dájnos 1880, 3 leid. XIV.Plg. Litovsk. narodn. pėsnī 1-4.
- 96 Ažukalnis, Pišma litewskie /prakalba/; plg. Korsakas-Lebedys /red./, Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, feodalizmo epocha 428-29.
- 97 Žr. Vištel. 1880.
- 98 Przegląd Katolicki 1884, 129.
- 99 Biržiška, Maskvos "Aušra" 23.
- 100 Jonikas, J. Miliausko gramatikos prakalba 483.
- 101 Biržiška, Maskvos "Aušra" 18.
- 102 MS II, 19 /V. Biržiškos vertimas/.
- 103 Laužtiniuose skliaustuose čia ir kitur citatose pažymimos mano

- praleistos arba nuo savęs įrašytos vietos.  
 104 Ibid. 19-20.  
 105 Ibid. 20.  
 106 Jonikas, Tarmės ir bendrinė rašyba.  
 107 Juszka, Kalbos lietuviszko lėžuv'o ir lietuviszkas statraszimas  
 arba ortograpija 50.  
 108 LT I, 552tt.

### T a r m ė

- 1 Plg. Henzen, Schriftsprache und Mundarten 11tt; Jonikas, Idėja 36tt.
  - 2 Plg. B. Havránek, Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur /J. Vachek, ed., Prague School Reader in Linguistics, Bloomington 1967/ 413tt.
  - 3 Plg. Ch. C. Fries-K. L. Pike, Coexistent Phonemic Systems /Language XXX, 1949/.
  - 4 Henzen; Schriftsprache und Mundarten 127-8.
  - 5 Plg. TCLP I, 15; U. Weinreich, Languages in Contact /New York 1953/ 112.
  - 6 Plg. Havránek, Zur Adaptation der phonologischen Systeme in den Schriftsprachen; Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache 345; Bulachovs'kyj, Vynyknennia i rozvytok literaturnych mov 91tt.
  - 7 Kurschat, LGr. 5; plg. Schleicher, LGr. 4.
  - 8 Kurschat, DL I, VIII.
  - 9 V. Biržiška, LE II, 328.
  - 10 Plg. Matusas, Apie lotynų raidžių draudimą 21-2.
  - 11 Boudouin de Courtenay, Kwestya alfabetu Litewskiego 20.
  - 12 Daukantas, kaip žinome, skyrė lietuvius į kalnėnus ir žemaičius /žr. jo "Būda" passim./.
  - 13 Bassenowicz, Rubežej ir skajtlus Lietuvių tautos.
  - 14 Kurschat DL I, VII.
  - 15 MS II, 506.
  - 16 Miežinis, Lietuviszka gramatika 3.
  - 17 Kurshat, DL I, VIII.
  - 18 Schleicher, LGr. 4: ... h o c h l i t a u i s c h und n i e d e r l i t a u i s c h, oder l i t a u i s c h im e n g e r e n s i n n e und ž e m a i t i s c h /žemaitis ein Niederlitauer, žemaitiszkas, fem. -a, niederlitauisch, abgel. von žemas niedrig/.
  - 19 Ibid.
  - 20 Ibid. 5.
  - 21 Juškevič, Zapiska o knigě Šlejchera.
  - 22 Juška, Kalbos 8.
  - 23 Ibid. 10.
  - 24 Ibid. 22.
  - 25 Ibid. 24.
  - 26 Ibid. 28.
  - 27 Juškevič, Lit. nar. pėsnė.
  - 28 Gil'ferding, Litva i Žmud' 365-6
  - 29 Raštas Kauno Arkivysk. Kūr. archyve, 56 tome.
  - 30 Vol'ter, Katichizis LVII.
  - 31 Kurshat, DL I, VII-VIII.
- 316

- 32 Ibid.
- 33 Kurschat, LGr. 9.
- 34 Ibid. 10-11.
- 35 Ibid. 11.
- 36 Plg. Leskien, IF Anzeiger XIII, 79tt.
- 37 Ši vardą /Dziuki/ mini ir Połujajński, Wędrowki po gubernji Augustowskiéj 133. Jis mini ir guogus /Gogi/ 132 /kapsų patarmė/.
- 38 Cia, suprantama, Baranausko vėsur turimas galvoje anų laikų administracinis suskirstymas.
- 39 APh. I, 71tt.
- 40 Baranovskij, O pravopis. 56tt; Baranowski-Weber, Ostlitauische Texte /įžanga/.
- 41 Sprendžiant iš kai kurių rašmenų, kurių čia dar nerandame /pvz. nėra iė, kuri randame 1877 m. jo laiškuose Weberiui/ ir kuršaitiško tj, dj junginių likimo aukštaičių tarmėje aiškinimo, kurio 1877 m. laiškuose Weberiui atsisako/.
- 42 1877 m. laiškas Weberiui.
- 43 Hos Lituanos appellare consuevimus, sed, quoniam Žemaitii quoque sunt pars populi Lituani, rectius, opinor, vocemus Aukštaitios, more principis nostri celeberrimi Vitoldi.
- 44 LT I, 553.
- 44 a. Savo spausdintoje lietuvių kalbos gramatikoje, kaip žinome, jis vartoja saulėtekinių ir saulėlydinių žemaičių terminus.
- 45 Kalbamasis 1877 m. laiškas.
- 46 Karłowicz, O języku litewskim 117tt.
- 47 Játis< jáutis, kaip žinome, tetariama tik M. Lietuvos aukštaičiuose.
- 48 Ibid. 124-5, 241-2 /atspaudas/.
- 49 Geitler, Litauische studien 54-55.
- 50 Jenaer Literatur Zeitung 1875, Nr. 15.
- 51 Plg. Šachmatov-Jagić, AfslPh. XXXVII, 243t.
- 52 /Fortunatov/, Iz lekcij Fortunatova 213-215.
- 53 Baudouin de Courtenay, Jan Juszkiewiczz badacz litewski /Nr. 29/.
- 54 Ažukalnis, Piśma litewskie.
- 55 Ibid.
- 56 Juszka; Kałbos 7-8.
- 57 Jonikas, Idėja 58.
- 58 MS II, 314.
- 59 Karłowicz, O języku litewskim 186.
- 60 Bei meinem Reisen in russisch und polnisch Littauen bin ich alenthalb bequembestanden worden, wie auch ich das Littauisch jeder Gegend, abgesehen von eizelnen Ausdrücken, völlig verstand /Kurschat, LGr. 9/.
- 61 Plg. Atsiminimai iš 1873-1883.
- 62 Jonikas, Apie "Aušros" rašom. kalbą.
- 63 Cit. Dokumentas apie lotyniškas literas lietuviškoje literatūroje 16.
- 64 Naujasis Keleiwis 1881, Nr. 52 /Pridetka/.
- 65 A 83, 119.
- 66 Dvidešimtmetinės "Ausros" sukaktuvės 52.
- 67 Laiškas /rašytas 1884 m. kovo 10/23 d./ LMDr.
- 68 Schleicher, LGr. 3.
- 69 Kurschat, DL I, VII; LGr. VII sako: Dabei hatte ich nur bei dieser meiner Arbeit zur Aufgabe gestellt, nicht etwa die eine oder die andere Mundart des Littauischen, sondern, so viel es sich thun liess, die ganze littauische Sprache darzustellen.



- 70 Schleicher, LGr. 33.
- 71 Schleicher, LGr. 5: Obgleich diese nichtverwandlung der dentalen vor j eine ältere stufe sprachlicher entwicklung bezeichnet und obgleich manche andere eigentümlichkeiten des žemaitischen entschieden in der bewahrung des älteren bestehen, so ist doch besonders wegen des im niderlitauischen üblichen versetzens des accentens von den endungen auf die stamsilbe, wodurch die ersteren nicht wenig von irer deutlichkeit und vollständigkeit verlieren, so wie überhaupt, weil das niderlitauische in manchen punkten an regelfestigkeit dem hochlitauischen nach steht, das hochlitauische, also die sprache südlich vom Memelstrom, mit welcher die preussisch-litauische schriftsprache stimmt, wichtiger und aussgibiger für die sprachwissenschaft als das žemaitische.
- 71 a. Kurschat, DL I, VII.
- 72 Ibid. VIII.
- 73 Kurschat, LGr. 9-10.
- 74 Ibid. III-IV.
- 75 Plg. Daukantas, Darbay senuju Lituwiu yr Žemaičiu 6.
- 76 LMDr.
- 77 Plg. √Daukantas, Abecieļa 5.
- 78 √Ivinskis, O pisowni i ilocz.
- 79 √Ivinskis, O Pisowni.
- 80 Ibid.
- 81 √Ivinskis, O pisowni i ilocz.
- 82 Taigi čia Ivinskis duoda netikslią lytį, turėtų rašyti wejns.
- 83 √Ivinskis, O Pisowni.
- 84 Ibid.
- 85 Ibid.
- 86 Jaunius rašo: Quae quum ita sint, non dubitamus concludere, quoniam apud Žemaitios orientales /Kvėdarnae ex. gr./ in verbis compositis praepositio na [=nū] continentur/longum/ ex. gr. na-kristi, na-lipti cet., quod respondet brevi u aliarum dialectorum /nū-lipti cet./ pariter atque in substantivis: na-monė, na-šukas, na-lupas cet. quum ue nu-žem., in substantivis, mutetur in nuo- apud Lituanos, factum esse, ut etiam ad hanc similitudinem in verbis comp. na [=ū], mutatum sit in uo /si enim žem. na-šukas a Lituaniis effertur nuo-šukos, quidni na-šukaiti pronuntietur nuošukóti?!. Hinc libellum [= Ivinskio "Genawejte"] Lituaniis commendandi studio natae sunt formae: nuo-mirti, nuo-lipti, cet., quae nec žemaiticae sunt, nec lituanicae [= aukštaitiškos]".
- 87 Ar nebus tai Vincas Baublevičius /Bowblewicz/, kuris 1869 m. iš Šiaulių rašytame Ivinskiui laiške /LMDr./ pastarąjį vadina savo kolega. Rašysena atrodo ta pati. Baublevičius sakosi turįs Sirvydo žodyną, Punktus, Kasakauskio kalbriedą ir kt.
- 88 LMDr. 7 D.
- 89 LMDr. 8 B.
- 90 Plg. Juszka, Kaļbos 53.
- 91 Schleicher, LGr. 3: Genauer bekant ist mir von diesem gebiete √t. y. viso lietuvių kalbos ploto. P.J. nur der kleine teil, welcher zum königreiche Preussen gehört, das folgende werk bezieht demnach hauptsächlich auf das preussisch litauische; das litauische, welches im russischen teile des sprachgebietes gesprochen wird, kenne ich nur aus büchern und durch einzelne personen auss jenen gendenen.
- 92 Izv. Imp. Akad. Nauk po otdel. russk. jazyka i slov., t.V., p.328.
- 93 Aug. Schleicher, Beitrage z. vgl. Sprachforschung I, 264.
- 94 Juszka, Kaļbos 55.

- 95 Ibid. 52.  
 96 Ibid. 53.  
 97 LMDr.  
 98 Juškevič, Lit. nar. pėsni l.  
 98 a. J. J., Keli žodžej apié Velūniškes dájnas ir apié ju rášima /A. Juškeviče, Liét. dájnos, 3 laida, 1880/ XIV psl. Tai kartojama kiekvienoje dainų knygoje. - Vietoj Juškos ié ir minkštinaamojo ženkle i čia išspausdinta ié ir i, o vietoj e, e - e, e.  
 98 b. LMDr. 26.  
 99 1860.VII.25 A. Ugenskio laiškas /Vc. Biržiškos nuorašas/.  
 100 Plg. Ugenskio laiškus Valančiui TŽ VII, 326tt.  
 101 TŽ VII, 331.  
 102 Ši lytis, matyt, bus paties Ugenskio pramanas, nes žemaičiai dūnininkai to žodžio taip netaria, ir vargu ar jis kur galėjo rasti jį taip užrašytą.  
 103 TŽ VII, 334.  
 103 a. Laiško ištrauką pakartotojo E. Volteris, MLLG III, 455 /iš "Vienybės Lietuvinkų"; matyt, šio laikraščio ir Ugenskio rašyba ištaisyta/.  
 104 LMDr. 49, XIII.  
 105 LB Nr. 1370.  
 106 Laiškas buvo Žemaičių Arkiv. Kūrijos archyve, 56 tome. To laiško dalis mano paskelbta Aph. VI. 57-8; vėliau jį visą išspausdino J. Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją. - Lenkiškai autorius šiame laiške pasirašo Giedgowd.  
 107 Biržiška, Bieł. ir Fil. pamokslų vertimas.  
 108 MS II, 314; plg. Valančiaus laišakai /pask. Tyla, Literatūra XI, 96-7.  
 109 LMDr.  
 110 Plg. Dambrauskas, D-ras Jonas Spudulys 185.  
 111 Dėl dėstymo pradžios žr. Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją 19-20 /1938/.  
 112 Čia ir kitose Baranausko citatose, dėl techninių priežasčių, praleidžiu kirčio ženklus, kuriuos galima rasti jo spausdintuose "Archivum Philologicum" laiškuose. Pridėtina, kad tuose spausdintuose laiškuose /matyti, dėl spaudos kaltės/ maišoma raidės z ir ž pavidalai, kuriuos, neturėdamas laiškų originalo, ir aš palieku kaip išspausdinta.  
 113 AfsIph. VI, 606.  
 114 Aph. I, 86.  
 115 Baranovskij, O pravopis. 6, -Teksto praretinimai originalo.  
 116 Ibid. 7.  
 117 Ibid. 7.  
 118 Aph. I, 76.  
 119 Aph. I, 86.  
 120 Žr. Rš. El37.  
 121 Psl. 48-9.  
 122 Baranovskij, O pravopis. 8.  
 123 Ibid.  
 124 Aph. I, 88-9.  
 125 Baranowski-Weber, Ostl. Texte XI.  
 126 Ibid. X:... denn das hiesse aus Rücksicht auf den kleineren Teil wie z. B. das Žemaitische den grösseren und wichtigeren Teil des Sprachgebietes vergewaltigen.  
 127 Ibid.  
 128 Baranovskij, O pravopis. 36-7.  
 129 Baranowski-Weber, ibid. XI.

- 130 Plg. Aph. I. 86.  
 131 Aph. I, 76.  
 132 Aph. I, 86.  
 133 Aph. I, 86-7.  
 134 Aph. I, 87.  
 135 Aph. I, 87.  
 136 Aph. I, 87.  
 137 AfsI Ph. VI, 606  
 138 Plg. Kasakauskio gramatikos prakalbą; Vol'ter, Kaichizis LIV-LV. Kun. A. Grinevičius Jungtas sako, kad, jam besimokant Seinų kunigų seminarijoje, jo prof. Jamiolkauskas patarinėjęs pamokslus sakyti vietos žmonių tarpe. Kun. Grinevičius vėliau taip ir elgėsis, patekęs į Aukštąsios Panemunės parapiją: "Atsimindamas savo prof. Jamiolkausko patarimus, kad reikia žmonių tarpe jiems pamokslus sakyti, kad geriau suprastų, ėmiau kietai l vartoti ir išsimokinau vietos tarmės ir žmonių tarpe pamokslus sakydavau" /žr. Spaudos laisvės ir Amer. liet. organiz. sukaktuvės 225/.
- 139 Aph. I, 86.  
 140 Aph. I, 87.  
 141 Aph. I, 86.  
 142 Baranowski-Weber, Ostl. Texte IX.  
 143 M. Biržiška, LE II, 1167.  
 144 Aph. I, 76.  
 145 LMDr.  
 145 a. Aph. VII, 127-8.  
 146 Todėl nevisai tiksliai sako Hermannas, Lit. Gemeinspr. 90, kad Baranauskas aušrininkams neturėjo jokios įtakos.  
 147 Aph. I, 84.  
 148 /Jaunius/, Pirmasis mėginimas.  
 149 Mea scriptio est ad dialectum žemaiticam accomodata, ita tamen ut ceterarum dialectorum linguae nostrae ratio habeatur.  
 150 LT I, 550.  
 151 Tumas, Broliai Juškos 99.  
 152 Karłowicz, O języku litewskim 252.  
 153 Ibid. 2 /atsp./.  
 154 Rė D 462, išsp. MS II, 513.  
 155 Laiškai J. Karłowicziaus palikime /buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve/.
 156 Jie buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.  
 157 Žr. MS II, 315tt.  
 158 MS II, 507.  
 159 MS II, 507-8.  
 159 a. MS II, 666.  
 160 MS II, 506.  
 160 a. MS II, 508.  
 161 Laiškas Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve /Karłowicziaus palikime/.
 161 a. Karłowiczius šiame savo straipsnyje tiek apie tai tesako: "Zapowiedziana jest nadto gramatyka litewska H. Webera" /115 psl./.
 162 Laiškas buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.  
 163 Girdėjęs, kad šis "esąs tokiu piktu filioliogu, kad apie reikalus tautos ne norįs ir klausyti" /ibid./.
 163 a. Pagal lenk. język południowo-zachodnio-górno litewski /plg. "od zachodnio-górno-litewskiego narzecza" Karłowicz, O jęz. litewskim 122/.

- 164 Čia Raila, matyt, turi galvoje savo rytiečių tarmę.
- 165 Laiškas buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.
- 166 Plg. Kossakowski, Grammatyka jęz. Źmudzkiego /1832/.
- 167 MS II, 135.
- 168 VDUBr.; išsp. MS II, 135 /su korekt. klaidomis/.
- 168 a. VDUBr.
- 169 Plg. Jonikas, Jonas Spudulis - aušrininkas kalbininkas.
- 170 SpudJer.
- 171 Laiškas buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.
- 172 Fortunatov, Iz lekcij Fortunatova 215.
- 173 Ibid. 215-216.
- 174 Kad tas terminas jo paties, randame tai įsakmiai pažymėta toliau tuose paskaitų užrašuose /218 psl./.
- 175 Laiškas /lietuviškai rašytas/ buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.
- 176 LMDr.
- 177 Vištel. 1880.
- 178 Šliūpas, Liet. rasztai ir rasztininkai 149.
- 179 Ibid. 152.
- 180 Ibid. 152
- 181 Plg. ibid. 153-4.
- 182 LMDr. 55, VI.
- 182 a. MS II, 483.
- 183 Źodis dielei iszdavima lietuviszkoses gramatikas - Rš. F 496, 2 psl.
- 183 a. Jis skiria /apskritai, neduodamas nei kalbinės charakteristikos, nei geografinio apibrėžimo/ 9 "kalbesius" /tarmes/: 1. Vi duklės, 2. Šiaulių, 3. Marijampolės, 4. Tilžės, 5. Kretingos, 6. Telšių, 7. Panevėžio, 8. Anykščių, 9. Merkinės. Źr. MS II, 485tt.
- 184 Rš F 496. Jos prakalba mano paskelbta MS II, 485-488.
- 185 Rš F 496; MS II, 487.
- 186 Apie ją plg. MS II, 17-26.
- 187 Milewski, Poczta Litewsko-Literacka.
- 188 Rš F 496; MS II, 486.
- 189 Milewski, Poczta Lit.-Literacka 8-9.
- 190 Źr. MS II, 484.
- 191 Plg. ibid. II, 483.
- 192 Schleicher, Briefe 4.
- 193 MS II, 321.
- 194 Plg. Ostermeyer, Neue Litauische Grammatik; Rhesa, Philologisch-kritische Anmerkungen z. Geschichte der lith. Bibel; Kossakowski, Grammatyka jęz. Źmudzkiego; Kurschat, Zur Geschichte der littauischen Bibel.
- 195 Plg. Liet. istorija, red. Šapokos, 498.
- 196 Vol'ter, Katichizis LIV.
- 197 Ibid.
- 198 APh. I, 84-5.
- 199 Karłowicz, O języku litewskim 262.
- 199 a. Apie kalbą Daukanto "Darbų" /1822/, kurių, deja, teturime nuorašus, perrašinėtojų savaip taisytus, plg. Pr. Skardžius, APh. VI, 192tt.
- 200 Plg. Skardžius, APh. VI, 195.
- 200 a. Plg. LB I Nr. 436.
- 201 Plg. Jonikas, Idėja 63-4.
- 201 a. Štanevicze, Trumpas pamokimas kaŹbos lituwiszkos arba že-

- maytyszkos /1829/.
- 202 "musiałem, ile własność języka tego pozwala, stosować się do sposobu mówienia powszechnie już u nas przyjętego, unikając wszakże cierpkich wyrażań w Pruskiej-Litwie używanych"/XI psł./  
Źr. Jonikas, Idėja 44-6.
- 203 Plg. Jonikas, ibid. 48.
- 204 Ibid. 46.
- 205 M. Biržiška, LE VI, 140.
- 206 Źr. MS I, 782-3.
- 207 LMDr. nėra rankraščio pradžios. Bene bus tai Sapūno /K.Sappuhn/  
Schultzo gramatika? Neturint tos gramatikos po ranka, rankraš-  
čio negalima identifikuoti.
- 208 /Daukantas/, Pas. Paedraus /LMDr. 6, G/; Abecieža /uo arba ou/.
- 209 Dėl u <ou "Darbų" nuoraše plg. Pr. Skardžius, Aph. VI, 196-7.
- 209 a. Aph. III, 76.
- 210 1877 m. laiške.
- 211 „joczio-jotio« Duarum dialectorum videntur esse formae permix-  
tae. Darbėnis dicitur bŭtjo, sed Ŗatibus, quod oppidum, situm  
est paullo remotius ad septentr. versus, bŭtšjo, ibidem etiam  
bŭtjo. Incolae locorum, ubi duae conterminae sunt dialecti, fa-  
cile dialecticas formas permissero solent. Sed tamen vix fieri  
potest, ut idem et bŭtjo et bŭtšjo dicat /1877 m. laiškas/.
- 212 Quodsi Dowkontus scribit nonnunquam -uj /cf. žiamingalwiuj, kuj-  
seluj cet./ non žemaiticam certe, sed lituanicam, quae proprie  
dicitur, dialectum sequitur, neminem žemaitium novi, qui dicat  
žemyn-galvjui cet. pro žemyn-galvjŭ./1877 m. laiškas/.
- 213 Vol'ter, Katichizis LIV: stali pojavliat'sia pisateli, sočinia-  
juščiye svoi knigi imenno na dovol'no bezcvėtnom i uslovnom ja-  
zykė.
- 214 Geitler, Lit. studien 38 /išnaša/.
- 215 Aph. I, 85.
- 216 Aph. I, 72.
- 217 t. y. Biržes.
- 218 t. y. cygones.
- 219 t. y. melsti.
- 220 t. y. szelpi.
- 221 t. y. darželis.
- 222 t. y. kłause.
- 223 gal: atejuses ar atiemuses.
- 223 a. Teksto transkr. pagal A. Sali /plg. Gerullis, Lit. Dialektstudien/.
- 224 Tarmėje nepažįstama, bet galima lytis.
- 225 Vietoj to galūninio i valančiškai beveik galima būtų ir e rašy-  
ti.
- 226 Vietoj galūninio i valančiškai galima būtų ir ę rašyti.
- 227 Visi žodžiai, kurie savo lytimi nesutinka su Valančiaus duoda-  
momis /a/ lytimis, pabraukti. Valančiaus teksto /a/ žodžių tvar-  
ka šiame perraše pakeista trijose vietose, taikantis prie Valan-  
čiaus kilimo vietos tarmės: Petra butą; Gaspadini atsaki; szir-  
dijs gleribi. Vietoj: ižingi, uždingti, piktin galima būtų va-  
lančiškai rašyti ir: ižęngie, uždęngti, piktęn.
- 228 Plg. ir Valančius, Pastabos pačiam sau 172.
- 229 Valančius, Pastabos pačiam sau 172
- 230 Plg. Jonikas, Idėja 66-7.
- 231 Aph. II, 80.
- 232 Gustaitis, Kunigas Antanas Tatarė 5, 11.
- 233 Ibid. 12.
- 322

- 234 LB II Nr. 1305.
- 235 Jonikas, Idėja 46.
- 236 TŽ III, 292-4.
- 237 Tumas, Broliai Juškos 81.
- 238 Žr. LMDr. 25, 26.
- 238 a. Plačiau žr. B. Tolutienė, A. Juška leksikografas 188tt.
- 239 LMDr. 28, 1.
- 240 Žr. Isz Lietuwōs Senowēs Nusidawimū /N. Keleiwis 1881, 1-2/.
- 241 Tumas, Aušrininkų grupė 10.
- 242 Baranausko stilius turi tam tikrų antikiškumo žymių, plg. Brenderis, Baranausko stiliaus antikiškumas.
- 243 Kuršaitis, kuris, prieš savo gramatiką išleisdamas, aplankė Baranauską, pastebėjo, kad jis labai rytietišškai ištariąs lietuvių kalbos garsus. Žr. Kurschat, LGr. X.
- 244 Salys, N. Romuva 1935, 209; Lietuvos Aidas 1928, 75; Hermann, Lit. Gemeinsprache 83.
- 245 Hermann, Lit. Gemeinsprache 83.
- 245 a. Plg. Jonikas, Tarmės ir bendrinė rašyba.
- 246 Plg. ir jo 1879 m. laišką Juškai LMDr., išsp. LT I, 549tt.
- 247 Joniks, Par A. Dīriķa leišu latviešu valodas vārduīcas rokrakstu.
- 248 LB III Nr. 2653.
- 249 Joniks, ibid.
- 250 Vileišis, Mano laike 33 metų darbų del lietuvių spaudos atsiminimai.
- 251 LE IV, 562.
- 252 Žr. Tumas, Aušrininkų grupė 142-4.
- 253 Tumas, ibid. 144.
- 254 Vileišis, Mano laike 33 metų darbų.
- 255 Tumas, ibid. 153.
- 256 Tumas, ibid. 141-2.
- 256 a. Plg. Gerullis, Litauische Dialektstudien 56.
- 257 BarBaud. 13.
- 258 MS II, 316.
- 259 Milewski, Materyał do Gramatyki Litewskiej.
- 260 Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-ais metais.
- 261 Iš Maskvos lietuvių studentų gyvenimo.
- 262 Ibid. LE IV, 385.
- 263 Basanavičius, Iš istorijos musu atsigaiveliavimo.
- 264 Atsiminimai iš 1873-1883.
- 265 Jonikas, Apie "Aušros" rašom. kalbą.
- 266 Laiškai broliui /LMDr./.
- 267 Niekniekiej Jona Szlupawiczės 1878 /LMDr./.
- 268 LMDr.
- 269 MS II, 510tt.
- 270 MS II, 516tt.
- 271 LE II, 326; Šliūpas, Jaunatvė. - Bendrinėje kalboje būtų: Povelonis, Pašukonis.
- 272 Hermann, Lit. Gemeinsprache 67: Man kann den Geburtstag dieser Gemeinsprache [t.y. lietuvių. P.J.] genau angeben: sie fusst auf der heutige Schriftsprache, die im Jahre 1883 mit dem Erscheinen der Aušra anhebt. Šiuo per skubiu tvirtinimu klaidingai remiasi ir St. Westfal, Contribution à l'histoire du lituanien moderne /Odb. ze Sprawozd. Tow. Nauk. Warszawsk., 1936/.
- 273 Jonikas, Apie "Aušros" rašom. kalbą.
- 274 MS I, 614.

- 275 MS I, 610.  
276 Pietaris, Iš Mano Atsiminimų 39.  
277 VL 1894, Nr. 11.  
278 Plg. MS II, 513.  
279 Hermann, Lit. Gemeinsprache 94.  
280 Prabočių Anūkas, Maž. Lietuvos buv. rašytojai 88.  
281 Plg. LE s. v. Auszra; Iš "Aušros" užgimimo laikų; Basanavičius. Iš "Auszros" gyvenimo; Šliūpas, Šis tas apie Aušrą.  
282 Basanavičius, Iš "Auszros" gyvenimo /VL 1940, 427/.  
283 Plg. Šliūpas, Jaunatvė 50.  
284 Basanavičius, VL 1904, 427.  
285 Basanavičius, Iš istorijos musu atsigaiveliavimo.  
286 Ibid.  
287 Basanavičius, VL 1904, 427.  
288 ŠlJ. IV.  
289 Basanavičius, Iš istorijos musu atsigaiveliavimo.  
290 Basanavičius, VL 1903, 476.  
291 Basanavičius, ibid. 476.  
292 Ibid.  
293 Šliūpas, Šis tas apie Aušrą 27; plg. ir Basanavičius, Iš istorijos musų atsigaiveliavimo; LB III Nr. 2421.  
294 Basanavičius, VL 1903, 477.  
295 Basanavičius, Iš istorijos musų atsig.  
296 Ibid.  
297 ŠlJ. IV.  
298 ŠlJ. V.  
299 ŠlJ. IV.  
300 Ibid.  
301 Basanavičius, Iš istorijos musų atsigaivel.; taip pat LB III Nr. 2421.  
301 a. Dvidešimtmetinės "Auszros" sukaktuvės 41.  
302 LB III Nr. 2421.  
302 a. Basanavičius, VL 1903, 498.  
303 Basanavičius, VL 1903, 570; 1886 m. kovo 14 d. Jankaus laiškas  
304 Basanavičius, VL 1903, 570.  
305 LB III Nr. 2561.  
306 LB ibid.  
307 Plg. Iš "Aušros" užgimimo laikų.  
308 Jis turėjęs paprotį "neprašytas zaunyti apie kalbos dalykus".  
309 ŠlJ. V.  
310 Žr. Rė 73 /Basanavičiaus str. rankraštis/.  
311 Basanavičius, VL 1904, 438.  
312 Plg. Jonikas, Apie "Aušros" raš. kalbą.  
313 Plg. MS II, 484.  
313 a. Plg. A 84, 304, 308 ir kt.  
314 J. Šliūpo naujadaras pagal pyliava, rinkliava, žr. A 83, 203 /iš-naša/.  
315 Mėnesių vardų nenusistojimas rašomojoje kalboje iš pradžių kliudė susiprasti ypač D. ir M. Lietuvos lietuviams, plg. Hermann, Lit. Gemeinsprache 93.  
316 nusidawimai - tipingas M. Lietuvos žodis.  
317 kreizas, pustus - M. Lietuvos žodžiai, plg. Alminauskis, Germanismen des Litauischen 72, 108.  
318 M. Lietuvai vasaris - Januar, todėl paaiškinimas skliaustuose čia būtinas susiprasti, plg. Hermann, Lit. Gemeinsprache 93.  
318 a. Plg. Alminauskis, APh. III, 85.  
324

- 319 M. = Mikšo straipsnis, B. = Basanavičiaus str.  
 320 S. = Sauerweino str., R. = St. Railos str.  
 321 S. Raila.  
 321 a. Basanavičius, Iš istorijos musu atsigaivel. 28.  
 322 Pagal studento phil. M. Jurkyno, kilusio iš Krijóbalių k., Bartninkų vls., apie 6 km nuo Ožkabalių.  
 323 Plg. Leskien-Brugmann, Lit. Volkslieder und Märchen /1882/ 308.  
 324 Plg. ibid. 292.  
 325 Plg. ibid. 312.  
 326 Plg. ibid. 288-9; 315.  
 327 Plg. ibid. 297.  
 328 Plg. ibid. 311.  
 329 Žr. Schleicher, LGr. 78tt.  
 330 Plg. ibid. 80 ir passim.  
 331 Ibid. 81.  
 332 Plg. ibid. 82.

### R a š y b a

- 1 APh. I, 74 ir kt.
- 2 Wyras p i s o v n i a, używany w codziennym, powszechnie nadawanym nu znaczeniu, zawiera dwa pojęcia, które ściśle rozróżniać należy: 1. pojęcie pisowni właściwej, czyli ortografii i 2. pojęcie g r a f i k i. Grafika nazywamy sposób oznaczania poszczególnych dźwięków językowych za pomocą odpowiednich znaków piśmiennych, czyli liter, ortografia natomiast zastanawia się nad sposobem wyrażania w piśmie znakami, ustalonymi przez grafikę, faktów języka mówionego, jego właściwości fonetycznych, morfologicznych i składniowych /Szober, Zarys historii pisowni polskiej 151/. - Panašus šių sąvokų skyrimas ir J. Baudouino de Courtenay raše "Nékolik poznamenání o polském pravopisu": grafika kalbanti apie rašmenis /tvary písemní/ kurios kalbos garsams pažymėti be santykio su žodžiu, o rašyba /pravopis/ - jau kur tie rašmenys vartojami žodyje.
- 3 Plg. APh. VII, 65.
- 4 Plg. Jablonskio raštai III, 14.
- 4 a. Raidės ir garso sąvokoms skirti, prireikus, pastarosios rašmuo rašomas su kabutėmis /pvz. sz raidė garsui "š" žymėti/.
- 5 Plg. Noreen-Pollak, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache 36: Die Graphik: die Wissenschaft von der Form der Schrift /in erster Linie der Sprachschrift/.
- 6 Voelkel, Der Tonwandel 5.
- 7 Schleicher, Briefe 526.
- 8 Plg. Malinowski, Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego ltt.
- 9 SpudJer.
- 9 a. Čia nenagrinėjubandymo įvesti į lietuvių raštus rusiškąją raidyną, nes šiuo laikotarpiu tas bandymas neturėjo kokios žymės - nes įtakos lietuviškojo raidyno raidai.
- 10 tai yra: l.
- 11 Plg. KaŹuźniacki, Historische Übersicht. - Lenkų raidynas ilgai niumi susidarė iš: 1. normalaus lotynų alfabeto /a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z/, 2. "viduramžinių" raidžių a ę



- j v w ir ž. raidžių su diakritiniais ženklais, vartojamais lotyniškose santrumpose /pvz. ś-sibi; m-mihi, n-nisi, r-ri aros re, ų-vel/. Plg. Ganszyniec, Dzieje naszego abecadła 80.
- 12 Žr. Daukantas, Abecieža 4.
- 12 a. Daukantas, Prasma 14-15.
- 13 Ibid.
- 14 Daukanto pastabos dėl Ivinskio kalendoriaus /LMDr./.
- 15 Plg. MS II, 496-8.
- 16 LE VI, 144.
- 17 Plg. MS II, 496-8 /1835 m. Pabrėžos laiškas/.
- 18 Plg. Schleicher, Lituanica 3; Grot, Spornija voprosy /1876/ 129.
- 19 Kai kuriose knygos, kurios galėjo būti ir ne jo vieno suredagutos, bent techniškai sutvarkytos, randame ir kiek skirtingumą /pvz. 1864 m. "Kantyczkose": ay, ey.../.
- 20 ...chcąc zaś uniknąć pospolitego okrzyku trzeba się wyrzec wszelkich nowomodnych tegoczesnych hieroglificznych znaków pisarskich, które lubo mogą być przyjęte, lecz nie tak raptownie ale za czasem i to nie wszystkie /MS II, 495/.
- 21 MS II, 144-5; TŽ VII, 326-336.
- 22 TŽ VII, 331, 333.
- 23 Ibid. 328.
- 24 Ibid. 331.
- 25 Ibid. 334.
- 27 Plg. MS II, 144-5.
- 28 TŽ VII, 335.
- 29 Ibid. 328.
- 30 Ibid. 328.
- 31 Ibid. 334.
- 32 Ibid. 334.
- 33 Ibid. 334, 331.
- 34 MS II, 144-5.
- 35 Plg. jo laišką MS II, 144-5.
- 36 TŽ VII, 335.
- 37 Kurschat, Beiträge II, 8.
- 38 Ibid. II, 2, 19.
- 39 Ibid. II, 32.
- 40 Ibid. II, 15.
- 41 Plg. ibid. II, 14.
- 42 Ibid. II, 9.
- 43 Ibid. II, 4-5.
- 44 Schleicher, Lituanica 3 /atsp./.
- 45 Schleicher, Lituanica 3, plg. LGr. 8-9.
- 46 Briefe 544.
- 47 Schleicher, Lituanica 3; LGr. 8.
- 48 Schleicher, Briefe 543-4; Lituanica 3-5; LGr. 7-9.
- 49 Schleicher, Lituanica 3.
- 50 Kad šie vašeliai "Briefe", "Lituanicoj" ir LGr. savo forma, grafiškai, kiek skiriasi, matyti, Schleicheriui neturėjo kokios reikšmės /priklausė nuo spaustuvės technikos?/. Pirmuose dviejuose jo straipsniuose tie vašeliai turi formą kablelio, tik uodegėle pasisukusio į dešinę, o LGr. - smailiojo kampo.
- 51 Schleicher, LGr. 7; plg. ir Basanavičius, Prie istorijos musun rašybos 5.
- 52 Schleicher, Lituanica 4; LGr. 20.
- 53 Schleicher, Lituanica 4; plg. LGr. 19.
- 54 Šis būdas kiekvbei žymėti buvo įprastas lotynų abėcėlėje. Plg.

- Voelkel, Tonwandel 4.
- 55 Schleicher, LGr. 10-11.
- 56 Ibid. 17-19.
- 57 Schleicher, Lituanica 4-5.
- 58 Schleicher, LGr. 18.
- 59 Kurschat, LGr. 15, 20.
- 60 Kurschat, DL I, X; LGr. 12.
- 61 Kurschat, LGr. 23.
- 62 Anksčiau "č" garsui ir lenkų buvo vartojamas *cz*, žr. Kałuzniacki, Historische Übersicht.
- 63 Kurschat, LGr. 26-7.
- 64 Teoriškai kietąjį *Ų* pripažino savo gramatikoje dar ir Milkus /Mielcke/, bet praktiškai juo nesinaudojo /Kurschat, LGr. 26/.
- 65 Kurschat, LGr. 26-7.
- 66 Ibid. 27.
- 67 Ibid. 29.
- 68 Ibid. 17.
- 69 Ibid. 17.
- 70 Kurschat, LGr. 20; DL I, XII
- 71 Kurschat, DL I, XI; LGr. 13, 68.
- 72 Nesselmann, Chr. Donalitus Litauische Dichtungen XII-XIII.
- 73 Plg. Bielenstein, Lettische Grammatik /1863/; Lettische Sprache I, 102.
- 74 Schmidt, Litauisch 297.
- 75 Karłowicz, O języku litewskim 2 et pass. /atsp./.
- 76 Brückner, Lit-Slavische Studien IX.
- 77 Brückner, Zur Lehre von den Sprachlichen Neubildungen im Litauischen /AfslPh. III, 311/.
- 78 AfslPh. VI, 611.
- 79 Jagić, AfslPh. V, 324.
- 80 Plg. Brücknerio rec. AfslPh. VI, 604.
- 81 Voelkel, Tonwandel; Ltauisches Elementarbuch.
- 82 Jacoby, Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch.
- 83 Juodraštis LMDr. 7 D.
- 84 Ibid. /juodraštis rašytas po 1863 m./.
- 85 Ĺivinskis, O Pisowni.
- 86 Ĺivinskis, Prigimtumeme /LMDr. 6 E/.
- 87 LMDr. 7 D.
- 88 Ibid. /apie 1878 m./.
- 89 Juškeviče, Liėt. dájnos /1881/ VI.
- 90 Juszka, Kałbos 53; Juškevič, Učebnaja grammatika Litovskago jazyka /prakalba/.
- 91 Juszka, Kałbos 53.
- 92 Juškeviče, Abeceła arba Lementor'us del mažu wajkel'u /1863/.
- 93 LMDr. 25.
- 94 Žr. Juškų dainų rinkinius /nuo 1878 m./.
- 95 Plg. Baudouin de Courtenay, Jan Juskiewicz.
- 96 Pastebėtina, kad 1863 m. spausdintam "Abecełos" egzemplioriuje, gal dėl techninių kliūčių, mažajai "dž" vartoja didžiosios formos, tik mažesnė: *Đ*
- 97 Juškevič, Učebnaja kniga Litovskago jazyka.
- 98 Juškevič, Lit. slovar' XXI.
- 99 Plg. Ganszyniec, Dzieje naszego abecadła 78.
- 100 Plg. Fontana, Kilka uwag nad pisownią polską, kur siūloma jos rašyti apačioj su vąšeliu.
- 101 Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-tais metais. - *ś, ć,*

- š, č jau senovėje kai kurių lietuvių autorių buvo vartojami /pvz. Sirvydo/.
- 102 Žr. 1879 m. ir kitus dainų rinkinius.
- 103 Juszka, Kałbos 53.
- 104 Šis rašmuo, tik ne ta pačia garsine reikšme, jau iš seno buvo pažįstamas rusų raidyne, plg. Grot, Spornyja voprosy /1876/ 128.
- 105 Juszka, Kałbos 50-1.
- 106 Ibid. 51.
- 107 Juszka, Kałbos 52.
- 108 Jis jau siūlomas 1867 m. lietuvių rusų raidyno mišinyje /Lit. narodn. pėsni/.
- 109 Juškėviče, Liēt. dājnos /1880, 1882/ XIV.
- 110 Juškėviče, Liēt. dājnos /1881/ XII.
- 111 APh. I, 74.
- 112 Baranovskij, O pravopis. 32 /LMDr./.
- 113 Ibid. 59tt. /LMDr./.
- 114 APh. I, 74; LT I, 420.
- 115 Baranovskij, O pravopis. 46.
- 115 a. APh. VI, 169.
- 116 Plg. Salys, LE II, 1180-1.
- 117 APh. I, 74.
- 118 Jaunius trumpajam ir akūtiniam kirčiuotam skiemeniui vartoja akūto ženklą.
- 119 Priminęs, kad Geitlerio "Lit. studien" įsidėtoji jo vardu /be to, jis esąs ne Jaunys, kaip Geitleris rašąs, bet lietuviškai Jaunjus, o slaviškai Jawnis/ pasaka endriejaviškių tarpe esanti ne jo parašyta, bet jo moksladraugio Gelžinio /kilusio iš Vėiviržėnų par./, jis t. k. sako: "Praeterea accepi non ita pridem litteras, quibus amicus meus significat, se conscripsisse cantilenas, proverbia, aenigmata in paroecia Veviržėnensi /.../. Itaque, ut ad scribendi modum qui hebetur in narr. Geitl. redeamus, nec accentus, nec  $\acute{}$ , nec  $\grave{}$  eo modo ibi expressa sunt, quo et nunc et antea usus sum in meis scriptis".
- 120 LT I, 552.
- 121 Ibid. 552-3.
- 122 Ibid. 550-1.
- 123 Ibid. 553.
- 124 Ibid. 553.
- 125 Ibid. 556.
- 126 Ibid. 553.
- 127 Ibid. 553.
- 128 Ibid. 553.
- 129 Ibid. 554.
- 130 Ibid. 551.
- 131 Ibid. 551.
- 132 Plg. ibid. 551, 561,
- 133 Ibid. 552.
- 134 Ibid. 552.
- 135 Ibid. 552.
- 136 Ibid. 552.
- 137 Ibid. 555-7.
- 138 Ibid. 557-9.
- 139 Ibid. 558.
- 140 Ibid. 554.
- 141 Ibid. 554.
- 141 a. t. y. ai.

- 142 Ibid. 555.  
 143 Nuo 1872 m. žr., MS II, 315tt.  
 144 MS II, 503-5.  
 145 Ibid. 505.  
 146 Ibid. 505.  
 147 Ibid. 506.  
 148 Ibid. 505, 506.  
 149 Railos laišakai VDUBr.  
 150 Rodos, Railos rašytame laiške 1876.IV.1 iš "Bėlozersko" /VDUBr./ siūdoma priebalsių minkštinaimą žymėti j: rašitj, lig šjolj, prigulj. Tą mintį jis priėjęs nusižiūrėjęs į serbus, kurie rašą pvz. kralj. Bet griežtai šio rašymo nesiūlo, galima esą pasilikti ir prie i.  
 151 Žr. Railos laiškus Karłowicziui; buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.  
 152 Laiškas VDUBr.  
 153 1877 m. 23 d. laiškas broliui /VDUBr./.  
 154 Laišakai VDUBr.  
 155 Rė D372 /Basanavičiaus nuorašas/; plg. Tumas, Aušrininkų grupė 154.  
 156 Rė D 372 /Basanavičiaus nuorašas/; išsp. Tumas, Aušrininkų grupė 159.  
 157 LMDr.  
 158 To skirtingo raidyno laikosi trumpai iki Petro Kriaušaičio gramatikos pasirodymo; po jos išėjimo, matyti, nebesitikėdamas savo raidynui pritarimo, jį meta /apie 1903 m./.  
 159 Rė D 468. Plg. LB III Nr. 1875.  
 160 Basanavičius, Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo 68.  
 161 Žr. jo "26 Aug. 83" laišką Jankui /Rė D 403/. Jau pradėjęs "Aušrai" eiti, "Oškabaliun dainose" /1884/ Basanavičius įsiveda minėtąjį vienaženklį rašmenį t priebalsiui "č", daugiausia dėl tarminių /tarmių derinimo/ motyvų, ir atsisako kažkodėl "nepri-tinkančių" a, e, i, u, jų vieton pasiūlydamas sudėtinius an, en, in, un, kartu pabrėždamas, kad jie rašomi vn. ga. ir dg. kī.galūnėse /Ošk. dainos 4/. Iš kitų naujovių čia randame y ilgajam balsiui; bet ir toliau čia teberašoma u ilgajam ir trumpajam balsiui; toliau e /"e" ir "é"/, v, ž, l /kietajam/, u. Vėliau šitiems galūniniams a, e, i, u pakeisti Basanavičius savo laiškuose /taip pat ir spaudiniuose/ vartoja an, en, in, un /plg. jo 1885.VI.29 laišką Jankui, žr. ir kitus laiškus Rė D 403/. Ne-trukus, matyt, pastebėjęs nenuosakumą, šalia t rašmens, įsiveda ir d priebalsiui "dž". Pastarąjį jau randame jį vartojant savo 1885 m. laiškuose ir vėliau /plg. jo 1885.VI.29 laišką Jankui, ibid./. Šitų t, d, an, en, in, un teatsisako tik keliolikai me-tų praėjus po "Aušros" /žr. jo laiškus Rė D 403/. O jau 1899 m. Basanavičius siūlo lietuvišką raidyną, prancūzų bei rumunų pa-vyzdžiu, diakritinius ženklus dėdamas raidžių apačioje: ą /"č"/, d, /"dž"/, e /"ie"/, g /"š"/, t, /"č"/, z, /"ž"/ šalia ū "uo"/Prie istorijos musun rašybos 13/.
- 162 MS II, 516-17; plg. SpudJer.  
 163 LMDr.  
 164 LMDr.  
 165 Plg. Jonikas, Spudulis - aušrininkas kalbininkas.  
 166 Žr. ypač jo 1884.I.25 laišką A. Dambrauskui /MS II, 668tt./.  
 167 MS II, 670.  
 168 Ibid. 671, 672.

- 169 MS II, 670-1 /laiškas A. Dambrauskui/.
- 170 Ibid. II, 671-2. Kokiems metams praslinkus po "Aušros" sustojimo, jis dar labiau sutvirtėja tradiciniame nusistatyme, pabrėždamas, kad raidyne reikia visiems laikytis vienybės, dėl to ypač turėtis tradicijos bei įpročių, nors šiek tiek keičia savo raidyną, matyt, taikydamasis prie kitų vartosenos. Jau 1892.XI.18 laiške A. Dambrauskui jis t. k. rašo: "Ir mažai, wienok, turėdamas laiko, wisgi steigiuose nepraleisti pagabios walandos skaityti ir isztyrinėti rasztus lietuwiszkus, užwis esmi užsiėmęs su lietuwiszka gramatika; tame dalyke esmi jau mažne wisiszka! sutaisęs medegą, ir baudžiuos stoti į eilę tyrinėtojų musu kalbamokslio ir tam tikrus rasztus raszyti, užwis dėl apgynimo musu istoriszko ir tautiszko alfabeto, atstumdamas š, č, v, ė, ū, f, tš, i [be taško] ir kitus su wisu nereikalingus musu raszte kerėblas, kurios nieko gero mums neatnesza, darydamos tiktai baisu suirimą ir miszinį. Daugumas iszmislinyku mąsto, kad tai 'nauja', 'pagerinta' raszyba, o czia tiktai menkas žaidimas su ženkleis; pamatas raszybos juk ne ženkleliuose, bet kur ir kaip tuos ženklus iszpuola dėti" /VDUBr./.
- 171 Jie buvo LMDr.
- 172 Niekniekiej Jona Szlupawiczės.
- 173 Jonikas, Idėja 70.
- 174 ŠlJ. I.
- 175 ŠlJ. V.
- 176 Ibid.
- 177 1883.XI.11 laiške iš Šveicarijos J. Karłowiczui /Heidelberge/, matyti, laikomasi jau pradėjusios eiti "Aušros" raidyno /cz, sz, l, v, ū, ie, bet é .../. Šį pastarąjį regresą J. Šliūpas taip aiškina /turėdamas galvoje "Aušrą"?/: "Mudu su Spuduliu buvome nusistatę š, č rašyti - bet dar neįpratę - o be to tokis naujoviškumas būtų atstūmęs skaitytojus, kurių ir taip juk nedaug tebuvo. Tad ir rašėme senu įpročiu" /ŠlJ. IV/. Po keleto metų, atsidūręs Amerikoje, Šliūpas vėl keičia raidyną. Laiškuose matome X /pvz. 1886.VII.28/23 jo laiške/, o savo knygelėje "Izsganyme wargdienio", išleistoje 1886 m. "Lietuwiszkojo Bałso" spaustuvėje Naujorke, grįžta kone visai prie tradicinio populiariųjų raštų raidyno: X, w, sz, cz, ž; a, e; i, u /etimologiniams "nosiniams"/; ie, uo, bet e, y šalia u /įglesiams/. Čia iš dalies, tur būt, taikosi prie vietinio /amerikiečių/ raidyno įpročių, iš dalies ir prie spaustuvėje turimų rašmenų atsargos.
- 178 LMDr.
- 179 Milewski, Poczta-Litewsko-Literacka.
- 180 P vz. 1884 m. liepos 11 d. laiške A. Baranauskui /RŠ F 192/.
- 181 Taip jis rašė 1883 m. Bet ir 1924 m. tą mintį pakartojo, sakydamas: "Profesoriszkas wokiecze Schleichere lietuwiszkoses rasziitines /ortografijos/ ženklelei, spaugai, bruukszmei, odegas, kaip ir czeku ragelis, tai tik painevas" /žr. Tumas, Aušrininkų grupė 97/.
- 182 Jozapa Miglovaras Rasztai 32.
- 183 Plg. jo 1884.I.26 laišką Šliūpai /LMDr. 55, VI/.
- 184 Vizstalius, Žodis in "Varpa".
- 185 Vištel. 1880.
- 186 Laiškas išsp. MS II, 509-510.
- 187 LB III Nr. 2460.
- 188 Rš D 584.
- 189 VDUBr. išsp. MS II, 134-5 /su klaid./

- 190 MS II, 135-6.  
 191 MS II, 135-6.  
 192 Laužtiniuos skliaustuos, kaip ir visur kitur, čia įrašytos mano spėjamosios lytys, kurios originale sunkiai išskaitomos.  
 193 MS II, 135-6.  
 194 VDUBr.  
 195 VDUBr.  
 196 Ibid.  
 197 LMDr.  
 197 a. Basanavičius, Iš "Aušros" gyvenimo /Rė 70/.  
 198 Ibid.  
 199 Basanavičius, Iš istorijos mūsų atsigaivel. 25 /atsp./.  
 200 Ibid. 25.  
 201 ŠlJ. IV.  
 202 VDUBr. išsp. TŽ IV, 374.  
 203 LMDr. 55, VI.  
 204 ŠlJ. IV.  
 205 Ibid.  
 206 Laiškas išsp. TŽ IV, 389.  
 207 Žr. jo 1883.XII.15 laišką Basanavičiui /LMDr./ ir 1883.XI.9/21 laišką Karłowicziui /buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve/.  
 208 TŽ IV, 395.  
 209 LMDr.  
 210 LMDr.  
 211 Silvestraitis siūlo tas patarles Basanavičiui išleisti savo /Bas./ pinigais ir nori jas jam dedikuoti.  
 212 LMDr.  
 213 LMDr.  
 214 LMDr.  
 215 Čia gal apie "Birutės" draugiją kalbama?  
 216 Jonikas, Iš aušrininko albumo 649.  
 217 Ibid. 654.  
 218 Ibid. 649.  
 219 Cit. iš korektūrinio egz. /LMDr./. Citatoje praretinimai paties Sauerweino.  
 220 Lenkų bei rusų rašybos teorijai plg. Mažecki, Gramatyka języka polskiego większa; Grot, Spornyja voprosy russkago pravopisanija.  
 221 Plg. Jonikas, Kleino gramatikų bendrinė kalba 65. Kleinas pasiūškina, kad čia diakritinis ženklas vartojamas, kaip ir lotynų kalboje cirkumfleksas, vienaskaitos abliatyvui.  
 222 APh. VI, 160.  
 223 MS II, 495.  
 224 Kurschat, Beiträge II, 3.  
 225 Ibid. II, 4.  
 226 Ibid. II, 15.  
 227 Ibid. II, 32.  
 228 Ibid. II, 32-33.  
 229 Ibid. II, 33-34.  
 230 Ibid. II, 2-3; 15-18.  
 231 Žr. ibid. 69 ir pass.  
 232 Ibid. II, 31.  
 233 Ibid. II, 31-2.  
 234 Žr. ibid. II, 29-31.  
 235 Plg. Schleicher, Lituanica 3 /atsp./.

- 236 Schleicher, Briefe 542; LGr. 27.  
 237 Ibid.  
 238 Schleicher, LGr. 27-8; Briefe 542-3.  
 239 Schleicher, LGr. 70.  
 240 Ibid. 20.  
 241 Schleicher, Briefe 541.  
 242 Ibid. 558.  
 243 Schleicher, LGr. 21.  
 244 Ibid. 28-9.  
 245 Schleicher, Briefe 543, LGr. 26.  
 246 Schleicher, Briefe 543.  
 247 Schleicher, LGr. 14.  
 248 Schleicher, LGr. 27.  
 249 Ibid.  
 250 [J. Rehsa], Der Psalter Davids... /1625/.  
 251 Schleicher, Briefe 543, LGr. 7.  
 252 Schleicher, LGr. 13; Chr. Donaleitis litauische Dichtungen 7.  
 253 Schleicher, Chr. Donaleitis litauische Dichtungen 7.  
 254 Ibid.  
 255 XII psl.  
 256 Kurschat, DL I, XII; LGr. 70.  
 257 Kurschat, LGr. 70.  
 258 Kurschat, DL I, XI-XII; LGr. 28.  
 259 Kurschat, DL I, XI.  
 260 t.y. rytiečiuose, nes jis savo terminologija taip vadina rytų Lietuvą.  
 261 Kurschat, LGr. 21.  
 262 Ibid. 291.  
 263 Kurschat, DL I, XI.  
 263 a. Plg. T. Buch, Uwagi o zaniku samogłosek nosowych w języku litewskim /Prace Folologiczne XVIII, 1963/, 14tt.  
 264 Kurschat, LGr. 38-9.  
 265 Ibid. 39.  
 265 a. APh. II, 70, 71.  
 266 Ibid. 48-9.  
 267 APh. I, 95.  
 268 Ibid.  
 269 O pravopis. 28-9.  
 270 Ibid. 27-28.  
 271 Ibid. 29-30.  
 272 Ibid. 11, 93-94.  
 273 BarBaud. 15.  
 274 APh. I, 95-6.  
 275 BarBaud. 15.  
 276 Ibid.  
 277 Ibid.  
 278 Ibid. 15; Baranowski-Weber, Ostlit. Texte VII-VIII; Baranowskij, O pravopis. 94.  
 279 Baranauskas, Moksčas lēt. kaļbōs 25.  
 280 Ibid.  
 281 Plg. Geitler, Litauische studien 56.  
 282 Baranowski-Weber, Ostlit. Texte IX; Moksčas lētūwizkos kaļbōs.  
 283 [Jaunius], Pirmasis mēginimas.  
 284 Ibid.  
 285 1877 m. laiškas Weberiui  
 286 Zr. A. Bielenstein, Lettische Sprache /1863/.  
 332

- 287 Karłowicz, O języku litewskim 2 /atsp./.
- 288 Ibid. 195.
- 289 Ibid. 121.
- 290 Plg. A. Brückner, AfslPh. VI, 604.
- 291 Ibid. 7.
- 292 Ibid. 286.
- 293 LMDr.
- 294 Plg. pvz. 1881.II.4 M. Jurgaičio laišką J. Šliūpai /LMDr./.
- 295 MS II, 504.
- 296 Ibid. 505.
- 297 Ibid. 506-8.
- 298 Žr. jo laiškus N. Baukui/VDUBr./.
- 299 Plg. jo 1883 m. laišką J. Karłowicziiui /buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve/.
- 300 Laiškas buvo Lenkų Mokslo Bičiulių Draugijos archyve.
- 301 "4 Kowca 1876 m." laiškas broliui /VDUBr./.
- 302 Baukus Venskavičius, Api Kurszato raszimą lietuwiszkai.
- 303 Ibid.
- 304 VDUBr.
- 305 Žr. Milewski, Poczta; J. Miglovaras Rasztai.
- 306 Lietuviszkses Kalbos Mokslas.
- 307 Žodis dielei iszdav. liet. gram. /po 1915 m./.
- 308 MS II, 135.
- 309 Ibid. 136 psl.
- 310 VDUBr.
- 311 Ibid.
- 312 VDUBr.
- 313 VDUBr.
- 314 MS II, 516.
- 315 Ibid. II, 516-17.
- 316 SpudJer.
- 317 Žr. MS II, 510tt.
- 318 MS II, 517-18.
- 319 Ibid. II, 518.
- 320 Ibid. II, 669.
- 321 Ibid. II, 670.
- 322 ŠlJ. IV.
- 323 Žr. J. Šliūpo užrašų knygelę /nuo 1879; VDUBr./.
- 324 ŠlJ. IV.
- 325 Plg. minėtąją J. Šliūpo užrašų knygelę.
- 326 1881.VI.25 J. Šliūpo laiškas broliui /LMDr./; čia terandame kadaği, kanakadağ.
- 327 Žr. jo str. "Godotiniem ir pagarbintiem viram pp. Sauerveinui ir Basanavicziui" /1882 m. Liet. Ceitunga Nr. 31-2/.
- 328 Žr. Iš "Aušros" užgimimo laikų /Mūsų Skardas 1926, 24-25/.
- 329 Rš D 403.
- 330 A 83, 120.
- 331 A 83, 120.
- 332 Leskien and Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen.
- 333 Plg. Mažecki, Gramatyka języka polskiego większa /1863/; Grot, Spornyja voprosy /1876/ 370.
- 334 Plg. Mažecki, Gramatyka języka polskiego większa 394; Łos, Pisownia polska 168-171.
- 335 Plg. Grot, Spornyja voprosy /1873/ 581-2.
- 336 Schleicher, Litanica 4-5; LGr. 17.
- 337 Kurschat, DL I, XIX.



338 A 83, 120.

339 Metų nebežymiu, nes visi pavyzdžiai iš 1883 m. Nr. 5.

340 Šiame laiške matome Railą vartojant -ų dg. ki.

## A p i b e n d r i n a m a s i s ž v i l g s n i s

- 1 Plg. Hermann, Lit. Gemeinsprache.
- 2 Jonikas, Idėja 83.
- 3 Plg. jo pastabas dėl įvairaus ie, uo rašmenų tarimo pagal tar-  
mes /Juszka, Kažbos 52-53/.
- 4 Hermann, Lit. Gemeinsprache 94.
- 5 Jonikas, Tarmės ir bendrinė rašyba 235-36.
- 6 Tuo tarpu dar nesukurta geriau išryškėjusios grafemikos teori-  
jos, ypač jos pritaikymo rašybos raidai aiškinti, nors esama  
daugiau ar mažiau pavykusių bandymų, labiau taikomų tam tikroms  
atskiroms kalboms. Plg. J. Vachek, Some Remarks on Writing and  
Phonetic Transcription /Acta Linguistica V, 1945-1949, 86-93/;  
H. A. Gleason, Jr., An Introduction to Descriptive Linguistics,  
rev. ed. /New York 1961/ 408tt; V. G. Gak, Ortografija v svete  
strukturnogo analiza /Problemy strukturnoj lingvistiki, 1962, 207-  
221/; R. A. Hall, Jr., Graphemics and Linguistics /Symposium on  
Language and Culture; Proceedings of the 1962 Annual Spring Meet-  
ing of the American Ethnological Society, Seattle 1963, 53-59/  
J. C. Laughlin, Graphemic-Phonemic Study of a Middle English  
Manuscript /The Hague 1963/; S. Allén, Grafematisk analys som  
grundval för textedering /Gothenburg 1965/; R. L. Venezky, The  
Structure of English Orthography /=Janua Linguarum, Series Mi-  
nor, Nr. 82, The Hague 1970/. Tad mano čia ir nesileidžiama į  
būtinai į kurios struktūrinės teorijos pagrindą atremtos grafe-  
mikos sistemos taikymą laikotarpio lietuvių rašybos raidai, raš-  
menų distribucijai aiškinti. Galima tik pridėti, kad aukščiau  
minėti funkciniai veiksniai, turėję įtakos rašmenų formai bei  
jų pasirinkimui, nagrinėjamoju laikotarpiu reiškėsi ir rašmenų  
distribucijoje. Be anų minėtųjų funkcinių veiksnių /kurie ne  
visi tesirboja nagrinėjamoju laikotarpiu/, čia, rašmenų distri-  
bucijoje, susumuojant ir kas dviejuose pastaruosiuose paragra-  
fuose pasakyta, dar reiškėsi: morfoneminis /tą pačią fonemą  
rašant vienodai įvairiose žodžio lytyse, pvz. dirb-ti, nors ta-  
riama dirp-ti, šalia dirb-a/, morfologinis atskiriamasis /dia-  
kritiniu ženklu atskiriant homografas: vn. ki. ránkôs: dg. va.  
rankos .../, priegaidinis /kaip Baranausko rašymas dvigubų prie-  
balsių ll, ll̄, mm, nn, rr, net jj, antruoju sandu einančių miš-  
riuosiuose tęstinės priegaidės dvigarsiuose/, sintaksinis /di-  
džiosios raidės rašymas rašto pradžioje ir po taško/, semantinis  
/pvz. žvirblis: Žvirblis - bendrinio ir tikrinio daiktavardžio  
opozicija/, dekoratyvinis /pvz. kiekvieną eilėraščio eilutę prad-  
edant didžiąja raide/...